

PERSIAN HISTORICAL TEXTS, Vol. IV

MUHAMMAD 'AWFI'S
LUBĀBU 'L-ALBĀB

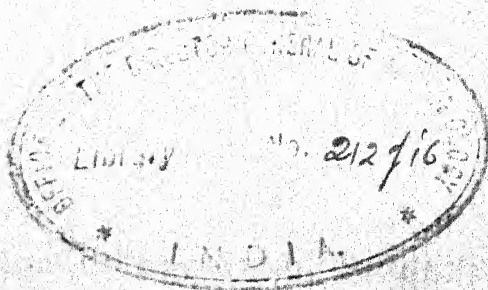
(PART I)

EDITED BY

EDWARD G. BROWNE, M.A., MB., F.B.A.

AND

MIRZĀ MUHAMMAD IBN 'ABDU 'L-WAHHĀB
OF QAZWĪN.

[illegible]

PART I OF
THE
LUBĀBU 'L-ALBĀB
OF
MUHAMMAD 'AWFĪ

EDITED IN THE ORIGINAL PERSIAN, WITH INDICES,
PERSIAN AND ENGLISH PREFACES, AND
NOTES, CRITICAL AND HISTORICAL, IN PERSIAN,

BY

EDWARD G. BROWNE, M.A., MB., F.B.A., etc.

*Sir Thomas Adams' Professor of Arabic and Fellow of Pembroke College
in the University of Cambridge,*

AND

MĪRZĀ MUHAMMAD
IBN 'ABDU 'L-WAHHĀB-I-QAZWĪNĪ.

28.91551
July/Brow

LONDON:
46, Great Russell Street,
LUZAC & Co.

LEIDE:
LIBRAIRIE ET IMPRIMERIE
ci-devant
E. J. BRILL.

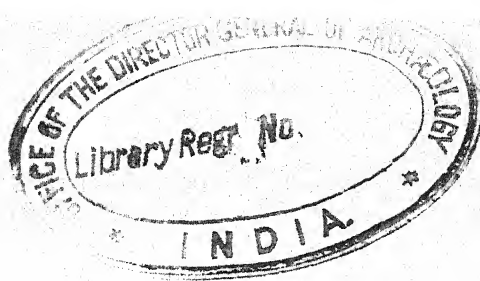
1906.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. 11974.....

Date 28.12.62.....

Call No. 928.91551/Muh/Bro

PREFACE.

In this fourth volume of my Persian Historical Texts I complete the publication of the most ancient systematic work on the Persian poets known to exist, the *Lubābu 'l-Albāb* of Muḥammad 'Awfi, composed in the first quarter of the seventh century of the *hijra* (thirteenth century of our era), of which the second half, forming the second volume of the series, was published by me three years ago. Why the second part of this work was published before the first is a matter fully explained in the Preface prefixed to that volume, of which I shall not repeat the substance, assuming that all who read this will have access to that also.

Although the enquiries instituted by myself and my friend and collaborator Mīrzā Muḥammad of Qazwīn have failed to trace the manuscript presumably used by Rīdā-qulī Khān in the compilation of his *Majma'u 'sh-Shu'arā'*¹, the Mīrzā in the course of his researches in the Library of the British Museum discovered what practically constitutes a third codex of the work in the shape of a book entitled the *Basm-ará* (OR. 3389). This book was ostensibly compiled in the reign of Jalálu 'd-Dīn Akbar Shāh, the celebrated Emperor of India, in the year A.H. 1000 (= A.D. 1591—2), by Sayyid 'Alī b. Maḥmūd al-Ḥusaynī. In reality it is for the most

1) See p. iv (ج) of the Persian Preface.

part a mere copy of 'Awfī's work, transcribed without acknowledgement by the unscrupulous Sayyid, who contented himself with abridging certain parts, and omitting what he had difficulty in understanding, as well as all mention of 'Awfī's name, and all references to times, places, persons and events which might furnish some indication of the true authorship of the work. Not only, in speaking of his predecessors in this field, does he confine himself to the mention of Dawlatsháh, Sám Mírzá, and other modern biographers, but in cases where 'Awfī uses such expressions as "I heard from So-and-so", "So-and-so told me in Níshápúr", and the like, he substitutes, "a certain historian relates", or some similar expression. Hardly anywhere does he improve on 'Awfī's text, and indeed so closely does he copy even the errors of the two extant codices of the *Lubáb* that Mírzá Muḥammad thinks it very probable that one of these two manuscripts was actually the original on which he worked. A more shameless case of plagiarism it would be hard to find, but at least it has practically supplied us with a third copy of 'Awfī's work, and since Mírzá Muḥammad discovered it in January, 1905, he has collated it in all doubtful passages, as abundantly appears from the frequent references which he makes to it in the Notes ¹).

Not only has the text of this volume had the advantage of Mírzá Muḥammad's careful revision throughout, but it owes to him also, besides the critical and historical notes above mentioned and the Persian Preface, an illuminating biography of the author, chiefly compiled from data furnished by himself in this work and in that vast collection of stories and anecdotes entitled *Ṣawāmi' u 'l-Hikāyāt wa Larwāmi' u 'r-Riwāyāt*.

¹) See pp. v—vi (٥—٦) of the Persian Preface. About 5 sheets (80 pages) of the text had been passed for press when Mírzá Muḥammad made this discovery.

In the Persian Preface Mírzá Muḥammad, after speaking of his own share in the preparation of this volume for publication, and of his discovery of the *Bazm-drá*, expresses a doubt whether any older biography of poets than this exists or ever existed in Persian. To two other earlier works, one of which, the *Chahár Maqála* ("Four Discourses"), is extant, while the other, the *Manáqibu 'sh-Shu'ará*, is known to us only by name, I had elsewhere ascribed this character; but, as Mírzá Muḥammad points out, the first is rather a collection of anecdotes, some of which refer to poets, than a systematic biography, although it furnishes us with some of the most valuable and authentic information which we possess about certain of the older poets; while the second, for reasons set forth by the Mírzá, was probably similar in character.

Coming now to the *Lubábu 'l-Albáb* itself, the Mírzá severely criticizes the author's negligence in omitting almost all dates and biographical particulars — matters which must have been in many cases within his knowledge, and in most cases easily ascertainable at the time when he wrote, and the omission of which is in no way atoned for by the elaborate but tasteless word-plays wherein he loves to indulge —, and also his lack of judgement in the choice of verses, even the best poets being often represented by their most mediocre productions. From the historical point of view, on the other hand, he does full justice to the unique value and importance of 'Awfi's work, without which, as he says, we should be ignorant of the very names of many, or even most, of the earliest Persian poets.

The date at which the *Lubábu 'l-Albáb* was composed is next discussed, and is shown to have been in all probability A.H. 618 (= A.D. 1221—2), since the previous year (A.H. 617) is twice mentioned on p. 115 in such a way as to imply that it was a past year at the time of writing, while

Yamīnu 'd-Dawla Bahrámsih b. Táju 'd-Dīn Ḥarb, who ruled over Sístán from A.H. 616 until A.H. 618 (A.D. 1219—1222), is spoken of on p. 50 as still reigning over that province. Finally, certain grammatical peculiarities, common, in most cases, to Persian works of this date, are briefly noticed.

Mírzá Muḥammad next passes to the biography of the author, whose full name appears to have been Núru'd-Dīn Muḥammad b. Muḥammad b. Yaḥya b. Ṭáhir b. 'Uthmán al-'Awfī al-Bukhārī al-Ḥanafī. Brief notices of him are given in the *Ta'rikh-i-Guzida* of Ḥamdu'lláh Mustawfī, the *Ḥabibu's-Siyar* of Khwándamír, the *Ta'rikh-i-Firishta*, and the *Majma'u'l-Fuṣalá* of Ridá-qulí Khán, but in the main we are dependent on such pieces of information as are incidentally given by the author himself in his own works, the sum of which is briefly as follows.

He claimed descent from one of the most eminent "Companions" of the Prophet, 'Abdu 'r-Raḥmán b. 'Awf, from whom he derived his *nisba*, or cognomen, of "al-'Awfī". His grandfather, Abú Ṭáhir Yaḥyá b. Ṭáhir, was an eminent traditionist and man of learning in Transoxiana. His maternal uncle, Majdu 'd-Dīn Muḥammad b. Ḍiyá'u 'd-Dīn 'Adnán as-Surkhakatí (whose biography is given on pp. 179—181 of this volume), was in the service of Qilij Tamgháj Khán Ibráhīm b. al-Ḥusayn, the last but one of the Kháníyya dynasty of Transoxiana. He himself was born and passed his youth in Bukhárá, but later travelled widely in search of knowledge through Khurásán, Transoxiana and parts of India, visiting Samarqand, Khwárazm (Khiva), Merv, Herát, Níshápúr, Isfizar, Isfará'in, Shahr-i-Naw, Sístán, Farah, Ghazna, Lahore, Dihlí (Delhi), etc., and making acquaintance with many princes, amírs and men of letters and learning, one of the most notable of whom was the eminent Ṣúfí Sháikh Majdu 'd-Dīn al-Baghdádí, the disciple of the martyred Shaykh Najmu 'd-Dīn Kubrá.

Mírzá Muḥammad traces 'Awfī's wanderings in detail. He visited Samarqand in A.H. 597 (A.D. 1200—1), and was patronised by the Crown-Prince Qilij Arslán Kháqán Nuṣratu 'd-Dín 'Uthmán b. Ibráhīm. In A.H. 600 he was in Khurásán, first at Nasá, then (in A.H. 603) at Níshápúr, then (in A.H. 607) at Isfizar. In A.H. 607, alarmed, probably, by the impending Mongol invasion, he passed into India, and attached himself to Náṣiru 'd-Dín Qubácha, originally a slave of Shihábu 'd-Dín (or Mu'izzu 'd-Dín) Ghúrí, who reigned over Sind and Multán from A.H. 602 until A.H. 625 (= A.D. 1205—1228), and in whose service 'Awfī remained at any rate from A.H. 617 until this prince, having suffered defeat at the hands of Sultán Shamsu 'd-Dín Íltatmish, destroyed himself on the eve of Saturday, the 19th of Jumáda II, A.H. 625 (May 26, A.D. 1228). 'Awfī, who had at this date completed the *Lubábu 'l-Albáb*, and was engaged on the *Ḥawámī'u 'l-Hikáyat*, passed with other men of learning into the service of the conqueror, to whose *wazir*, Nidhámú 'l-Mulk Muḥammad b. Abí Sa'd al-Junaydí, he dedicated the latter work, which was apparently completed about the year A.H. 630 (A.D. 1232—3). This work, manuscripts of which are comparatively common, is much more celebrated than the *Lubáb*, and it is in connection with it only that 'Awfī's name is recorded by all the older biographers. Besides these two works, 'Awfī published a Persian version of at-Tanúkhí's *al-Faraj ba'da 'sh-Shidda*, another well-known collection of anecdotes, of which he made copious use in compiling his *Ḥawámī'u 'l-Hikáyat*.

So much for Mírzá Muḥammad's Persian Preface. Of his notes I need say little: they speak for themselves, and will be appreciated by every competent student alike for the wealth of material which they embody, the wide reading of rare manuscripts and books which they display, and the critical acumen which they manifest throughout. In all these

respects, to wit, the accuracy of the text, the introductory matter, and the critical notes, this volume, thanks to the profound learning and indefatigable industry of Mīrzā Muḥammad, is, I feel convinced, immeasurably superior to the other. In one respect, however, it is, I will not say inferior, but less formally complete; for I have decided, after mature consideration, to omit the variants. My chief reasons for this step, which, as I am well aware, is likely to meet with some disapproval from many of those whose opinion I most value, are: — (1) the large amount of time and labour (and that labour of the most uninteresting and distasteful kind) involved in drawing up either a complete or a selected list of variants; (2) the fact that neither of the manuscripts on which the text is based is of so high an antiquity or of so scholarly and accurate a character as to merit so much consideration; (3) the fact that most of the more important variants are already mentioned in Mīrzā Muḥammad's notes; and (4) that in many cases the difficulty has been not to select the better reading but to read a word or a sentence at all, owing to worm-holes or water-stains in one or other manuscript. Notwithstanding all these reasons, I confess that I am by no means sure that I have done right in omitting the variants, for unquestionably a text with variants is better than one without; but one has also to bear in mind that the amount of work which can be done in a life-time is limited, a fact that comes more clearly into sight as the years advance; and I feel that the time which would be required to compile a list of the variants can be more usefully expended on other work, already too long postponed, which I have in view.

One word in conclusion. Thanks to the establishment of the Gibb Memorial Trust, it seems unlikely that, for many years to come, any valuable Arabic, Persian or Turkish text need remain unpublished for want of funds, if a competent

editor can be found. This being so, the *raison d'être* of this Series of mine no longer exists, and I intend to close it with the next volume, the fifth of the Series, which will contain the second half of Mr. R. A. Nicholson's edition of the *Tadhkiratu 'l-Awliyá* of Shaykh Farídu 'd-Dín 'Aṭṭár.

EDWARD G. BROWNE.

CAMBRIDGE, October 19, 1906.

لباب الألباب، ٩، ٢٩٠، ٢٩٤، ٢٢٥، ٢٤٤، ٢٥٥، ٢٥٦،
لغات اسدى، ٢٠٥،

مجالس المؤمنين (للقاضى نور الله الششتري)، ٢٤٩،
مجلس آراى شهابى (لجمال الدين محمد بن نصير)، ١١٧،
مجمع البحرين (لشمس الدين محمد السجزي)، ٢٥١،
مجمع الفصحا (لرضاقلخان)، ٢٨٨،
مرزبان نامه (للسعد الراونى)، ٢٤٤،
مروج الذهب (للمسعودى)، ٢٩٢،
العتيم فى معاير اشعار العجم (لشمس الدين محمد بن القيس)، ٢٢٠، ٢٢٢، ٢٥١،
المعلقات السبع، ٧،
مقامات الحريرى، ٢٤٤،
مقامات حميدى، ١٩٨، ١٩٩، ٢١٢، ٢٤٤،
مئة الراجى فى جوهر التاجى، (لحميد الدين البلخى)، ١٩٩،
نصاب الصبيان، ٢٥٢،
نفحات الأنس (للجائى)، ٢٥٠،
نفير نامه اسراء روم، ٧٧، ٢٠٩-٢١٧،

وسيلة العفاة الى اكفى الكفاة (لحميد الدين البلخى)، ١٩٩،
وفيات الأعيان (لابن خلّكان)، ٢٨٨،

ينمة الدهر (للتعالى)، ١٠، ٢٩، ٢٢، ٦٢، ٢٩١، ٢٩٢، ٢٠٦، ٢٠٩،
يبنى، تاريخ - (للعنبي)، ٢٤، ٦٢، ١٤٢، ٢٩٢، ٢٠٦، ٢٢٢،

طبقات الشعراء، ١٠،

طبقات ناصري، ٢٨٨، ٢٦٢، ٢٦٣،

طرب نامه (للباخري)، ٧٠،

عبرات الكتبة (لمنتجب الدين المجوفي)، ٧٨، (و الصبح عتبة الكتبة او غنية الكتبة، ص ٢٧٤)

عين المعاني في تفسير السبع المثاني (لمحمد بن طيفور السجّاوندي)، ٢٦٢،

غرر و سير (للثعالبي)، ٢٨١، ٢٩٢،

فائق الزمخشري، ١٧٠،

الفهرست (لابن النديم)، ٢٩٠،

قدح البغني في مدح المعنى (لحميد الدين البلخي)، ١٩٩، ٢٤٤،

قرائن شمس المعالي، ٢٩٧،

قرآن، ٧، ٨، ١٢، ١٥، ١٨، ٤٢، ٢١٩، ٢٢٩،

قصّة يوسف (لرکن الدين مسعود بن محمد امام زاده)، ١٨٢،

کارنامه (لشرف الدين محمد الفراهي)، ٢٥٩،

کامل التواريخ (لابن الأثير)، ٢٨٨، ٢٤٤،

کتاب الأغاني، ٢٩٠، ٢٠٩،

کشف الظنون عن اسامي الكتب والفنون، ٢٨٨،

کليله و دمنه (لنصر الله بن عبد الحميد)، ٩٢، ٢٠٧،

کمال البلاغة (للأمير قابوس بن وشمگیر)، ٢١، ٢٩٧،

راحة الصدور (لابي بكر الراوندى)، ٢٤٩، رجوع كن به تاريخ السلجوقية،
 راى [جهان] آراى (نفر الدين محمد التيسابورى)، ٢٨١، ٢٦٢،
 رسالة الاستغاثة الى الأخوان الثلاثة (الحيد الدين البلخى)، ١٩٩،
 الرسالة الحبسية (لبهاء الدين البغدادى)، ٢٣٠،
 رقية القلم (لمتجب الدين الجوينى)، ٧٨،
 روضات الجنات فى اوصاف مدينة هراة (لمعين الدين الأسفرارى)، ٢٢٧،
 روضة الرضا فى مدح أبى الرضا (الحيد الدين البلخى)، ١٩٩،
 رياض الشعراء (لعليقل خان الداغستانى المختص بواله)، ٢٢١، ٢٥٨، ٢٥٩،
 رياض العارفين (لرضاقلخان)، ٢٥٠،

زبور، ٢٥٠،

زند، ٨٢،

زنج گوشيار، ٢٤١،

زينة الزمان (لشمس الدين الأندخودى)، ١٠، ٢٠٨، ٢٩٠،

سبع المثاني، ٧،

سفينة الأولياء (لمحمد دارا شكوه)، ٢٥٠،

سمع الظهير فى جمع الظفير (لظهير الدين السمرقندى)، ٩١،

سندباد نامه (له او لشمس الدين الدقائقى)، ٩١، ٢١٢، ٢٠١، ٢١٨،

٢٤٧، ٢١٩،

سيرة جلال الدين منكبرنى (لمحمد بن احمد النسوى)، ٢٠٤، ٢٢٥، ٢٥١،

شاهنامه فردوسى، ٢٤،

صحيفة الأقبال (لنفر الدين محمد التيسابورى)، ٢٨١،

نثار القلوب (للثعالبي)، ٢٢٢، ٢٢٤،

جامع التواريخ (لرشيد الدين فضل الله الوزير)، ٢٨٨،
 جامع صغير (للشيباني)، ٢٥٢،
 جوامع المحكايات (للعوفي)، ٢٠١، ٢٠٩، ٢١٠، ٢٢٢، ٢٢٤، ٢٢٧، ٢٢٩،
 جهان آرا (للقاضي احمد الغفاري)، ٢٨٨، ٢٠١،
 جهان گشاي (لعطا ملك الجويني)، ٢٨٨، ٢٢٨، ٢٢١، ٢٢٨،
 چهار مقاله، ٢٠٧، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٢٤، ٢٤٤،

حبيب السير، ٢٠٩،
 حنين الأوطان (لشمس الدين الدقائقي)، ٢١٢،
 حنين المستجير الى حضرة المجير (لحميد الدين البلخي)، ١٩٩،
 ابن حوقل، جغرافي - ، ٢٥١،

خالصة الحقائق (لابي القاسم محمود بن احمد الفاريابي)، ٢٢٦،
 خواص اشياء (لمجد الدين محمد بن عدنان)، ٢٢٧،

دستور الوزراء (لغياث الدين خواند امير)، ٢٠٦، ٢٠٩، ٢٢٩،
 دُمية القصر (للباخري)، ١٠، ٦٦، ٦٨، ٢٠٨، ٢٤٠، ٢٤١،
 ديوان شرف الدين شفرو، ٢٥٦،

ذخائر نثار، ذخائر نثار (لمجد الدين احمد السجاوندي)، ٢٨٢، ٢٦٢،
 الذخيرة البرهانية، ذخيرة الفتاوى (لبرهان الدين محمود بن احمد البخاري)،
 ٢٢٤،

- تأريخ بيهقي، ٢٩٤، ٢٩٦، ٢٩٧، ٢٠٦،
تأريخ تركستان، (لمجد الدين محمد بن عدنان)، ٢٢٧،
تأريخ خوارزمشاهي (للسيد صدر الدين النيسابوري)، ١٤٢، ١٤٣،
تأريخ سلاجقه كرمان (لمحمد بن ابراهيم)، ٢٠٤،
تأريخ السلجوقية الموسوم براحة الصدور (لأبي بكر الراوندي)، ٢٤٩،
تأريخ السلجوقية (لعماد الدين الكاتب مختصر البنداري)، ٢٠٢، ٢٠٩، ٢١٧،
٢٢٢، ٢٥٥،
تأريخ سلاطين غور (لفخر الدين مبارکشاه المروزي)، ٢٢٧،
تأريخ سلطان سكندر، رجوع كن به تأريخ خوارزمشاهي،
تأريخ طبرستان (لابن اسفنديار)، ٢٩٧،
تأريخ فرشته، ٢٨٩، ٢٩٠،
تأريخ گريه، ٢٩٤، ٢٠٦، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٥٤، ٢٥٨، ٢٦٠،
تأريخ ملوك خانيه (لمجد الدين محمد بن عدنان)، ٢٠١، ٢٢٧، رجوع كن
به تأريخ تركستان،
تأريخ ناصري، ٢٧، ٢٩٦، رجوع كن به تأريخ بيهقي،
تأويلات اهل السنة (لأبي منصور الماتريدي)، ١٨، ٢٩٢،
تحفة ساهي (لسام ميزرا بن شاه اسمعيل الصفوي)، ٢٩٠،
تحفة المؤمنين، ٢٤٢،
تذكرة تقي الدين كاشاني، ٢٢٢، ٢٥٦، ٢٥٨،
تذكرة دولتشاه، ٢٩٠، ٢٥٥، ٢٦١،
تذكرة الأولياء (للعطار)، ٢٤٩،
ترجمة حال قاضي منهاج سراج صاحب طبقات ناصري (لضياء الدين احمد
المختلص بنير)، ٢٦٢،
التوسل الى التوسل (لبهاء الدين الكاتب البغدادي)، ١٢٩، ٢٢٩،
تهذيب اللغة (للأزهري)، ٢١١، ٢٤٦،

(فائت الفهرست)

بهرامچ، ١١٤، ١١٥،

غزنه (غزنین)، ٢٠٠،

فهرست الكتب،

آتشکۀ آذر، ٢٥٦، ٢٥٨،

آثار الوزراء (لسيف الدين العفيلی)، ٢٠٦، ٢٠٩، ٢١٠، ٢٢٩،

الأحسن في شعر علي بن الحسن [الباخرزی]، ٦٩،

استغاثت نامه (لمحمود بن ابی توبة)، ٧٥،

اصطخری، جغرافي - ، ٢٥١،

اعراض الرئاسة في اغراض السياسة (لظهر الدين السهرقندی)، ٩١، ٢١٩،

الأنساب (للسبعاني)، ٢٩١، ٢٩٢،

انسان عين المعاني (لمجد الدين احمد السجاوندی)، ٢٨٢، ٢٦٢،

مختيار نامه (لشمس الدين الدقاقی)، ٢١٢،

برهان قاطع، ٢٩٣، ٢٤١،

بزم آرای (للسید علی بن محمود الحسینی)، ٢٨٨، ٢٩٠، ٢٩٤،

بصائر یبني { لغفر الدين محمد التيسابوری)، ٢٨١، ٢٦٢،
البصائر في التفسير

ناج العروس، ٢٩٢،

تأريخ بخارا (للنخعی)، ٢٢٢، ٢٢٤،

تأريخ يهني (لابي الحسن علی بن زيد بن محمد الأوسي المعروف بابن

فندق)، ٢٩٦،

مكة، ١٧، ١٨،

ملاحده، ٤٩، ٢٢٩، ٢٥٢، ٢٦١،

موصل، ٢٥٥،

ميافارقين، ٧٧، ٢١٠، ٢١٦، ٢١٧،

مينا (نزديك نسا)، ٢٤٤،

نخشب، ١٨٢، ٢٠٠،

نسا، ٢٢٥، ٢٢٦، ٢٤٠، ٢٤٢، ٢٤٤، ٢٥٠،

نظامية، مدرسة - ، ٢٥٥،

نیشاپور، ٤٢، ٧٨، ١١٢، ١٢١، ١٤٢، ١٤٣، ١٤٩، ١٥٦، ٢١٠،

٢١٩، ٢٢٨، ٢٥٠، ٢٦٩، ٢٩٦، ٢٠٧، ٢٢٩، ٢٢٠، ٢٤٠،

٢٤١، ٢٤٨، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٥١،

نيمروز، ١٢٣، ١٦٤، ٢٥٢،

وخش، ٢٠٤،

هرات (هرى)، ٢٤، ٥٠، ٢٤٦، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٨٠، ٢٢١،

هندو، ٤، ٩٠، ١٨٥، ٢٥٢، ٢٦٩،

هندوستان، ١٦، ١٨، ٢٤، ٢٦، ٢٤، ٢٩، ٥٦، ٦٥، ٧٢، ٧٣، ٧٤،

١١٢، ١١٤، ١١٥، ١١٦، ١١٨، ١٧٩، ١٨٨، ٢٨٤، ٢١٦،

٢٢١، ٢٢٥، ٢٢٠،

يأجوج، ١٨٧، ٢٤٠،

يانگي، ٢٢١،

يثرپ (المدينة)، ٢٧٨، ٢١٥،

يغا، ١٤١، ٢٤٥،

يمن، ١٦، ٥٧، ٦٩، ٢٤٢،

کرمان، ۶۵، ۱۴۶، ۴۰۴،
 کعبه، ۷، ۷۳،
 کوبان، ۱۴۳،
 کوثر، ۴، ۸۵، ۱۴۴،
 کوی بالوی، مسجد - ، ۲۱۲،
 گرجستان، ۴۰۷،

لاهور، ۲۴۲، ۲۴۹، رجوع کن به لوهور،
 لوهور، ۷۱، ۷۳، ۱۰۶، ۲۴۲، ۲۸۱، ۲۸۴،
 لوهوکر (غزنین)، ۴۶۲،

مائتیت، مائتید، ۲۹۲،
 مآجوج، ۴۴۰،
 ماچین، ۴۱۶،
 مادیین، ۴۰۴،

مازندران، ۶۵، ۲۴۰،
 ماوراء النهر، ۲۲، ۶۵، ۶۶، ۱۱۱، ۱۴۴، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۸۲، ۲۱۰،
 ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۱۴، ۴۱۶، ۴۱۸، ۴۲۲، ۴۴۰،
 ۴۴۲، ۴۴۴، ۴۴۹، ۴۴۱، ۴۴۳، ۴۵۲، ۴۵۴،

مرغینان، ۵۲، ۵۵،
 مرو، ۲۱، ۴۰، ۱۷۶، ۲۰۹، ۳۱۱، ۴۳۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۵۴،
 مشهد (طوس)، ۷۹، ۲۰۹،

مصر، ۹۶، ۱۰۶، ۱۸۲، ۲۵۷، ۴۱۶،
 مغول، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۴، ۴۲۲، ۴۳۵، ۴۳۹، ۴۵۰، ۴۵۱،
 مکران، ۵۹، ۱۱۴، ۴۰۴، ۴۶۴،

غور، ۱۱۴، ۱۲۹، ۱۳۳، ۳۰۰، ۳۰۳، ۳۲۱، رجوع کن به غوریان
در فهرست اول،

فاراب، ۳۵۹،
فارس، ۱۹، ۲۰، ۵۹،
فارسی (زبان)، ۲۱، ۴۱۸،
فرخار، ۶۸،
فرس، ۱۹، ۲۰، رجوع کن به عجم،
فرغانه، ۱۸۹، ۳۵۱،
فروه، ۲۵۳، ۲۵۹، ۳۰۳، ۳۵۳،
فیروز کوه، ۴۸، ۴۹، ۱۱۳، ۱۲۲، ۱۳۵، ۱۳۴، ۱۴۸، ۳۰۳، ۳۴۱،

قاهره، ۳۶۲،
قراخا، ۳۰۵، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۳۵۳،
قرنق، ۴۲۳،
قسطنطنیه، ۴۱۷،
قَطْوَان، ۴۲۳،
قندهار، ۸۲، ۱۲۷، ۲۵۴،
قنوج، ۲۵، ۱۱۴،
قهبستان، ۳۵۳، ۳۵۴،
قیروان، ۸۲،

کاریز، ۳۰۹،
کاشان (ماوراء النهر)، ۵۲، ۳۰۵، ۴۴۹،
کاشغر، ۴۸،
کرکویه، ۳۰۹،

طراز، ٩٥، ١١٢، ٢٦٥، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٤١،
طوبی، ٨٥،

طور، جبل - ، ٥٤، ٢٠١، ٢٢٦،
طوس، ٧٩، ٢٠٩، ٢٢١، ٢٥٩،

عاد، بنو - ، ١٩،

عبرانی (زبان)، ١٨،

عجم، ٩، ١٠، ١١، ٢٠، ٦٢، ٧٢، ٩٦، ١٦٢، ١٨٢، ٢٧٥، ٢١٦،
٢٤٩، ٢٥٥،

عدن، ٥٨،

عراق، ١١، ٢٤، ٤١، ٦٦، ١٦٤، ٢٦٥، ٢٦٩، ٢٧٤، ٢٧٥، ٢٧٦،
٢٧٧، ٢٩٥، ٢٩٦، ٢٢٤، ٢٢٥، ٢٥٦، ٢٦٠،

عراقین، ٦٥،

عرب، ٧، ٨، ١٠، ١٦، ١٨، ١٩، ٢٠، ٤٥، ٧٢، ٩٦، ١٧٨، ١٨٢،
٢١٥، ٢١٦، ٢٢٢، ٢٢٥، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٤٠، ٢٤٩، ٢٥٥،

عربستان، ١٦،

عسکر [مکرم]، ١٢٤،

عمان، ٥٩، ١٢٦،

عمد، خانقاه - (لوهور)، ٧١،

عمیدی، خانقاه - (لوهور)، ٢٠٨،

غانفر، ١٦٠،

غُرّ، ٤٠، ١٧٩، ٢٠٠، ٢٤٥، ٢٤٩،

غزنه (غزنین)، ٢٥، ٢٦، ٢٨، ٢٩، ٦٥، ٩٦، ١١٠، ١١٦، ١٦٤،

١٨٧، ٢٨١، ٢٨٢، ٢٢٦، ٢٦٢،

٢١١، ٢٨٤، ٢٩١، ٢٩٢، ٢٠٢، ٢٠٥، ٢٢٢، ٢٢٣، ٢٢٤،

٢٢٦، ٢٢٧، ٢٢٨، ٢٤٦، ٢٤٨،

سميتن، ٢٥٨،

سند، ٦٥، ٢١٦، ٢٢١، ٢٢٠،

سند، آب —، ٢٨٩،

سيجون، ٢٢١، ٢٥١،

سيستان، ٤٩، ١١٢، ١٢٠، ١٢٢، ٢٤٦، ٢٥١، ٢٢١، ٢٢٨، ٢٥٢،

٢٦٢ رجوع كن به سجستان،

سيستان { ٢٢١، ١١٢،
سيوستان

شادباخ، ٢٤٨،

شاش، ٢٥١،

شام، ١١، ٦٦، ٢٧٨، ٢١٥، ٢١٦،

شبتقان (؟)، ٤٢،

شبرقان (؟)، ٤٢،

شُستر، ١٨٤، ٢٨٥،

شَقَرْدِه، شَقَر (اصفهان)، ٢٥٩،

شهرستانه خوارزم، ٢٢٦،

شهر نو، شهرك نو، ٥١، ٢٠٤،

شيبان، ٦٢،

صَنِين، ٢٨٩،

طبرستان ٢٩٥،

طخارستان، ٢٢١،

روذك، ۲۹۱،

روم، ۴۴، ۵۷، ۶۶، ۷۷، ۱۱۸، ۱۷۹، ۲۵۴، ۲۸۵، ۳۰۹، ۴۱۴،
۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷،

روی، ۲۹، ۳۵۰،

ری، ۱۶۸، ۲۷۶، ۲۷۸، ۲۹۶، ۳۵۴، ۴۶۰، ۴۶۱،

زابه، {
زاوه، ۳۵۰،

زنجان، ۲۹۵،

زنگ، ۲۳۵،

زنگبار، ۲۴۳، ۲۷۹،

زواره، ۴۴۱،

زوزن، ۳۰۴،

ساوه، ۳۵۸،

سبزوار، ۱۴۳،

سجاوند (غزنین)، ۴۶۳،

سجستان، ۵۰، ۶۵، ۱۱۴، ۳۰۴، ۳۰۹، ۴۴۰،

سدّ یا جوج و ما جوج، ۴۴۰،

سرپل یا سرپل وزیران (بخارا)، ۱۹، ۱۸۰، ۲۱۱، ۴۴۸،

سرخس، ۱۱۲، ۱۴۵، ۲۹۶، ۴۴۱،

سُرُخکَت، ۱۷۹، ۴۴۷، ۴۴۸،

سرد و آبدار، کتابخانه - (سمرقند)، ۴۸،

سرنديي، کتابخانه - (بخارا)، ۷۰،

سمرقند، ۴۸، ۴۲، ۴۴، ۱۶۵، ۱۷۱، ۱۹۰، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۵، ۲۱۰،

ختن، ٥٧، ٢٠٧، ٢٤٢، ٢٦٢،

مُجَنَّد، ٢٥٤،

خراسان، ٢٢، ٢٤، ٤٢، ٤٦، ٦٣، ٦٥، ٦٦، ٩٦، ١١٠، ١١١، ١١٢،

١٤٢، ١٤٤، ١٤٥، ١٥١، ١٥٤، ١٥٨، ١٥٩، ١٦٢، ١٦٤،

١٨٢، ١٩٨، ٢٠١، ٢٤٠، ٢٤٤، ٢٤٦، ٢٥٠، ٢٧٧، ٢٨٦،

٢٩١، ٢٩٥، ٣١٥، ٣٢٠، ٣٢٦، ٣٤٥، ٣٥٠،

خزر، بحر - ، ٢٠٤،

خطا، ٤٠، ٩٥، ١١١، ١٩٤، ١٩٦، ٢٠٠، ٢٠٢، ٢٥٢، ٢٥٨، ٢٢٢،

٢٣٥، ٣٤١، ٣٤٢، ٣٤٤، ٣٤٥،

خطي (نيزه های -)، ٥٦،

خنجاق، ١٠٢،

خَلِصَاء، ١،

خوارزم، ٢٦، ٢٧، ٤٠، ٤٢، ٦٥، ١٤٢، ١٤٨، ١٥١، ٢٠٩، ٢٢٠،

٢٣٥، ٢٢٦، ٢٠٢، ٢٠٤، ٢٢١، ٢٢٩، ٢٣٥، ٢٤٩، ٢٥٠،

خورنق، ١٤٥،

خوزستان، ١٢٤،

دجله، ١٨٢،

دستگرد، ١٥٢، ٢٢١،

دوغاباد (نیشابور)، { ٢٤٠ - ٢٤١،
دوغاباد

دهلی، ١١١، ١١٢، ١١٦، ٢٢٢،

ديه ملوك، ١٧١،

رُخج، ٢٠٠،

توران، ۵۴، ۲۷۵،

ٹود، ۲۱۹،

ٹھلان، ۲۱۴،

جاجنگر، ۱۱۴، ۱۱۴،

جبال، ۱۱۷، ۱۶۳، ۱۶۴، ۲۸۱،

جبال، ملوک - ، ۶،

جرجان، ۷۸، ۲۹۵، ۳۰۲،

جرُم، بنو - ، ۱۹،

جرائر، ۶۶،

جند، ۱۳۹،

جودی، جبل - ، ۲۷۱،

جوزجان، ۲۵،

جوین، ۲۲۸،

چیال، ۴۴،

چیون، ۲۴۲، ۳۰۹، ۳۱۴، ۳۱۶،

چین، ۶۸، ۷۴، ۸۶، ۱۸۲، ۱۹۶، ۲۰۷، ۲۵۰،

حجاز، ۱۴، ۴۴،

حلوان، ۲۹۵،

خاتون، مدرسہ - (نیشاپور)، ۲۹۶،

خبوشان، ۱۴۴،

بست (سجستان)، ٦٤، ٢٨٧، ٣٤٠،

بست { (نیشابور) ٣٤٠، ٣٤١،
بست

بصره، ١٢٦،

بغداد، ١٨٢، ٢٢٥، ٣٥٠، ٣٦٢،

بغدادك (خوارزم)، ٣٤٩،

بلاساغون، ١١١،

بلخ، ١٩٨، ٢٠١، ٢٢١، ٢٤٢، ٢٤٥،

بلخشان، ٢٠٥،

بلغار، ٢٦٠،

بنارس، ١١٤، ١١٦،

پارس، ١١٢، رجوع کن به فارس،

پروه (اصفهان)، ٢٥٩،

پهلوی، زبان —، ٢١٨،

ناتار، ١٦٦، ١٨٩، ٢٠٢،

نازی، ٢٥٠، رجوع کن به عرب،

نرشیز، ٤٩،

ترك، ١١، ٣٤، ٤٠، ٥٢، ٨٦، ٨٨، ١٧٢، ١٧٩، ١٨٧، ٢٤٨، ٢٥٢،

٢٧٢، ٢٧٥، ٢١٦، ٢٢٢،

تركستان ٦٥، ٢١٦، ٢٢١، ٢٤٩،

ترکمان، ١٧٩،

تکیناباد، ٢٨١، ٢٨٧، ٣٠٠،

نمران (غور)، ٢٠٣، ٢٠٤،

اردلان گنٹ، ۳۵۱،

ارم، ۱۲۷،

ارمن، ۴۱،

أزبک، ۳۲۱،

اسیچاب، ۳۲۱،

استراباد، ۳۰۴،

اسفراین، ۱۴۳، ۱۴۷، ۱۵۱،

اسفرار، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۵۵، ۱۵۹،

اسکندرائی، جامه —، ۲۵۰،

اشک، کوه —، ۳۰۳،

اصفهان، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۸، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۹،

الموت، ۳۶۱،

اندخود، ۳۰۲،

اوش، ۱۸۸،

ایران، ۵۴، ۲۷۵، ۲۷۷، ۳۴۵، ۳۵۷، ۳۵۹،

باتکرو (قلعه)، ۷۵، ۷۷، ۳۰۹،

بامیان، ۳۴۲، ۳۰۴، ۳۰۶، ۳۲۱،

بحسك (؟)، ۳۵۴،

بخارا، ۱۹، ۲۴، ۷۰، ۱۱۲، ۱۴۴، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۸۳، ۱۹۰، ۲۱۱،

۲۱۲، ۲۲۲، ۲۹۳، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۸،

۳۴۹، ۳۴۴،

بناؤن، ۱۱۴،

بدخشان، ۳۵، ۳۵۸،

برم (؟)، ۲۴۶،

- يزدادی، أبو الحسن علی بن محمد - ، ٢٩٧،
 یزدگرد بزه گر، ١٨٠،
 یزید بن معاویة، ١٧٩،
 یعرب بن فحطان، ١٨،
 یعقوب، ٨٤، ١٠٧، ١٢٤، ٢١٦،
 یلدز، ملک تاج الدین - ، ١١٤،
 یمین الدولة محمود، ٢٢، ٢٣-٢٥، ٢٢، ٦٢، ٢٩٢، ٢٠٦، رجوع کن
 به محمود بن سبکتگین،
 یمین الدین بهرام شاه (ملک سیستان)، ٥٠، ٢٠٢، ٢٥٢،
 ینال (کنیزک مؤید الملک)، ٦٨،
 یوسف، ٤٤، ٥٧، ٧٤، ٧٧، ٨٤، ١٠٧، ١٠٨، ١٢٤، ١٢٥، ١٨٢،
 ٢٠١، ٢١٦، ٢٧٢،
 یوسف بن محمد الدربندی، ١٠٦-١٠٨،
 یوسف بن نصر الکاتب، جمال الدین أبو المحاسن - ، ٩٦-١٠١،

فهرست الأماكن و القبائل

- آبه، ٢٥٨،
 آمد، ٧٧، ٢١٠، ٢١٦، ٢١٧،
 آموی، ١٧٦، ٢٢٦،
 انجاز، ٦٩ (و الصحیح الحان، رجوع کن بص ٢٠٧)، ٢١٥،
 ازان، ٤١،
 ارتنگ (ارزننگ) مانی، ٧٣، ١٤٥،

نظامی عروضی سمرقندی، ١٤، ٢٩٥، ٢٩٩، ٢٢١، ٢٤٤،

نعمان (ابو حنیفة)، ٢٠٩،

أبو نواس، ٧٦، ١٩٩، ٢٩١،

نوح بن منصور سامانی، ٢٢، ٢١٨،

نوح بن نصر سامانی، ٢٢، ٢٢٤،

نور الدین محمد عوفی، رجوع کن به عوفی، محمد بن محمد - ،

نور الله ششتری، قاضی - ، ٢٤٩،

نوشیروان، ١٢،

نیر، رجوع کن به ضیاء الدین احمد،

وامق، ٢٠١،

وزّان، صدر الدین (محمد بن -)، ٢٧٦، ٢٧٧، ٢٦٠-٢٦١،

وطواط، رشید الدین - ، رجوع کن به رشید الدین محمد بن عبد الجلیل،

ولوالجی، شمس الدین - - ، ٤٢،

هاییل، ١٧، ١٨،

هاروٹ، ١٠٤،

هامان، ٢١٩،

هبة الله، ابو نصر الفارسی، ٧١-٧٢، ٢٠٧-٢٠٨، رجوع کن به

قوام الملک،

هندوخان (بن مکشاه بن تکش)، ٤٣، ٢٠١،

یحیی بن طاهر بن عثمان العوفی، رجوع کن به شرف الدین،

یحیی بن محمد بن یحیی، رجوع کن به محیی الدین، (و الصّحیح محمد بن یحیی،

رجوع کن بص ٢٤٩)

- ابن التديم (صاحب الفهرست)، ٢٩٠،
 نصر بن احمد ساماني، ٢٢، ٢٩٢، ٢٩٥،
 نصر السموري، ظاهر الدين - ، ١٢٣-١٢٧،
 نصر الله بن عبد الحميد، ٩٢-٩٣، ٢٠٧،
 ابو نصر احمد بن محمد بن نصر قباوي، ٢٣٤،
 أبو النصر العتبي، رجوع كن به عتبي،
 ابو نصر فارابي، ٢٥٩،
 ابو نصر فراي (بدر الدين محمود) صاحب نصاب، ٢٥٢،
 أبو نصر هبة الله الفارسي، نظام الدين - ، ٧١-٧٢، ٢٠٧-٢٠٨،
 رجوع كن به قوام الملك،
 نصرة الدين قلم ارسلان خاقان، رجوع كن به عثمان بن ابراهيم،
 نصرة الدين كبود جامه، ٥١-٥٢، ٢٠٤،
 نصرة الدين بن محمد انز (صاحب زوزن)، ٢٠٤،
 نصير الدين اسفزاری، ١٨٨،
 نصير الدين طوسي، ٢٥٩،
 نصير الدين ابو القاسم محمود بن المظفر بن أبي توبة، ٧٥-٧٧، ٢٠٩،
 نصير الملك، صدر كبير ملك النواب - ، ٦٩،
 نظام الدين الجامي الكاتب، ١٤٩-١٥١، ٢٢١،
 نظام الدين محمد بن عمر [بن] مسعود، ١٧٥-١٧٨، ٢٢٦،
 نظام الدين أبو نصر، رجوع كن به ابو نصر هبة الله الفارسي،
 نظام الملك، رجوع كن به نصير الدين محمود،
 نظام الملك شمس الدين مسعود بن علي هروي، ٢٢٩،
 نظام الملك صدر الدين (محمد بن محمد) وزير سمرقند، ٢٠٥، ٢٤٦،
 نظام الملك ابو علي الحسن بن علي بن اسحق (الطوسي)، ١٧، ٦٥-٦٧،
 ٢٠٦-٢٠٧، ٢٤٦، ٢٥٤،

أبو موسى الأشعري، ٤، ٢٨٩،
 مؤيد، ملك -، (٩) ٤١،
 مؤيد (أى ابه)، ملك -، ٢٢٨، ٢٠٠، ٢٠٢، ٢٣٧، ٢٣٩،
 مؤيد الدين، رجوع كن به أبو بكر عمر الترمذى،
 مؤيد الملك أبو بكر بن نظام الملك، ٦٧-٦٨،
 مهذب الدين، رجوع كن به منصور بن على الاسفزاری،
 مهلب بن ابى صفرة، ٢٥٤،
 ميلانچق (از امراء تكلش خوارزمشاه)، ٢٦٠،
 میمون بن مهران، ١٧،

ناصر، آل -، ٩، ٢٢، ٢٩٦، رجوع كن به غزنویان،
 ناصر، شمس الملك امير -، ١٠٨، ١٠٩، ٢٢٠،
 ناصر الدين، ٢٥٥،
 ناصر الدين سبكتگین، ٦٤، ٢٩٦،
 ناصر الدين عثمان بن حرب السبزی، ٤٩-٥٠، ١٢٢، ٢٠٢، ٢٣٧-٢٣٨،
 ناصر الدين قباچه، ١١٥، ١١٦، ٢٨٩، ٢٢٢، ٢٢٥، ٢٢٠،
 ناصر الدين بن قطب الدين سرخسی، ٢١١،
 ناصر الدين ملكشاه بن تكلش، ٢٠١،
 الناصر لدين الله (الخلیفة)، ١١٦، ١٢١، ٢٢٥، ٢٣٥، ٢٦٢،
 الناصرین، ١١٦، ٢٢٥،
 ناكوك، رجوع كن به أبو العلاء عطاء بن يعقوب،
 نجم الدين كبرى، ٢٢٠، ٢٤٩،
 نجم وراق، ٢١٩،
 نجيب الدين الأبيوردی، ١٤٧،
 نجيب الملك شرف الخواص أبو طاهر المطهر، ٢٨٥،

منتجب الدین بدیع انابک الخوئی (۱) ۷۸-۸۰،

منتجب الدین بن مؤید الدین الترمذی، ۱۱۰،

المنتصر، الامیر -، ۲۹۲،

میخک، ۲۹۵،

منصور، قاضی -، رجوع کن به شمس الدین منصور بن محمود،

منصور بن علی الأسفراری، ۱۵۸-۱۵۹،

منصور بن محمد عاصی، رجوع کن به عاصی،

منصور بن محمود الأوزجندی، رجوع کن به شمس الدین،

منصور بن نوح بن منصور سامانی، ۲۲-۲۳، (و الصّحیح المنتصر، رجوع

کن به ص ۲۹۳)

منصور بن نوح بن نصر سامانی، ۲۲،

أبو منصور [احمد بن ابی الحارث محمد] فریغونی، ۲۵، (و الصّحیح أبو

نصر، ص ۲۹۴)،

أبو منصور ازهری، رجوع کن به ازهری،

أبو منصور الثعالبی، ۱۰، ۲۳،

أبو منصور محمد بن عبد الجبار، رجوع کن به عتبی، (و الصّحیح أبو النصر:

رجوع کن به ص ۲۹۳)،

أبو منصور [محمد بن محمد] ماتریدی، ۱۸، ۲۹۲،

منگلی بیگ، ۱۴۳، ۲۲۹-۲۳۰، ۴۴۸، ۴۴۹،

منهاج الدین عثمان بن سراج الدین الجوزجانی (صاحب طبقات ناصری)،

قاضی -، ۲۸۹، ۳۰۳، ۳۶۳، ۳۶۴،

منهاج سراج، رجوع کن به منهاج الدین عثمان،

موسی (کلیب الله)، ۵۴، ۷۴، ۹۸، ۹۹، ۱۰۷، ۱۴۵، ۲۰۱، ۲۳۶، ۴۴۴،

(۱) و الصّحیح الجوبینی، وی خال جدر پدر عطا ملک جوبینی است بنصریح خود او در

جهانکشی در تاریخ انسر خوارزمشاه،

- أبو المعالي، رجوع كن به حسن نكين، ٢٠٥،
 ابن المعتز، ١٠، ١٦٢،
 معز الدين سنجر، رجوع كن به سنجر،
 معز الدين غوري، سلطان -، رجوع كن به شهاب الدين، (هردولقي بك
 شخص است)،
 معزيه، ملكه -، ٢٠٤،
 معني زائنه، ١١١، ٢٥٥،
 معين الدين اسفزاری، ٢٢٧،
 معين الدين اصم، ٢٠٩،
 معين الملك الحسين بن علي الأصم، ٧٧-٧٨، ٢٠٩، (والصحيح معين الدين)،
 مغول، سلاطين و دولت -، ٢٠١، ٢٠٢، ٢٠٤،
 ابو المفاخر رازی، ٢٦١،
 ابن مقبل، ١١٥، ٢٢٢، ٢٢٤،
 ابن مقله، ٤٤، ١٢٢،
 ملك الاسلام، ٢٢٥،
 ملك الأطباء، رجوع كن به مجد الدين محمد بن عدنان،
 ملك الأطباء جلال الدين مسعود (بن محمد بن عدنان)، ٤٤، ١٨٠،
 ملك الجبال (لقب)، ٢٢١،
 ملكشاه بن الب ارسلان سلجوقي، ٢٢-٢٤، ٦٦، ١٤٦، ٢١٧،
 ملكشاه بن تكش، ٢٠١،
 ملكشاه بن محمود بن محمد بن ملكشاه السلجوقي، ٢٥٥،
 ملك الشعراء (شرف الدين شفروه؟)، ٢٥٨،
 ملك الثواب نصير الملك، ٦٩،
 أبو الملوك، ٢٢٠، رجوع كن به خسرو ملك،
 مليح سريلي، ١٨٠،

محمود بن عبد اللطيف النجدي، جمال الدين - ، ٢٥٥،
 محمود بن عبد اللطيف النجدي، صدر الدين - ، ٢٥٥،
 محمود، آل - ، ٢٠٠، رجوع كن به ناصر، آل - ،
 محيي الدين يحيى بن محمد بن يحيى النيسابوري، الامام - ، ٢٢٩-٢٢٠،
 (و الصحيح محيي الدين محمد بن يحيى ص ٢٤٩)
 مرم، ٢٦٩،

مسعود بن ابراهيم، رجوع كن به علاء الدولة،
 مسعود بن دولتيار، ١٧٨، ٢٢٧،
 مسعود سعد سلمان، ٢٠٧، ٢٠٨، ٢٢٠،
 مسعود بن علي هروي، نظام الملك شمس الدين - ، ٢٢٩،
 مسعود بن محمد امام زاده، ركن الدين - ، ١٨١-١٨٢، ٢٢٩،
 مسعود بن محمد، سلطان - ، ١٥٢، ٢٢١، ٢٥٥،
 مسعود بن محمد بن عدنان، رجوع كن به جلال الدين وملك الاطباء،
 مسعود بن محمد بن علي الأندخودي، رجوع كن به علاء الدين،
 مسعود بن محمود غزنوي، ٢٠٦، ٢٠٨،
 مسعود بن ابي اليمين الكرمانى، ٥٩-٦٠،
 مسيح، رجوع كن به عيسى،

مظفر، آل - ، (چغانيان)، ٢٩٥،
 مظفر، آل - ، (فارس)، ٢٦٠،
 أبو المظفر ابراهيم، سلطان رضى - ، رجوع كن به ابراهيم،
 أبو المظفر انسز، رجوع كن به انسز،
 أبو المظفر ارسلان بن طغرل، رجوع كن به ارسلان بن طغرل،
 أبو المظفر طاهر بن الفضل بن محمد محتاج چغانى، ٢٧-٢٩، ٢٩٥،
 أبو المظفر بن محمد بن ثابت النجدي، ٢٥٤،
 معاذ بن مسلم، ٢٢٤، ٢٢٥،

- محمد بن المظفر، رجوع کن به مبارز الدین،
 محمد بن المظفر بن محتاج چغانی، ۲۷، ۲۹۵،
 محمد بن ملکشاه سلجوقی، ۲۹۴، ۲۶۱،
 محمد منوکه النسوی، ۱۵۸-۱۵۶،
 محمد بن المنهاج اللوهوری، رجوع کن به سراج الدین،
 محمد بن المؤید البغدادی، رجوع کن به بهاء الدین،
 محمد بن ابی نصر بن ابی شهید الغزنوی، ۲۸۴-۲۸۳،
 محمد بن نصیر، افتخار الملک جمال الدین -، ۱۱۷-۱۲۰، ۱۲۱،
 محمد بن نصیر السجری، شمس الدین -، ۲۵۱-۲۵۲،
 محمد بن نوشتگین خوارزمشاه، ۲۲۸،
 محمد بن الوزان، رجوع کن به صدر الدین،
 محمد بن هام، شهاب الدین فخر الکتاب -، ۱۵۴-۱۵۶،
 محمد بن یحیی النیسابوری، محیی الدین -، ۲۲۹-۲۳۰، ۲۴۹،
 ابو محمد خازن، ۱۲، ۲۰۹،
 ابو محمد دوغبادی، ۲۴۰،
 ابو محمد بن یمین الدولة محمود غزنوی، ۲۵-۲۷، (و الصّحیح أبو أحمد
 محمد، ص ۲۹۴)،
 محمدی (ملت)، ۲،
 محمود بن ابی بکر بن الحسین الفراهی، ابو نصر -، (صاحب نصاب)، ۲۵۳،
 محمود بن احمد بن ابی الحسن الفاریابی، ابو القاسم -، ۲۲۶،
 محمود (بن احمد) النیسابوری، امام بیان الحق -، ۲۸۱،
 محمود بن البشار الهروی، ۲۴۸-۲۵۰،
 محمود بن ابی توبه، رجوع کن به نظام الملک،
 محمود بن سبکتگین غزنوی، یمین الدوله -، ۱۴، ۲۲، ۲۳-۲۵، ۲۲،
 ۶۲، ۲۹۳، ۲۰۶، ۲۴۰،

محمد بن عبد الجبار، رجوع كن به عتي،
 محمد عبد العزيز رجوع كن به سيف الدين صدر جهان،
 محمد بن عبد العزيز الكوفي، رجوع كن به برهان الدين،
 محمد بن عبد الله السرخسي، ابو بكر - ، ٢٢٨، رجوع كن به مجد الأئمة
 سرخكت،

محمد بن عبد اللطيف النجدي، صدر الدين - ، ٢٥٥،
 محمد بن عبد الملك الجرجاني، رجوع كن به خطير الدين،
 محمد بن عدنان سرخسي، ٤٤، ١٧٩-١٨١، ٢٠١، ٢٢٧، ٢٢٨، رجوع
 كن به مجد الدين،

محمد بن علي الاصطهاني المعروف بالجواد، ٢٥٥،
 محمد بن علي الظهيري السمرقندي، رجوع كن به ظهير الدين،
 محمد بن علي الكاشاني، شمس الدين - ، ١٨٢-١٨٧، ٢٤٠،
 محمد بن عمر الرازي، الأمام فخر الدين - ، ٢٢٢، ٢٤٠،
 محمد بن عمر الكركوتي، ٧٧،
 محمد بن عمر [بن] مسعود، نظام الدين - ، (از آل برهان)، ١٧٥-
 ١٧٨، ٢٢٦،

محمد محتاج، ٢٧، ٢٩٥، رجوع كن به محمد بن مظفر،
 محمد بن محمد عوفي، رجوع كن به عوفي،
 محمد بن محمد الفراهي، ٤٩، ٢٥٩-٢٦٢، ٢٠٢، رجوع كن به شرف الدين،
 محمد بن محمد المانريدي، ابو منصور - ، ١٨، ٢٩٢،
 محمد بن محمود بن احمد النيسابوري، ٢٨١-٢٨٢،
 محمد بن محمود الاسفزاری، ٢٦٢-٢٦٥،
 محمد بن محمود الزاي، ٢٢٥-٢٢٩،
 محمد بن محمود بن محمد بن ملكشاه السلجوقي، ٢٥٥،

محمد بن احمد بن طلحة، ابو منصور الازهرى ۴۴۶، رجوع كن به ازهرى،
محمد بن احمد النيسابورى، ۴۶۳،

محمد بن احمد بن عبد العزيز بن مازد، برهان الدين، صدر جهان - ،
۴۴۵،

محمد اسعد صدر جهان، تاج الدين، شرف الملك - ، ۴۱۶،
محمد (و الصحيح محمود) اندخودى، شمس الدين - ، رجوع به شمس الدين
محمود اندخودى،

محمد الاوشى، بهاء الدين - ، ۱۸۹-۱۹۰،
محمد بن ايلدگر، اتابك، جهان پهلوان، شمس الدين - ، ۴۵۶، ۴۵۷،
۴۵۸،

محمد بن البديع النسوى، ۴۴۰-۴۴۴،
محمد بن ابي بكر النسفى، شرف الدين، حسام الأئمة - ، ۱۶۴-۱۶۹،
۴۴۰،

محمد بن تكش خوارزمشاه، رجوع كن به علاء الدين اسكندر ثانى،
محمد بن ثابت انجندى، ابو بكر - ، ۴۵۴،
محمد بن حسن، تاج الملك شرف الدين، عمدة الوزراء، ۶۹،
محمد بن رشيد، رجوع كن به شهاب الدين محمد،
محمد بن زفر بن عمر، ۴۴۲، ۴۴۴،
محمد بن سام، سلطان - ، رجوع كن به غياث الدين،
محمد (بن سلطان محمود غزنوى)، سيف الدولة، ابو احمد، ۳۵-۴۷،
۴۹۴،

محمد شفرو، رجوع كن به شرف الدين محمد شفرو،
محمد بن الطغان الكرماني، ۴۷۹-۴۸۱،
محمد بن طيفور السجاولندى، ۴۶۳،

ماز، بنى - ، ٢٢٢-٢٢٦،

ماكان بن كاكى، ٢٩٥،

المأمون، ٢١،

مانى، ٧٣، ١٨٤،

مبارز الدين محمد بن المظنر (مؤسس سلسلة آل مظنر در فارس)، ٢٦٠،

مبارك شاه بن الحسين المروروذى، فخر الدين - ، ١٢٤ ١٢٥-١٢٣،

١٣٤، ١٢٦، ٢٢٧،

المتنبى، ٢٢٦،

مجد الأئمة سرخكت، ١٧٩، ٢٢٨،

مجد الدين احمد بن محمد أبى بدیل السجاوندی، ٢٨٢-٢٨٢، ٢٦٢،

مجد الدين بغدادى، شيخ - . رجوع كن به مجد الدين شرف بن المؤيد،

مجد الدين شرف الکتاب بن رشيد العزيز، ١٥٩-١٦٤،

مجد الدين شرف بن المؤيد البغدادى، ٢٢٠-٢٢١، ٢٤٢، ٢٤٩-٣٥٠،

مجد الدين محمد بن ضياء الدين عدنان السرخكى، شرف الزمان، ملك

الاطبأ، - ، ٤٤، ١٧٩-١٨١، ٢٠١، ٢٢٧، ٢٢٨،

مجد الدين بن محمد بن عبد الملك الجرجانى، ٢٢٢،

مجد الدين محمود السرخكى، ١٧٩،

مجد الدين النسوى، الفاضى - ، ٢٤٤-٢٤٥،

مجد الملك بهاء الدين، رجوع كن به على بن احمد الجاجى،

مجلدى جرجانى، أبو شريف أحمد [بن] على - ، ١٢،

مجنون، ١٨٣، ٢١٨،

مخير الدين، ٢١٠، ٢١١،

أبو الحاسن، جمال الدين - ، رجوع كن به جمال الدين يوسف بن نصر،

محمد رسول الله، ٧، ١٢، ١٣، ١٦، ١٨، ٤٩، ٥٤، ٧٢ ١٨٧، ٢٠٠،

٢١٧، ٢٤٩، ٢٠٨، ٢١٥، ٢١٧، ٢٥٢، ٢٥٧،

- کافرك (كافى خراسان)، ۴۶،
 كافى خراسان (كافرك)، ۴۶،
 كبود جامه، نصره الدين - ، ۵۱-۵۲، ۲۰۴،
 كج نكين، ۴۵،
 كسرى، ۱۰۶، ۲۴۵،
 كلیم الله، رجوع كن به موسى،
 كمال الدين پيغو ملك، رجوع كن به پيغو ملك،
 كمال الدين جمال الكتاب كالى البخارى، ۸۶-۹۱،
 كمال الدين زياد الاصفهاني، ۲۷۴-۲۷۵،
 كمال الدين نصر الله، رجوع كن به فرقى،
 كالى بخارى، رجوع كن به كمال الدين،
 كال مفرئ سمرقندى، ۱۸۸،
 كنييت، ۲۲۴، ۲۲۵،
 كوچلك خان تثار، ۲۲۲،
 كوشكى، حكيم - ، ۲۰۰، ۲۴۴، ۲۴۵،
 كيكاوس بن قابوس بن وشنگير، ۲۰-۲۱،
 گلستان (كينزك سلطان محمود غزنوى)، ۲۴،
 گورخان، ۲۲۲، ۲۲۴، ۲۴۵،
 گوشيار، ۲۴۱،
 لقان، ۸۶،
 ليث، آل - ، رجوع كن به صفاريان،
 ليلي، ۱۸۳،
 ماتريدى، ابو منصور محمد بن محمد - ، ۱۸، ۲۹۲،

ابو النّسّم على بن الحسن بن أبي طيّب الباخري، ١٠، ٢٤، ٦٨-٧١،
٢٠٧،

ابو النّسّم الفارابي، رجوع كن به محمود بن احمد،
فاقي، رجوع كن به تاج الدين وحيد،
قباجه، ناصر الدين - ، ٢٨٩،
فباد ١٠٦،

قتيبة بن مسلم، ٢٢٢،

ابن قتيبة، ١٠،

قحطان، ١٨،

قراخانيان، ٢٠٢، ٢٠٤، ٢٢١، ٢٢٢،

قزل ارسلان، ٤١،

قسيم امير المؤمنين، ٢٢٥،

قطب الدين انسر، رجوع كن به انسر،

قطب الدين، رجوع كن به ابيك،

قطب الدين سرخسي، ١٨٠، ٢١٠-٢١١، ٢٢٨،

قطب الدين شاه محمود، رجوع كن به شاه محمود،

قطب الدين (ملك شهيد)، رجوع كن به ابيك،

قلج ارسلان خاقان، رجوع كن به عثمان بن ابراهيم،

قلج طمغا جغان، رجوع كن به ابراهيم بن الحسين،

قلج طمغا، رجوع كن به حسن بن علي بن عبد المؤمن،

قمر الدين ملك اموي، ١٧٦،

قوام الملك، ١١٢،

قوام الملك نظام الدين ابو نصر هبة الله الفارسي، ٧١-٧٢، ٢٠٧-٢٠٨،

قيصر روم، ٢٤، ٧٧، ٨٥، ١٠٦، ١١٩، ١٨٧، ٢٢٥، ٢٤٥،

فراهی، ۲۵۲، رجوع کن به شرف الدین محمد،

ابو الفرج اصفهانی، ۲۵۹،

فرخی، ۲۲۰،

فردوسی، ۲۴،

فرزدق، ۲۲۵،

فرقدی، کمال الدین نصر الله -، ۲۱۹،

فرید الدین الجاجری، ۲۲۲-۲۲۵،

فرید، عزیز الدین -، ۱۵۱،

فرید الدین الکاتب، ۱۵۲-۱۵۴، ۲۲۱،

فرید کافی، ۱۲۰-۱۲۵، ۲۴۲،

فرید الدین محمود بن البشار الهروی، ۲۴۸-۲۵۰،

فریدون، ۹۵،

فریغون، آل -، ۲۵، ۲۹۴،

فصیح العجم، رجوع کن به سراج الدین،

فضل بن احمد، ابو العباس -، ۶۲، ۲۰۶،

فضل الله شفروه، رجوع کن به شرف الدین محمد شفروه،

الفضل بن محمد الاندجانی (المجرجانی)، قاضی النضاة أبو بشر -، ۲۱،

۲۹۷،

ابو الفضل بیہقی، ۲۹۶،

فغنور (چین)، ۲۴، ۱۵، ۲۲۵، ۲۲۷،

ابو الفوارس شاه شجاع، رجوع کن به شاه شجاع،

قابوس بن وشمگیر، شمس المعالی -، ۲۹، ۲۰، ۲۱، ۲۹۷،

قابیل، ۱۷،

ابو النشم احمد بن الحسن، رجوع کن به شمس الکنازة،

- غزنويان، ٩، ٢٩٦، ٢٠٠، ٢٢٠، رجوع كن به ناصر، آل -،
غسان، ١٢،
غوريان، ٢٨-٢٩، ٢٠٠، ٢٠٢، ٢٠٥، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٢١،
غياث الدين محمد بن سام غوري، (سلطان سعيد)، ٥١، ١٢١، ١٢٢،
١٢٦، ٢٠٢، ٢٢١، ٢٢٢،
غياث الدين محمود بن غياث الدين غوري، ٢٠٤، ٢٢٧،
ابو الفتح البستي، ٦٤-٦٥،
ابو الفتح عبد الكريم بن أحمد الحاتفي الهروي، ٢٤-٢٥،
فخر الدين الخطاط الهروي، ٢٤٦-٢٤٨،
فخر الدين شرف القضاة الدمراحي، ٢٨٦-٢٨٧،
فخر الدين عبد العزيز الكوفي، الأمام -، ٢٢٨، ٢٤٨، ٢٤٩،
فخر الدين [بن] عزيز [الدين] فريد، ١٥١-١٥٢،
فخر الدين عمدة الوزراء، ٢١٢، ٢٤٧،
فخر الدين مبارك شاه بن الحسين المروودي، ١٢٤، ١٢٥-١٢٦، ١٢٤،
١٢٦، ٢٢٧،
فخر الدين محمد بن محمود بن احمد النيسابوري، ٢٨١-٢٨٢، ٢٦٢،
فخر الدين محمد الزرخالي السرخسي، ٢١٨-٢١٩،
فخر الدين محمد بن عمر الرازي، الأمام -، ٢٢٢، ٢٤٠، ٢٥٠،
فخر الدين مسعود بن أبي الين الكرمانى، ٥٩-٦٠،
فخر الدين يهود (?) بن حامد دالي، ١٤٩، ١٥٠،
فخر الرؤساء، رجوع كن به ناج الدين الآبي،
فخر الكتاب، رجوع كن به فريد الدين الكاتب،
فخر المذكرين، رجوع كن به علاء الدين الأوزجندى،
فخر الملك مؤيد الدين، رجوع كن به أبو بكر عمر الترمذى،

- عمر بن اسحق الواثی، ۲۸۵-۲۸۶،
 عمر بن الخطاب، ۱۶۱،
 عمر بن محمد البسطامی، رجوع کن به ضیاء الدین،
 عمر بن محمد الخرمابادی، ۲۰۱-۲۰۲،
 عمر بن محمود البلیخی، رجوع کن به حمید الدین،
 عمر بن مسعود [بن] احمد بن عبد العزیز بن مازہ، تاج الدین -، برهان
 الاسلام، ۱۶۹-۱۷۴، ۱۷۷، ۲۲۰، ۲۳۵، ۲۴۸،
 عمران، ۱۰۷،
 عمران، آل -، ۴،
 عمید، بهاء الدین امیر -، ۴۴، ۴۵،
 عمید، خواجه - ابو الفوارس قناوی، ۳۱۸،
 عمید، ملک - رجوع کن به ابیک، قطب الدین،
 ابن العمید، ۷۵، ۹۲،
 عنبری، شرف الدین -، ۱۵۵،
 عنصری، ۱۴، ۱۸۷، ۲۹۲، ۳۴۰،
 العوفی، ابو طاهر یحیی (جدّ مؤلف این کتاب)، رجوع کن به شرف الدین،
 عوفی، محمد بن محمد - (مؤلف این کتاب)، ۱، ۸، ۱۵۹، ۲۸۹، ۲۹۰،
 ۲۹۸، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۹، ۳۱۸-۳۲۰، ۳۲۵-۳۲۸، ۳۵۶،
 ۳۵۹، ۳۶۰،
 عیاضی، عبد الرحیم سرخسی، ۷۱، ۳۰۷،
 عیسی المسیح، ۱۰، ۱۱، ۵۷، ۷۴، ۱۵۷، ۱۶۳، ۱۷۹، ۱۸۲، ۲۲۰،
 ۳۶۷، ۳۷۱،
 عین الملک، المحسین بن ابی بکر الأشعری، فخر الدین، ۱، ۳، ۴، ۵،
 ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۲۷، ۶۳، ۶۴، ۱۱۱، ۱۶۳، ۲۸۹،

- على بن احمد الجاجي، مجيد الملك، بهاء الدين -، ١١٢-١١٧، ٢٢٢،
 على بن الياس الاغاجي البخاري، ابو الحسن -، ٢١-٢٢،
 على بن الحسن بن أبي طيب البخارزي، رئيس شهيد -، ١٠، ٢٤،
 ٦٨-٧١، ٢٠٧،
 على [بن] حسن كاتب، ٢٦،
 على بن ابي الحسن الرندي، جلال الدين -، ٢٢٩،
 على روزبه الشيباني، رجوع كن به اختيار الدين،
 على بن أبي طالب امير المؤمنين، ٢٢، ٤٤، ٨٥، ١٦١، ١٩٦،
 على بن عبد الله بن حمدان، سيف الدولة ابو الحسن -، ٢٧، ٢٢٦،
 على بن العلاء البستي، ٢٤١،
 على بن عمر الحمودي، رجوع كن به حميد الدين،
 على لاهوري، جمال الدين -، ١٢١،
 على بن محمود الحسيني، سيد - (صاحب بزم آرا)، ٢٩٠،
 على بن موسى الرضا ٧٩، ٢١٠،
 ابو على احمد بن المظفر جفاني ٢٧، ٢٩٥،
 ابو على الحسن بن على بن اسحق، رجوع كن به نظام الملك،
 عليشاه بن تكش، ملك تاج الدين، ٤٨-٤٩، ٢٠٢،
 عماد الدين، ١٤٢،
 عماد الدين دبير (خوارزي)، ٢٦،
 عماد الدين زنگي، ٢٤٠، ٢٥١،
 عماد الدين الكاتب الاصفهاني، ٢٠٢، ٢٠٩، ٢١٧، ٢٢٢، ٢٥٥،
 عماد الدين، ملك -، ١٥٧،
 عماد الدين مؤيد بن احمد الاسفرايني، ١٤٧-١٤٨،
 عمادي (شاعر)، ٩٩،
 عمر نوقاني، ١٦٨،

- عزیز الدین رافعی، ۱۵۱،
 عزیز الدین فرید، ۱۵۱،
 العزیزی، مجد الدین بن رشید -، ۱۵۹-۱۶۴،
 عطا ملک جوینی، ۲۲۲، ۲۲۸، ۲۳۹،
 عطاء بن یعقوب الکاتب المعروف بناکوک، ۷۲-۷۵، ۲۰۸، رجوع کن
 به ابو العلاء،
 عطار، شیخ فرید الدین -، ۲۹۵، ۳۴۹،
 علاء الدولة مسعود بن ابرهیم، ۹۴، ۹۵،
 علاء الدین اسکندر ثانی محمد بن نکش خوارزمشاه، ۴۲-۴۴، ۱۱۲،
 ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۷، ۲۰۲، ۲۵۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴،
 ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۳۵، ۳۴۵، ۴۵۰، ۴۵۲،
 علاء الدین مسعود بن محمد بن علی الاندخودی، ۲۰۷-۲۰۸،
 علاء الدین الاوزجندی المعروف بزیادت، ۱۸۹-۱۹۰،
 علاء الدین نکش بن [ایل] ارسلان خوارزمشاه، رجوع کن به نکش،
 علاء الدین ملک الشرق^(۱)، ۱۱۵، ۲۲۲،
 علاء الدین شیخ الاسلام الحارثی، ۲۰۹-۲۱۰،
 علاء الدین انسز بن محمد خوارزمشاه، ۳۵-۳۸، ۸۱، ۸۵، رجوع کن
 به انسز،
 علاء الدین الخواری، ۲۷۵-۲۷۶،
 علاء الدین غوری، سلطان -، رجوع کن به الحسین بن الحسین،
 علاء الملك شرف الدین میرک، ۱۴۸-۱۴۹، ۲۳۰،
 علاء الملك ضیاء الدین، رجوع کن به ابو بکر [بن] احمد الجاجی،
 ابو العلاء عطاء بن یعقوب الکاتب المعروف بناکوک، ۷۲-۷۵، ۲۰۸،
 (۱) مقصود علاء الدین بهرامشاه پسر ناصر الدین قباچه است و در تعلیقات سهو
 شده است (ص ۲۲۲)

- عبد العزيز الكوفي، رجوع كن به فخر الدين،
عبد الكرم بن احمد الحائى المروى، ٢٤-٣٥،
عبد الله بن شفرو، ظهير الدين -، ٢٧٣-٢٧٤، ٢٥٩،
عبد الله بن عباس، ١٧،
عبد الطّيف بن محمّد بن ثابت النّجندى، ٣٥٤،
عبد الطّيف بن محمّد بن عبد الطّيف النّجندى، صدر الدّين -، ٢٦٥-
٢٦٦، ٢٦٧، ٣٥٥،
عبد المجيد، رشيد الدّين تاج الأدباء، ٥٠،
عبد المطّلب، ١٣،
عبد الملك شافعى (قاضى القضاة اوجايتو)، خواجه -، ٢٢٦،
عبد الملك بن مروان، ٢٢٢،
عبد الملك بن نوح بن منصور سامانى، ٢٢، ٢٩٢،
عبد الملك بن نوح بن نصر سامانى ٢٢،
عبد المؤمن شفرو، رجوع كن به شرف الدّين محمّد شفرو،
ابو عبيد، ٢٢٢،
العتي، ابو منصور [ابوالنّصر] محمّد بن عبد الجبار -، ٢٤ ٢٢، ١٤٢،
عثمان بن ابراهيم قلع ارسلان خاقان، نصرة الدّين -، ٤٤-٤٦، ١٧١،
١٧٢، ٢٢٢، ٢٥٨، ٣٠٢، ٣٣٦، ٣٤٨،
عثمان بن حرب السّجزي، ناصر الدّين -، ٤٩-٥٠، ١٢٢، ٣٠٢، ٣٢٧-
٣٢٨،
عثمان بن عفّان (خليفه)، ٤٤، ٢٠١،
عدنان، رجوع كن به ضياء الدّين،
عذرا، ٢٠١،
عراقى شاعر، ٢٦١،
عزيز الاسلام، ٣٣٥،

طغاجخان رجوع کن به ابرهیم بن الحسین،
طیان ژاژخا، ۵۵، ۳۰۵،

ظہیر الدین ناج الکتاب السرخسی، ۱۴۷-۱۴۹،

ظہیر الدین شفروہ، رجوع کن به ظہیر الدین عبد اللہ بن شفروہ،

ظہیر الدین عبد اللہ بن شفروہ، ۲۷۳-۲۷۴، ۳۵۹، ۳۶۰،

ظہیر الدین (و الصّیّح بہاء الدّین) محمّد بن علی الکاتب السمرقندی الظہیری

۹۱-۹۲، ۳۰۱، ۳۱۸-۳۱۹،

ظہیر الدین نصر سموری، ۱۲۰، ۱۴۳-۱۴۷،

ظہیر الدین ولیّ النّسوی، ۲۴۳-۲۴۴،

ظہیر الدین فاریابی، ۱۱، ۳۵۵،

ظہیری، رجوع کن به ظہیر الدین محمّد بن علی،

عاصی، ابو سعید منصور [بن] محمّد -، ۱۴، ۳۹۱،

عالم الدین کرمانی، ۵۹،

عایشہ، ۱۳،

ابن عبّاد، اسمعیل - الصّاحب، رجوع کن به اسمعیل،

عبّاس مروزی، ۳۱،

ابو العبّاس الایوردی، جمال العرب، ۱۴۷، ۳۰۰، ۳۳۰،

ابو العبّاس فضل بن احمد اسفراینی، ۶۳، ۳۰۶،

عبّاسیان (خلفاء)، ۲۱، ۳۴۳،

عبّاسیان (غوریہ)، ۳۸، ۳۹۹،

عبد الحمید، ۷۵،

عبد العزیز، سیف الدین -، ۳۳۶،

عبد العزیز بن عمر بن سیّد السّادات، صدر جهان -، ۱۷۹، ۱۸۰،

۳۱۱، ۳۳۳-۳۳۴، ۳۴۸، ۳۴۶،

صدر الدين التيسابوري، ١٤٢-١٤٤،
 صدر الدين محمد بن الوزان، ٢٧٦، ٢٧٧، ٢٦٠-٢٦١،
 صئاريان، ٢١٠٩، رجوع كن به ليث، آل -،
 صفى الدين يزدي، ٢٧٨-٢٧٩،

ضياء الدين احمد المختص بنير، ٢٦٢،
 ضياء الدين الدوغابادي، ١٩٠،
 ضياء الدين عدنان السرخكني، ١٧٩،
 ضياء الدين، رجوع كن به علاء الملك،
 ضياء الدين عمر بن محمد البسطاي، ٢٢١،
 ضياء الدين محمد بن أبي نصر بن أبي شهيد الغزنوي، ٢٨٢-٢٨٤،

طاهر، آل -، ٩، ٢١،
 طاهر بن الفضل بن محمد [بن] محتاج جفاني، ٢٧-٢٩، ٢٩٧،
 ابو طاهر الخاتوني، ٢١٧، ٢٢٠، ٢٦١،
 ابو طاهر المطهر نجيب الملك شرف الخواص، ٢٨٥،
 ابو طاهر مجي العوفي، رجوع كن به شرف الدين،
 طرفة العبدى، ١٢،
 طغاخان مرغينان، ٥٥،
 طغانشه بن المؤيد (أى ايه)، ٤٦-٤٨، ٢٢٨، ٢٧٨، ٢٠٢، ٢٢٩، ٢٦١،
 طغان شاه بن الب ارسلان، ابو النوارس -، ٢١٨،
 طغرل بن ارسلان، ركن الدين -، (آخرين سلجوقية عراق)، ٤١-٤٢،
 ٢٠٠، ٢٥٦، ٢٥٧، ٢٦٠،
 طغرل بيگ، ركن الدين -، ٦٨، ٦٩،
 طلحة، ٦،

شهاب الدین محمد بن رشید رئیس، ۱۰۲-۱۰۵،

شهاب الدین مسعود، ۴۰، ۴۳۰،

شهید، سلطان -، رجوع کن به ایبک و شهاب الدین غوری،

شهید، ملک -، رجوع کن به ایبک،

الشیبانی، رجوع کن به اختیار الدین،

شیت، ۱۸۰،

شیخ الاسلام، رجوع کن به زکی الدین بن احمد اللوهوری،

شیرگیر، انوشکین (صاحب آبه و ساوه)، امیر -، ۲۵۸،

الصّابی (صاحب کتاب التاج)، ۳۵، ۶۲، ۸۹، ۱۶۲، ۱۹۹، ۲۰۸،

الصّاحب اسمعیل بن عبّاد، رجوع کن به اسمعیل،

صاحب «نشکند»، ۱۶۸،

صاعد الخبوشانی، رجوع کن به زین الدین،

صدر جهان، (لقب اشخاص مختلفه)، ۱۰۸، ۱۶۴، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۲،

۱۸۶، ۱۸۷، ۲۱۱، ۲۱۶، ۲۲۸، ۲۳۵، ۲۴۹، ۲۴۸، رجوع کن

به عبد العزيز، سيف الدين، محمد اسعد، محمد بن احمد،

صدر جهنم، ۲۳۵،

صدر شهید، رجوع کن به حسام الدین عمر،

صدر الدین، ۱۴۵،

صدر الدین، وزیر سمرقند، رجوع کن به نظام الملک،

صدر الدین الحندی، ۱۴۹،

صدر الدین الخجندی (عبد اللطیف بن محمد)، ۲۶۵-۲۶۶، ۲۶۷، ۲۵۵،

صدر الدین الخجندی (محمد بن عبد اللطیف)، ۲۵۵،

صدر الدین الخجندی (محمود بن عبد اللطیف)، ۲۵۵،

صدر الدین عمر بن محمد الحرّما بادی، ۲۰۱-۲۰۳،

شمس الدين محمد بن فخر الدين مسعود، رجوع كن به شمس الدين ملك
الجبال،

شمس الدين محمد بن محمود الزلي، ٢٢٥-٢٢٩،

شمس الدين محمد بن نصير التيجي، ٢٥١-٢٥٢،

شمس الدين محمود البلخي، ٢٠٠-٢٠١،

شمس الدين محمود بن مسعود الأندخودي، ١٠، ٢٠٨-٢٠٩، ٢٩٠،

شمس الدين مسعود هروي، وزير نكش، ١٢٩، ٢٢٩،

شمس الدين ملك الجبال، ١١٠، ٢٢١،

شمس الدين منصور بن محمود الأوزجندی، الفاضل -، ١٢٢، ١٩٤-١٩٨،

شمس الدين التسي، الفاضل -، ٢٤٢،

شمس الدين الولوالجي، ٤٢،

شمس قيس، ٢٢٠، ٢٢٢، ٢٥٨،

شمس الكفاة ابو النعم احمد بن الحسن، ٦٢-٦٤،

شمس المعالي قابوس بن وشمگیر، ٢٩، ٢٠، ٢١، ٢٩٢،

شمس الملك امير ناصر، ١٠٨، ١٠٩، ٢٢٠،

شمس اعرج، حكيم -، ١٧٤، ٢٢٧،

شنسبانيه، ملوك -، ٢٢١،

شولك، ١٢٠،

شهاب الدين ادب صابر، رجوع كن به ادب صابر بن اسمعيل،

شهاب الدين (ابو سعد بن عمر) خيوفي، ٢٢٢، ٢٢٦، ٢٢٩، ٢٧٨،

٢٥٠-٢٥١،

شهاب الدين شرف الملك الاستيفائي، ١٠٩-١١٠،

شهاب الدين غوري (سلطان شهيد)، ٢٠٢، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٢٦، ٢٢٧،

٢٢١، ٢٤٦،

شهاب الدين فخر الكتاب محمد بن هام، ١٥٤-١٥٦،

شرف الواعظین، رجوع کن به شمس الدین محمد الدقایق،
شریح، ۱۹۸،

ابو شریف احمد بن علی مجلّدی جرجانی، رجوع کن به مجلّدی،
شفرو، ۲۵۸-۲۵۹،

شمس الدین التتیش، ۱۱۴، ۲۸۹، ۲۲۲، ۲۲۰،

شمس الدین الباقلائی البلخی، ۲۰۵-۲۰۶،

شمس الدین تاج الأفاضل محمد متوکه النسوی، ۱۵۶-۱۵۸،

شمس الدین تاج السّادة، رجوع کن به محمد بن علی الکاشانی،
شمس الدین خاله ۲۰۶، ۲۴۶،

شمس الدین حاجی محه (?) البسّی، ۲۸۷،

شمس الدین داعی الحسینی النسفی، ۱۸۲-۱۸۴،

شمس الدین رضی، ۱۱۴،

شمس الدین سراج الدّولة (از امراء خطا)، ۱۹۸، ۴۴۲،

شمس الدین صدر جهان محمد بن عمر بن عبد العزیز بن مازہ، ۴۴۲،
۴۴۳،

شمس الدین طبسی، ۲۰۶، ۴۴۱، ۴۴۶،

شمس الدین عبید، ۲۰۶، ۴۴۶،

شمس الدین علی بن نصیر الدین ابی القاسم محمود، ۳۰۹،

شمس الدین (قاضی مینا)، ۲۴۴،

شمس الدین محمد (والصّحیح محمود) اندخودی، رجوع کن به شمس الدین

محمود اندخودی،

شمس الدین محمد بن ایلدگر، رجوع کن به محمد بن ایلدگر،

شمس الدین محمد الدقایق، ۲۱۲-۲۱۵، ۲۱۸، ۲۱۹، ۴۴۷،

شمس الدین محمد، سلطان -، ۳۰۴،

شمس الدین محمد بن الطغان الکرمانی، ۲۷۹-۲۸۱،

سيف الدين صدر جهان محمد [بن] عبد العزيز، ١٨٠، ١٨٢ (٩)، ١٨٤، ١٨٦، ٢٢٥، ٢٢٨،

سيف الدين العنيلي، ٣٠٩، ٣٢٩، رجوع كن به آثار الوزراء،

شافعي، امام - ، ٢١٢،

شافعية، ٣٥٤، ٣٥٥، ٣٦١،

شاه شجاع، جلال الدين ابو الفوارس - ، ٣٦٠،

شاه محمود بن محمد بن المظفر، قطب الدين - ، ٣٦٠،

شيلي ١٧٩، ٢٢٢،

شرف، رجوع كن به شرف الدين محمد شفرو،

شرف بن المؤيد، رجوع كن به مجد الدين بغدادى،

شرف الدين احمد دماوندى، ٢٨٤-٢٨٥،

شرف الدين حسام، رجوع كن به محمد بن ابى بكر النسفى،

شرف الدين شفرو، رجوع كن به شرف الدين محمد شفرو،

شرف الدين ابو طاهر يحيى بن طاهر بن عثمان العوفى، ١٧٨-١٧٩،

شرف الدين، رجوع كن به ناج الملك،

شرف الدين عتبرى، ١٥٥،

شرف الدين محمد شفرو، ٢٦٨-٢٧٣، ٣٥٦-٣٥٩،

شرف الدين محمد (يا احمد) بن محمد الفراهى، ٤٩، ٣٥٩-٣٦٣،

٣٠٣، ٣٥٢، ٣٠٣،

شرف الدين ميرك، علاء الملك - ، ١٤٨-١٤٩،

شرف الدين النسفى، حسام الاثمة، رجوع كن به محمد بن أبى بكر،

شرف الزمان مجد الدين عدنان، رجوع كن به مجد الدين محمد،

شرف (فاضى) محمد بن عمر الكركوتى، ٧٧،

شرف الملك ناج الدين، رجوع كن به محمد اسعد،

سکندر، سلطان - ، رجوع کن به علاء الدین اسکندر ثانی،

ابن سلام (صاحب طبقات الشعراء)، ۱۰. ۲۹۰،

سلجوقی، آل - ، ۹، ۳۳-۳۴، ۶۵، ۲۹۴، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۵۴،

۴۵۶، ۴۵۸، ۴۶۰،

سلطان‌شاه بن ایل ارسلان خوارزمشاه، ۴۲۱، ۴۴۰،

سلی، ۱۴،

سلیان بن داود، ۲، ۴، ۴۲، ۴۴، ۸۶، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۸۷، ۲۴۲،

۲۴۳، ۲۷۷،

سلیان شاه بن محمد السلجوقی، رجوع کن به جلال الدین سلیان،

سناء الدین ارقم فارسی، ۵۹،

سنجر، معز الدین أبو الحارث، سلطان سعید - ، ۹، ۴۷، ۴۹، ۴۰،

۶، ۷۷، ۷۹، ۸۶، ۹۰، ۲۰۰، ۲۸۱، ۴۰۰، ۴۰۲، ۴۰۵،

۴۰۶، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۴، ۴۲۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۶۲،

سنجر، (غلام)، ۴۶،

سنجر شاه بن طغان‌شاه بن مؤید آی ابه، ۴۳۹،

سنقر طویل (شحنة اصفهان)، ۴۵۵،

سوری، سلطان - ، ۴۸، ۴۰۰،

سوزنی، ۴۴۳،

سهراب، ۲۱۷،

سیف الدولة أبو الحسن علی بن عبد الله بن حمدان، ۲۷، ۴۳۶،

سیف الدولة ابو احمد محمد بن محمود غزنوی، امیر - ، ۲۵-۲۷،

(والصحيح جلال الدولة او عماد الدولة، ص ۲۹۴)،

سیف الدین، رجوع کن به عبد العزيز،

سیف الدین غوری خسرو جبال، ۱۲۶، ۱۲۸، ۴۲۷،

ژاژخا، ٢٠٥، رجوع کن به طیان ژاژخا،

ساسان، آل - ، ١٤،

سام، رجوع کن به بهاء الدین،

سام نرین، ١٠٦، ٧٢،

سامان، آل - ، ٩، ١٢، ١٤، ٢١، ٢٢، ٢٣، ٢٩٢، ٢٩٥، ٢٠١، ٢١٨،

سامری، ١٦، ١٨٧، ٢٤٣،

سبکتگین، آل - ، رجوع کن به ناصر، آل - ،

سبکتگین، ناصر الدین - ، ٦٤، ٢٩٦، ٢٠٦،

سحبان وائل، ٩٤، ١٦٣، ٢٠٥،

سراج الدولة شمس الدین (از امراء خطا)، ١٩٨، ٢٤٢،

سراج الدولة، رجوع کن به خسرو ملک،

سراج الدین محمد بن المنهاج اللوهوری فصیح العجم، ٢٨٤، ٢٦٢ - ٢٦٣،

سراج منهاج، رجوع کن به سراج الدین محمد،

سُرّیانی (زبان)، ١١، ٢٩٢،

السعد الوراوینی، ٢٤٤،

سعد الدین اسعد بن شهاب البخاری، ١٩٠ - ١٩٤،

سعد الدین اسعد بنجار سمرقندی، ٢٢٧،

سعد الدین مجد الاسلام مسعود، ٢٠٣، ٢٠٥،

سعد الدین مسعود بن المنتخب، ٧٩،

سعید، سلطان - ، رجوع کن به سنجر و غیاث الدین غوری،

ابو سعید منصور [بن] محمد عاصی، ١٤، ٢٩١،

سکندر (ذو القرنین)، ١١، ٢٩، ٦٨، ٨٤، ٩٥، ١٨٧، ٢٠٢، ٢٧٧،

٢٢٢، ٢٤٠،

رکن الدّین ارسلان بن طغرل، رجوع کن به ارسلان بن طغرل،

رکن (زکّی) الدّین، شیخ الاسلام - ، رجوع کن به زکّی الدّین،

رکن الدّین طغرل بن ارسلان، رجوع کن به طغرل بن ارسلان،

رکن الدّین طغرل بیگ، ۶۸، رجوع کن به طغرل،

رکن الدّین فیروزشاه، ۲۸۹، ۲۹۰،

رکن الدّین کبود جامه، ۳۰۴،

رکن الدّین کرمانی، ۳۶۰،

رکن الدّین مسعود بن محمّد امام زاده، ۱۸۱-۱۸۲، ۳۳۹،

رودکی، ۱۳، ۱۴، ۲۹۱، ۳۳۳،

روزبه، ۳۰۵، رجوع کن به اختیار الدّین،

روستم، ۱۳۴، رجوع کن به رستم زال،

زال، ۵۴، ۷۲، ۲۶۱،

زاهه (مطربه)، ۵۰،

زردشتیان، ۱۸۴،

زکّی الدّین بن احمد اللّوهوری، شیخ الاسلام - ، ۳۴، ۹۶، ۱۰۲،

۲۴۸، ۳۵۱، ۳۵۲،

زلیخا، ۲۰۱،

زخمخسری، ۱۷۰،

زنگی، ۴، ۱۲، ۶۹، ۳۵۰، ۳۵۴،

زنگی، رجوع کن به عماد الدّین،

زیادت، علاء الدّین اوزجندی، ۱۸۹-۱۹۰،

زین الدّین السّجری، ۳۵۳-۳۵۹،

زین الدّین صاعد الخبوشانی، ۱۴۴-۱۴۵،

زینب، ۱۴،

ذو الرّمّة، ۹۶.

ذو الفئار، ۲۰۵، ۲۰۷.

ذو القرنین، ۱۱، ۲۰۲، رجوع کن به سکندر،

رافعی، عزیز الدّین -، ۱۵۱.

رائه، ۴۲۵: ۴۲۶.

رائه بنارس، ۱۱۶.

رای هند، ۴۴، ۱۲۵، ۴۲۶.

رخش (اسپ رستم)، ۲۷۰.

رستم زال، ۱۹، ۴۲، ۴۳، ۵۴، ۱۰۶، ۱۴۴، ۱۸۸، ۲۱۷.

ابو الرشد رشید بن محتاج، ۴۲۰.

رشید الدّین تاج الادبایه عبد المجید، ۵۰.

رشید الدّین تاجر، ۱۲۴.

رشید الدّین فضل الله الوزير، ۲۸۸، ۴۴۹.

رشید الدّین محمد بن عبد الجلیل البلیغ المعروف بوطواط، ۴۶، ۴۷.

۸-۱۸، ۸۶، ۹۸ (۹)، ۱۹۹.

رشید الدّین محمد بن محمود الاسفزاری، ۲۶۴-۲۶۵.

رشیدی (سمرقندی)، ۱۱، ۹۸ (۹).

رضا، الامام علی -، ۷۹.

رضوان، ۲۷۱.

رضی، سلطان -، رجوع کن به ابراهیم غزنوی،

رضی الدّین شرف الملك ابو الرضا، ۱۹۹، ۴۴۴.

رضی الدّین مستوفی، ۱۱۲.

رضی الدّین نیشاپوری، ۲۱۹-۲۲۸، ۴۴۷-۴۴۸.

رکن، شاعر آل مظفر، ۴۶.

- خجندیان، خاندان - ، ۳۶۶-۳۶۷، ۳۵۴-۳۵۶،
 خدا بند (اوجایتو)، ۳۳۶،
 ابن خردادبه، ۳۹۲،
 خسرو پرویز، ۲۰، ۴۲،
 خسرو شاه، ۹۳، ۳۰۰،
 خسرو ملک، سراج الدولة، تاج الدین، ابو الملوك، ۹۳، ۹۶، ۹۷،
 ۱۰۰، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۶،
 خضر، ۱۱،
 خطیر الدین محمد بن عبد الملك الجرجانی، ۳۳۲،
 ابن خلدون، ۳۰۱،
 ابن خلکان، ۳۳۵،
 خلیفه، حاجی - ، ۳۱۹،
 خواجه جهان، ۶۲،
 خوارزمشاهیان، ۳۵-۳۸، ۴۰، ۴۴، ۱۴۲، ۲۴۰، ۲۷۸، ۳۲۲، ۳۲۸،
 خوارزمی، أبو بکر - ، ۲۹،
 خواند امیر، ۳۲۹، رجوع کن به دستور الوزراء،
 داؤد، ۴، ۱۶۸،
 دُر بنیم خاتون، ۱۶۵،
 دقایق، رجوع کن به شمس الدین محمد،
 دقایق، ۳۱،
 دكله، انا بك، ۵۹،
 دولتشاه (صاحب تذکره)، ۲۹۰، ۳۵۵، ۳۶۱،
 ابن ذکا، ۱۰۲،

- ٢٨٩ - ٢٩٠، رجوع كن به عين الملك و جهاء الملك،
 الحسين بن علي الأصم الكاتب، رجوع كن به معين الملك (الدين)،
 الحسين بن علي بن أبي طالب، الامام - ، ٧١، ٢٤٢،
 الحسين بن مهران، ٢٥،
 حمد الله مستوفى، ٢٤٩، ٢٦٠،
 حميد الدين الجوهري، ٢١٢، ٢١٤، ٢٤٧،
 حميد الدين احمد بن الحسين المستوفى الكشائي، ١٠٨ - ١٠٩،
 حميد الدين التجزي، ١٨٨،
 حميد الدين طيب، ١٧٩،
 حميد الدين علي بن عمر المهودي، ٢٠٢ - ٢٠٥،
 حميد الدين (ابو بكر) عمر بن محمود المهودي البليغي، قاضي النضاة - ،
 ١٩٨ - ٢٠٠، ٢٤٢ - ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٤٥،
 حميد قهندزي، ١١٦،
 حنيفة، ٢٢٢، ٢٢٦، ٢٥٤،
 حنبلي، ملئت - ، ٢٠،
 ابو حنيفة، ٢٢٨، ٢٤٩،
 حيدر، رجوع كن به علي بن أبي طالب،
 خازن، ابو محمد - ، ١٢، ٢٩١،
 خافان ترك، ٢٤، ١١٩.٥٥، ٢٩٢،
 خافاني، ١٦٨، ١٦٩، ٢٤٩، ٢٥٥،
 خالد بن عبد الله القسري، ٢٢٤،
 خان، ١٢٥. ١.٦،
 خان خانان، ٩٥،
 خانيه، ملوك - ، ٢٠.١، ٢٠.٢، ٢٠.٤، ٢٠.٥، ٢١٨، ٢٤٨،

- حاتم الطائی، ۱۱۱، ۱۴۴، ۱۵۰، ۲۵۰، ۲۵۵،
 الحاکمی المروئی، ۲۴-۲۵،
 ابو الحارث، معز الدین - سنجر، رجوع کن به سنجر،
 الحارثی، علاء الدین شیخ الاسلام - ۲۰۹-۲۱۰،
 الحجاج بن یوسف، ۲۳۲،
 حرب السجزی، ملک تاج الدین - ۴۹، ۲۰۲، ۲۵۲، ۲۶۲،
 حریری، ۲۴۴،
 حسام الأئمة، رجوع کن به محمد بن ابی بکر التسنی،
 حسام الدین حسن بن علی، پیغو ملک. ۵۵، ۵۷،
 حسام الدین علی، ۲۲۱،
 حسام الدین عمر بن عبد العزیز بن مازہ (صدر شهید)، ۱۷۹، ۲۴۲،
 ۲۴۴، ۲۴۸،
 حسّان بن ثابت، ۱۲، ۹۱، ۹۴، ۲۱۷، ۲۸۲، ۲۸۴، ۲۵۷، ۲۰۵،
 حسن بن علی پیغو ملک، رجوع کن به حسام الدین،
 حسن، سید - ۵۹،
 الحسن بن علی بن اسحق، ابو علی - رجوع کن به نظام الملک،
 الحسن بن علی بن ابی طالب، الامام - ۲۴۲،
 ابو الحسن علی بن الیاس الاغاجی البخاری، ۲۱-۲۲،
 الحسن بن علی بن عبد المؤمن المعروف بحسن نگین، ابو المعالی قلج
 طغاج - ۲۰۵،
 حسن نگین، (عین سابق است)،
 ابو الحسن علی بن عبد الله بن حمدان، امیر سیف الدولة - ۲۷، ۲۲۶،
 الحسین بن الحسین الغوری، سلطان علاء الدین - ۲۸-۲۹، ۲۹۹،
 ۲۰۰، ۲۰۵، ۲۲۵، ۲۲۷،
 الحسین (الحسن) بن شرف الملک ابی بکر الاشعری، ۲، ۶، ۱۷، ۲۳،

جلال الدین سلیمان شاه بن سلطان محمد السبجوتی، ۴۹-۴۰،

جلال الدین شاه شجاع، رجوع کن به شاه شجاع،

جلال الدین علی بن ابی الحسن الرندی، ۴۴۹،

جلال الدین فضل الله الخوارى، ۲۷۶-۲۷۸،

جلال الدین قلی طمغاچخان، رجوع کن به ابراهیم بن الحسین،

جلال الدین ملک الاطباء مسعود بن محمد بن عدنان السرخسکی، ۴۴،

۱۸۰.

جمال الدین الازهری المروزى، ۲۱۵-۲۱۸،

جمال الدین افتخار الملک، رجوع کن به محمد بن نصیر،

جمال الدین الجواد الأصفهانی (محمد بن علی)، ۴۵۵،

جمال الدین بن صدر الدین الخجندی، ۲۶۶-۲۶۸، ۴۵۶،

جمال الدین الخجندی (محمود بن عبد اللطیف)، ۴۵۵،

جمال الدین رشید دبیر، ۴۵،

جمال الدین علی لاهوری، ۱۲۱،

جمال الدین ابو المحاسن یوسف بن نصر الکاتب، ۹۶-۱۰۱،

جمال العرب، رجوع کن به ابو العباس الایبوردی،

جمال الفلاسفة، رجوع کن به یوسف بن محمد الدربندی،

جم، جمشید، ۴۲، ۶۱، ۹۱، ۲۰۷،

جنتی بیا، ۴۴۰،

جنید بغدادی، ۱۷۹، ۲۴۲،

جهان پهلوان، رجوع کن به محمد بن ایلدگر،

چغانیان، ۲۷، ۱۴۸، ۲۹۵،

چنگگیز خان، ۴۴۹،

تاینگو، ۱۱۲، ۱۹۴، ۱۹۶، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۳۰، ۲۴۱،
 ابو تراب، ۱۵۰، رجوع کن به علی بن ابی طالب،
 ترکان خاتون (ملکه ترکان)، ۴۲، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۲۲، ۴۴۵،
 تغار بگ کاشغری، ۲۰۹،
 تقی الدین کاشی، ۲۴۲، ۲۵۶، ۲۵۸،
 نکش بن [ایل] ارسلان خوارزمشاه علاء الدین، ۴۰-۴۱، ۵۲، ۱۴۰،
 ۲۷۶، ۲۰۰، ۲۰۴، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۶۰، ۲۶۱،
 ابو نمام، ۹۶،
 نمران شاه، رجوع کن به ناج الدین نمران،
 نیم بن مُقْبِل، ۱۱۵، ۲۲۲،
 تینگو، رجوع کن به تاینگو،

التعالی، ابو منصور -، ۱۰، ۲۲، ۲۹۲، ۲۲۲، ۲۲۴،
 ثقه الدین جمال الفلاسفة، رجوع کن به یوسف بن محمد الدربندی،

جبریل، ۱۸۷،
 ابو جبلة، ۲۰، ۲۹۲، رجوع کن به بهرام گور،
 جُحی، ۵۵،
 جریر، ۲۳۵،
 ابو جعفر عمر بن اسحق الواشی، ۲۸۴-۲۸۶،
 جَعْفَری خان بن حسن تکیں، ۲۴۲، ۲۴۲،
 جلال الدوله، رجوع کن به ارسلان بن طغرل،
 جلال الدین، رجوع کن به ابرهیم بن الحسین،
 جلال الدین التمجیدی، ۲۵۶، (و الصغیر جمال الدین، ص ۲۵۶)،
 جلال الدین خوارزمی، ۲۲۹،

بيضاوى (صاحب التفسير)، ٢٢٧،

بيهقي، ٢٩٥، ٢٩٦،

پرويز، خسرو - ، ٢٠،

پهلوان محمد، رجوع كن به محمد بن ايلدگز،

پيغو ملك، كمال الدين - ، ٥٢-٥٩، ٢٠٤، ٢٠٥،

پيوند (معشوق باخرزى)، ٦٩، رجوع كن به ص ٢٠٧،

ناج الدولة خسروشاه، رجوع كن به خسروشاه،

ناج الاسلام، رجوع كن به احمد بن عبد العزيز، ٢٢٤،

ناج الدين الابى، ١٤٥-١٤٧،

ناج الدين تمران (نمرانشاه)، ملك - ، ٤٦، ٤٧، ٥٠، ٥١، ١٢٧، ١٢٨،

٢٠٢-٢٠٤،

ناج الدين حرب السجزي، ملك - ، ٤٩، ٢٠٢، ٢٥٢، ٢٦٢،

ناج الدين حسن (برادر عين الملك)، رجوع كن به بيهاء الملك،

ناج الدين، رجوع كه به خسرو ملك،

ناج الدين شرف الملك، رجوع كن به محمد اسعد،

ناج الدين بن شهاب الدين خيوقى، ٢٥١،

ناج الدين، رجوع كن به عمر بن مسعود،

ناج الدين وحيد قائى، ١٤٢،

ناج الدين يلدر، ملك - ، ١١٤، ١٢٦، ٢٥٢،

ناج الرؤساء، رجوع كن بباخرزى،

ناج الكتاب السرخسى، رجوع كن به ظهير الدين،

ناج الملك، شرف الدين محمد بن حسن، ٦٩،

نارايى، ٢٢٨،

- ابو بکر خجندی، رجوع کن به محمد بن ثابت،
 ابو بکر خوارزمی، ۳۹،
 ابو بکر السرخستی، رجوع کن به محمد بن عبد الله،
 ابو بکر عمر الترمذی، ۱۱۰،
 ابو بکر مبشر، امیر حاجب، ۱۱۶،
 ابو بکر محمد بن جعفر النرخنی، ۲۴۴،
 ابو بکر محمد بن المظفر بن محتاج چغانی، ۲۷، ۲۹۵،
 ابو بکر بن نظام الملك، رجوع کن به مؤید الملك،
 بلخارث بن کعب، ۲۹۴،
 البلعی، ابو الفضل -، ۲۹۱، ۳۳۲،
 بلور، ملك -، ۲۶۳، ۳۵۳،
 ابن البواب، ۴۴، ۱۲۲،
 بهاء الدین سام، ۶۱، ۶۲، ۳۰۴، (سه پادشاه از غوریّه باین اسم موسوم
 بودند)، ۳۰۵،
 بهاء الدین امیر عمید، ۴۴، ۴۵،
 بهاء الدین، رجوع کن به علی بن احمد الجاجی،
 بهاء الدین محمد الاوثی، ۱۸۸-۱۸۹،
 بهاء الدین محمد بن علی بن محمد بن عمر الظهیری، رجوع کن به ظهیر
 الدین محمد بن علی،
 بهاء الدین محمد بن المؤید البغدادی، ۱۳۹-۱۴۳، ۲۲۸، ۴۲۰، ۴۴۹،
 بهاء الملك حسن (برادر عین الملك)، ۶، ۲۸۹-۲۹۰،
 بهرامشاه (غزنوی)، ۹۴، ۲۸۱، ۳۲۶،
 بهرامشاه، بین الدین - ملك سیستان، رجوع کن به بین الدین،
 بهرام گور، ۱۹، ۲۰، ۲۹۲،
 بیان الحق، رجوع کن به محمود بن احمد التیسابوری،

بدیع اتابك الخوئی، متعب الدین - ، ٢٨ - ٨٠، (و الصّحیح الجوّنی، رجوع
کن به متعب الدین)

براهیم، رجوع کن به ابرهیم،

برمک، آل - ، ١١١،

البرهان، ٢٢٨،

برهان الاسلام تاج الدین، رجوع که به عمر بن مسعود [بن] احمد،

برهان، آل - ، ١٦٩، ٢٢٢-٢٢٦، ٢٢٧،

برهان الدین الاردلانی، ٢٤٥-٢٤٦،

برهان الدین عبد العزيز بن مازہ، ٢٢٣،

برهان الدین عبد العزيز بن عمر، ٢٢٣-٢٢٤، رجوع کن به عبد
العزيز بن عمر،

برهان الدین محمد بن احمد بن عبد العزيز بن مازہ، ٢٢٥،

برهان الدین محمد بن عبد العزيز الکوفی، ٢٢٨-٢٢٩، ٢٤٨-٢٤٩،

برهان الدین محمود بن احمد بن عبد العزيز بن مازہ، ٢٢٤،

بزرجمهر قسیم بن ابرهیم ابو منصور الفایفی، ٢٢،

البُستی، ابو الفتح - ، ٦٤-٦٥،

ابو یشر الفضل بن محمد الاندجانی، ٢١ (و الصّحیح الجرجانی، ص ٢٩٧)،

ابو البقاء، ٢٢٧،

ابو بکر (الصّدیق)، ٤٥،

ابو بکر [بن] احمد الجاجی، - ضیاء الدین علاء الملک، ١١١-١١٢،

١٥٩، ١٦١، ٢٥٠، ٢٢٢، ٢٥٢،

ابو بکر الأشعری، (یدر عین الملک)، ٦٢،

ابو بکر بستی، قاضی - ، ٢٤١،

ابو بکر حمید الدین بلخی، رجوع کن به حمید الدین،

- امویه، خلفاء - ، ۲۵۴،
 اندخودی، رجوع کن شمس الدین محمود،
 انوری، ۲۰۵، ۴۴۲، ۴۴۴،
 انوشروان، رجوع کن به نوشیروان،
 انوشکین، امیر شیرگیر (صاحب آبه وساوه)، ۲۵۸،
 اوجایتو (خدا بند)، سلطان - ، ۲۲۶،
 اهوازی، ۱۹۹،
 ایاس، ۶۹۸،
 ایلک، قطب الدین - (ملک شهید و عید، سلطان شهید)، ۱۱۲ -
 ۱۱۳، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۸۸، ۲۰۲، ۴۲۲، ۴۴۰، ۴۴۵، ۴۴۹،
 ایزدیار، احمد بن محمد - ، ۱۲۰ - ۱۲۵، رجوع کن به فرید کافی،
 ایلک خان، ۳۹۳،
 ایلک خانیه، ملوک - ، ۴۰۱،
 اینانج (مدرسه - در نیشاپور)، ۱۴۹،
 الباخری، رئیس شهید ابو القاسم علی بن الحسن - ، ۱۰، ۴۴، ۶۸ -
 ۷۱، ۲۰۷، ۴۴۰،
 بارید، ۱۴، ۲۰،
 باقل، ۱۶۳، ۲۸۲،
 بایزید بسطامی، ۱۷۹،
 المجتری، ۹۶،
 بدر الدین سید الکتاب، ۱۰۹،
 بدر الدین محمود فراهی، ابو نصر - ، رجوع کن به ابو نصر فراهی،
 بدر الدین بن نور الدین الهروی، ۲۵۰ - ۲۵۱،

- اسعد نجار سمرقندی، سعد الدین -، ۲۴۷،
 ابن اسفندیار، ۲۹۷،
 اسکندر، رجوع کن به سکندر،
 اسکندر ثانی، رجوع کن به علاء الدین محمد بن نکش خوارزمشاه،
 اسمعیل بن احمد السامانی، ۲۲، ۲۹۱، ۲۹۴،
 اسمعیل بن نوح السامانی، ۲۹۴،
 اسمعیل بن عبّاد الصّاحب، ۱۱، ۱۷، ۳۴، ۶۳، ۷۵، ۸۵، ۸۹، ۹۳،
 ۱۶۳، ۲۰۸، ۲۹۱، ۳۰۹،
 اسمعیلیّه، مذهب -، ۳۵۴،
 اسفندیار، ۱۹، ۱۴۰، ۲۱۷،
 ابو الأشدّ، ۴۵،
 اشعری، ۳، ۶۲،
 اعشى، ۷۳،
 اغاجی، رجوع کن به ابو الحسن علی، (رجوع کنید ایضاً به ص ۲۹۷)،
 افتخار جهان، ۲۴۵،
 افتخار الملک، رجوع کن به فرید الدین الجاجری،
 افتخار الملک جمال الدین، رجوع کن به محمد بن نصیر،
 افراسیاب، آل -، ۳۰۱،
 افلاطون، ۱۷۵، ۱۸۳،
 اقلیدس، ۱۷۵،
 الب ارسلان سلجوقی، ۶۵،
 البتگین، ۲۳۴،
 الب غازی، ۱۵۹، ۲۴۱،
 التّمش، شمس الدین -، ۲۸۹،
 امامیه، مذهب -، ۲۳۶،

- احمد، (از امراء خطا)، ۱۹۶، ۳۴۲،
 احمد بن اسمعیل سامانی، ۲۳،
 احمد باوردی، رجوع کن به نجیب الدین ابیوردی،
 احمد جلال الدین، سلطان -، ۵۴،
 احمد بن الحسن، رجوع کن به شمس الکفاة ابو القسم،
 احمد بن الحسین المستوفی الکشائی، رجوع کن به حمید الدین،
 احمد خان بن خضر خان، ۳۰۵،
 احمد بن عبد العزیز، ۴۴۴،
 احمد [بن] علی مجلّدی جرجانی، رجوع کن به مجلّدی،
 احمد غفاری، قاضی - (صاحب جهان آرای)، ۳۰۱،
 احمد بن محمد ایزدیار، رجوع کن به فرید کافی،
 احمد بن محمد بجاوندی، رجوع کن به محمد الدین،
 احمد بن مظفر چغانی، امیر ابو علی -، ۳۷،
 ابو احمد، محمد بن محمود غزنوی، رجوع کن به محمد و سیف الدولة،
 اختیار الدین علی [بن] روزبه الشیبانی، ۶۰-۶۳، ۱۵۵، ۳۰۵،
 الادریسی، ابو سعد - الحافظ، ۳۹۱،
 ادیب صابر بن اسمعیل، ۸۰، ۸۳، ۸۶،
 ارسلان خان نصره الدین شاه، رجوع کن به عثمان بن ابراهیم،
 ارسلان خان عثمان، ایضاً،
 ارسلان بن طغرل سلجوقی، جلال الدولة، رکن الدین، ابو المظفر -،
 ۳۶۹، ۴۴۸، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۶۰،
 ارسلان بن مسعود بن ابراهیم، ۴۰۷،
 ارقم، سناء الدین - الفارسی، ۵۹،
 ازرقی، ۴۱۸،
 ازهری، ابو منصور محمد بن احمد، ۲۱۱، ۲۴۲، ۴۴۶،

در اعداد صفحات که بدانها حواله داده شد هر عددی که قبل از
ص ۲۸۱ است از اصل کتاب است و هر عددی که بعد
از آن است از تعلیقات است

فهرست الرجال

- ادم (ابو البشر)، ۶، ۱۷، ۱۸، ۲۴، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۱۰۷،
آزر (پدر حضرت ابرهیم)، ۶۲، ۷۳، ۸۶، ۹۴، ۱۸۴، ۲۶۹،
آصف، ۴، ۴، ۵، ۱۶۳،
آی، در ترکیب اسماء ترکیه، ۴۰۲،
آی ابه، ۴۰۲، ۴۲۷، ۴۲۹،
ابرهیم (خلیل الله)، ۴۲، ۶۲، ۷۴،
ابرهیم غزنوی، ابو المظفر، سلطان رضی -، ۷۱، ۷۳، ۷۴، ۲۹۶،
۴۲۰، ۴۰۸،
ابرهیم بن الحسین، سلطان جلال الدین قلی طغاجان، ۴۲، ۴۴، ۹۱،
۱۶۶، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۸۰، ۴۰۰-۴۰۱، ۴۱۸، ۴۱۹،
۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۸، ۴۴۷، ۴۴۸،
ابلیس، ۷۳، ۲۹۲،
ابه، در ترکیب اسماء ترکیه، ۴۰۲،
انابک، ۵۹، ۷۸، ۴۵۶، رجوع کن به دکله، بدیع، منتخب الدین، محمد
بن البلدگر،
انابک شیرگیر، ۴۵۸،
ابن الاثیر، ۲۸۸، ۴۴۴،
انسز بن محمد خوارزمشاه، علاء الدین یا قطب الدین -، ۴۵-۴۸،
۸۱، ۸۵،

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۱۷۱	۱	ملوك	؛
۱۷۵	۱۷	زَانِ	زَانِ
۱۹۵	۱۲	نورِ	نورِ
۲۰۷	۱۰	بفا	؛
«	۱۸	آداب	از آب
۲۱۲	۸	تخیل	؛
۲۱۴	۱۷	زبان	؛
«	۱۹	کلی	؛
۲۱۹	۱	عِبْرَتِی	عِبْرَتِی
۲۲۰	۱۶	فَاَنْقَلَبْتُ	فَاَنْقَلَبْتُ
۲۶۵	۸	الْحُجَّيْدِی	الْحُجَّيْدِی
۲۷۱	۱۹	بیانش	بنانش
۲۷۷	۵، ۴	قطعه	قصیده
۲۹۹	۲۵	کردم	کردم
۳۰۰	۱۹	— س ۱۹	ص ۴۱ س ۱۹
۳۰۹	۲۰	حائب	جانب
۳۱۴	۲	ربنهار	زینهار
۳۱۸	۴	۳۰۱	۳۰۰
«	۲۵	مرتبه	مرتبه

در ص ۲۸۲، ۲۸۴، ۲۸۶ در عنوان سر صحیفه «افاضل عراق» باید
تبدیل شود به «افاضل غزنین ولوهور»

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۹۷	۱۵-۱۸	(رجوع بجاشیه ذیل ^۱)	صحیح
«	۲۴	بخسبد	بخسبد
۹۸	۲۴	کوهی	گوئی
۹۹	۲۰	سخن	سخنی
۱۰۱	۱۱	بکشاد	بگشاد
«	۲۰	داو	واو
۱۰۲	۵	رکن	زکئی
۱۰۳	۶	انش	امش ؟
«	۷	پرکار	پرگار
۱۰۴	۴	جهان	؟
۱۰۷	۷	رنجور	رنجور و
۱۰۹	۱۸	ی باشد	من باشد
«	«	درم نه (اول)	درمنه
۱۱۲	۲	سیستان	سیستان
۱۱۷	۱۴	یسیر	فسار
۱۲۱	۱۴	جائی	جاهی
۱۲۵	۲۱	کشاده	گشاده
۱۳۰	۱۸	اپن	این
۱۴۱	۱۴	چرخ	خرج
۱۴۴	۱۴	منور	مشور
۱۵۷	۷	شاخ	شام ؟

۱ تصحیح این موضع سهرا در تعلیقات درج نشده است، ترتیب این چهار سطر این قسم است (۱) از صبح آخ (۲) چون دید آخ (۳) خسرو ملک آخ (۴) مهرست آخ

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۷۸	۲۱	عبرات الکتبه	عَتَبَ الکتَبَ (یا) غُنِيَ الکتَبَ ^۱
«	۲۲	از جمله	جمله
۷۹	۱۱	کشاده	گشاده
۸۰	۸	تکلیفی	تکلفی
«	۹	... مایتوقی	یا تنوقی
«	«	بیند،	بیند
۸۱	۹	ز بچشش	بچشش
۸۲	۸	نریر	بزیر
۸۷	۱۰	شکر	شکر
«	۲۰	مصفا	مصفی
۸۸	۹	و آن	آن
«	۱۳	و آن	آن
۸۹	۱۶	نجات دانست	؟
۹۰	۵	زنجیر	زنجیر
«	۱۹	رَحِم	رَحِم
۹۱	۲۳	الظنیز	الظہیر
۹۲	۱۴	ائمه	؟
۹۴	۲۳	غبر	عبر
۹۶	۱۶	بو تمام	بو تمام
«	۱۷	ذو الرمه	ذو الرمه
۹۷	۴	ماهی	ماهی
«	۱۱	نیید	نیید

۱ اسم این کتاب بر دو وجه بطور تردید در دیباچهٔ مرزبان نامهٔ للسعد الراوینی برده شده است

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۵۹	۱۴	دکله	دکله
۶۱	۱۱	بر شه	به پشت
«	۲۲	بداند	پذیرد
۶۳	۲	آذر	آزر
۶۴	۲	حسین	حسین
«	۹	الحسن	الحسن [المیندی]
۶۴	۱۴	بکشاد	بگشاد
۶۵	۲	قوت	قوت
۶۶	۸	کشاد	گشاد
۶۸	۴	ظرف	ظرف
«	۷	ابی طیب	ابی الطیب
۶۹	۱	ابجاز	الحان
۷۳	۱۳	عطا	عطاء
«	۱۶	[خَطِیب]	لِسَان
۷۴	۵	خط	خط
«	۲۳	[حضرتش] قدم	ساحتش ندیم
۷۵	۲۳	بکشاد	بگشاد
۷۶	۱۸	دو نار	دو نار
۷۷	۱	شرف	شرف الدین ?
«	۸	معین الملک	معین الدین
«	۱۷	اسمید	آمد
«	۲۰	معین الملک	معین الدین
۷۸	۱۴	گبذ	گبذ
«	۲۰	نضیف	نضیف

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۴۵	۷	کفایت	کفایت
«	۱۲	افتاده	افتاد
۴۶	۱	سنجور	سنجر
«	۴	محمد	(زاید است)
۴۷	۱۶	بکشادند	بگشادند
۴۹	۲۳	فرهی	فراهی
«	۲۴	حزب	حرب
۵۰	۲۰	بخدمت یاری	بخدمت باری
۵۱	۷	المعظم	الملك المعظم
«	۹	نومراقبش	?
«	۱۰	مؤلف	مؤلف
«	۲۳	تنک	تنک
«	«	آورد	آوردند
۵۲	۱	قوت	قوت (فی الموضعین)
۵۴	۱۰	بازی دو	یاری وری
«	۲۰	عدو	عدوی
«	۲۲	پس	پس از
۵۵	۲	پیل	پنک
«	۴	صبحان	طیان
«	۱۲	بکشاد	بگشاد
۵۶	۵	خطی	خطی
«	۲۰	یشست	بشست
۵۸	۱۳	تیغ	تیغ
۵۹	۸	بوی	روی

صحیح	غلط	سطر	صفحه
تَنَك	تنک	۲۱	۴۲
پسته	پسته	۱۵	۴۴
گشاده	کشاده	۱۶	«
میکائیل [بن]	میکائیل	۲۱	«
[و خواص]	[و]	۲۲	۴۴
خرم	خرم	۷	۴۵
سینه	سینه	۲۴	«
لؤلؤ	لولو	«	«
شرف	شرف	۱	۴۶
شرف	شرف	«	«
مرتّب	مزمن	۵	«
ناسازگار	ناسازکار	۹	«
نباتی	بناتی	۱۲	«
ناودانها	نار دانها	۱۴	«
بر زرد	پر زرد	۱۴	«
قوله	و قوله	۱۹	«
?	خورد	۲۲	«
بَارزو	بارزو	۱۹	۴۸
بازیگر	باریگر	۱	۴۹
ایل ارسلان	ارسلان	۱۷	۴۰
بادا [م]	[بادام]	۱۱	۴۱
ولطف	ف.....	۶	۴۲
دام	دامت	۱۹	۴۴
قوّت	قوت	۲۴	«

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۲۷	۶	کشاده	گشاده
«	۱۲ وافر	و هنری وافر
«	۲۱	عبد الله احمد	عبد الله حمدان
«	۲۴	(رجوع بتعلیقات)	
۲۸	۲-۱	(رجوع بتعلیقات)	
«	۹	جام و	جام
«	۱۰	مطرب خور	مطرف خز
«	۱۲	ایبض	اخضر
«	۱۵	ناریکی	پارگکی
«	۲۴	سب	شب
۲۹	۱	خود	(زاید است)
«	۶	گوی	گوئی
«	۱۵	زکا	ذکا
۳۰	۶	نیارم	نیارم
۳۱	۲	کشاده	گشاده
«	۴	کشادند	گشادند
«	۵	اندجانی	الجرجانی
«	۶	الأُمُور (۲)	الأمیر
«	۷	(رجوع بتعلیقات)	
«	۲۰	کشاده	گشاده
۳۲	۴	بربط	بربط
«	۱۷، ۶	اقتصاب	اقتصاب
«	۱۰	محنت	محتی
«	۱۴	گفته	گفته

صحیح	غلط	سطر	صفحه
(زاید است)	در	۵	۲۲
نبرداری	نبرداری	۸	«
نمایش	نمایش	۲۰	«
نافذ	نافذ	۱	۲۴
ابو النصر	ابو منصور	۱۱	«
حور را	حور	۱۲	«
ورقات	وفوات	۲۰	«
گشای	کشای	۴	۲۵
نشستم	نشستم	۵	«
گرای	کرای	۷	«
گشادم	کشادم	۸	«
ابو [احمد] محمد	ابو محمد	۱۰	«
تَرَعْرَع	تَرَعْرَع	۱۵	«
خِدر	خِدر	۱۸	«
ابو نصر	ابو منصور	«	«
?	فا [مت یسر]	۲۲	«
نُشَارَكْ	نُشَارَكْ	۸	۲۶
سَايَقَا (یا) فَايَتَا	فَايَتَا	۹	«
(رجوع بتعلیقات)	بِسِيَان	۱۱	«
دُنْيَا	دُنْيَا	۱۴	«
صَرَّة	صَرَّة	«	«
دو بیت	بیت	۲۲	«
من بی نو بجان	مرا بیتو جان	۱	۲۷
خاکئی و	خاکئی و	۲	«

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۱۸	۸	وَوَجْهٌ	قَوَجْهٌ
«	۱۱	نَسِج	نَسِج
۱۸	۱۶	عَالَم	عَلَم
«	۲۲	بِمَوَاسَات	بِمَوَاسَات
۱۹	۲	آن	آب
«	۷	ماند	می ماند
«	۱۶	ذکی عظیم	عظیم ذکی
«	۲۲	شد آمد	آمد
۲۰	۱۰	نَظَرْتُ	فَضَضْتُ
«	۱۱	كُلِّهِ	كُلِّهَا
«	«	لَا	لَا
«	«	خای	خام
«	۱۴	گور و	گور
«	۲۴	نَسْضَاجِ فَايِلِي	نَسَاجِ فُضَايِلِي
۲۱	۲	كُشَائِي	كُشَائِي
«	۲	انبار	؟
«	۱۵	تا	با
«	۲۴	بَسِيط	بَسَط
۲۲	۱۸	اِسْمَعِيلِي و	اِسْمَعِيلِي و
«	«	اَحْمَدِي و	اَحْمَدِي و
«	۱۹	مَنْصُور	اَلْمَنْتَصِر [اِسْمَعِيل]
«	۲۰	آخِرین	آخر این
«	«	مَنْصُور	مَنْتَصِر
۲۲	۱	قوله تعالى	(زاید است)

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۱۳	۲۴	احمد	احمد
۱۴	۴	منصور	منصور
«	۱۴	قرین	قرینی (۹)
«	۱۶	بِمَلِكِهِ	بِمَالِهِ
«	۱۹	انداز	اندازی
«	۲۰	مخبر	محن
«	«	خدمت گاریش	خدمتگارش
۱۵	۲	خواطر	خاطر
«	۲	نیر	نیر
«	۱۳	از طریق لغت	(جزء عنوان است)
«	۲۰	شوق	شرف
«	۲۱	که اشرف	اشرف
«	۲۳	شیوه	شیوه
«	۲۴	در مطلق	بر مطلق
۱۶	۱	يَفْقَهُونَ	تَفْقَهُونَ
«	۱	یفهمون	تفهمون
«	۲	فَلذَّات	فلزات
«	۲۰	برین	بدین
«	۲۱	نامه	نامه
۱۷	۲	این	آن
«	۲	این	آن
۱۷	۴	بهوا	بهوی
«	۱۳	صنفت	صنعت
۱۸	۵	خوش آب	خوشاب

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۸	۱۱	دل شان	دلشان
«	«	مُعان	مَعان
«	۱۴	لألی	لآلی
«	۱۹	شہوہ	شیوہ
«	۲۲	مکارم	[مجمع] مکارم
۱۰	۷	سلام	سلام
«	۸	الحسین بن علی	علی بن الحسن
«	۹	محبّد	محمود
«	۱۰	نیافتاده است	نیفتاده است
«	۱۴	عالی را	عالی
«	۱۹	فساد	فساد
۱۱	۲	بیت	رباعی
«	۸	کشاده	گشاده
«	«	(سقطی است، رجوع بتعلیقات)	
۱۲	۲	زنگی	زنگی
«	۴	دُرُسْتِ	دُرُسْتِ
«	۱۴	نا	یا
«	«	ہمواسات حیہی	ہموانات حسہی
«	۱۶	کشاد	گشاد
«	۲۱	مَسّ	مَسّ
۱۲	۷	تَرَوْدِ	تَرَوْدِ
«	۹	تَرَوْدِ	تَرَوْدِ
۱۲	۱۱	نکشاده	نگشاده
«	۲۰	الرّوْذِیّ	الرّوْذِیّ

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۲	۲۵	شَعْر	شِعْرش
۴	۷	معانی	معالی
«	۹	عقول او	عقول
۵	۲۲	نصیر	بصیر
۶	۷	الحسین	الحسن
«	۹	منصب	مرتبت
«	۱۱	کشید	کشند
«	۱۴	لَمَكِيْر	کَمَكِيْر
«	۱۷	امیناً	آمیناً
«	۲۰	مناکب	مناکب [آب]
«	۲۲	شادروان (۱)	شَاد رَوَان
«	«	شادروان (۲)	شَاد رَوَان
«	۲۲	مستقیم	منقسم
۷	۲	ادیبّات	سخن
«	۲	کشاده قراح	گشاده و فراخ
«	«	نیز	بیز
«	۹	ضرب	ضرر
«	۱۸	بحور	نحور
«	۲۲	در آن	بر آن
۸	۲	بیش	پیش
«	«	بازرگانان	بازرگانان [لائی شعر]
«	۶	جواز	و جواز
«	۹	دو صنف	دو صنف اند
«	«	اصحاب قلم	(زاید است)

غلط نامه

از عموم مطالعه کنندگان مستدعی است که ابتدا کتاب را تصحیح کنند پس
از آن مطالعه فرمایند

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۱	۱۲	میکشاد	میگشاد
«	۱۵	ی کشید	ی کشید
۲	۴	خاتون	؟
«	«	بشاد روان	بشادروان
«	۵	سرهنگان	و سرهنگان
«	۶	ومن	من
«	۹	گردند،	گردند
«	۱۲	سوزش	سوش
«	۱۵	نست چنین	نست [جهد کن که] چنین
«	۱۸	درد خند	دزد خند
«	۲۰	مجلس کوره	محبس کوره
۳	۴	میبرند	میبردند
«	»	کشایند	گشایند
«	۵	قوت از ساده	از قوّت باده
«	۱۰	آن	آب
«	۱۴	سلطان	سلطان [نشان]

و کُرت دوم از جانب سلطان غیاث الدین غوری و درین مرتبه
 در اثناء راه در حدود مکران وفات نمود ما بین سنه ۵۹۰ -
 ۶۰۰ (ترجمه حال قاضی منهاج سراج مستخرج از طبقات ناصری
 تألیف ضیاء الدین احمد المتخلص بنیر (Or. 1887, ff. 1b, 6b)، -
 س ۲۱ الواشی (؟)

تَمَّتِ التَّعْلِيقَاتُ

ص ۲۸۱ س ۱۴ بصائر یمنی، تفسیری است فارسی، حَجَّ (۲: ۵۵) در تحت اسم «البصائر فی التفسیر» تاریخ تألیف آنرا در سنه ۵۷۷ ی نویسد و آن سهواست ظاهراً چه صاحب ترجمه در سالی که سلطان سنجر بغزنه آمد یعنی در سنه ۵۲۹ از مشایخ کبار محترم بوده است و بعید است که تا سنه ۵۷۷ یعنی ۴۸ سال تفسیری کبیر تألیف نماید، حیات باشد و آنکھی بعد از ۴۸ سال تفسیری کبیر تألیف نماید، - س ۱۴ این کتاب نیز فارسی است و هَفَ (f. 221b) اسم آنرا رای جهان آرای ی نویسد و حَجَّ (۴: ۲۴۲) نام مصنف آنرا محمد بن احمد اللیشابوری،

ص ۲۸۲ س ۴ سَجَّآوند از مضافات تومان لُوکِر غزنین است (هَفَ f. 101a)، - س ۹ انسان عین المعانی، رجوع کنید به حَجَّ (۴: ۲۸۴) که اسم مصنف این تفسیر را محمد بن طیفور سجاوندی نوشته و گوید اصل کتاب موسوم است به عین المعانی فی تفسیر السبع المثانی و انسان عین المعانی مختصر آن است در هر صورت تفسیر عین المعانی در کتابخانه قاهره موجود است (بروکلمن، تاریخ علوم ادبیّه عرب ۱: ۴۰۸)، - س ۱۱ ذخایر ثمار، رجوع کنید به حَجَّ (۴: ۲۲۶) که اسم کتاب را ذخائر نثار می نویسد و اسم مصنف آنرا مرددا احمد بن محمد یا محمد بن طیفور المتوفی فی حدود سنه ۵۶۰،

ص ۲۸۴ س ۶ الأمام سراج الدین محمد بن منهاج الدین عثمان بن ابراهیم ابن الأمام عبد الخالق الجوزجانی الاصل [اللهوری المولد] وی پدر قاضی منهاج الدین ابو عمرو عثمان صاحب تاریخ معروف بطبقات ناصری است [و او را باختصار سراج منهاج گویند چنانکه صاحب طبقات ناصری را منهاج سراج] سراج الدین محمد مذکور دو مرتبه بسفارت بغداد بنزد خلیفه الناصر لدین الله نامزد گردید يك مرتبه از جانب ملك تاج الدین حرب از ملوك سیستان

شافعیه ری و در نزد سلطان تکش عظیم مقرب بود و در سنه ۵۹۵
که تکش بغزو ملاحه الموت اشتغال داشت امام صدر الدین
مذکور بر دست ملاحه کشته شد (ثر ۱۲: ۱۰۰)

ص ۲۷۷ س ۴، ۵ قطعه، صحیح قصیده است، دولتشاه در ترجمه ابو
المفاخر رازی نقلاً عن ابی طاهر الخاتونی قطعه بهمین وزن و قافیه
بنام ابو المفاخری نویسد خطاب بسطان محمد سلجوقی (سنه ۴۹۸-
۵۱۱) در وقتی که بری نزل کرده بود و عساکر او در مزارع ری
خرابی میکردند و بیت هشتم و یازدهم ازین قصیده با اندک نصرّفی
از ابو المفاخر رازی است و اگر سرقت نباشد توارد غریبی است،
- س ۱۷ و زان، یعنی صدر الدین و زان، - س ۲۰-۲۱ این
بیت با اندک نصرّفی از ابو المفاخر رازی است (دولتشاه، طبع
پرفسر برون ص ۷۷):

شاهای سپاه تو که چو مور اند و چون ملخ
بر گرد دخل و دانه دهقان نشسته است

ص ۲۷۸ س ۱-۲ این بیت تقریباً عین بیت ابو المفاخر رازی است
(دولتشاه، ایضاً):

باران عدل بار که این خاک سالهاست

تا بر امید وعده باران نشسته است

- س ۲۴ طغان شاه، ابن مؤید آی ابه (سنه ۵۶۹-۵۸۱)،

ص ۲۷۹ س ۶-۱۰ عراقی غزلی مشهور دارد بر همین وزن و قافیه مطلع
آن اینست:

نخستین باده کاندرا جام کردند * ز چشم مست ساقی وام کردند

و ظاهراً در جواب همین غزل است و بیت دوم با اندک نصرّفی

در غزل عراقی است:

بعالم هر کجا رنج و بلا بود * بهم کردند و عشقش نام کردند،

ص ۳۶۹ س ۹ جلال الدوله، این لقب برای ارسلان بن طغرل جائی یافت نشد،

ص ۳۷۳ س ۱۵ دیوانی را که ایته (نمره ۹۳۴ از فهرست نسخ فارسی دیوان هند) بظہیر الدین شفروہ نسبت میدهد پس از تتبع معلوم شد که اصلاً ازو نیست بلکه دیوان یکی از شعراء آل مظفر است که تخلص به «رکن» میکند و غالب قصاید او در مدح سه نفر از ملوک آل مظفر است اول مبارز الدین محمد بن المظفر بن منصور بن حاجی مؤسس سلسله آل مظفر (سنه ۷۱۸-۷۵۹)، دوم پسر او جلال الدین ابو الفوارس شاه شجاع (سنه ۷۵۹-۷۸۶)، سوم پسر دیگر او قطب الدین شاه محمود بن محمد بن المظفر (سنه ۷۵۹-۷۷۶)، و این شاعر علی الظاهر باید رکن الدین بن رفیع الدین کرمانی باشد که معاصر حمد الله مستوفی بوده است (تاریخ گریک Add. 22,693, f 240b)، باری معلوم شد که ایته فقط بعنوان اول کتاب که بغلط دیوان ظہیر الدین شفروہ نوشته است نظر کرده و اصل کتاب را هیچ تتبع ننموده است،

ص ۳۷۵ س ۵-۸ از قافیه آوردن «جایش» با افزایش و آسایش معلوم میشود که ما قبل ضمیر «ش» مکسور است در فصیح کلام، - س ۱۱ مقصود ازین کلام متکلف معلوم نشد،

ص ۳۷۶ س ۲۲ بر در ری الخ، سلطان نکش خوارزمشاه سه مرتبه بری آمد یکی در سنه ۵۸۸ که بدون محاربه سخت ری را بگرفت و معاودت نمود، دیگر در سنه ۵۹۰ که طغرل سلجوقی را بظاہری بکشت و دولت سلجوقیه را منقرض نمود، دیگر در سنه ۵۹۵ که بقصد قهر میانجی از امراء او که هوای استبداد در سر او پیدا شده بود بعراق آمد، معلوم نیست که مقصود عوفی کدام یک ازین سه مرتبه است، - س ۲۳-۲۴ امام صدر الدین محمد بن الوزان رئیس

اما ضبط حرکات آن ازین دو هیئت نباید بیرون باشد شُفْرُوهُ (بضمّین و سکون راء) یا شَفْرُوهُ (بفتحین و سکون راء) و از لفظ ادباء ایران هر دو هیئت مسموع شد، اما مقصود ازین کلمه ظاهراً شفروه نام یکی از اجداد صاحب ترجمه است^۱ بدلیل اینکه در ص ۲۷۲ نام پسر عمّ او اینطور برده شد است «ظهر الدّین عبد الله بن شفروه» ولی آیا این چه علمی است و از چه لغتی است معلوم نیست، ریاض الشعراء (Add. 16,729, f. 227a) این کلمه را شَفْرُوهُ (با شین معجمه و قاف و راء و دال مهملتین و هاء) خوانده و میگوید وی از شقر است و شقر دهی است از مضافات اصفهان که اورا پُروه گویند و این قول از چندین راه باطل است اولاً تعبیر عوفی از پسر عمّ او بعبد الله بن شفروه، ثانیاً مخالفت آن با نسخ صحاح قدیمه و با تلفّظ عموم ادباء ایران، ثالثاً واضح است که هاء دِه هاء معروف است نه هاء مخفیّه پس بایستی در نسبت بآن موضع شقردهی گفته شود، و توهم اضافه نرود چه اضافه اسم شخص بموضع منسوب الیه مانند ابو نصر فاراب و نصیر الدّین طوس و ابو الفرج اصفهان و امثال ذلك غیر معهود است^۲، رابعاً اگر شقر خود نام دهی است، الحاق لفظ «دِه» بعد از آن لغو است، باری این قول مطلقاً باطل است،

^۱ پس شرف الدّین شفروه و محمد شفروه و ظهر الدّین شفروه برسم معمول زبان پارسی از قبیل اضافه باسم جدّ است (ص ۳۹۵)، ^۲ م ف جمع بین قولین کرده باین معنی که این کلمه را بوجه صحیح شفروه نوشته ولی در تفسیر آن آنچه ریاض الشعراء در باب شقرده گفته او به شفروه راجع کرده و می نویسد که «شفروه نام دهی است باصفهان که آنرا پُروه گویند» و این قول به مراتب فاسدتر از قول ریاض الشعراء است چه ممکن است که شقر نام قریه باشد در اصفهان و شفروه را ریاض الشعراء سهواً با عمداً شقرده خوانده و آنرا منسوب باین قریه فرض نموده باشد ولی از اینکه شقر نام دهی است در اصفهان که آنرا پُروه گویند برنی آید که شفروه نیز نام دهی است در اصفهان که آنرا پُروه گویند و الله اعلم بالصواب،

مفخر ملك محمد كه ز تهن نظرش
ملك را خاك زر و خار همه خرما شد

(f. 129 b)

و نیز معلوم میشود در اشعار «شرف» تخلصی نموده، در مقطع غزلی گوید:

بشتاب كه محنت فراقست * در خون شرف شتاب دارد^۱
در آتشك و رياض الشعرا و مَف مذکور است كه اتابك شیرگیر
شرف الدین شفروه را بلقب ملك الشعراء مفتخر ساخت و معلوم
نشد اتابك شیرگیر کیست و چنین کسی كه بتواند معاصر شرف
الدین شفروه باشد در تاریخ معروف نیست بلی امیر شیرگیر
انوشته‌کن صاحب آبه و ساوه از امراء سلجوقیه بوده است ولی او
در سنه ۵۲۵ مقتول شد و از زمان او تا عصر شرف الدین شفروه
تفاوت بسیار است،

اما لفظ شفروه كه در اصح نسخ تذكره نقی الدین كاشانی^۲ و در
چندین موضع از المعجم فی معایر اشعار العجم لشمس قیس (Or. 2814)
كه نسخه قدیم بسیار مصحح مضبوطی است و در تاریخ گریده
(Add. 22,693, f. 241a) كه آن نیز نسخه قدیم مصححی است شفروه
(با شین و فاء و راء مهمله و واو و هاء) نوشته شده است ولی
نه ضبط حرکات این كلمه بطور یقین معلوم است نه مقصود از آن،

۱ این بك كلمه را هم اگرچه ربطی بترجمه حال شرف الدین ندارد میگوئیم، در یکی
از قصاید او كلمه «تهن» مخفف تومان بهین معنی معبول حالیه یعنی مقدار
معینی از پول (اگرچه مقدار آن معلوم نیست چه بوده) استعمال شده است، در
خطاب مبدوح گوید:

يك قصيد دهي صد تهن اگر بودت * هزار گنج دهي تا بصد تهن چه رسد
و بر فرض صحت نسبت این استعمال خالی از غرابت نیست،

۲ فهرست اسپرنگر ص ۱۷ نمره ۳۵،

و چون غالب قصاید شرف الدین شفرویه در مدح اوست و در
مدح ارسلان و طغرل یکی دو قصیده بیش ندارد معلوم میشود که
از مخصوصان او بوده نه از مداحان ارسلان و طغرل چنانکه
بعضی از تذکرها نوشته اند و چون تمام امور سلطنت در کف اقتدار
پهلوان محمد بوده و ارسلان و طغرل جز اسمی نداشته اند شعراء
نیز مدح پادشاه حقیقی را می نموده اند و پادشاه صوری نمی
پرداخته اند یا آنکه جرأت نداشته اند که او را باوصاف سلطنت
و جهانگیری و شجاعت و حزم و استبداد که تمام منافی میل
پادشاهان حقیقی بوده است توصیف نمایند، باری دو سه بیت در
مدح شمس الدین محمد (پهلوان) در اینجا ثبت شد:

بس که در خاک گهر ریخت هوا پنداری
دست خورشید فلک مرتبه شمس الدین است
عنصر جود محمد که چو گوهر در تیغ
هنر اندر گهر نامورش تعیین است

ایضاً (f. 113a)

زین پس آزار دل زار من آیدوست مجوی
چون نولاً بجناب ملک ایران کرد
شمس دین آن ملک عالم عادل که خدای
خاک و زر در نظر همت او یکسان کرد
نام و آئین محمد بتو بخشید خدای
پس مرا در شرف مدح تو چون حسان کرد

ایضاً (f. 122a-b)

شمس دین و دول آن فخر سلاطین جهان
که سلاطین جهانرا در او مأوی شد

۸- جمال الدّین بن صدر الدّین مذکور (لباب ۱: ۲۶۶-

۲۶۸، هَف f. 263b که سهواً جلال الدّین نوشته است)،

ص ۲۶۸ س ۲۲ شرف الدّین محمد^۱ (یا عبد المؤمن^۲ یا فضل الله^۳)

شُفَرُوه اصفهانی از شعراء بزرگ قرن ششم هجری و وفاتش در حدود

سنه ۶۰۰ بوده است، از تتبع دیوان او اطلاعی معتدّ بها بدست

نیامد چه هم مختصر است و هم بامور شخصی خود کثیر اشاره میکند

ولی فی الجملة معلوم میشود که مدح سه نفر از ملوک عصر خود را

نموده است، اوّل ابو المظفر رکن الدّین ارسلان بن طغرل بن

محمد بن ملکشاه سلجوقی (سنه ۵۵۵-۵۷۱) و فقط یک قصیده در

مدح وی در دیوان او (نسخه بَم Or, 2846, III) یافت شد که

عونی غالب ایات آنرا ذکر میکند مگر بیت تخلص بدح را:

دلاور غمزه مردم شکارش * بعینه تیغ سلطان می نماید

خداوند ارسلانسه آنکه دستش * برادی ابر نیسان می نماید

دوم رکن الدّین طغرل بن ارسلان مذکور آخرین سلجوقیه عراق

(سنه ۵۷۱-۵۹۰) و در مدح او نیز فقط یک قصیده در دیوان

او یافت شد که دو بیت آن این است:

پیش سلطانند در فرمانبری * آدئی و وحش و هم دیو و پری

طغرل آن کز هفت سلطان دارد او * تاج و تخت و افسر و انگشتی

سوم کسی است که او را باین القاب غالباً نام می برد «فخر سلاطین

جهان ملک ایران شمس الدّین محمد» و این شخص هیچ کس دیگر

نمیتواند باشد جز اتابک جهان پهلوان شمس الدّین محمد بن اتابک

ایلدگر که از سنه ۵۶۸-۵۸۲ سلطنت نمود یعنی معنی سلطنت با

او بود و اسم آن با ارسلان بن طغرل و طغرل بن ارسلان

۱ لباب ۱: ۲۶۸، هَف f. 264z، ۲ فهرست اسپرنگر (Sprengrer) ص ۱۷

نمره ۳۵ نقلاً عن تقي الدّین الکاشانی، ۳ آتشکده آذر طبع بیبی ص ۱۸۳،

۴- صدر الدین محمد بن عبد اللطیف [بن محمد بن ثابت] انجندی که در سنه ۵۴۲ اصفهان را تسلیم محمد و ملکشاہ پسران محمود بن محمد بن ملکشاہ سلجوقی نمود لهذا سلطان مسعود بن محمد برو خشمناک گشته ناچار او و برادرش جمال الدین آتی الذکر از اصفهان بیرون رفته بخدمت جمال الدین جواد^۱ وزیر موصل و کریم معروف پناه بردند (تاریخ السلجوقیه لعاد الدین الکاتب ص ۲۱۹-۲۲۱)،

۵- جمال الدین محمود بن عبد اللطیف [بن محمد بن ثابت] انجندی که با برادرش صدر الدین محمد مذکور بخدمت جمال الدین جواد پیوستند، پس از مدتی سلطان مسعود از ایشان راضی شد خلعت و نشریف برای ایشان فرستاد و ایشان باصفهان مراجعت کردند عماد الدین کاتب میگوید در سنه ۵۴۳ در بغداد اورا دیدم و با هم بطرف اصفهان مراجعت نمودیم (تاریخ السلجوقیه ایضاً)،

۶- صدر الدین محمود بن عبد اللطیف بن محمد بن ثابت انجندی که مدتی در بغداد ناظر مدرسه نظامیه بود و بعد از آن بریاست شافعیه در اصفهان منصوب گردید و در سنه ۵۹۲ سنقر طویل شعبه اصفهان بسبب عداوتی که بین ایشان بود اورا بکشت،

۷- صدر الدین عبد اللطیف بن محمد بن عبد اللطیف [بن محمد بن ثابت] انجندی المتوفی سنه ۵۸۰ از اعظم رؤساء اصفهان و از فضلاء و ادباء معروف اورا بعربی و پارسی اشعار خوب است، ظہیر الدین فاریابی را در حق او هجوی است که در تذکره دولتشاه مذکور است (لباب ۱: ۲۶۵-۲۶۶، ثر ۱۱: ۲۱۰، ۲۲۶، دولتشاه ص ۱۱۲-۱۱۳، هف f. 236b)

۱ جمال الدین ابو جعفر محمد بن علی الأصفهانی المعروف بالجمواد المتوفی سنه ۵۵۹ از مشاهیر احواد عالم و ثالث حاتم طائی و معن بن زائنه و مدوح شعراء عرب و عجم است و خافانی را در مدح او قصیده ایست شعراء (خل ۲: ۹۵-۹۷)،

باشد، - س ۱۰ چو مار(؟)، و فی الأصل چنار(؟)، -
 س ۱۱-۱۲ این بیت صفت سوسن است نه سرو و شاید سقطی
 در بین باشد،

ص ۲۶۵ س ۸، رجوع کنید بحاشیه بعد،

ص ۲۶۶ س ۲۴ خاندان خجندیان، خاندان خجندیان در اصفهان رؤساء
 شافعیّه بودند و غالباً ما بین ایشان و حنفیّه نزاع دست میداد
 و بقتل و غارت میرسید و هر دفعه یکی از محلات اصفهان خراب
 و زیر و زبر میشد، علاوه بر ریاست دینی غالب اوقات ریاست
 بلدی نیز در تصرف ایشان بود و ایشانرا با ملوک سلجوقیه وقایعی
 است که در کتب تاریخ ثبت است، این طایفه اصلاً از شهر
 خُجَند از بلاد ما وراء النهر میباشند و نسب ایشان بهلب بن ابی
 صفره از امراء معروف امویّه می پیوندد (ثر. ۱۰: ۲۵۲) و اسامی
 چند تن ازین خاندان از کتب متفرقه التقاط شد:

۱- الامام ابو بکر محمد بن ثابت الخجندیّ اولین کسی که
 ازین طایفه مشهور شد است وی در مرو اقامت داشت و نظام
 الملك بمجلس وعظ او میرفت سخن وی او را خوش آمد او را
 باصفهان آورد و تدریس مدرسه که در اصفهان بنا نموده بود باو
 تفویض نمود و ابو بکر مذکور را در اصفهان جاه و مکتبی عظیم
 دست داد و نظام الملك همواره بزیارت او رفتی (ثر. ۱۰: ۲۵۲)،

۲- ابو المظفر [بن محمد بن ثابت] الخجندیّ که در سنه ۴۹۶
 در ری در حین وعظ بر دست مردی علویّ کشته شد (ثر، ایضاً،
 تاریخ گریه Add. 22,693. f. 235a)،

۳- عبد اللطیف بن [محمد بن ثابت] الخجندیّ که صاحب
 ریاستی عظیم بود در اصفهان و در سنه ۵۲۴ بدست اسماعیلیّه
 کشته شد (ثر. ۱۰: ۴۶۴)،

هایون و فرخنده بر اهل گیتی
 مبارک رخ شاه فرخ نهاد است
 شه نيمروزی و در عهد ملکست
 خجسته هنوز اول بامداد است
 ازین حرب کاندر قهستان نمودی
 جهانی پراز عدل و انصاف و داد است
 چنان کر تو شاد است حرب محمد
 روان محمد ازین حرب شاد است
 بمان در جهان تا جهانرا طراوت
 ز آب و ز نار و ز خاک و ز باد است
 نماند فراموش بر باد خسرو
 نیاز فراهی اگر هیچ باد است

و نباید صاحب ترجمه را به ابو نصر بدر الدین محمود (یا مسعود)
 ابن ابی بکر بن الحسین بن جعفر الفراهی (حج ۳۴۶: ۶) صاحب
 نصاب الصبیان که معاصر یکدیگر^۲ و از اهل يك شهر بوده اند
 اشتباه نمود چنانکه جها (f. 79b) نموده و این قطعه را بصاحب
 نصاب نسبت داده چه از ملاحظه لقب و اسم و نسب هر دو
 جای اشتباه نمی ماند، - س ۱۴ اگرچه از فهرست اما الخ، ربط
 بین شرط و جزا معلوم نشد،

ص ۲۶۳ س ۱۴. ملك بلور، ظاهراً از ملوك الطوائف ما وراء النهر
 است در تحت سلطنت قرا خطا،

ص ۲۶۴ س ۹ سه صفت، شاید آزادگی و راستی و همیشه سبزی مراد

۱ این بیت را مصنف در ص ۴۹ ذکر کرد. و در آنجا بجای حرب سهواً «حزب»
 نوشته شد،
 ۲ زیرا که ابو نصر فراهی صاحب نصاب در سنه ۶۱۷ جامع
 صغیر شیبانی را بنظم در آورده است (حج ۵۵۹: ۲) و صاحب ترجمه نیز بعد از
 سنه ۶۱۲ در حیات بوده است،

ص ۲۴۹ س ۵ آن فلك زهد، متكلم درین موقع خود شیخ زکی است و
تعبیر از خود باین لفظ غریب است،

ص ۲۵۰ س ۱۴ مقصود از مصراع ثانی معلوم نشد، و در بآ «وین
طرفه که صاحبیست آن برد هم» (؟)، - س ۱۶ چو اسکندر آن را
معین و وزیر، علاء الملک جامعی از وزراء سلطان محمد
خوارزمشاه ملقب باسکندر ثانی بوده است (ص ۱۱۱-۱۱۴)، -
س ۱۷-۱۸ معنی این دو بیت معلوم نشد،

ص ۲۵۲ س ۲ ازین تمجید معلوم میشود که یکی از علامات فضل
آن بوده است که کلام شخص چندان معقد باشد که عطار از
ادراک آن عاجز آید!، - س ۱۱ بعد، رکیک تر ازین قصیده هم
خود اوست معلوم است کسی که بر خود التزام کند که در يك
قصیده ۷۱ بیتی در هر مصراع کلمه «چشم و روی» را تکرار کند
یعنی ۱۴۲ مرتبه این دو کلمه را بلا فاصله استعمال کند تا چه
درجه سماجت و استبشاع بار خواهد آورد چنانکه می بینید،

ص ۲۵۴ س ۷ من روی بر زمین و دو چشم اندر آسمان، تصور این
هیئت مشکل است!

ص ۲۵۶ س ۶ جمع حور بر حوران رکیک است چه حور خود جمع است،
ص ۲۵۷ س ۷-۱۰ این دو بیت معنی مناسبی ندارد،

ص ۲۵۹ س ۲-۴ این رباعی باید لغز باشد بنام چیزی (؟) - س ۱۴
این شاعر در طب (Add. 26,189, f. 118a) باسم ملك الکلام امام
شرف الدین احمد فراهی مذکور است و او را در تهنیت ملك
غازی بین الدین بهرامشاه بن تاج الدین حرب از ملوک سیستان
(۶۱۲-۶۱۸) بغزو ملاحده قهستان قطعه ایست پس معلوم
میشود که صاحب ترجمه بعد از سنه ۶۱۲ در حیات بوده است،
قطعه این است

الدین خبونی آن مقدار زر گرفتند که چون پشته ما بین او و سردار مغول حایل شد بعد ازان او را با پسرش تاج الدین بکشدند (سیره جلال الدین منکبرنی ص ۴۸-۵۳)،

ص ۲۴۰ س ۳ عماد الدین زنگی (?)

ص ۲۴۱ س ۸ اصل مثل يَدَاكَ اَوْ كُنَّا وَ فُوكَ نَفَخَ است و کلمه حَيَّنْدِي از خود شاعر است برای استقامت وزن،

ص ۲۴۲ يَزَّخْ، لغتی است در يَزَّقْ و از کتب لغت فوت شده است،
- س ۲۴ خرقه کردن کنایه از دریدن جامه است مانند قبا کردن،

ص ۲۴۳ س ۱۵ در جواب شعر آخ رجوع کنید به ص ۲۲۹

ص ۲۴۵ س ۴ ابهام است ما بین سپیدی یعنی سپید چشمی کنایه از بی شری و سپیدی یعنی سپیدی موی کنایه از پیری و همچنین ابهام است ما بین بَرَنَائِي یعنی جوانی و بَرَنَائِي یعنی بر نیائی، - س ۱۴ بسعرا لائی، لالا گیاهی است کم قیمت که در طب بکار برند و فی الأصل «چو شعر لائی» و آن بهتر است یعنی مانند شعری که زنان برای سرگري و خوابانیدن اطفال میخوانند و معلوم است که آن چگونه شعری است، س ۱۷ الاردلانی، معلوم نیست منسوب بچيست اردلان کث یکی از شهرهای شاش است در ماوراء نهر سیحون از اقلیم فرغانه (اصطخری ص ۳۲۹، ۳۴۵، ابن حوقل ص ۲۸۵، ۴۰۴) ولی این فصل در ذکر علماء نیشابور است،

ص ۲۴۸ س ۱۷ جاندار یعنی سلاحدار است، - س ۱۷-۱۸ یکی ازین دو قافیه و ظاهراً قافیه اول باید غلط باشد چه تکرار قافیه باین نزدیکی جایز نیست، - س ۲۳ صفوة الزَّهَّاد و قدوة العباد شیخ الاسلام زکی الدین بن احمد اللوهوری (۱: ۴۴، ۹۲، ۱۰۲، درین موضع اخیر سهواً بجای زکی «رکن» نوشته شده)،

بغداد معروف و الله اعلم بحقیقة الحال، وفات اورا باختلاف در سنه ۶۰۶ و ۶۰۷ و ۶۱۲ و ۶۱۶ نوشته اند و اخیر اضعف الأقوال (رجوع کنید بتاریخ گزیده ص ۴۹۲ و Add. 22,693, f. 230a، نفحات الأنس جای ص ۴۸۷-۴۹۲، هف f. 404a-b سفینه الأولیاء محمد دارا شکوه Or. 224, f. 98a، ریاض العارفین Or. 3563, f. 49b)، ص ۲۴۲ س ۲ این قصیده در مدح امام فخر رازی نیست بلکه در مدح امام شهاب الدّین خیوی از مشاهیر علماء خوارزم است چنانکه از خود قصیده معلوم میشود (برای ترجمه حال او رجوع کنید بآخر همین صفحه)،

ص ۲۴۴ س ۴ مراد کلمه «شهاب» است چه لقب ممدوح شهاب الدّین است و چون شهاب قاتل شیاطین است دشمنان وی را تشبیه بشیاطین نموده،

ص ۲۴۵ س ۱۹ الزّابی، بآ، و فی الأصل الدّانی، و احتمال قویّ میرود که زابه لغتی باشد در زاوه که از رسائیق نیشابور است و این فصل نیز در ذکر علماء نیشابور است،

ص ۲۴۸ س ۲۴ مقصود از مصراع ثانی معلوم نشد، بآ ندارد هر عبارت یا شعری که قدری غموض داشته فوراً ی انداخته و جان خود را خلاص میکرده است،

ص ۲۴۹ س ۸ شهاب الدّین ابو سعد بن عمر الخیوی از اعظم فقهاء شافعیّه و تدریس پنج مدرسه در خوارزم بدو مفوّض بود و اورا در نزد سلطان علاء الدّین محمد خوارزمشاه تقرّبی عظیم بود و در جلال امور سلطان با وی مشورت نمودی و ملوک اطراف بر در اوصف کشیدندی در اوایل خروج مغول وی از خوارزم مهاجرت نموده با اموال و نفایس و کتب خود بنسأ از بلاد خراسان آمد و در سنه ۶۱۸ که عساکر مغول نسارا فتح نمودند ابتدا از شهاب

بقصاص برهان الدین بر موجب فتاوی ائمه منگلی بکرا بامام فخر الدین عبد العزیز کوفی داد تا بقصاص پسر اورا بکشت» (جهه ff. 92a-93a بتصرف یسیر)، - س ۹-۱۰ «سلطان قطب الدین ایبکرا در اول حال که از ترکستان بیاوردند بشهر نیشابور افتاد قاضی القضاة فخر الدین عبد العزیز کوفی که از اولاد امام اعظم ابو حنیفه کوفی رضه بود و حاکم ممالک نیشابور و مضافات آن اورا بخیرید و تربیت کرد» الخ (طب ص ۱۴۸ بتصرف یسیر)،

ص ۲۲۹ س ۴، صحیح اسقاط «یحیی بن» است کما فی بآ و هف و هو امام الأئمة یحیی الدین محمد بن یحیی النیسابوری از اجله فقها و کبار علماء اسلام، در فتنه غز بواسطه اینکه فتوی بر وجوب محاربه ایشان داده بود وقتی که غزان بر نیشابور استیلا یافتند دهان اورا با خاک بیاکدند تا هلاک گردید (سنه ۵۵۰) و شعراء عرب و عجمرا در باره او مرثی علی است و مرثی خاقانی مشهور است (تاریخ السیوقیه لابی بکر الراوندی المسمی براحه الصدور تلخیص و ترجمه پرفسر برون J.R.A.S., 1902, p. 854، ثر ۱۱: ۱۱۷، ۱۲۰، ۱۴۲، خل ۲: ۵۹۰ که قتل اورا در سنه ۵۴۸ ی نویسد و ظاهراً سهواست، جامع f. 249b، تاریخ گریده ص ۲۶۸، مجالس المؤمنین قاضی نور الله ششتی Add. 23,541, f. 324b، هف f 223b)،

ص ۲۲۰ س ۹ شیخ مجد الدین بغدادی از مشاهیر عرفاء و از اجله اصحاب شیخ نجم الدین کبری و ترجمه حال او در غالب تذکریهای اولیا مسطور است و هموست که شیخ عطار در مقدمه تذکره الاولیاء میگوید بکروز پیش امام مجد الدین خوارزمی در آمدم اورا دیدم که میگزیست الخ حمد الله مستوفی در تاریخ گریه گوید که او برادر بهاء الدین بغدادی کاتب سلطان نکش خوارزمشاه (ص ۱۴۹-۱۴۲) میباشد و هر دو از بغدادک خوارزم اند نه از

از میان برود یا رفته باشد، م ف (۱: ۲۴۱-۲۴۳) و هف
(ff. 224b-227a) منتخبانی از دیوان او میدهند و از آن بالصراحة
معلوم میشود که از متاحان ملوک خانیة سمرقند قلج طمغاچخان ابراهیم
بن الحسین و پسرش نصره الدین قلج ارسلان خان عثمان مقتول
در سنه ۶۰۹ بوده است و هف نیز تصریح باین امر میکند، م ف
ارسلان خان را بارسلان بن طغرل سلجوقی اشتباه کرده،

ص ۲۲۰ س ۱۱ برهان اسلام، رجوع کنید به ص ۲۳۵ عدد ۱۲،

ص ۲۲۲ س ۶ (۹) - س ۱۲-۱۴ (۹)

ص ۲۲۴ س ۲ گیرد نامه، بکسر اول دعائی است که بر اطراف کاغذ
پاره نویسد و نام غلام و کنیزکی که گریخته باشد در میان آن
مرقوم دارند و در خاک دفن کنند البته آن گریخته بجائی نتواند
رفت، یعنی نقش سکه هر دینار نعویدی است برای گرد آوردن
اهل هنر یعنی ممدوح بافسون دینار و درهم ایشان را از هر فجی
عمیق بدور خود گرد میآورد، - س ۱۵ یاء گوئی در وزن زیاد
است پس باید آنرا مختلسا تلفظ نمود و در تطبیع کلیة ساقط
ساخت، - س ۲۴ نکند، بسکون کاف استعمال غربی است،

ص ۲۲۸ س ۷ «امام برهان الدین ابو سعید [محمد بن] الامام فخر الدین
عبد العزیز الکوفی در خدمت سلطان نکش خوارزمشاه بود و او
از علماء کبار و از فحول ائمه روزگار بود و نزدیک سلاطین
وقت عظیم موقر و قضاء و شیخ الاسلامی [نیشابور] بدو منووس
بود و بعد از مصالحه سلطان نکش با منگلی بك (رجوع کنید به ص
۲۲۹-۲۳۰) و مراجعت نکش از حصار شادباخ امام برهان الدین
مذکور بشادباخ آمد منگلی بك او را بگرفت و بکشت (سنه ۵۸۳)
سلطان نکش در ۴ محرم سنه ۵۸۳ باز بظاهر شادباخ نزول کرد
و محاربت سخت آغاز نهاد و در ۷ ربیع الاول در شهر رفت و

ص ۲۱۲ س ۲ نار دَقْ، دَقْ نوعی از پارچهٔ قیمتی است، - س ۶
 سندباد را اَلْحَ، سهواست ظاهراً، رجوع کنید به ص ۲۱۸-۲۱۹،
 ۱۸ فخر الدین، بر فرض صحت نسخه مصنف سهو واضح کرده است که
 این قصیده را در مدح فخر الدین وزیر میدانند چه تخلص آن صریح
 است بمدح حمید الدین جوهری مستوفی که ترجمه اش در ج ۲ ص
 ۲۰۸-۲۰۹ مذکور است و منشأ سهو گویا لفظ «فخر زمانه» است
 درین قصیده،

ص ۲۱۵ س ۱۱ ببعد، این قصیده و قصیدهٔ بعد را هَفَ (f. 161 a-b) بنام
 شمس الدین دقایقی مقدم الذکر می نویسد،
 ص ۲۱۶ س ۱۳ طلایه، بمعنی مقدمهٔ الجیش محرفِ طلایع جمع طلبعه است
 و تحریف غربی است،

ص ۲۱۷ س ۵ سپید کار، ظاهراً بمعنی بی حیا و بی شرم و شوخ چشم
 است چنانکه باین معنی چشم سپید و سپید چشم نیز گویند،
 شاهی دیگر:

ترا ز دهر سیه کاسه کار برناید * تو با سپیدی این روزگار برنایی
 (ص ۲۴۵: ۲)

ص ۲۱۸ س ۱۰ الزرّخالی (?) - س ۲۲ بلوئی غلط است (از شاعر نه
 از ناسخ) زیرا که بلوی مقصور است و مدّر مقصور مقصور بر سماع
 است و قیاسی نیست،

ص ۲۱۹ س ۱۰ مولائی، همان غلط، - س ۱۴ مکم پنبه، پنبه کردن
 بمعنی گریزانیدن و پراکنده ساختن است، - س ۲۲ اشعار رضی
 الدین نیشابوری در نهایت عذوبت و سلاست است و او را باید
 در طبقهٔ اوّل از قصیده سربایان شمرد، م ف (۱: ۲۴۱) گوید
 دیوانش قریب به ۴۰۰۰ بیت بنظر رسید افسوس که در هیچ یک
 از فهرس کتابخانه‌های معروف اروپا یافت نشد خوف آن است که

دیگر بهمین وزن و قافیه در مدح همین سلطان در ج ۲ ص ۲۴۱ -

۲۴۴ مندرج است،

ص ۲۰۳ س ۱۶ ایلیک السلطانی، ایلیک را از آنجهت سلطانی گویند که از غلامان خاصه سلطان معز الدین (شهاب الدین) غوری بوده است و لهذا اورا ایلیک معزی نیز گویند،

ص ۲۰۵ س ۲۰ نظام الملک، صدر الدین محمد بن محمد وزیر سمرقند که در ج ۲ ص ۲۰۷ ذکرى ازو شده است و شمس طبسی را در مدح او قصاید است و چون ورود مصنف بسمرقند در سنه ۵۹۷ در سلطنت قلع طمغاجان ابراهیم بوده است (ص ۴۴) واضح است که نظام الملک وزیر قلع طمغاجان بوده است (در فهرست ج ۲ بنظام الملک طوسی اشتباه شده است)،

ص ۲۰۶ س ۳ شمس الدین طبسی، رجوع کنید به ج ۲ ص ۲۰۷ - ۲۱۱، - س ۴ شمس الدین عیید (؟)، شمس الدین خاله، رجوع کنید به ج ۲ ص ۲۸۲ - ۲۸۳، - س ۱۱ گر، جرب، - س ۱۴ سبلت کردن، شاید بمعنی رنجاندن و جفا کردن باشد در کتب لغت یافت نمیشود،

ص ۲۱۰ س ۱۱ دق، گدائی و دربوزه (برهان)،

ص ۲۱۱ س ۱ تهذیب ازهری، تهذیب اللغة از مشاهیر کتب لغت للامام ابی منصور محمد بن احمد بن طلحة الأزهری اللغوی الهروی المتوفی سنة ۲۷۰ (خل ۱: ۶۳۵، ح ۲: ۴۷۹)، - س ۷ عبد العزيز، رجوع کنید به ص ۲۳۳ عدد ۴، - س ۸ از اینجا آنج، علت این سؤال آنست که ترتیب تهذیب ازهری بر حروف معجم نیست بلکه بر مخارج حروف است از حلقی تاشفوی و از ع شروع کرده به ی ختم می نماید (ح ۲: ۴۷۹، دیباچه قاموس کین ص ۱۲)، - س ۱۷ فضلیات، رجوع کنید به ص ۲۴۴،

بتامایا متعلّق بفتنه غزّ است که در سنه ۵۴۸ شروع شد و قاضی حمید الدّین اینجا از زبان کوشکی باز هجو امراء سجری را می نماید و از مصراع اوّل فی الجمله استنباط میشود که حمیدی این قطعه را بعد از وفات کوشکی گفته است پس ممکن نیست اشاره بخروج خطا و انهزام سبّخ از گور خان باشد که در سنه ۵۲۶ یعنی ۱۲ سال قبل از فتنه غزّ واقع شد و صحیح آنست که قطعه حمیدی نیز در باب فتنه غزّ است چه آن مدّتی مدید طول کشید و خراسان در آن واقعه خراب شد و انگهی قطعه حمیدی خود صریح است در اشاره بفتنه غزّ اوّلاً تصریح باسم غزّ در آن شده است ثانیاً «ز پیش کافر کفران نعمت آورده» فقط صفت غزّ میتواند بود که ابتدا رعیت سلطان بودند بعد برو شوریدند نه خطا که هیچ وقت نعمت خوار سبّخ نبودند تا کفران نعمت نمایند؛ - س ۱۲ حکیم کوشکی، از شعراء عهد سبّخ بوده است و مخصوصاً معروف است بواسطه قطعات هجوی که در باره امراء سبّخ و فرار ایشان از پیش لشکر غزّ گفته است، دو قطعه از آنها در همین کتاب مذکور است (ج ۲: ۱۷۴) و در یکی از آنها میگوید «مانند در بلخ من اسیر غزان»، دو قطعه دیگر در هف (f. 251a)، يك قطعه دیگر در م ف (۲: ۴۸۸)، - س ۱۶ سپاه سیاه پوش، معلوم میشود شعار غزّ لباس سیاه بوده است،

ص ۲۰۱ س ۶ آنچه، بر حسب ترکیب نحوی این کلمه چه باشد؟

ص ۲۰۲ س ۶ مَقْرِيان، از اینجا فی الجمله معلوم میشود که مَقْرِيان کسانی اند که در پیش منبر و اعظ نشسته گاه گاه خوانندگی نمایند و مجلس را گرم کنند چنانکه هنوز در ایران معمول است، و نیز مَقْرِي کسی را گویند که پیشاپیش جنازه خوانندگی کند (قاموس دزی)، - س ۹ سلطان سکندر، علاء الدّین محمد خوارزمشاه، قصیده

ص ۱۹۹ س ۳ فضلیات، چنانکه از مورد استعمال آن معلوم میشود یعنی علوم ادبیه است که اطلاع بر آنها برای فقیه موجب فضل است و جهل بدانها نیز مضر نیست در مقابل «شرعیات» از قبیل فقه و اصول و حدیث که در نظر فقیه مقصود بالأصاله است، دو شاهد دیگر برای این کلمه درین کتاب یافت میشود، در ص ۲۱۱ گوید «و پیش از آن در بخارا اشتغال محصلان در شرعیات بود و بفضلیات کس التفات نکردی» و در ص ۲۱۸ گوید «در فضلیات از استفادات بمقام افادت رسید و در فقه و نظر گوی از اقران ربوده»، - س ۶ مقامات، قدیمترین کتابی که نام مقامات حمیدی در آن برده شده است چهار مقاله نظامی عروضی است (ترجمه پرفسر برون ص ۲۵) که در حدود سنه ۵۵۰ یعنی تقریباً در همان سال تألیف مقامات تألیف شده است، بعد از آن در دیباجه مرزبان نامه للسعد الراونیی که ما بین سنه ۶۰۷-۶۱۲ تألیف شده است^۱ نام مقامات حمیدی را با تمجید بسیار میبرد، بعد از آن همین کتاب یعنی لباب الألباب (سنه ۶۱۷)، بعد از آن ابن الأثیر (۲۰۷: ۱۱) در حوادث سنه ۵۵۹ بعد از ذکر وفات او گوید «وله مقامات بالفارسیه علی نبط مقامات الحریری بالعریه»، و انوری را در مدح مقامات حمیدی ابیات ثائیه مشهور است، - س ۷ ببعد، نام هیچ کدام ازین مصنفات جز مقامات در حجت برده نشده است، - س ۸-۹ قدح المعنی فی مدح المعنی (؟)، - س ۱۶-۱۷ رضی الدین الخ، معلوم نشد کیست، ص ۲۰۰ س ۱-۲ (؟) - س ۱۱ از خطائیان، ظاهراً مصنف و متابعت او سایر تذکره نویسان را در بخا سهوی بزرگ افتاده است زیرا که این مسأله مسلم است که اهاجی حکیم کوشکی در حق امراء سنجر

^۱ ربو، ذیل فهرست نسخ فارسیه ب م ص ۳۴۹

آنرا مَف (۱: ۱۹۸) نقل میکند و انوری را در حقّ او مدایح بسیار است و او نیز در حقّ انوری احسان و او را نگاهداری می نموده است و حکایت خطاء حکم انوری در نجوم و قصد اهالی بلخ در باره وی و نجات دادن قاضی حمید الدّین او را از آن ورطه مشهور است، از جمله مدایح انوری در باب او این قطعه مشهور است

بمحمد و ثنا چون کم رای نظمی * نه دشوار گویم نه آسان فرستم
و لیکن بعالی جناب حمیدی * اگر وحی باشد هراسان فرستم
ز فضل و هنر چیست کان نیست او را * بگو تا مرا گر بود آن فرستم
هی شرم دارم که پای ملخرا * سوسه بارگاه سلیمان فرستم
هی ترسم از ریشخند ریاحین * که خار مغیلان به بستان فرستم
سخن هست فرزند جانم ولیکن * خلف می نیاید مگر جان فرستم
نه شعرست سحرست از آن می نیارم * که نزدیک موسی عمران فرستم
کسی را که نوباوه وحی دارد * بقایای وسواس شیطان فرستم^۱
و نیز گوید از جمله قصیده معروف:

مسند قاضی الفضاة شرق و غرب افراشته
آنکه هست از مسندش عباسیان را برتری
آنکه پیش کلک و نطقش آند و سحر آنکه حلال
صد چو من هستند چون گوساله پیش سامری
آب و آتش را اگر در مجلسش حاضر کنند
از میان هر دو بر دارد شکوهش داوری
گو حمید الدّین اگر خواهی که وقتی در دو لفظ
مطلقا هرج آن حمید است از صفنها بشمری
در زمان او هنر نشکفت اگر قیمت گرفت
گوهرست آری هنر او پادشاه گوهری

^۱ برای بقیه این ابیات و قطعه قاضی حمید الدّین در جواب آن رجوع کنید به هَف (f. 175a-b).

آن تمام است، - س ۸ مینو یعنی عالم علوی و بهشت و بمعنی فلک نیز نوشته اند و معنی اخیر اینجا مراد است، - ۱۴ طَرَفُو، باین هیئت در کتب لغت یافت نمیشود و املاء معروف این کلمه تَرَفُوسْت بمعنی نوعی از بافتۀ ابریشم سرخ رنگ، و کُرنه بمعنی پیراهن و قباست و هردو اینجا مناسب است، - س ۱۸ خَبَرُو بکسر خاء گلی است که فرهنگها باختلاف خطّی و همیشه بهار و خبّازی نوشته اند و صحیح قول تحفۃ المؤمنین است که گل شب بوست و خیری معرّب آن است، - س ۱۲ نارستان؟

ص ۱۹۶ س ۱۲ احمد، باید این شخص از امراء مسلم ما وراء النهر باشد از جانب خطا، - س ۱۵ سَرَاغْچ گیسو پوش زنان است و آن کیسه ایست دراز که زنان گیسوی خود را در آن میبندند، - س ۱۸-۱۹ مطلع این قصیده با قصیدۀ فرید کافی (ص ۱۲۲) یکی است و مصنّف در آنجا بدین توارد اشارتی نموده است،

ص ۱۹۷ س ۹۱۶، - س ۱۷-۱۸ فَبَع برون عنب قیف است و آن لوله ایست مخروط شکل برای داخل کردن مایعات در ظروف تنگ دهانه،

ص ۱۹۸ س ۱۲ بو الکلام، کینه زاغ است بمناسبت کثرت بانگ و فریاد او، در کتب لغت یافت نشد، - س ۱۷ شمس دین، وی نیز باید از امراء مسلم ما وراء النهر باشد از جانب خطا، ملوک خطا رسم مخصوصی داشتند بعلاّٰی تسلّط بر ما وراء النهر ملوک و امراء آنجا را منقرض نساختند بلکه ایشان را بر جای خویش باقی داشته فقط بگرفتن خراج و نصب شخصه از خود در دربار ایشان قانع بودند، - س ۲۱-۲۲ از مشاهیر فضلا و کتاب است کینه او ابو بکر و وفات او در سنه ۵۵۹ واقع شد (نثر ۲۰۷: ۱۱)، ح ۵۷: ۶) و او را مثنوی است در سفر نامه مرو که قطعۀ از

و آن از بلوک معروف نیشابور است مشتمل بر قرای بسیار (یا قوت) و بآگوید «دوغاباد قصبه ایست از اعمال زواره» و زواره از رساتقی نیشابور است (یا قوت)،

ص ۱۹۴ س ۱۹ بخطا، یعنی قرا خطائیان ما وراء النهر، - س ۲۲ تینگو، مراد یا هان تاینگو طراز است (ص ۱۱۲، ۲۳۱) یا کسی دیگر از سرداران خطا که نامش یا لقبش تاینگو بوده است، و این اول قصیده ایست که از مردی مسلم بزبان پارسی در مدح امراء خطا دیده شده است و شمس طیبی را قصیده ایست بر همین وزن و همین قافیه (ج ۲: ۳۰۹ - ۳۱۰)، و گویا در جواب همین قصیده است،

ص ۱۹۵ س ۴ صراحی که هیئت بکلمه عربی می نماید در کتب لغت عربی و فارسی یافت نشد جز در فرهنگ جانسن که آنرا فارسی دانسته در هر حال معنی آن معروف است که تنگ شراب خوری است ولی مناسبت این معنی با این بیت

بر خیز که برخاست پیاله بیکی پای

بنشین که نشسته است صراحی بدو زانو

چیست؟ در صورتیکه هر کدام از تنگ و پیاله را يك پای بیش نیست، برهان در لغت تلوك گوید «تلوك صراحی است که آنرا بصورت شیر و گاو و سایر حیوانات ساخته باشند و بدان شراب خورند و ظاهراً مراد در اینجا همین قسم صراحی است و مناسبت

نیشابور ذکر میکند ثانیاً در طبقات شعراء خود نیشابور دو نفر دیگر را میبرد با هم قاضی ابو بکر بُسّی و علی بن العلاء البُسّی ثالثاً شهادت بآ که در متن مذکور است، پس یا باید فرض نمود که نسخه دمیة القصر غلط است و باید بُسْت باشد بشین مجهمه یا آنکه بُسْت معرّب بُسْت است (منتهی از یا قوت فوت شده است) و فرض دوم ارجح است چه در دو نسخه بَم از دمیة القصر که هر دو در کمال صحّت است در جمیع مواضع بُسْت با سین مهمله مسطور است،

ص ۱۸۷ س ۱۱ مرگ، مقصود از مرگ (بر فرض صحّت نسخه) کشتن و هلاک گردانیدن دشمن است و شمس الدّین کاشانی درین قصیده در مضامین و قوافی نظر بقصیده عنصری داشته است که مطلعش این است «ای جهان را دیدن روی تو فال مشتری آخ» چنانکه خود در آخر قصیده اشاره میکند و عنصری درین مورد یعنی در در تلمیح بسدّ یا جوج و مأجوج قصد خود را روشن تر ادا نموده آنجا که میگوید در مدح سلطان محمود:

گر سکندر بر گذار لشکر یا جوج بر
کرد سدّ آهنین آن بود دستان آوری
سدّ تو شمشیر نست اندر مبارک دست تو
کو سکندر گو بیا تا سدّ مردان بنگری

ص ۱۸۸ س ۷-۸ تو موی نباید آخ، معنی این عبارت معلوم نشد، -
س ۱۵ شعر، گویا بفتح شین مراد است، - س ۲۱ قطب الدّینا
و الدّین، یعنی ایلیک، طبّ ص ۱۲۸ یک رباعی دیگر ازو در مدح
قطب الدّین ایلیک نقل میکند،

ص ۱۸۹ س ۱۱ چون این قصیده در جواب قصیده شرف الدّین حسام
است (ص ۱۶۵) و ردیف آن «نشکند» میباشد عذر خواسته
است که از «نشکند» ردیف نساختم تا قصیده شرف الدّین حسام را
که اولین قافیه اش «طرّه بهنجار» است بشکند،

ص ۱۹۰ س ۱۰ دوغاباد قصبه ایست از محال نیشابور، در کتب جغرافی
عرب یافت نشد ولی در دمیة الفصر در طبقات شعراء نواحی
نیشابور در ترجمه ابو محمد دوغبادی (Add. 9994, f. 142b) گوید
دوغباد قریه ایست از ناحیه بُسْت و واضح است که مقصود
بُسْت سجستان نیست^۱ بلکه بُسْت در اینجا لغتی است در بُسْت

^۱ اولاً بدلیل اینکه باخرزی ابو محمد دوغبادی را در ضمن طبقات شعراء نواحی

ص ۱۸۱ س ۸-۹ احتمال سقطی بین مصرعین می‌رود زیرا که مصرع
ثانی اخت مصرع اول نیست، - س ۱۸ امام فقیه رکن الدین
امام زاده از مشاهیر علماء ما وراء النهر است و در فتح بخارا در
سنه ۶۱۷^۱ او باپسرش بدست عساکر مغول کشته شدند (ثر ۱۲):
۲۴۰، طب (Add. 26,189, f. 130b)، در چه بعد از حکایت دخول
عساکر مغول در مسجد جامع بخارا و صعود چنگیز خان بر منبر و
خالی نمودن صندوقهای قرآن زیر پای اسبان و آخور ساختن آنها و
قیام کبار علماء و ائمه و مشایخ بمحافظت ستوران و خدمت اصطبل
میگوید «درین حالت امیر امام جلال الدین علی بن ابی الحسن الرندی
که مقدم و مقتدای سادات ما وراء النهر بود روی بامام عالم رکن
الدین امام زاده که از افاضل علماء عالم بود آورد و گفت مولانا
این چه حالت است گفت خاموش باش باد بی نیازی خداوند
است که میوزد سامان سخن گفتن نیست»، و مصنف در جوامع
الحکایات (Add. 16,862, f. 172b) او را از مشایخ خویش می‌شمارد،
ص ۱۸۲ س ۲ درین و افعه هایلہ الخ، مقصود خروج مغول است و
ازینجا صریحاً معلوم میشود که تألیف کتاب (یا لا اقل این موضع از
کتاب) بعد از سنه ۶۱۷ که سنه فتح بخارا و شهادت امام رکن
الدین است بوده یا در اواخر همان سال،
ص ۱۸۴ س ۱۱ خرگوش لب، یعنی کسی که لب بالائین او خلقة شکافه
باشد مانند لب خرگوش، از فرهنگها فوت شده است، - س ۲۲
الکاشانی، کاشان ما وراء النهر،

۱ ثر ۱۲: ۲۴۹ فتح بخارا در ۴ ذی الحجه سنه ۶۱۶ و طب (Add. 26,189, f. 130b) در عید اضحی از سنه مذکوره می‌نویسند و جه (f. 8a) و جامع (f. 503a) در اوایل سنه ۶۱۷، و واضح است که در انثال این وقایع قول عدا ملک جوینی و رشید الدین وزیر بر هر کس مقدم است،

میکند، - س ۱۴ مجد الاثمه سرخکت، بقرینه اینکه عوفی میگوید
 صدر شهید حسام الدین هرگز از خوف او شب نخفت قریب بیقین
 است که وی هموست که یاقوت در ذیل سرخکت میگوید «و منها
 الأمام ابو بکر محمد بن عبد الله السرخکتی من مناظری البرهان
 بخارا و حضومه و توفی بسرقت فی ذی الحجه سنة ۵۱۸»، -
 س ۱۴-۱۵ صدر شهید حسام الدین، رجوع کنید به ص ۲۴۲
 عدد ۲، - س ۲۴ صدر جهان عبد العزیز، رجوع کنید به ص
 ۲۴۴ عدد ۴،

ص ۱۸۰ س ۲ سرلی، سرپل یا سرپل وزیران چنانکه از جهانگشا در
 حکایت خروج نارایی معلوم میشود قریه ایست از نواحی بخارا بکمر
 از سه فرسنگ یا از ارباض بخارا است - س ۴ قطب الدین
 سرخسی، رجوع کنید به ص ۲۱۰-۲۱۱، - س ۱۰ نسبت کدو،
 یعنی در سرعت نمو و انبساط، - س ۱۵ سیف الملة و الدین، ص
 ۲۴۵ عدد ۱۱، - س ۱۶ آن صدر، یعنی پدر او صدر جهان
 عبد العزیز، - س ۲۰ گران خوار، شکم پرست و بسیار خوار،
 - س ۲۲ پسر او، یعنی پسر محمد الدین محمد بن عدنان، رجوع
 کنید به ص ۴۴، - س ۲۴ سلطان ابراهیم یعنی قلج طغاج خان
 ابراهیم بن الحسین (ص ۴۲، ۲۰۱)، - س ۲۴ درینجا معنی حقیق
 حقه بازی مراد است و آن بازی است معروف که چند مهره را
 در زیر چند حقه سرنگون پنهان کنند و بنوبت گاه همه مهره را
 در زیر يك حقه جمع کنند و گاه هر کدام را زیر يك حقه بچابی
 و خفت تمام چنانکه ناظر بر کیفیت عمل وقوف نیابد، و حقه ظرفی
 است کوچک شبیه به پیاله قهوه خوری، و این معنی از غالب
 فرهنگها فوت شده است و فقط متعرض معنی مجازی آن که طراری
 و عیاری است شده اند،

اصلاً مشتمل مستعمل نیست و اتم اشعار عرب در آن مستس است،
ص ۱۷۴ س ۹ - ۱۰ در جلد دوم ص ۲۸۴ این رباعی بسعد الدین
اسعد نجار سمرقندی نسبت داده شده است،

ص ۱۷۴ س ۱۱ حکیم شمس اعرج، رجوع کنید بجلد دوم ص ۲۸۴ - ۲۸۵،
ص ۱۷۶ س ۵ میبانی، در اصل می شافی، ظاهراً میبانی (بر فرض صحت
نسخه) مضارع قیاسی است از یافتن چون می بانی از یافتن، می
شافی نیز مضارع جعلی است از ... و مقصود از لعل آن جسم
مغروطی است که ساخت و در صندوقچه زرین زن پدر نهاد و
گویا سرخ رنگ بوده است برای تمامی جامع تشبیه،

ص ۱۷۸ س ۱ مسعود دو لنیار، از شعراء و مولی آل برهان است
(ج ۲: ۲۸۷)، - س ۱۰ این ترجمه و ما بعد آنرا در بآ ندارد
زیرا که یکی جدّ عوفی است و دیگری خال او لهذا با قصد بآ
که تمام کتاب را میخواسته است بخود نسبت دهد منافات داشته و
اینقدر هم قوه تصرف نداشته است که کلمه جدّ و خال را حذف
کند و باقرا نقل نماید، - س ۱۲ بقیه ائمه، یقال فلان من
بقیه النعم او بقیه النعم یعنی او بهترین ایشان است (قاموس لاین
نقلاً عن ابی البقاء و الیضاوی)،

ص ۱۷۹ س ۹ سُرخکت شهر کوچکی است نزدیک سمرقند (یاقوت) و ملک
الاطباء شرف الزمان مجد الدین محمد بن عدنان در سلك خدمت
سلطان قلیچ طمغاج خان ابراهیم بن الحسین مغرط و از اطباء خاصه
او بوده است و آنچه محقق است تا سنه ۵۹۷ که عوفی بهرقند
رفته بود در حیات بوده است (ج ۱: ۴۴، ج ۲: ۲۷۸) و کتاب
تاریخ ترکستان در تاریخ ملوک خانیّه تألیف اوست (ص ۳۰۱) و
نیز از تألیفات او کتابی است در «خواصّ اشیاء» که قطعه از آن را
مصنّف در جوامع الحکایات (Add. 16,862, f. 378a) نقل بمعنی

پسرش قلع ارسلان خان عثمان مقتول در سنه ۶۰۹ و او یکی از اساتید عوفی است^۱ (ص ۱۶۹-۱۷۴)،

۱۲- پسر او نظام الدین محمد بن عمر که عوفی در وقتی که از خراسان بخارا میرفته است (در حدود سنه ۶۰۰) چند روزی در آموی در خدمت او بسر برده است،

این است علی العجالة آنچه از افراد این خاندان بدست آورده‌ام، جهّا (f. 162b) گوید «خواجه عبد الملك شافعی قاضی الفضاة مالك سلطان اولجایتو خدا بنده را با صدر جهان بخاری حنفی که عازم حج بود در باب مذهب مباحثه دست داد و تقبیح یکدیگر میکردند و همین باعث انتقال سلطان بذهب امامیه شد الخ» از لقب این شخص یعنی صدر جهان و از نسبت مکان یعنی بخاری و مذهب یعنی حنفی قریب یقین میشود که وی نیز از آل برهان بوده است و معلوم میشود که این خاندان تا زمان سلطنت اولجایتو (سنه ۷۰۲-۷۱۶) بر جای و بریاست حنفیه باقی بوده اند و بعد از آن از حال ایشان چیزی معلوم نیست،

ص ۱۷۰ س ۱۰-۱۴ غرضش این است که وقتی دسته تیغی از دندان ماهی بخدمت طمغاچ خان هدیه فرستاد و عذر اینکه فقط دسته تیغ فرستاده نه دسته با تیغ باین نامه خواست، - س ۱۵ بحر عربست، مصنف را درینجا سهوی واضح دست داده که رمل مثنی سالمرا از بحر عرب دانسته است و حال آنکه بحر رمل در عرب

۱ شاید همی باشد که ابن القاسم محمود بن احمد بن ابی الحسن الفاریابی المتوفی سنه ۶۰۷ کتاب خالصه الحقائق را در اخلاق و حکم در سنه ۵۹۷ بنام او تألیف کرده است (O. Loth)، فهرست نسخ عربی دیوان هند نمره ۶۲۴ و ۶۲۴، حج ۱۲۸: ۴) در عهد یکی از پادشاهان سمرقند ابراهیم نام (سبی خلیل خلاق البرایا) و واضح است که قلع طمغاچ خان ابراهیم بن الحسین مراد است چه در همین سنه بعینها یعنی ۵۹۷ پادشاه سمرقند او بوده است بتصریح عوفی (ص ۴۴)،

۷- ۱۰- امام برهان الدین محمد معروف بصدر جهان ابن احمد بن عبد العزيز بن مازہ و برادرش افتخار جهان و دو پسرش ملك الاسلام و عزيز الاسلام، صدر جهان مذکور از جمله اعظم ملوك عصر بود و وی خود حكومت بخارای نمود و بخطائیان باج میگذارد، در سنه ۶۰۳ از راه حج ببغداد رفت در وقت ورود احتراى شایان ازو نمودند ولی چون در عرض راه با حجاج خوش رفتاری ننمود در وقت رجوع از حج مقدم اورا در بغداد چندان وقعی نگذارند و حجاج اورا صدر جهنم لقب دادند (ثر ۱۲: ۱۷۰-۱۷۱) و در سنه ۶۱۲ یا ۶۱۴ که سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه بقصد عراق و محاربه با خلیفه الناصر لدین الله تصمیم عزم داده بود رعایت حزم را قبل از حرکت بعراق صدر جهان با برادر و دو پسرش را از بخارا بخوارزم انتقال داد از خوف اینکه مبدا در غیاب او اسباب فتنه و فساد شوند و ایشان همچنان در خوارزم بودند تا بوقت آنکه ترکان خاتون مادر خوارزمشاه از خوف لشکر مغول مصمم گردید که از خوارزم فرار نماید (سنه ۶۱۶) قبل از حرکت از خوارزم از برای فراغت خاطر و اطمینان بال صدر جهان و برادر و دو پسرش را با سایر ملوك اطراف که در دربار خوارزمشاه بودند تماماً بکشت (سیره جلال الدین منکبرفی محمد بن احمد النسوی ص ۲۲-۲۴، ۲۹)

۱۱- صدر جهان سیف الدین محمد بن عبد العزيز بن عمر بن عبد العزيز بن مازہ که عوفی میگوید اکنون باقی است (ص ۱۸۰، ۱۸۴، ۱۸۶) پس معلوم میشود که تا حدود سنه ۶۱۷ (که سال تألیف لباب الالباب است) در حیات بوده،

۱۲- برهان الاسلام تاج الدین عمر بن مسعود بن احمد بن عبد العزيز بن مازہ معاصر فلج طغاج خان ابراهیم بن الحسین و

بن جعفر الترشخی را در سنه ۵۷۴ بنام او اختصار و اصلاح نمود
(تاریخ بخارا^۱، Or. 2777, ff. 1a-3a، جوامع الحکایات، Add. 16,862،

f. 113a، لباب ج ۱: ۱۷۹، ۲۱۱، ج ۲: ۴۸۵)

۵- برادر او تاج الاسلام احمد بن عبد العزیز بن مازہ که
گور خان بعد از کشتن برادرش صدر شهید حسام الدین عمرویرا
مستشار و ناظر بر البتگین حاکم بخارا فرمود تا هر کاری که البتگین
کند باشارت و رای تاج الاسلام باشد (چهار مقاله ترجمه پرفسر
برون ص ۴۹)

۶- امام برهان الدین محمود بن احمد بن عبد العزیز بن
مازہ صاحب کتاب ذخیره الفتاوی مشهور به الذخیره البرهانیة که
جامع است فتاوی صدر شهید حسام الدین را با فتاوی خود او
(حج ۲: ۲۳۸ که سهواً عبد العزیز بن عمر بن مازہ نوشته است)

سمرقند اورا بگرفت و خواست که برنجاند و گفت اگرچه بدین خیانت مستوجب
کشتن است اما چون دانشمند است و غریب اورا سی چوب بزنند صدر جهان
گفت. اگر پادشاه هر چوبی را بهزار [دینار زر] سرخ بنزود خزانه را توفیری تمام
باشد و دانشمند غریب را آبروی نرفته باشد پس سی هزار دینار بداد و آن دانشمند را
از آن ورطه بیرون آورد و این واقعه در ماوراء النهر مشهور است، و هم از وی
آنکه روزی در راهی میرفت بازرگانی را یکی از شتنگان مالی سته بود و آن بیچاره
مظلوم از کس داد نمی یافت روزی قصه بصدر جهان رفع کرد فرمود که ای شیخ
چند درد سر دهی آن مرد گفت چون سر تویی درد کجا برم مولانا را این سخن
بغایت خوش آمد بفرمود سرهنگان را تا برفزند و آن مال بتکلیف بستند و بوی
رسانیدند و از بزرگی شنیدم که اورا درین حادثه ده هزار دینار سرخ زیادت
خرج شد ایند تعالی نسیم روح رضوان بروضة مبارک او و خاندان او برساند»

۱ اصل تاریخ بخارا را ترشخی در سنه ۳۴۲ بنام نوح بن نصر سامانی بحرئی تألیف
نموده است و در سنه ۵۲۳ ابو نصر احمد بن محمد بن نصر قباوی آنرا بزبان
پارسی ترجمه و اختصار نمود و در سنه ۵۷۴ محمد بن زفر بن عمر ثانی آنرا بنام
برهان الدین مذکور اختصار و اصلاح کرد و این اصلاح اخیر است که در بام
موجود است،

شاه جهان^۱ بصدر جهان شاد و خرم است
 جاوید باد شاه بشادئ و خرمی
 سلطان علم و دینی و دنیا هم آن تست
 چون نیکخواه دولت شاه معظمی
 در مدح تو بصورت نصیحت ادا کنم
 یلک بیت رودکی را در حق باعی
 «صدر جهان جهان همه ناریک شب شدست

از بهر ما سپیده صادق هی دی»
 از حشمت تو بی رض و خندق و سلاح
 سد سکندر است بخارا نر محکم
 حق کی گذاشتی که بخارای چون بهشت
 ویران شدی بجمله مثنی جهشی
 شمس حسام برهان دانی که نوکشی
 درد بخاریان را درمان و مرهی الخ

(تذکره تقی الدین کاشانی (Or. 2506, f. 367 a)،

۴- پسر دیگر او صدر الصدور صدر جهان برهان الدین
 عبد العزیز بن عمر بن عبد العزیز بن مازہ که از اعظم رؤساء
 و از مشاهیر خاندان برهان است و عوفی درینجا و در جوامع
 الحکایات همه جا ازو به «سلطان دستار داران جهان» تعبیر
 میکند^۲ و اوست که محمد بن زفر بن عمر تاریخ بخارا لای بکر محمد

^۱ یعنی جغری خان بن حسن تگین ظاهراً

^۲ دو حکایت که مؤلف در جوامع الحکایات در باب او می نویسد درینجا نقل
 میکنیم «صدر صدور جهان عبد العزیز بن عمر که سلطان دستار داران جهان بود
 و در بخارا صاحب حکم و نافذ امر بود و بناء دولت خاندان برهان را بعلم و بذل
 و ریاست و سیاست اساس او نهاد و حال او در بزرگی بدرجه بود که وقتی
 دانشمندی از متعلمان غریب که بتعلم بمرقند آمده بود خیانتی بزرگ کرد سلطان

استری نیکو و مهری زر فرستاد» (المعجم لشمس قیس Or. 2814, f. 166a)،
 - س ۳۴ آل برهان، آل برهان که ایشان را بنی مازه نیز گویند از
 خانوادهای جلیل الشأن و شریف بودند در بخارا و ریاست شعبه
 حنفیه که مذهب عامه ماوراء النهر است آبا عن جدّ بعهد ایشان
 موکول بوده است و در اواخر دولت قراخانیان در ما وراء
 النهر ایشان از جمله ملوک بخارا محسوب می شدند و بقرا خطا باج
 میگذارند، چون ذکر این خاندان در تاریخ بسیار می آید ما
 چند تن از ایشان را که از مواضع مختلفه جمع کرده‌ام در اینجا ایراد
 می نمائیم:

۱- امام برهان الدین عبد العزیز بن مازة بخاری حنفی که
 ظاهراً اولین کسی است که ازین خاندان شهرت نموده و آل
 برهان همه باو منسوب اند،

۲- پسر او الامام الشّهید حسام الدین عمر بن عبد العزیز بن
 مازة که از مشاهیر فقهاء ما وراء النهر بود و در سنه ۵۲۶ در
 جنگ قَطْوَان که در حوالی سمرقند ما بین سلطان سنجر و گور
 خان خطائی روی داد و هزیمت فاحش بر سنجر افتاد امام حسام
 الدین مذکور بدست گور خان کشته شد (تاریخ السلجوقیه لعاد
 الدین الکاتب ص ۲۷۸، ثر ۱۱: ۵۷، چهار مقاله ترجمه پرفسر
 برون ص ۲۸، و سایر مورّخین در تاریخ سنجر)،

۳- پسر او امام [شمس الدین صدر جهان] محمد بن عمر بن
 عبد العزیز بن مازة که رئیس بخارا بود و در سنه ۵۵۹ غارت
 ترکان قزلقر را بر بخارا بطوائف الحیل بتعویق افکند تا جغری خان
 بن حسن نگین که از جانب خطا ولی سمرقند و بخارا بود برسد
 و شرّ ایشان را دفع نمود (ثر ۱۱: ۲۰۵) و سوزنی شاعر معروف را
 در حق او مدایح بسیار است از جمله در اشارت بهمین واقعه گوید:

ص ۱۵۰ س ۲۴ تیر سه پر، گویا گیاهی است که سه برگ دارد مانند تیغ چون گدنا و زنبق، مَف (۶۴۵:۱) بجای این مصراع دارد
شمشیر گدنا چه محلّ دارد و چه قدر
ولی این از تصرّفات خود اوست نه اصل متن،

ص ۱۵۱ س ۸ نامزد شد، نام او در جهانگشا مکرّر مذکور است باین القاب «منشی ملک فخر الملک نظام الدّین ابو المعالی فرید کاتب جای» و تا سنه ۶۱۷ در حیات بوده است (جه ۱۱۸a، ff. 39a، و غیرها)،

ص ۱۵۲ س ۲ دستگرد، دستگرد نام چندین قریه است در مرو و طوس و سرخس و بلخ، معلوم نیست مقصود اینجا کدام است، - س ۴ حبه انگور کاشتی؟ - س ۱۹ سلیم، یعنی مار گریه، - س ۲۰ - ۲۱ در هر خانه الخ، در خانه اوّل کلمه «دست و پای» را التزام نموده است و در خانه دوّم «شب و روز» و در خانه سوّم «جان و دل» و در خانه چهارم «آفتاب و سایه» را،

ص ۱۵۳ س ۹ مسعود بن محمّد، ظاهراً مقصود مسعود بن محمّد بن ملکشاه سلجوقی است (سنه ۵۲۹-۵۴۷)

ص ۱۵۹ س ۹ آلب غازی، ملک ناصر الدّین آلب غازی خواهرزاده سلطانان غیاث الدّین و شهاب الدّین غوری، از اعظم امراء غوریّه بود و در غالب حروب با سلطان غیاث الدّین حاضر بوده است و در اواخر از جانب سلطان شهاب الدّین والی هرات گردید و در سنه ۶۰۰ در وقتی که سلطان محمّد خوارزمشاه بمحاصره هرات اشتغال داشت فجأةً وفات نمود (ثر ۱۲: ۱۲۱، جه ۱۵۵a-b، f. 155a، طبّ Add. 26,189، ff. 150a، 163b)،

ص ۱۶۹ س ۴ مهر زر، درست معنی آن معلوم نشد، گویا کیسه مخنوی است محتوی بر زر و دینار، «بعد از چند روز تشریف خوب و

بالآخره قرار بر صلح شد سلطان نکش بازگشت و حاجب کبیر شهاب الدین مسعود و بهاء الدین کاتب بغدادی (صاحب ترجمه) را برای اتمام امر صلح بنزدیک منگلی بیک فرستاد منگلی بیک ایشان را مقید نموده بنزد سلطان شاه برادر نکش همرو فرستاد و ایشان همچنان محبوس بودند تا در سنه ۵۸۵ که ما بین نکش و سلطان شاه صلح افتاد سلطان شاه ایشان را بنزدیک نکش فرستاد (ثر ۱۱: ۲۴۹، ج ۲، f. 109 a، ج ۲، f. 109 a)، - س ۲ و آن نامه مشهور است، این نامه باسم «الرسالة الحبسیّة» در کتابخانه لیدن محفوظ است (فهرست کتابخانه لیدن ۱: ۱۷۲)،

ص ۱۴۴ س ۲۱ انتقال کرد، چون محاربه سلطان محمد خوارزمشاه با تاینگو طراز و فتح ما وراء النهر در سنه ۶۰۷ بوده است (رجوع به ص ۲۲۱-۲۲۲) پس وفات صاحب ترجمه نیز در همان سال است، ص ۱۴۷ س ۹۶، - س ۲۳ ابو العباس ایوردی، مقصود محمد بن احمد بن محمد الأمویّ الأیوردی المتوفی سنة ۵۰۷ شاعر مشهور عرب است ولی کنیه او ابو المظفر است نه ابو العباس و ابو العباس کنیه چهار نفر از آباء اوست (ثر ۱۰: ۸۴، ۱۹۲-۱۹۳، خل ۲: ۱۶-۱۸ که سنه وفات او را ۵۵۷ نوشته است و آن غلط طبع است)،

ص ۱۴۸ س ۱۷ ابن هان علاء الملك است که جتّی بیای نخشی در حق او مدایح دارد (ج ۲: ۳۹۴-۳۹۵)،

ص ۱۴۹ س ۹ در نیشابور بود، اقامت مصنف در بلاد خراسان در حدود سنه ۶۰۰ بوده است (ج ۲: ۴۴۵) و قبل از آن در ما وراء النهر بوده است (ج ۱: ۴۴) و بعد از آن در هندوستان و سند در خدمت ناصر الدین قباچه و شمس الدین التتیش (ج ۱: ۱۱۵، ۲۸۹)

تا بآخر خدمت کرده است و این خارج از عادت است، -
 س ۹-۱۰ التوسل الی التوسل، دو نسخه ازین کتاب در کتابخانه
 لیدن محفوظ است (فهرست کتابخانه لیدن ۱: ۱۶۹-۱۷۳)، -
 س ۱۶ شمس الدولة و الدین الخ مقصود نظام الملك شمس الدین
 مسعود بن علی هروی وزیر سلطان نکش خوارزمشاه است که در
 سنه ۵۹۶ ملاحه اورا در خوارزم کارد زده بکشتند (ثر ۱۲: ۱۰۴)،
 جه ۱۰۱b، ff. 24b، آثار الوزراء لسيف الدين العفيلی Or. 4107, f. 121a،
 دستور الوزراء لخواند مير Or. 234, f. 114a که لقب اورا سعد
 الدین می نویسد)،

ص ۱۴۰ س ۷ علاء دولت و دین، مقصود علاء الدین نکش خوارزمشاه
 است،

ص ۱۴۱ س ۶ برسید، س ۱۸ برسد، ازین دو موضع بخوبی معلوم
 میشود که فعل «رسیدن» بمعنی تمام شدن و بآخر رسیدن نیز
 استعمال شده است، مقصود از بیت اول آن است که درین فصل
 تابستان که شبها باندازه کوتاه است که تا نام آنرا ببری تمام میشود
 الخ و از بیت دوم آنکه دغای بخت و جفای سپهر هم تمام خواهد
 شد و برین حال نخواهد ماند ترا خوش باد الخ، و این معنی
 برای «رسیدن» از فرهنگها فوت شده است،

ص ۱۴۲ س ۱-۲ منگلی بیک که ابن الاثیر اورا منگلی نگین می نویسد از
 غلامان مؤید آی ابه و اتابک سنجر شاه بن طغانشاه بن مؤید آی
 ابه بود، بعد از فوت طغانشاه و جلوس سنجر شاه در سنه ۵۸۱
 منگلی بیک برو استیلا یافت و دست تعدی بر اموال و دماء مردم
 بگشود لهذا سلطان نکش خوارزمشاه در سنه ۵۸۲ از خوارزم به
 نیشابور آمد مدت دو ماه سنجر شاه و منگلی بیک را محاصره نمود

۱ چه در بعضی مواضع لقب اورا صدر الدین می نویسد از جمله f. 99a،

الدین حرب از ملوک سیستان (ص ۴۹، ۲۰۲)،

ص ۱۴۴ س ۲ و ص ۱۴۶ س ۱۷ دریغی، ازین دو بیت بخوبی معلوم میشود که «دریغی» یا «دریغ» بمعنی اسب یا اسب لاغر و ضعیف میباشد و این معنی برای دریغ از فرهنگها فوت شده است، ص ۱۴۸ س ۱۲ قوت ده، کذا فی الأصل و ب آ، و این استعمال غریبی است یعنی استعمال «ده» بمعنی «دهد» یا «دهاد» و در م ف (۱: ۲۳۰) اینطور دارد «دهدت قوتی خدای جهان» و واضح است که این از تصرفات خود اوست،

ص ۱۴۹ س ۶ بهاء الدین محمد بغدادی^۱ چنانکه از جهانگشا مستفاد میشود منشی علاء الدین نکش خوارزمشاه بوده است، سنه وفاتش معلوم نشد ولی آنچه محقق است تا سنه ۵۸۸ در حیات بوده و در آنسال در جوین با بهاء الدین محمد بن علی جد پدر عطا ملک جوینی صاحب جهانگشا در حضور خوارزمشاه نکش مناظره نموده است (جه f. 94b)، هف (f. 37a)، و بتابعیت او م ف (۱: ۱۷۲) وفات او را در سنه ۵۴۵ نوشته اند و این سهو بزرگی است چه خود جلوس نکش در سنه ۵۶۸ بوده است، نیز هف او را کاتب محمد خوارزمشاه دانسته بدون تعیین و ابته (Ethé) در فهرست نسخ فارسی دیوان هند (ستون ۲۸۴) محمد خوارزمشاه را محمد بن نوشتگین اولین خوارزمشاهیان فرض نموده است و این نیز سهوی است بزرگ چه سلطنت محمد بن نوشتگین ۴۹۱-۵۲۱ است و اگر بهاء الدین کاتب او بوده است و تا سنه ۵۸۸ هم که بتصریح جه در حیات بوده است پس بنا برین او قریب ۹۰ سال بوظیفه انشاء اشتغال داشته و تقریباً تمام سلسله خوارزمشاهیان را از اول

^۱ در تاریخ گریه Add. 22,693, f. 230a میگوید که او برادر شیخ محمد الدین بغدادی عارف مشهور است و خواهد آمد،

ص ۱۴۱ ملک مؤید، یعنی آی ابه (سنه ۵۵۲-۵۶۹)،

ص ۱۴۲ کین، در نسخ قدیمه تا قرن هفتم همه جا کاین (که این) را «کین»
و کاندر (که اندر) را «کندر» نوشته اند، - س ۲۱ [خواهد]
افتاد، کلمه خواهد زیاد است مقصود همان قصیده (یا قطعه) فوق
است که مطلعش این است

آمد بپام عاشق مهجور مستهام الخ،

- س ۲۴ آورده خواهد شد، رجوع کنید به ص ۱۹۶-۱۹۸،
ص ۱۴۵ س ۱۷ فخر الدین مبارکشاه از کبار رجال و از اجله صدور بود
و در دربار سلاطین غوریّه مانند سلطان علاء الدین و پسرش سیف
الدین و سلطان اعظم غیاث الدین و شهاب الدین بغایت مقرب
بوده است و در فصاحت و شعر و سخا و اکرام وفود و قضاء
حاجات ناس ضرب المثل بوده، تاریخ سلاطین غور را بشیوه مثنوی
در بحر متقارب بنظم آورده است و قطعه از آن را معین الدین
اسفزاری در کتاب روضات الجنات فی اوصاف مدینه هراة
(Or. 4106, f. 133b) نقل میکند و معلوم نیست که اصل آن باقی
است یا از میان رفته است، وفات او در شوال سنه ۶۰۲ ه
ماه بعد از قتل سلطان شهاب الدین واقع شد (ثر ۱۲: ۱۰۱)،
۱۶۱ که نام پدر او را حسن مینویسد، طب ۲۸، ۲۹، ۸۱

ص ۱۴۶ س ۴-۵ اصناف اضیاف الخ، ابن الاثیر میگوید در منزل او
کتابخانه و شطرنج بود علما کتاب مطالعه میکردند و جهال شطرنج
می باختند، - س ۸ ملک سیف الدین، پسر سلطان علاء الدین
غوری (سنه ۵۵۶-۵۵۸)،

ص ۱۴۹ س ۲۴ و ص ۱۴۰ س ۱۱ مقیم، این کلمه درین دو موضع بمعنی
همیشه و دائماً استعمال شده است،

ص ۱۴۲ س ۵ شه ناصر الدین: امیر ناصر الدین عثمان بن ملک تاج

شده است در قطعه که بعد از غلبه بر بهرامشاه و سوختن غزنین
انشا نمود و دو بیت از آن این است

بهرامشه بکینه من چون کمان کشید
کندم بکینه از کمر او کمانه را
بشتی خصم گرچه همه رای و رانه بود
کردم بگرز خرد سر رای و رانه را
(طَب ۵۹)

— س ۲۴ بیت دوم رباعی این است (ب آ)

روزی صد ره چو آب گردد خورشید

از شرم کف دست تو در بخشیدن

ص ۱۱۷ س ۸ بحال جای؟، — ایضا س ۸ ملوک جبال، یعنی ملوک غور

(رجوع به ص ۲۲۱)، — س ۱۰ سلطان سعید یعنی سلطان غیاث

الدین غوری بقرینه ص ۱۲۱: ۲، ۱۲۶: ۵، و در طَب نیز غالبا از

سلطان غیاث الدین غوری به سلطان سعید تعبیر میکند و از برادر

او سلطان شهاب الدین غوری به سلطان شهید، — س ۱۴ یَسِیر،

صحیح فسار است، و این بیت از قصیده معروف منتهی است که

مطلع آن این است

لِكُلِّ أَمْرٍ مِنْ دَهْرِهِ مَا تَعَوَّدَا

وَ عَادَةُ سَيْفِ الدَّوْلَةِ الطَّعْنُ فِي الْعَدَى

— س ۲۲ گل اگر چه پیاده بود، گل پیاده هر گلی را گویند که

آنها درختی نباشد چون نرگس و لاله و نحو آن، — س ۲۴ سلطان

شهید، رجوع بحاشیه س ۱۰،

ص ۱۱۸ س ۱۱ دید گفت، که دید و گفت؟

ص ۱۲۰ س ۱۴-۱۵ مقصود ازین بیت معلوم نشد، ب آ مصراع اول را

اینطور دارد «هجران تو کرد تیره از سر آیم»،

و ازین تعبیر کسی که علامه دزی را شناسد چنین استنباط میکند که اولاً دزی درجه کبیت شاعر را بین شعراء عرب نمی شناخته است و ثانیاً چنان گمان میکرده است که کبیت و فرزدق و جریر و امثالهم مانند ما از روی صحایف و کتب تلفی علوم و آداب می نموده اند لهذا بر کبیت تضعیف شده قدح را قدح خوانده است، علاوه بر اینها تغلیط کبیت مستلزم تغلیط ابو الفرج اصفهانی است در کتاب اغنی (۱۵: ۱۲۰) و تغلیط تمام سلسله روایات از کبیت تا ابو الفرج و تغلیط ابن خلکان و غیرهم، باری بسیار جرأت و سرعت در حکم میخواهد برای اینکه شعراء قرن اول اسلام را تخطئه نمایند،

ص ۱۱۶ س ۲ الناصریین الإمام و قسیه، مقصود از ناصریین یکی امام الناصر لدین الله عباسی است که در آنوقت یعنی در سنه ۶۱۲ خلیفه بوده است (سنه ۵۷۵-۶۲۲) و چنانکه رسم بوده است سلاطین اطراف بنام خلیفه وقت خطبه میخوانده اند، و دیگر ناصر الدین قباچه است و چون وی از غلامان غوریّه بود و سلاطین غور را لقب «قسیم امیر المؤمنین» یاد میکرده اند لهذا از او به «قسیمه» تعبیر نموده است و سایر مالیک و غلامان غوریّه را نیز که سالهای دراز در اطراف هندوستان ملکرانی نمودند به همین لقب میخوانده اند (برای علت تسمی ملوک غور باین لقب رجوع کنید به طب ص ۲۷-۴۸) و بالأخره این را نیز باید در نظر داشت که مقتضای اعراب جرّ الامام و قسیه است تا بدل یا عطف بیان از الناصریین باشند و لکن بجهت مراعات سجع با «قسیمه» باید آندورا منصوب خواند بتقدیر آغنی، - س ۴ و التمرّد ابقاوا، این جمله هیچ مناسبتی با سیاق کلام ندارد، - س ۱۹ صد رانه، رانه ظاهراً همان «رانا» ست که بلغت هندی لقب شاهزادگان و راجگان است، و این کلمه در شعر علاء الدین غوری نیز استعمال

و کَمِيتَ شاعر معروف نیز این کلمه را در شعر خود استعمال کرده است وقتی که خالد بن عبد الله قَسْرَى حاکم عراق اورا محبوس نموده بود و کمیت باشاره مُعَاذِ بْنِ مُسْلَمِ هَرَاءَ از حبس گریخته بنزد مسلمه بن عبد الملك میرود و این دو بیت را میگوید (دو مرتبه لفظ قَدَح را استعمال کرده):

خَرَجْتُ خُرُوجَ الْقَدَحِ قَدَحِ ابْنِ مُقْبِلِ
إِلَيْكَ عَلَى نَلَكِ الْهَزَاهِزِ وَالْأَزْلِ
عَلَى نَيْابِ الْغَائِيَاتِ وَتَحْتَهَا
عَزِيمَةُ رَأْيٍ أَشْبَهَتْ سَلَةَ النَّضْلِ

(خَل: ۲: ۱۲۱) مقصود ازین تطویل آن است که هر (Hammer) در منتخباتی که از ترجمه ثمار القلوب ثعالبی نموده است (Z.D.M.G.) قَدَح را قَدَحِ بفتحین خوانده و اشعار سابق الذکر ابن مقبل را بسیار بعید از صواب ترجمه نموده است و بعد از دُزِی (Dozy) نیز در «ذیل قوامیس عربی» و در Lettre à M. Fleischer, p. 163 بدون رجوع باصل کتاب ثعالبی و اصل اشعار ابن مقبل که در کمال وضوح در وصف تیر است نه جام استناداً بترجمه هر این کلمه را قَدَحِ بفتحین خواند و مَصْحَحِ کتاب نفع الطیب را که درین عبارت «لِيَحْوِزَ قَصَبَاتِ السَّبْقِ وَ يَفْوِزَ بِقَدَحِ ابْنِ مُقْبِلِ» (ج ۲: ۱۰۹) قَدَحِ خواند تخطئه میکند و ازین بالاتر قدم گذارده کیت شاعر فحل عرب را نیز نسبت بغلط میدهد باین عبارت که Un poète cité par Ibn Khallican est tombé dans la même erreur,

میرود بواسطه مالیدن و زیر و روی کردن با دستها گویا بین شک است، و آن تیر وقتی که به تیرهای دیگر میخورد از میان غُصَبِی یعنی داهیه پوشیده یعنی اجتماع سهام دیگر بیرون میآید در صورتی که چشمهائی که مردم دستهای خود را بالای آن نهاده اند تا نیک تماشا کنند باو می نگرند و از فوز او تعجب می نمایند، — برای تفسیر بیت ثانی رجوع کنید به لسان العرب در غمم و کفف،

— س ۱۲، ۱۶ سنه سبع عشرة و ستهايه، معلوم میشود که تألیف کتاب بعد از سنه ۶۱۷ یا در اواخر همان سال بوده است و حال آنکه از ص ۴۳ س ۱۹ که از مادر سلطان محمد حواریزمشاه به «خداوند ملکه ترکان دام ملکها» تعبیری نماید استنباط میشود که تألیف کتاب قبل از سنه ۶۱۶ بوده است (رجوع کنید به ص ۴۰۱-۴۰۲) و ناچار این تنافی را برین حمل باید نمود که تألیف کتاب در سنوات مختلفه واقع شده است، — س ۲۵ کَدَحْ اَبْنِ مُقْبِل، قَدَحْ بکسر قاف و سکون دال بمعنی تیر قمار است (نوعی مخصوص از قمار با اسهام که در میان عرب رسم بوده است و اینجا موقع تفصیل آن نیست) و تمیم بن مقبیل شاعری است جاهلی و وی منهک در قمار بود و همیشه وصف قَدَحْ خویش را در اشعار می نمود باینکه دائماً در قمار فائز است و از سایر اقداح گرومی برد (شرح یمنی طبع قاهره ۱: ۲۲۱) لهذا قَدَحْ ابن مقبیل مثل شده است در حسن اثر و نجاح بطلوب، ثعالی در کتاب ثمار القلوب فی المضاف و المنسوب (Add. 9558, f. 43b) گوید «قَدَحْ ابن مقبیل یضرب مثلاً فی حسن الأثر و بروی ان عبد الملك بن مروان کتب الی الحجاج ما ان آری لك مثلاً الا قَدَحْ ابن مقبیل فلم یعرف معناه فاعتم لذلك حتی دخل الیه فتیبه بن مسلم و کان راویة للشعر حافظاً له عالماً به فسأله عنه فقال ابشر ایها الأمير قد مدحك اما سمعت قول ابن مقبیل یصف قَدَحاً له

غَدَاً وَهُوَ مَجْدُولٌ وَ رَاحَ كَأَنَّهُ
مِنْ أَلَمَسٍ وَ التَّقْلِبِ بِأَلَكْفٍ أَفْطَحُ
خُرُوجٍ مِنَ الْعَبَى إِذَا صَكَ صَكَّةً
بَدَا وَ الْعِیُونُ الْمُسْتَكِنَةُ تَلْعُ ۱

۱ یعنی آن تیر قبل از شروع در بازی باریک و نازک است و وقتی که در بازی

سنه ۶۰۷ با قرا خطائیان نمود در طراز و ایشان را شکست فاحش داد و دولت قرا خطائیان کفار را که هشتاد و اند سال بود بر ممالک اسلامیّه ما وراء النهر سلطنت می نمودند و جمیع ملوک مسلمین ما وراء النهر و سلاطین خوارزمشاهیّه باج گذار ایشان بودند اندکی بعد ازین جنگ باستعانت کوچک خان تار منقرض نمود (تر ۱۲: ۱۷۱-۱۷۹،^۱ طَب ۳۲۹، جَه ۱۱۸a-114b، f. 135a، جَهَا ۱۱۳) ص ۱۱۳ س ۱ قطب الحقّ و الدّین، مقصود قطب الدّین ایبک است، مدّت حکمرانی او از فتح دهلی بدست وی ۵۸۸-۶۰۷، و مدّت سلطنتش با چتر و سکه بعد از فوت سلطان شهاب الدّین غوری ۶۰۲-۶۰۷، - س ۱۸ این شخص پسر علاء الملک صاحب ترجمه سابق است،

ص ۱۱۴ س ۱۰ شمس الدّین، یعنی اِلْتَمِش، ایضاً س ۱۰ ظفر یافت، این واقعه در سنه ۶۱۲ بود، - س ۱۷ امیر دادی، یعنی ریاست و میر داد بمعنی رئیس یا رئیس قضاة است (فرهنگ جانسن)،

ص ۱۱۵ س ۴ قطب الدّین و الدّین، یعنی ایبک، - س ۵-۶ ملک ملوک الشرق، بقرینه چند سطر بعد مراد ناصر الدّین قباچه (۶۰۲-۶۲۵) است و اینکه میگوید بطریق ارث الخ بجهت این است که دو دختر قطب الدّین ایبک متعاقب در حباله ناصر الدّین قباچه بودند (طَب ۱۴۱-۱۴۲) و معلوم نشد چرا از ناصر الدّین قباچه به «علاء» الحقّ و الدّین تعبیر میکند نه «ناصر»،

۱ تر ۱۲: ۱۷۷ محاربه خوارزمشاه را با تاینکو در سنه ۶۰۶ می نویسد و چه در سنه ۶۰۷ و شک نیست که در هر امری که متعلّق بدولت خوارزمشاهیّه باشد قول عطا ملک جوینی که آباء و اجداد او از ملازمان خوارزمشاهیّه بودند و خود وی و برادر و احفاد ایشان از وزراء و عمّال مغول بودند که جانشینان خوارزمشاهیّه اند مقدّم است بر قول ابن الاثیر که در بین التّهرین اقامت داشته و هیچ رابطه با خوارزمشاهیان و با ابران نداشته،

است، - س ۲۱ پردهٔ خود، ب آ پردهٔ او، و این انساب است،
 ص ۱۱۰ س ۱۵-۱۶ شمس الدین ملک الجبال، مقصود شمس الدین محمد
 بن فخر الدین مسعود دوم از ملوک شنسیانیهٔ بامیان است و وی
 برادر حسام الدین علی است که نظامی عروضی چهار مقاله را بنام
 او تألیف نموده است، سنهٔ وفاتش معلوم نشد ولی آنچه محقق است
 تا سنهٔ ۵۸۶ در حیات بوده است زیرا در همین سال که سلطان شاه
 ابن ایل ارسلان خوارزمشاه با سلطانان غیاث الدین و معز الدین
 (= شهاب الدین) غوری جنگ کردند شمس الدین محمد مذکور
 لشکر بامیان و طخارستان را بخدمت دو سلطان غوری آورد (نر)
 ۱۲: ۲۸، ط ۵۲) و ملک الجبال لقبی است که عموماً بر ملوک
 غور اطلاق میکنند چه غور ولایتی کوهستانی است،

ص ۱۱۲ س ۲ سیستان، سهواست و صحیح سیستان است که لغتی است
 در سیوستان و آن ولایتی است مشهور از سند متصل بهند اولا
 بدلیل رباعی بعد ثانیاً بدلیل اینکه در ریاض الشعراء (Add.
 16,729, f. 13a) نقلاً عن العوفی در همین موضع سیوستان نوشته، -
 س ۹ سلطان سکندر، یعنی سلطان محمد خوارزمشاه (رجوع به ص ۳۰۱)،
 ایضاً س ۹ طراز، شهری بوده در اقصی ثغور ترکستان آنسوی
 سیحون نزدیک اسپجیاب و سابقاً شهری با نام بوده است و آنرا
 یانگی نیز میخوانند اند ولی الحال بواسطهٔ عبور جنود از بک خراب
 است و مردم طراز اکثر مسلمان بوده اند (یا قوت وهف f. 454a)،
 ایضاً س ۹ تانگو، از امراء بزرگ قرا خطائیان بود و در مصاف
 آتی الذکر سردار عساکر قرا خطا بود و بدست خوارزمشاه اسیر
 گردید و بعد از مراجعت خوارزمشاه بخوارزم بفرمود تا او را
 بکشند و در آب انداختند (جه f. 118a)، - س ۱۰ مقصود
 ازین مصاف جنگ عظیمی است که سلطان محمد خوارزمشاه در

قافیه در مدح همین مسعود بن ابراهیم که مطلعش این است:

تم انر رنج گرانبار مکن گو نکم
جگرم چون دلم افکار مکن گو نکم

ص ۹۶ س ۲۱ قصیده بسیط؟

ص ۹۷ س ۱ بعد، تمام ابیات این قصیده یکی مصرع و یکی مقفی است بطوریکه هشت رباعی مستقل از آن بیرون آید، و ظاهراً مراد از اینکه کس پیش از وی برین منوال نگفته است همین است و الا قبل از او بر وزن رباعی قصاید و مقطعات بسیار گفته اند از جمله ابو طاهر خاتونی و فرخی (رجوع کنید به المعجم فی معاییر اشعار العجم لشمس قیس Or. 2814 f. 54a)،

ص ۹۸ س ۵ لعب، کذا فی الأصل و بآ(؟)

ص ۱۰۰ س ۲۴-۲۵ مقصود ازین بیت معلوم نشد،

ص ۱۰۲ س ۱ این شخص قریب یقین است که پسر ابو الرشد رشید بن محتاج خاصه سلطان ابراهیم غزنوی است که مسعود سعد سلمان را در مدح او قصاید غزاء است، - س ۱۲ ابو الملوك، چگونه او را ابو الملوك میخواند و حال آنکه وی خاتم الملوك و آخرین خاندان غزنویه است؟

ص ۱۰۴ س ۲۲-۲۳ مقصود ازین بیت معلوم نشد،

ص ۱۰۸ س ۴، ۱۴-۱۵ معلوم نشد این شمس الملك ناصر از چه دودمان و کدام سلسله است، - س ۱۷ واقعه، کدام واقعه؟

ص ۱۰۹ س ۱۸ مصرع اول مغلوط است و صحیح این است «بخور عود من باشد درمنه» و درمنه گیاهی است بی قدر (بآ و فرهنگ ناصری که همین بیت را با استشهاد آورده است)، - س ۲۰ این بیت را در فرهنگ رشیدی در لغت آدرم به شرف شفروه نسبت داده است و آن سهواست و منشأ اشتباه اشتراك لقب «شرف»

بعید است چه اگر ما بین ظهیری سمرقندی و دقایق مروزی زمانی
 طویل فاصله میبود هر آینه این احتمال معقول بود ولی هر دو
 معاصر یکدیگر بوده اند و بسیار مستبعد است که دو نفر در زمان
 واحد متصدی تهذیب و اصلاح يك كتاب واحد بعینه گردند، و
 دلیل بر اینکه ظهیری سمرقندی و دقایق مروزی معاصر بوده اند
 آن است که ظهیری صاحب دیوان انشاء قلع طمغاج خان بوده است
 (لباب ۱: ۹۱) و کتاب سندباد نامه را نیز بتصریح خود در دیباچه
 بقلم طمغاج خان تقدیم کرده است و عوفی نیز معاصر قلع طمغاج
 خان بوده (ایضا ۱: ۴۴) پس ظهیری سمرقندی و عوفی معاصر
 بوده اند، و از طرف دیگر عوفی میگوید دقایق مروزی را دیده است
 و در مجلس تذکیر او حاضر شد (۱: ۲۱۲) پس نتیجه این میشود
 که ظهیری سمرقندی و دقایق مروزی تحقیقاً یا تقریباً معاصر بوده
 اند، بنابراین بنظر چنان می آید که عوفی در نسبت اصلاح سندباد
 بدقایق مروزی سهو کرده است و دو اصلاح از سندباد نبوده
 بلکه فقط همین نسخه ظهیری سمرقندی را که اکنون موجود است در
 نظر داشته، و حاجی خلیفه نیز (گویا به همین جهت یعنی بسبب
 تناقض بین دو قول عوفی) مردّد بوده است چه سندباد را گاه
 بظهیری کاتب نسبت میدهد و گاه بدقایق مروزی، - س ۲۰
 اغراض الریاسة، يك نسخه ازین کتاب باسم اغراض السیاسة فی
 اغراض الریاسة در کتابخانه لیدن موجود است (فهرست کتابخانه
 لیدن ۴: ۱۴، ح ۱: ۴۶۸)، - س ۲۴ الظفیر، این کلمه هیچ
 معنی ندارد و صحیح الظهیر است (ح ۲: ۶۱۹)

ص ۹۲ س ۱۴ ب آ بجای این عنوان دارد «کمال الدین نصر الله
 الفرقدی»

ص ۹۵ س ۱۸ ببعد، مسعود سعد سلمان قصیده دارد بر همین وزن و

— س ۱۲ ظهیر الدین، گویا سهو است از ناسخ یا مصنف چه لقب او بتصریح خودش بهاء الدین است چنانکه بیاید، — س ۱۷ قلع طمغاج خان، ماقبل آخرین از ملوک خانیّه ما وراء النهر (ص ۴۱ و ۲۰۱)، — س ۱۸ سندباد، يك نسخه ازین کتاب در بَم موجود است Or. 255 (ریو، فهرست نسخ فارسی بَم ص ۷۴۸) و در دیباچه آن مؤلف اسم خود را بدین طریق مذکور داشته است «بهاء الدین محمد بن علی بن محمد بن عمر الظهیری الکاتب السمرقندی» و کتاب را بقلع طمغاج خان مذکور تقدیم میکند و بعد از آن گوید چون عبارت این کتاب که خواجه عید ابو الفوارس قناوزی بفرمان نوح بن منصور سامانی از پهلوی بفارسی ترجمه کرده است خالی از ترهین فصاحت بود و نزدیک بود که از صفحه ایام محو شود من آنرا بحلیه عبارت مزین ساختم الح، پس ازین مقدمه گوئیم مصنف در ترجمه شمس الدین محمد الدقایق مروزی ص ۲۱۲ اصلاح و انشاء سندباد را باو نسبت میدهد و درینجا بظهیری سمرقندی و جمع بین این دو قول باین است که گوئیم عوفی در یکی ازین دو موضع سهو کرده یا آنکه دو نسخه از سندباد بوده یکی از ظهیری سمرقندی و دیگر از دقایق مروزی^۱ و احتمال دوم

۱ یعنی دو نسخه نشر و الا آنچه در نظر است دو مرتبه سندباد بنظم آورده شده است، يك مرتبه ازرقی شاعر معروف در اواسط قرن پنجم هجری آنرا بنظم آورده چنانکه در ضمن قصیده در مدح ابو الفوارس طغانشاه بن الب ارسلان سلجوقی میگوید (دیوان ازرقی Or. 3713, f. 25b)

شهریارا بنه اندر مدحت فرمان تو * گر تواند کرد بناید ز معنی ساحری
 هر که بیند شهریارا پندهای سندباد * نیک داند کاندرو دشوار باشد شاعری
 من معانیهای او را یاور دانش کشم * گر کند بخت تو شاها خاطر مرا باوری
 و این نسخه ظاهراً از میان رفته است، و مرتبه دیگر در سه ۷۲۶ و ناظم آن معلوم نیست و این نسخه در دیوان هند موجود است (ایته، فهرست دیوان هند نمرة ۱۲۴۶)،

چنانک دریاها و کوهها از سم ستوران در حرکت آید^a و
وحوشرا در صحرا و طیوررا در هوا از کثرت ایشان جای نماند
و دار الملک جهاننداری بعد ازین بقسطنطنیه فرمائیم تا دانند^b
و هیچ آفرینه را از لشکر روم از خرد و بزرگ زنده نمانیم و جمله^c
روم از قیصریان و سپاهیان خالی فرمائیم و بتأیید یزدانی و فرّ
الهی بعد ازین ملت محمّدی و شعائر اسلام را مسجد و منبر در
قلب روم سازند و بعزّت و جلال و عظمت ایزد تعالی و بجان و
سر آن پیشوا، رسل و مفخر بشر^e محمّد مصطفی صلّم و بروان
سلطان شهید ملکشاه که آن اسیران اگر برین جمله که فرمودیم
باوطان و بلاد خویش نرسانند و یک کودک باز گیرند هر چه
بر لفظ مبارک راندم و بقلم آورد و بنوشت جمله بجای آریم و
ایشانرا نکال و عبرت عالمیان گردانیم و در آمد و میافارقین^d
هیچ جای مقام نساژیم الا بقسطنطنیه^e،

ص ۷۸ س ۱۰-۱۱ عماد الدین کاتب در تاریخ سلجوقیه ص ۱۰۶ این
دو بیت را نسبت بابو طاهر خاتونی میدهد،
ص ۸۴ س ۲۱ مجاور، محض ضرورت شعر مجاور را با صنوبر و گوهر قافیه
آورده و باید آنرا بفتح واو خواند،
ص ۸۹ س ۸ این و آن درین مصراع اشاره بچیست؟
ص ۹۱ س ۲ بعد ازین بیت بقی دیگر سقط شد و آن این است (م ف ۱: ۴۸۷):
اول علاج آنکه ببرم دل از شراب
یک چیز دیگر آنکه ببرم زبان خویش

(a) ECBA آیند. (b) EB تا دارند و برند. (c) A مخبر سید، B مخبر بشر،
C مفخر بشر، E مخبر و پیشوای بشر. (d) A ایبه و ما فارقین، B ایبه و در
مسافات، C و مارا عدد ما تافارقین. (e) جمله اخیزرا D و E ندارد.

مصر و مضافات بفرزندان اعز^۱ و ثواب کار دیکه که هر یک در خدمت و بندگی آثار و خصال ستوده داشته اند باز گذاشته ایم و ضبط آن بلاد تا در روم ایشان را فرموده و هیبت و سیاست ما در آن اقلیم کمتر رسیده چون درین وقت نامۀ اسیران اسلامیان آن اقلیم ما رسید سراپرده^۲ ما روی سوی مشرق داشت و از حیچون عبره فرموده بودیم که پادشاه ما وراء النهر و ترکستان که نائب ما بود از دنیا کناره کرده و رعایاء آن ملک تا ماچین^۳ مهمل مانده و محتاج رحمت و عاطفت ما گشته تا ملک آن دیار را ترتیبی فرمائیم و بنائی بسازیم و آن پادشاهی و ملک بوی^۴ تسلیم کنیم چون استغاثت نامۀ اسیران بخواندیم حالی بفرمودیم تا دهلیز سراپرده^۵ مارا بسوی روم زدند و عزم جزم کردیم که برآن سمت رانیم و هیچ جای مقام نکیم الا بآمد و میافارقین^۶ و بعزت اسلام و آفریدگار و پروردگار جل و علا که اگر ملک المسیح عظیم الروم جمله اسیران را به نیکوترین وجهی باز نگرداند و تمامت آنچه از ولایت اسلام برده اند باز نرساند و عذر تهوّر و پریشانی نخواهد فرمان دهیم تا در ممالک ما از در روم تا ترکستان و هندوستان و شام^۷ و دیار عرب هرکجا آفرید^۸ باشد بر ملت مسیح و دین ترسای جمله را بقیغ قهر بگذرانند و هر دیری و معبدی و کلیسائی که در کل بلاد است با زمین راست کنند و پست گردانند و پایگاه ستوران و مزبله سازند و بفرمائیم تا از مشرق و مغرب و بر و بحر و سند و هند و ترک و عجم لشکرها گران بر آن سمت روان گردانند

آنجا، E و دار الملک و باب الحجاز، (a) فقط B و C. DEB (b) ازچین تا بماچین، C تاچین و ماچین. (c) A الا باید و مقارقین، B تا بدار الملک آمد و مارمین، C تا بدار الملک روم آمد و میان فارقین، D الا باسد و میافارقین، E تا بدار الملک اسد و مافارقین. ECBA (d) می افزانید «وشامات».

۱ بکه ؟

آمده است و دست تعدی^a بر گشاده و جمعی اسلامیان را اسیر
برده و بخیع گذرانیده و اموال ایشان بغارت برده و تاراج فرموده
و بغرور شیطان فریفته شد و در عواقب آن باز نا اندیشید و در
غایله^b آن نظر ناکرده همانا که برو پوشیده نمائند است که در عهد
سید المرسلین و رسول رب العالمین که بفرمان ایزد تعالی دین حق
اشکارا کرد^c جمله عالم ازین حدیث بیگانه بودند چون ایزد تعالی
دین و ملت را نصرت داد در مدت نزدیک آثار آن بهمه جای
رسید و مشرق و مغرب گشاده شد و در نوبت خلفاء راشدین
رضی الله عنهم آثار آن در دیار روم و انجازه مشاهده کردند و دست
برد اهل اسلام دیدند و قهر و مخدولی خویش اگرچه بکرات لشکر
ساخته اند و مقاومت نموده مشاهده نموده که بهر نوبت تاریخی است
آن اقلیم را بُریدُون لِیُطْفِقُوا نُورَ اللَّهِ بِأَقْلَامِهِمْ وَ اللَّهُ مِنْهُمْ نُورِهِ وَ
لَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ و در عهد مبارک پدر ما که جهاننداری نوبت
او بود و در عهد اسلاف ما که سلاطین روزگار و پادشاهان
وقت بودند رسید بدیشان آنچه رسید و هنوز اثر آرایش خونبها
رومیان و ارمنیه و سقلاب بر قبضهء شمشیر و سنانبها نیزه لشکر
و بندگان مجلس ما باقی است، لله الحمد و المنة که امروز جهاننداری
و پادشاهی زیادت از آن است و آن لشکرها بر قرار و آن تیغها
افراشته و از شرق عالم تا بغرب در حکم و فرمان ما و هر اقلیمی را
بفرزندی و نائی تفویض فرموده ایم و بحکم آنک از هفت اقلیم
جهان معموره^d اقلیم چهارم خراسان است دار الملک خود آنجا
ساختم^e و عراق و دیار عرب و شام و ولایت مغرب و مملکت

(a) B تغلب. (b) A عالی، C غایله، B ماقبل. (c) جمیع نسخ ی افزایند «و».

(d) فقط B. (e) جمله آخر فقط در D است و باقی نسخ مضطرب است، A دار

الملک شرق رباب الحار، B و دار الملک الحار، C و دار الملک یثرب و ارباب

بیچارگان^۸ نپرداخته است فریاد از سلطان سنجر المستغاث^۹ بالله
از سلطان سنجر زینهار رینهار فریاد فریاده اسلام را رونقی نماند
است و کار عالم و عالمیان یکبار پریشان گشته است و از نوشانوش
شاه^{۱۰} دلهاء مردم^{۱۱} بجوش آمده است ما بیچارگان و بینوایان این
امام عالم را فرستادیم که در سر شهادتی دارد و در طبع حراستی^{۱۲}
و در جبلت غیرتی و الغیره من الايمان بخدمت بارگاه اعلی مقدس
اعظم ضاعف الله جلاله تا حال ما بیچارگان بروی و رای سلطان
وقت عرضه دارد اگر فریاد رسد فریاد رسندش^{۱۳} و اگر داد دهد
داد دهندش و اگر خوار گیرد خوار گیرندش و بعظمت خداوند
و کبریا و جلال او که بهر موئی که در اعضاء تو^{۱۴} [ست] هزار
هزار خواهی یافت از ما بیچارگان آنچه داد خواه در مظالم اکبر^{۱۵}
خدای عادل از میل و محابا بوم^{۱۶} لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ
آتَى اللَّهَ يَقْلِبْ سَلِيمٌ، باقی رای عالی سلطانی برتر،
چون این نامه بر سلطان سنجر عرضه داشتند سلطان عزم ما وراء
النهر داشت و بر لب رود جیحون لشکرگاه کرده بود بفرمود تا
نامه نویسد بتزدیک ملك روم بتهدید هر چه تمامتر و عزم کرد
که بطرف روم حرکت فرماید معین اصم^{۱۷} که صاحب دیوان انشاء
بود نامه نوشت بدین ترتیب،

نامه سلطان سنجر بملك روم از انشاء معین اصم

بسم ما چنان رسانیدند که ملك المسیح^{۱۸} عظیم التروم ببلاد اسلام

(a) باین مویه، B این تعدیت، C باین لعبت، E با این تقریب.

(b) D المستعان. (c) جمیع نسخ می افزایند «اگر». (d) فقط در C. (e) فقط

در D. (f) C صرافتی. (g) فقط در D. (h) D المشایخ.

۱ یعنی در روز جزا. ۲ در عبارت تقدیم و تأخیر و سوء تألیفی است.

ضعیف و قوی درویش و توانگر قصه شکایت باه سحری^a آمیخته
و بخون چشم رنگ داده بحضرت الوهیت بدان بارگاه بی نیازی
بی فرستیم و از خوارکاری^b آن پادشاه روزگار فرمانده روی زمین
سنجر بن ملکشاه با این سوزی که در هر نفسی عالی^c درگیرد
بآن سخت^d گیر می نالیم و بدان بیدار^e لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ
از خواب سلطان وقت گله میکنیم ناله از عرش در گذشت یا رب
مظلومان در گوش فلک^f گوشوار گشت و پرده آسمان از دود
دله سیاه شد و صاحب قران در خراسان بر تخت پادشاهی تن
آسان نشسته اگر رای سلطانی اعظمی عظم الله شأنه اقتضا کند [و]
تأمل فرماید درین آیت قوله تعالى وَ النَّجْمِ وَ الْيَالِ عَشْرِ وَ الشَّعْرِ
وَ الْوُتْرِ الی قوله إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْهِرْصَادِ داند که حضرت الهی را
بکسی در نباید^۱ و عهد نامه ازل را نقض پیرامن نگردد و ملوک
گذشته را قواعد و قوانین و خزاین و ذخایر و عدد و عدت
جهانگیری و آثار خوب^۲ ایشان درین آیت بیان فرموده است
آخر سلطان وقت این آیت خوانده است که غیرت و عزت^g
همراه ایشان خواهد بود^h و کمال اقبالش را صفت لابد منه^۳ خواهد
شد آخره التفات خاطر کجا شفقت کجا اسلام کجا التَّعْظِيمُ لِأَمْرِ اللَّهِ
وَ الشَّقَقَةُ عَلَى خَلْقِ اللَّهِ مگر بسمع عزیز نرسیده است تا لاجرم از
باد^۴ باده ناب و ناله چنگ و رباب و غرور شیطان باحوال

(a) DA سرد، B سحر. (b) A جوار کاهی، B جوار کاه، E حوار کاه.

(e) جمیع نسخ «عالم». (d) EBA بخط. (e) DA ملک. (f) EB خوب الترام،

C خواب التزام. (g) A عرت عرت، B عزت، E غیرت عزت. (h) کذا؟! ۹

(i) فقط در D. (j) BA یاد.

۱ کلمه معمول «روی در بایستی» یعنی مجامله و ملاحظه و مهاده ازین فعل مشتق است. ۲ یعنی زوال.

سجوق را واسطه سعادت و تاج گوهر شاهی را در شب افروز است
چرا علم کهر در دیار اسلام بر افراشته اند و منجوق کهر سربعوبق
نا پاکی رسانیده و آن دیاری که بسکون اهل دین آراسته و بمساجد
و منابر مزین بود ملوث^a خنازیر و معدن فضایح شد مگر پادشاه
این خبر نشنوده است که کُلُّكُمْ رَاعٍ وَ کُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ
بخدای که عالم را آفریدگار است و همرا مرجع و مآب بدوست که
هر اولی را نهایی خواهد بود و هر لدتی را شدتی رای عالی خداوندی
سلطانی اعلی الله شأنه بخاطر جهان آرای نگرش^b کد که ملوک
سالف که نوبت ملک^c باهتمام^d جانب او جز بگذشتن ایشان
نرسید^e در نوبت جهاننداری چنین خواری نکردند و فرداء باز
پسین را اندیشه داشتند^e يَوْمَ يَفِرُّ الْغَرَّةُ مِنْ أَخِيهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِيهِ
وَ صَاحِبَتِهِ وَ بَنِيهِ لِكُلِّ أَمْرٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ^f در عهد
سلطنت سلطان اگر در ساحت دیار مالک عمرها الله بالأقبال از
دست جور ظالمی متغنی یا ضعیفی يك شب ناخوش خسبد بجلال^g
باری تعالی که پادشاه روزگار را با همه عظمت و سلطنت بدان
مواخذت بود قوله تعالی وَ نَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا
تَظْلِمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَ إِن كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَ كَفَى
بِنَا حَاسِبِينَ ما بیچارگان و ستم رسیدگان اسیران روم از مخدرات
و اطفال و کهول مسلمانان قرب پنجاه هزار^h جانور^h عالم و جاهل

(a) فقط در، D و در باقی نسخ «یلوث»، در هر حال مَلُوث صحیح نیست و باید
مَلُوث اسم مکان از باب تنعیل باشد. (b) A تکرش، B بکوش، D بکرس E
کوش. (c) B فلک. (d) C باتمام. (e) E نداشتند. (f) جمیع نسخ جز
D می افزایند «را چگوید». (g) B صد هزار، EC زیادت از صد هزار،
(h) B خانون و ناریک، C مرد و خاتون ترك و تاجیک، E خاتون و تاجیک.
۱ یعنی نوبت ملک بنو جز بگذشتن ملوک سالف نرسید و این کایه است از اینکه
نوبت ملک از تو نیز بدیگران خواهد رسید.

فریاد نامه اسیران روم بخدمت سلطان سنجر

قال الله سبحانه وتعالى وقوله الحق لئن شكرتم لازيدنكم ولئن كفرتم إن عذابي لشديد از حضرت صمدیت عزت الاء و تقدست اسماء خطاب برین جمله صادر شده است که شکر گزاری و شکر
 گزاری بندگان متفاوت است بیچاره که حظ او از عالم مقصور بر
 خورش و پوشش باشد بقدر استعداد خود شکر تواند کرد^a و
 شخصی که زمام امور جمهور در دست او باشد و در وجود او
 ثبات و نظام ربع مسکون و درهستی او اقامت جهان و جهانیان
 اگر شکر آن نعمت نگرارد إن عذابی لشديد و چون تفویض زمام
 امر و نهی عالم دولت سلجوق را ادا الله جللا میسر شد در عهد
 جهاننداری بر تخت مملکت و سریر عظمت تهذیب احوال عالمیان و
 ترتیب امور جهاننداری فرمودند و از عواطف انعام سبحانی جلّت
 قدرته و از کرم باری عز اسمه شرم داشتند خطه اسلام را از ضلالت
 کفر ناستردن^b و مواد اهل فساد و اهل شرک را محسوم ناگردانیدن
 و عزت اسلام و عظمت ملک از ملوک^c عالم باز ناخواستن و
 ایشان را مالیه نداشتن و درین عهد که پادشاه روزگار معزالدنیا
 و الدین ذو القرنین الثانی سنجر بن ملکشاه اعز الله انصاره و
 ضاعف اقتداره نظام افزای دین و دولت است و تاج جهاننداری
 و تخت عالم آرائی بعظمت و سلطنت او آراسته و مفتخر است کار
 بخلاف آن است که پیش ازین بود، چون خداوند عالم پادشاه
 مشرق و مغرب که تا جهان است جهاندار باد عقد دولت

(a) فقط در D، و باقی نسخ غیر مفهوم است. (b) BA باشیدن، E ناستدن،

C مایسترون. (c) A ملک و ملوک، B ملک را ملوک، C ملک کران ملوک،

E ملوک.

درین موضع آن هر دو نامه را نقل نمائیم، برای تصحیح متن آن چهار نسخه از جوامع الحکایات و يك نسخه از آثار الوزراء بکار برده شده است ازین قرار:

۱ - جوامع الحکایات نسخه بَم Or. 235, ff. 246 b-248 a

۲ - جوامع الحکایات نسخه بَم B = Add. 16,862 ff. 175 a-176 b

۳ - جوامع الحکایات نسخه دیوان هند،

D = N° LIX, f. 134 فهرست پرفسر برون

۴ - جوامع الحکایات نسخه ملکی پرفسر برون E =

۵ - آثار الوزراء نسخه بَم C = Or. 4107 ff. 111 a-114 b

و فقط متعرض اختلاف قرائت مهم که مغیر معنی است شده ایم،

حکایت، آورده اند که در ایام سلطنت سنجری رحمة الله علیه وقتی ملک روم بولایت اسلام تاختن آورد و بمجد آمد و میافارقین^ا لشکر کشید و تمامت آن ولایت را خراب کرد و قرب پیچاه هزار مسلمان از زن و مرد اسیر برد و مسلمانان بدست ایشان گرفتار شدند و لشکرها که بدان سرحد بودند استعداد^ب مقاومت ملک روم نداشتند در میان آن اسیران امای بود یگانه آن بیچارگان بتزدیک وی آمدند و از وی در آن معنی رائی^ج خواستند آن امام گفت صلاح در آن بود که فریاد نامه نویسم بتزدیک سلطان سنجری باشد که کار ما از وی گشاده شود پس یکی را از علماء و دانشمندان نامزد کردند و استغاثت^د نامه نوشتند بدین ترتیب که این جایگاه ثبت افتاده است

س ۱۶ خَطِيب، تصحيح قياسي است و صحيح لسان است و اين بيت از قصيد ايست از ابو محمد خازن در مدح صاحب بن عباد (نبتة الدهر ۲: ۲)، - س ۲۱ براي بقیة ابیات رجوع کنید بكتاب الأغاني: (۸: ۱۵۰)، - س ۲۴ عطاء، نام خود شاعر است،

ص ۷۵ س ۱۲ نصير الدين ابو القاسم محمود بن المظفر بن ابي توبة از مشاهير وزراء سلطان سنجر و از فضلاء وزراء بود، در سنه ۵۲۱ مقلد وزارت گردید و در سنه ۵۲۶ معزول شد و وی با پسرش شمس الدين علی در حیس وفات یافتند، سنه وفاتش معلوم نشد (تاریخ السلجوقية لعاد الدين الکتائب ص ۲۶۸ - ۲۷۰، آثار الوزراء لسيف الدين العفيلی Or. 4107, ff. 116a-117b دستور الوزراء، لخواندمير 103a-100b-Or. 234)، - س ۲۳ بَانْدُكُرُو قلعة حصينة على شط جيجون (ياقوت ۱: ۴۵۲)

ص ۷۶ س ۱ دولت معزی، یعنی سنجری،

ص ۷۷ س ۱ الکركوئي، کركوبه مدینه من نواحی سجستان (ياقوت ۴: ۲۶۳)،

- س ۸ و ۲۰ معین الملک، سهواست و صحيح معین الدین است کما فی الاصل و بآ در موضع دوم، و معین الدین اصم صاحب دیوان انشاء سلطان سنجر بود، رجوع کنید نیز به آثار الوزراء Or. 4107, ff. 110a-111a و دستور الوزراء Or. 234, ff. 97b و حبيب السیر طبع بمبئی ص ۱۰۱ از جزو چهارم از جلد دوم، - س ۱۵ عین نفیر نامه اسراء روم را با جواب آن از جانب سلطان سنجر از انشاء معین الدین اصم مصنف این کتاب نور الدین محمد عوفی در کتاب جوامع الحکایات و لوامع التریایات در باب هجدهم از قسم اول ذکر میکند و همچنین سيف الدين العفيلی در کتاب آثار الوزراء در ترجمه تغار بك کاشغری از وزراء سنجر و آن بلا شك منقول از جوامع الحکایات است و بی مناسبت نیست که

بونصر فارسی ملکا جان بتو سپرد
 زیرا سزای مجلس عالی جز آن نداشت
 جان داد در هوات که باقیست باد جان
 اندر خور نثار جز آن پالک جان نداشت
 شصت و سه بود عمرش چون عمر مصطفی
 افزون ازین مقامی اندر جهان نداشت

الی آخر القصیدة (رجوع کنید بترجمه مسعود سعد سلمان مستخرج از روزنامه انجمن هایونی آسیائی سنه ۶-۱۹۰۵ ص ۴۹)، - س ۱۵
 سلطان رضی ابراهیم، یعنی سلطان ظهیر الدولة رضی الدین ابو المظفر ابراهیم بن مسعود بن محمود (سنه ۴۵۰-۴۹۲) و هر جا که سلطان رضی مطلق گوید مقصود هموست، - س ۱۶ عمده، ب آ
 عیدی و این بهتر است

ص ۷۲ س ۱۱ فرزند، این کلمه نباید صحیح باشد چه بنا بر قول عوفی خود ابو نصر همان روز که وزیر گشت بمرض موت بیمار گردید نه فرزندش، - س ۱۲ ترجمه عطاء بن یعقوب در دیمه القصر باخرزی مذکور است (Add. 22,374 f 187a) و مسعود سعد سلمان را در حق او مدایح و مراثی است، در خطاب باو گوید:

عطاء یعقوب ای روشن از تو عالم علم
 تو آفتابی و ما ذره‌ها همی مانیم الخ
 و در مرثیه او گوید:

از وفات عطاء بن یعقوب * تازه‌تر شد وقاحت عالم الخ
 و نیز گوید:

عطاء یعقوب انرا مرگ تو هراسیدم
 شدی و پیش نبودم زمرگ هیچ هراس الخ
 (رجوع کنید بترجمه مسعود سعد سلمان، ایضاً ص ۸۲-۸۳)، -

بزرگ سهوی کاین قاعده ندانستند
که تیغ زنگ بر آرد چو بی نیام شود
هزار سال بیاید که تا خردمندی
میان اهل کفایت نظام نامر شود»

(جامع 292b f)

ص ۶۹ س ۱ ابخاز، صحیح «الحان» است و مقصود از والی الحان خواننده و مغنی است، هف ازین عبارت چنین فهمیده است که نام معشوق او ماه بوده و الحان را ابخاز خوانده و ما نیز بتابعیت او بغلط تصحیح کردیم ولی بلا شك ابخاز غلط است اولاً بجهت اینکه هر دو نسخه اصل و ب آ متفقاً «الحان» دارند، دیگر آنکه خل میگوید که باخرزی به نیشابور در مجلس انس گشته شد و بسیار بعید است که والی ابخاز (یعنی گرجستان که همه نصاری اند) با بعد مسافت و مخالفت مذهب و تژاد با باخرزی طریق منادمت پیش گیرد و همیشه با هم در نیشابور در مجالس انس حاضر شوند این بسیار مضحک است، و آنکھی نام «پیوند» خود شاهی است برآنکه نمیتواند مراد والی ابخاز باشد، - س ۸ ثمان، خل ۱: ۴۵۵ سیع دارد،

ص ۷۱ س ۶ عیاضی، عبد الرحیم سرخسی (م ف ۱: ۲۵۴)، - س ۱۲ این همان ابو نصر پاری است که مسعود سعد سلمان در حق او مدایح بسیار دارد و در چهار مقاله نیز نام او مذکور است (ترجمه پرفسر برون ص ۷۴ حاشیه ۱ که در آنجا بنصر الله بن عبد الحمید صاحب کلیله و دمنه اشتباه شده است) و از یکی از قصاید مسعود سعد معلوم میگردد که وفات ابو نصر فارسی در سلطنت ارسلان ابن مسعود بن ابراهیم یعنی بین سنه ۵۰۹ - ۵۱۱ بوده است، در خطاب بسطان ارسلان میگوید:

الدین سام بن شمس الدین محمد از ملوک بامیان (از حدود سنه ۵۹۰-۶۰۲)، و بقرینه اینک صاحب ترجمه معاصر سلطان سنجر بوده است واضح است که مقصود در اینجا اول است

ص ۶۳ س ۱۹-۲۰ ابو العباس الفضل بن احمد الأسفراینی المتوفی سنه ۴۰۴ از وزراء سبکتگین و سلطان محمود (شرح بیبی طبع قاهره ص ۱۵۶-۱۶۵، تاریخ گریک ص ۸۴، آثار الوزراء لسيف الدین العقيلي Or. 4107, ff. 72b-73b، دستور الوزراء لغیاث الدین خواند امیر Or. 234, ff. 69b-70b)، - س ۲۲-۲۳ ترجمه حال و اشعار او در رتبه الدهر یافت نشد، - س ۲۴ بیبی، شرح بیبی طبع قاهره ص ۱۶۶-۱۷۲، (رجوع کنید نیز بتاریخ بیهقی که تقریباً صفحه از ذکر او خالی نیست، ثر ۲۸۳:۹، ۲۹۴، آثار الوزراء ff. 73b-89b، دستور الوزراء ff. 70b-71b) و وفات او در سلطنت مسعود در سنه ۴۲۴ واقع شد،

ص ۶۴ س ۱-۲ بواسطه کثرت تصحیف نسخ تصحیح این سه بیت ممکن نشد، بوداعنا در اصل و ب آ شبیه است به بذراعنا، مصراع چهارم بدون شك اینطور است کما فی ب آ * أَحْسَنَ بِهِ مِنْ زِينَةٍ وَ لِبَاسٍ * باقی ماند نصبه در مصراع اول و متبجراً در مصراع پنجم که معلوم نشد تصحیف چیست،

ص ۶۵ س ۱۶ «و سیّد اجل» (?) را در مرثیه نظام الملک و حال قاصدان او چهار بیت آمد:

عجب مدار که از کشتن نظام الملک
سفید روی مروّت سیاه قام شود
عجب دم آن که روا داشتند کشتن او
بدان امید که شان شاه و ملک رام شود

حدود سنه ۵۲۰-۶۰۶) منقسم شد بودند بملوک صغار بسیار و هر ناحیه کوچکی در دست یکی از ایشان بود از جانب قرا خطا، بآکمال الدین پیغو ملک، - س ۲۴ کاشان، مقصود کاشان ماوراء النهر است

ص ۵۴ س ۲ احمد، از ملوک الطوائف ما وراء النهر است و شاید احمد خان بن خضر خان (از حدود سنه ۴۷۲-۴۸۸) مراد باشد (ثر. ۱: ۱۱۲، ۶/۱۶۵، جها f 132a)

ص ۵۵ س ۴ صبحان، صحیح طیان است کما فی الأصل و بآ، و طیان شاعری است از متقدمین و در السنه شعراء معروف است به ژاژ خای (م ف ۱: ۹/۲۲۸)، خود گوید (لغات اسدی ص ۱۱۱):

شعر ژاژ از دهان من شکر است * شعر نیک از دهان تو پینو انوری گوید (دیوان انوری (Or. 3713, f. 63b):

طبع حسان مصطفائی کو * نا ثناهای غم زدای آرد
ز آنکه مقبول مصطفی نشود * آنچه طیان ژاژ خای آرد

- س ۱۰ احتمال قوی میرود که مقصود قلی طمعاج ابو المعالی الحسن بن علی بن عبد المؤمن المعروف به حسن تگین از خانیه ما وراء النهر باشد که از سنه ۵۲۴-۵۲۶ از جانب سلطان سنجر حکمران سمرقند و آن نواحی بود (ثر ۱۱: ۵۵، جها f 134a)، - س ۱۶ پرمحن، بآ. تیره مغز

ص ۶۰ س ۱۵ نام صاحب ترجمه علی است و روزبه نام پدر اوست ظاهراً (ص ۶۱: ۱۸، ص ۱۵۵: ۱۲)

ص ۶۱ س ۷ و ص ۶۲ س ۷، در خاندان غوریّه سه پادشاه بوده اند هر سه موسوم به بهاء الدین سام یکی بهاء الدین سام بن عز الدین حسین برادر سلطان علاء الدین غوری (سنه ۵۴۴-۵۴۵)، دوم بهاء الدین سام بن غیاث الدین محمود (سنه ۶۰۷)، سوم بهاء

آن ولایت بوده است (ص ۸۴) و دختر او ملکه معزیه زوجه غیاث الدین محمود بن غیاث الدین غوری و مادر سلطانان بهاء الدین سام و شمس الدین محمد است، و سابق رسم بوده است که اسم والی ولایتی و ملک ناحیتی را با اسم آن موضع اضافه میکرده اند و در طب این نوع اضافه فراوان است مانند ملک ناصر الدین محمد مادین، ملکشاه و خش، شمس الدین محمد بامیان، ملک تاج الدین تیران، ملک تاج الدین مکران و غیرهم، و در لباب نیز جز درین موضع که تیران شاه نوشته در باقی مواضع بطریق اضافه استعمال کرده است (ص ۴۶: ۱۰، ۴۷: ۲۲)

ص ۵۱ س ۷ کبود جامه نام حشی است که در میانه استرabad و خوارزم می نشستند و شهری داشتند موسوم بشهر نو (م ف ۱: ۵۷) و نصرة الدین پادشاه آن طایفه بوده است و بدست سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه کشته شد^۱ (در حدود سنه ۶۰۰) لهذا برادرزاده اش رکن الدین کبود جامه در وقت خروج مغول بکین عم بدیشان پیوست و وقتی که علاء الدین محمد خوارزمشاه از مقابل لشکر مغول فرار میکرد و بالآخره در قریه در کنار بحر خزر پناه بسته بود رکن الدین مذکور با جماعتی از مغول ناگهان بر سر او بتاختند سلطان فوراً در کشتی نشسته فرار نمود ایشان کشتی او را تیر باران نمودند ولی بخود او نرسیدند (سیره جلال الدین منکبرنی للنسوی ص ۴۶)

ص ۵۲ س ۲۴ پیغو ملک، ظاهراً از ملوک الطوائف خانیه ماوراء النهر است چه ایشان بعد از استیلاء قراخانیان در ماوراء النهر (از

۱ م ف ۱: ۵۷) او را به اتابک نصرة الدین بن محمد انر صاحب زوزن که از جانب نکش خوارزمشاه حکمران کرمان بوده است اشتباه نموده، رجوع کنید بتاریخ سلاجقه کرمان ل محمد بن ابراهیم (ص ۱۷۰-۱۷۶)

کدورتی که از برادرش سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه داشت در سنه ۶۰۶ بفیروزکوه پای تخت غوریه رفت و در سنه ۶۰۷ در آنجا کشته شد (طَب ص ۹۰-۹۵، جَه 119b-120a) که سهواً نسع و ستایه دارد بجای سبع، ثَر ۱۲: ۱۷۶ که سهواً در سنه ۶۰۵ می نویسد)

ص ۴۹ س ۱۸ در آن عهد، در کدام عهد؟ - س ۲۳ طَب (Add. 26,189 f 118a) این فتح و تهتیت باین قطعہ را بملک یمن الدین بهرامشاه بن تاج الدین حرب برادر ناصر الدین عثمان نسبت میدهد، و این مخالفت غریب است زیرا که عوفی و منهاج سراج هر دو معاصر این پادشاهان بوده اند و هر دو بسجستان رفته اند عوفی در عهد تاج الدین حرب و منهاج سراج يك مرتبه در سنه ۶۱۲ در اول جلوس بهرامشاه و چند مرتبه دیگر بعد از آن، برای بقیه ایات این قطعہ رجوع کنید به طَب (ایضاً)، - س ۲۲ فرهی، صحیح فرای است اگرچه منسوب به قره است ولی در نسبت فرای گویند، و هو الأمام شرف الدین محمد بن محمد الفراهی (ص ۲۵۹)، - س ۲۴ حزب، صحیح حرب است که نام ملک تاج الدین مذکور است

ص ۵۰ س ۲ ولی عهد او، یعنی ولی عهد ملک تاج الدین حرب زیرا که ابتدا ولی عهد او ناصر الدین عثمان بود و او هم در حیات پدر در گذشت پس از او پسر دیگرش یمن الدین بهرامشاه را ولی عهد نمود (طَب Add. 26,189 f 117b)، - س ۲-۳ که این ساعت مالک سجستان در ضبط اوست، مدت حکمرانی بهرامشاه ۶۱۲-۶۱۸ بوده است پس تألیف کتاب بین این دو سنه بوده، - س ۱۲ نمران ولایتی است از غور در شعاب کوه اشک که یکی از جبال خمسۀ غوراست (طَب ص ۲۹) و تاج الدین نمران از جانب سلاطین غوریه خصوصاً سلطان غیاث الدین غوری حکمران

سلطان محمد خوارزمشاه است، از دعاء به دام ملکها معلوم میشود که ترکان خاتون هنوز در شوکت و جلال معروف خود باقی بوده است پس تألیف این موضع از کتاب قبل از سنه ۶۱۶ است که سال فرار ترکان خاتون از خوارزم و ابتداء انتفاض دولت ایشان است و در سال بعد یعنی ۶۱۷ اسیر لشکر مغول گردید

ص ۴۴ س ۲ نصرۃ الدین قلی ارسلان عثمان آخرین ملوک خانیّه ما وراء النهر است و جلوس او در حدود سنه ۶۰۰ است^۱ و در سنه ۶۰۹ سلطان محمد خوارزمشاه او را با اقارب او بکشت و خاندان خانیّه را در ما وراء النهر منقرض نمود (ثر ۱۲: ۱۷۸، جه ff. 137 a—139 a، جها f. 134 b) و ازین است که عوفی ازو بشهید تعبیری نماید و معلوم میشود که تألیف این موضع از کتاب بعد از سنه ۶۰۹ است

ص ۴۵ س ۲ که پیش از آنکه بگوئی، معنی این عبارت معلوم نشد

ص ۴۶ س ۴ محمد المؤید، غلط است و صحیح اسقاط محمد است چه اسم پدر طغانشاه باتفاق مؤرخین آی ایه^۲ بوده است و لقبش مؤید و هیچکس نام او را محمد ننوشته است،

ص ۴۸ س ۱۸ گرگان، یعنی جرجان، ناج الدین علیشاه بن تکش بعثت

۱ علی التّحقیق مابین سنه ۵۹۷—۶۰۱، زیرا که در سنه ۵۹۷ عوفی در سمرقند او را دیده در حالی که ولی عهد بوده است و در سنه ۶۰۱ که سلطان شهاب الدین غوری با قرا خطائیان در اند خود جنگ کرد و بعد با ایشان صلح نمود واسطه صلح همین عثمان خاقان بوده است در حالی که پادشاه بود (طَب Add. 26,189 f 162b)

۲ آی ایه لفظی است ترکی مرکب از آی یعنی ماه و ایه؟ و هر يك ازین دو کلمه علیحدّه در اعلام ترکی دیگر یافت میشود مانند آیتگین (آی تگین) و آبدغدی (آی دغدی، آی تُغدی) و مُنلُغ ایه و ارسلان ایه و بك ایه، رجوع کنید بفهرست تاریخ سلجوقیه لمعاد الدین الکاتب و فهرست ابن الاثیر و غیرها، و جها (f 108 b) سهواً این اسم را آینه خوانند و میگویند که چون آینه سلطان (سخر) پیش او میبود به مؤید آینه اشتباه یافت

از سامانیّه و قبل از مغول قریب ۲۲۰ سال است از حدود سنه ۴۸۰ تا سنه ۶۰۹ که بدست سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه منقرض شدند و هیچ تاریخ مستقّلی برای این سلسله الحال موجود نیست و آنان که شذراتی ناقص و مبهم در تاریخ ایشان نوشته اند مانند ابن الاثیر و ابن خلدون و قاضی احمد غفاری در جهان آرا و راورتی در ترجمه طب بانگلیسی و هورث در روزنامه انجمن هایونی آسیائی و غیرهم هیچکدام ذکری ازین قلع طغاجخان ابراهیم ننموده اند، وفات او در حدود سنه ۶۰۰ بوده است (رجوع بص ۲۰۲ حاشیه ۱) سندبادنامه لمحمد بن علی الظّهیری السمرقندی که یک نسخه از آن در بَم موجود است (ریو، فهرست نسخ فارسیه ص ۷۴۸) بنام اوست و همچنین تاریخ ملوک خانیه لمجد الدین محمد بن عدنان سرخکتی (حج ۲: ۱۲۲، ۱۲۷) که قطعه از آن را مصتّف در جوامع الحکایات (Add. 10,862 f 369b) نقل میکند و ظاهراً از میان رفته است^۱ بنام اوست، - س ۲۲ اعلی الله شأنه، ازین دعا معلوم میشود که سلطان محمد خوارزمشاه در حیات بوده است پس تألیف این موضع از کتاب قبل از سنه ۶۱۷ است که سال وفات سلطان محمد خوارزمشاه است

ص ۴۲ س ۵ هندو خان، پسر ناصر الدین ملکشاه بن نکش و برادر زاده سلطان محمد خوارزمشاه است (جه ۹۳a، 99a ff. ۱۲: ۸۵ و غیره)، - س ۱۱ سلطان سکندر، یعنی سلطان محمد خوارزمشاه، بواسطه استیلاء او بر اغلب ممالک در القاب او اسکندر الثانی می نوشتند (جه ۱۱6b f)، - س ۱۹ ملکه ترکان، مقصود ترکان خاتون مادر

^۱ در حواشی چهار مقاله ثانیا درین موضوع بحث خواهیم نمود و سمر فهرست کتابخانه لیدن را (ج ۳ ص ۹) که گمان کرده است خطای نامه همین کتاب است بیان خواهیم نمود،

ب آ این رباعی مسطور است:

اولِ پدِرت نهاد کین را بنیاد * تا خلق جهان جمله بیداد افتاد
هان تا ندی ز بهر يك تگناباد * سر تا سر ملك آل محمود بباد
بعد معلوم شد که این رباعی نیز از علاء الدّین است و آن را
بخسرو شاه بن بهرامشاه فرستاده است در باب تگیناباد که شهری
است از اعظم بلاد رُخج و گرمسیر و سبب بر افتادن غزنویّه
بدست سلاطین غور آن شهر بوده است (طَب ص ۱۱۵) پس اصل
متن اینطور باید باشد [بگرفت و نکشت آخ و این رباعی را
بنزد يك خسرو شاه فرستاد در آنوقت که بر سر شهر تگیناباد
میان ایشان منازعت بود اولِ پدِرت نهاد آخ]، - س ۱۸ از
اشعار علاء الدّین آنچه دیده شده است یکی قصیدهٔ حماسهٔ دیگری
است که بعد از فتح غزنین گفته (طَب ص ۵۹) و يك رباعی
خطاب بسطان سنجر (ایضاً) و دیگر این رباعی است که بعد از
شنیدن خبر قتل برادرش سوری بنزد فاضی القضاة غزنه فرستاد
(جامع التّواریخ Add. 7628 f 248b: ثر ۱۱: ۱۰۸)

اعضاء ممالك جهان را بدنم * جویند خصم خویش و لشکر شکم
گر غزنین را ز بیخ و بن بر نکم * پس من نه حسین بن حسین حسنم
ص ۴۰ س ۱۵ رند، شاید لغتی در رند باشد، در اصل و ب آ رند
است (؟) - س ۱۹ ملک مؤید، کدام ملک مؤید؟ اگر مقصود
مؤید ای ابه است او در سنه ۵۶۹ بر دست نکش خوارزمشاه
کشته شد و حال آنکه سلطنت طغرل ۵۷۱ - ۵۹۰ بوده است
باید در عبارت غلطی باشد

ص ۴۲ س ۴ جلال الدّین قلی طغاجان ابراهیم ما قبل آخرین از ملوک
خانیهٔ ما وراء النّهر است که ایشانرا خاقانیه و ایلک خانیه و آل
افراسیاب نیز گویند و مدت سلطنت ایشان در ماوراء النّهر بعد

باخرزی در سنه ۴۶۵ او را در هرات دیک و ازو اشعار وی را روایت نموده است، و در تاریخ بیہقی طبع کلکتہ ص ۱۶۴/۵ اسم او برده شد است،

ص ۲۵ س ۴ جہدت در دمیۃ القصر انجمرت دارد، و جہدت تصحیح قیاسی است کہ قبل از دیدن دمیۃ القصر کردہ ایم،

ص ۲۶ س ۸ عماد الدین مؤید بن احمد الأسفراینی از دیربان سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه بودہ است (ص ۱۴۷)

ص ۲۷ س ۲ یعنی بتصحیف، یعنی ہم کل و ہم شاعر

ص ۲۸ س ۱۴ و در آن وقت الخ، واقعہ فح غزنین و قتل عام و احراق آن بدست علاء الدین غوری در سنہ ۵۴۵ بودہ است کہ سال اول جلوس علاء الدین است چنانکہ از طب و جامع التواریخ (در سنجر) استنباط میشود و قتل برادرش سوری بدست بہرامشاه در سنہ ۵۴۴ (ثر ۱۱: ۱، جہا ۱۱۶۵ f.)، - س ۲۴ عباسیانم، جدّ اعلاّی سلاطین غوریہ عباس نام داشتہ و نسب علاء الدین تا عباس بدین ترتیب است علاء الدین الحسین بن الحسین بن الحسن بن محمد بن عباس (طب ص ۵۲-۵۴ و جہا ۱۱۶۵ f.)، - س ۲۴-۲۹ س ۸ این آیات با اندک اختلافی در طب ص ۵۷ مذکور است

ص ۲۹ س ۱ یاربگر، صحیح بازیگر است کما فی الأصل و طب ص ۵۷، - س ۹ و در آن وقت الخ، این واقعہ در سنہ ۵۴۷ بودہ بتصریح نظای عروضی کہ خود در ملازمت علاء الدین درین جنگ حاضر بودہ در دو موضع از چہار مقالہ (ترجمہ پرفسر برون ص ۱۰۴ و ۱۲۰)، تاریخ گریہ ص ۲۶۴ در سنہ ۵۴۴ می نویسد و آن خطاست، - س ۱۶-۱۷ این رباعی در اصل متن نبود و ما آنرا از طب ص ۶۱ در اینجا نقل کردم و بجای رباعی متن در اصل نسخہ و در

نامه) بنزدیک اغاجی خادم خاصه بردم و بدو دادم و جائی فرود
آدمم نزدیک سرای پرده وقت سحرگاه فراشی آمد و مرا بخواند
برفتم اغاجی مرا پیش برد امیر (سلطان مسعود) بر تخت روان
بود و در ص ۶۰۲ گوید «استادم (بو نصر مشکان) رفعتی
نوشت (بسلطان مسعود) سخت درشت و بوثاق اغاجی آمد و رقعہ
بدو داد و ضمان کرد کہ وقتی سره جوید و برساند و پس باز
آمد بدیوان و بر آغاجی پیغام را شتاب میکرد تا بضرورت
برسانید» و در ص ۶۰۸ گوید «رفعتی نبشتم بامیر (سلطان مسعود)
چنانکہ رسم است کہ نویسند در معنی استعفا از دبیری و
این رقعہ باغاجی دادم و برسانید و باز آورد خط امیر بر سر
آن نبشته» و در جامع التواریخ (f 240b) در تحت عنوان «الحجّاب»
یعنی حجّاب طغرل بیک سلجوقی یکی را اینطور ی نوید النذر الاغاجی
(= الدز الاغاجی)، پاول هورن در مقدمه لغات اسدی ص ۱۷
ظاهرًا سهو کرده است کہ این کلمه را فارسی و شقیق آغاز دانسته،
ص ۲۳ س ۱-۴ ابو القاسم اسماعیل بن احمد الشّجری این دو بیت را
بدو بیت عربی ترجمه کرده است (بیتة الدّهر ۴: ۷۹)،

ص ۲۳ س ۱ ابو منصور، ظاهرًا ابن منصور است بجهت اینکه معمول آن
است کہ کنیه را بر اسم شخص و اسماء آباء مقدم دارند نه آنکہ
بعد از همه آنها ذکر کنند و رسم عوفی نیز همین است و دیگر بقرینه
م ف، - س ۵ ترجمه او را نتوانستم در بیتة الدّهر پیدا کنم، -
س ۷ فسوی علیکا، نصیح قیاسی است و صحیح سیرتی ایکا ست
مطابق ب آ

ص ۳۴ س ۲۰ ترجمه ابو الفتح حانی در دمیة القصر للباخرزی (Add. 22,374)
(f 170b) مذکور است وی ابتدا از کتاب دیوان سلطان محمد
بن محمود غزنوی و پس از آن صاحب برید بوده است بھراة و

يُطَرِّزُهَا قَوْسُ السَّحَابِ بِأَضْفَرٍ
عَلَى أَحْمَرٍ فِي أَخْضَرٍ تَحْتَ مَيْضٍ
كَأَذْيَالِ خَوْدِ أَقْبَلَتْ فِي غَلَائِلِ
مُصَبَّغَةٍ وَالْبَعْضُ أَقْصَرُ مِنْ بَعْضٍ

ص ۲۸ س ۷ خورم، املاء قدیم خرم است، -- س ۱۵ تاریکی، صحیح پارگی است (م ف ۱: ۲۸) یعنی پاره، -- س ۲۴ معلوم نیست این بیت از خود طاهر چغانی است یا بر سبیل تمثیل آورده شده است علی ای حال عبارت ابتر است و باید بعد از این بیت سقطی باشد،

ص ۲۹ س ۱۰ واضح است که يك بیت سقط شده است،
ص ۳۰ س ۲۲-۲۱ س ۸ این چند سطر که متمم ترجمه شمس المعالی است مناسب آن است که در تحت هان عنوان باشد مانند ب آ و در اینجا بسیار بی مناسبت است،

ص ۴۱ س ۱ کمال البلاغة، للأمام ابی الحسن علی بن محمد الیزدادی که رسائل قابوس را در آن جمع کرده است و نام دیگر این کتاب قرائن شمس المعالی است (تاریخ ابن اسفندیار Add. 7633 f. 81a)،
س ۵ اندجانی، صحیح المجرجانی است، برای ترجمه حال او و بقیه ابیات لایمیه رجوع کنید به یتیمه الدهر (۲: ۲۷۸-۲۷۷)، - س ۶ حسی الامور، صحیح حسی الامیر است (ایضا ۳: ۲۷۸)، - س ۷ این بیت مغلوط است و صحیح این است

مَا رَأَيْنَا لَهُ مِثَالًا وَهَذَا * لَقَبٌ مِثْلُهُ فَقِيدِ الْمِثَالِ

(ایضا ۳: ۲۷۸)، - س ۱۸ الاغاجی، این کلمه که باختلاف اغاجی و آغاجی و آغچی و آغچی نوشته شده است ظاهراً کلمه ایست ترکی (آغا+چی) بمعنی حاجب و خادم خاصه سلاطین که واسطه ابلاغ مطالب و رسائل است از سلطان بسایر اعیان دولت و بالعکس، در تاریخ بیهقی طبع طهران ص ۱۶۵ گوید «ملطفه» (یعنی

۴۴۴ در ری وفات یافت (بیمه ۴، ثمر ۸ مواضع مختلفه)، - س ۱۱
 تاریخ ناصری، تاریخ ابو الفضل بیہقی که زیادت از سی مجلد بوده
 است با سماء مختلفه می نامیده اند از جمله «تاریخ ناصری» می گفته اند
 نسبت بهوئس سلسله غزنویہ امیر ناصر الدین سبکتگین چنانکه
 خود آن سلسله را آل ناصر میگویند بہین علت، و ربو در فهرست
 نسخ فارسی بام (ص ۱۵۹) گمان کرده است که فقط قسمتی از آن
 که متعلق بتاریخ ناصر الدین سبکتگین بوده تاریخ ناصری
 می گفته اند و نه چنین است بلکه مجموع را تاریخ ناصری میخوانند اند،
 در تاریخ بیہقی لابی الحسن علی بن زید بن محمد الاوسی الانصاری
 که در سنہ ۵۶۳ تألیف شده در ترجمہ حال ابو الفضل بیہقی
 میگوید (Or. 3587 ff. 12b, 101b) «وازار تصانیف او تاریخ ناصری
 است از اول ایام سبکتگین تا اول ایام سلطان ابراہیم روز بروز را
 تاریخ ایشان بیان کرده است و آن ها نا سی مجلد منصف^۱ زیادت
 باشد از آن مجلدی چند در کتابخانہ سرخس دیدم و مجلدی چند
 در کتابخانہ مدرسہ خاتون مہد عراق رحمہا اللہ بہ نیسابور و
 مجلدی چند در دست ہر کسی و تمام ندیدم» و این صریح است
 کہ تمام کتاب را تاریخ ناصری می نامیده اند، - س ۲۴ تا ص ۲۸ س ۲
 این ابیات جز بیت اول بسیار مغلوط است از روی یتیمہ الدھر
 ۲۰: ۱ و خل ۱: ۴۶۱ تصحیح شد

يَطُوفُ بِكَاسَاتِ الْعَنَارِ كَأَنَّهُ
 قَيْنٌ يَبْنِي مَنَافِصَ عَلَيْنَا وَ مَنَافِصَ
 وَقَدْ نَشَرَتْ أَيْدِي الْجَنُوبِ مَطَارِقًا
 عَلَى الْجَوِّ ذُكْنًا وَ الْحَوَاشِي عَلَى الْأَرْضِ

۱ نوعی از قطع کتاب را کہ نصف قطع بزرگ بوده است منصف می گفته اند شاید
 بقطع وزیری Octavo بوده است؟

- س ۱۶-۱۷ ضمائر بَقْتُ و لها و وحدها و صَنَت راجع است
بَدُنِیا و تَصْنُو مخاطب است نه مغایبه،

ص ۲۷ س ۴ محمد محتاج، بکسردال محمد، باید دانست که مصنفین قدیم
از قبیل بیهمی و نظامی عروضی و شیخ عطار و غیرهم نادرًا لفظ «ابن» را
استعمال میکرده‌اند و در اکثر اوقات اسم پسر را باسم پدر یا جد
اضافه میکرده‌اند چون محمود سبکتگین و صاحب عباد و ناصر
خسرو و مسعود سعد سلمان و بوعلی سینا (که اضافه بجَد بوده ولی
بکثرت استعمال کسره اضافه ساقط شده است) و درین مورد نیز
اضافه بجَد است چه وی محمد بن مظفر بن محتاج است چنانکه
باید و منجیک شاعر از مداحان این امیر ابو مظفر است (رجوع
کنید مجلد ۱۴:۲ که در آنجا سهواً بجای محمد بن مظفر محمد بن
محمد بن مظفر نوشته شده است)، - س ۶ ابو بکر محمد بن مظفر
بن محتاج اولین کسی است که از آل مظفر معروف شده است و
آل مظفر همه مردمان کریم و فاضل بودند و امارت چغانیان با
ایشان بود، و ابو بکر مذکور در عهد نصر بن احمد سامانی مصدر
عظام اعمال بود و در سنه ۲۲۱ تولیت کلّ جیوش خراسان و
حکمرانی آنجا بعده او موکول گشت و در سنه ۲۲۹ وفات یافت
(ثر ۸ مواضع مختلفه)، - س ۹ ابوعلی احمد بن ابی بکر محمد بن
المظفر بن محتاج، از اعظم امراء سامانیّه و بعد از پدر سپه سالار
کلّ عساکر خراسان و والی آن مملکت گردید و کارهای بزرگ نمود
که متون تواریخ بدان مشحون است و در سنه ۲۲۹ با ماکان بن
کاکای دیلی جنگ کرده او را بکشت و جرجان و طبرستان و عراق
عجم تا زنجان و حلوان را در تحت طاعت سامانیّه در آورد و
بالآخره سر از متابعت سامانیان در پیچید و مدّت ده دوازده سال
مابین وی و سامانیّه گاهی محاربه و گاهی مصالحه می بود تا در سنه

دیگر ز بتان چو تو ندیدم زپی آنک
 بت نیست بجائی که من آنجا نرسیدم
 بامن بچید آنکه چو او کس نگرفتم
 نگرفت سر زلف تو هر چند جمیدم
 چون زلف شدم دست و چو بخانه شدم روی
 چون زلف تو کاویدم و چون روی تو دیدم
 گفتم که یکی بنک خریدم بدرم من
 فنی غلط است این که خداوند خریدم
 و چون بزم آرای یعنی قسمت اول آن تقریباً عین لباب عوفی است
 احتمال قوی میرود که این ابیات در نسخه لباب صاحب بزم آرای
 بوده و از نسخه ما ساقط شده است،

ص ۲۵ س ۴-۹ بعضی ازین ابیات را در تاریخ گزیده ص ۲۵۶ بسططان
 محمد بن ملکشاه سلجوقی نسبت میدهد، - س ۱۰ ابو محمد، صحیح
 ابو احمد محمد است (تاریخ بیهقی طبع طهران ص ۲، ۳، ۸، ۱۲
 و غیرها)، - س ۱۸ ابو منصور، صحیح ابو نصر است و هو الامیر
 ابو نصر احمد بن ابی الحارث محمد بن فریغون المتوفی سنه ۴۰۱
 (شرح بیہقی ص ۱۰۱-۱۰۲، ثر ۹: ۱۵۹، جامع (F 232b)، -
 س ۲۳ سبف الدوله، ثر و طب لغب اورا جلال الدوله و گزیده
 عماد الدوله ی نویسد، سیف الدوله جائی یافت نشد،

ص ۲۶ س ۱۱ یسیان، غلط است یا بر لغت بلخارث بن کعب است که
 تنہیہ را در حالات ثلث با الف استعمال کنند، - س ۱۴ دُنیا، صحیح
 دُنیا بدون تنوین است چه الف آن اصلی نیست مانند الف عصا و
 مُعْطٰی بلکه الف تأنیت است چون حُبْلٰی و طَوْبٰی و این کلمات هرگز
 قبول تنوین نمیکنند، - س ۱۴-۱۵ ضمیر تغولها و غَدَتْ راجع
 است بمتوقّاة که معهود است در ذهن و ضمیر لها و لم نأل بدنیا،

ص ۲۲ س ۲ حسبی، یعنی حسب الحالی (ص ۱۲: ۱۴)، - س ۱۰-۱۱
 از جلوس اسمعیل بن احمد در سنه ۲۷۹ تا تسلط ایلک خان بر
 بخارا در سنه ۳۸۹ صد و ده سال است معلوم نیست عوفی چگونه
 حساب کرده است شاید ابتداء دولت سامانیها از جلوس نصر
 بن احمد در سنه ۲۰۱ فرض نموده است، - س ۱۴ «ده یازده»
 شاید بمعنی عشور و خراج باشد، - س ۱۹ الأمير منصور بن نوح،
 صحیح الأمير المنتصر اسمعیل بن نوح است بدلیل سطر بعد که
 نامش را اسمعیل ذکر میکند دیگر آنکه منتصر است که سلسله سامانیه
 بکلی برو ختم شد در سنه ۳۹۵ اگرچه دولت ایشان بعبد الملك
 بن نوح برادر او پایان آمد در سنه ۳۸۹، و نیز منتصر است
 که اکثر عمرش در گریختن و آویختن بسر شد و بارها بدست خصمان
 گرفتار شد و باز خلاص یافت چنانکه عوفی بعد ازین میگوید
 (رجوع کنید بشرح مینی طبع قاهره ص ۲۳۰-۴۴۷، ثر ۱۱۱: ۹-
 ۱۱۲، جامع F 219 a 220 b)

ص ۲۳ س ۱ قوله تعالی، جمله بعد باین هیئت آیه قرآن نیست باین
 معنی که لا رادّ لقضائه اصلاً از قرآن نیست و باقی در دو موضع
 مختلف از قرآن است، - س ۶ زندیجی، سهو است صحیح زندیجی
 است بمعنی جامه فراخ ریسمانی سفید گند و سطر،

ص ۲۴ س ۱۱ ابو منصور، سهو است صحیح ابو النصر است (یتیمه الدهر
 ۲۸۱: ۴، خل ۲: ۱۱۲)، - س ۲۴ ب آ بعد از ذکر این آیات
 میگوید «و در مجموعه بخط عنصری این غزل از اشعار سلطان
 بین الدوله مشاهد افتاد:

من گرد دل خویش هوای تو تنیدم
 با مهر تو پیوستم و انرا خویش بریدم

ص ۱۶ س ۱۵ اَنّی لأجد آخ، ذکر این کلام حضرت رسول درین موقع اجنبی است و با سابق و لاحق مناسبتی ندارد،
 ص ۱۷ س ۵ منطق، اگر اسم فاعل باشد استعمال آن بمعنی ناطق خطاست و اگر اسم مفعول باشد سمیع با «منطقی» فوت میشود،
 ص ۱۷ س ۸-۹ برای بقیّه این اشعار و اشعار ابلیس در جواب آن رجوع کنید بهروج الذهب طبع باریه دو متار ۱: ۶۵-۶۷، -
 س ۸ «ووجه»، مروج الذهب «فوجه» دارد، - س ۹ مصراع اوّل غلط و منکسر الوزن است و صحیح آن است که در مروج الذهب است «تَغَيَّرَ كُلُّ ذِي طَعْمٍ وَ لَوْنٍ» و در هر صورت درین دو بیت عیب اقلّ است چه قبیح مرفوع است و الصّبیح مجرور، -
 س ۱۵-۱۶ تاویلات اهل السنّة للأمام ابی منصور محمد بن محمد المائزیدی السمرقندی الحنفی المتوفی سنة ۲۲۳، متأثریت که متأثرید نیز گویند محله ایست از حائط سمرقند (انساب السّمعانی Add. 23,855 F 498b، ح ۲: ۱۷۵)، - س ۲۲، ۲۴ سُرّیانی، صحیح همین است یعنی ضمّ سین چنانکه تاج العروس ضبط میکند و بکسر سین غلط مشهور است

ص ۱۹ س ۱۴ نشو، استعمال این کلمه بمعنی نَوّ غلط مشهور است و صحیح نشأ است چه وی مهوز است نه ناقص
 ص ۲۰ س ۵ ناخرید، یعنی آزاد، - س ۱۰ نَظَرْتُ، مروج الذهب ۲: ۱۹۲ و غرر و سیر ثعالی ص ۵۵۶ فَضَضْتُ دارد و همین صحیح است چه این در وقعه ظفر بهرام است بخافان کما زعموا - ، س ۱۴ این بیت را ثعالی در غرر و سیر ص ۵۵۷ روایة عن ابن خردادبه ذکر میکند با اندک اختلافی:

منم آن شیر شله (زلمن) منم آن بیر بله
 منم آن بهرام گور منم آن بو جبه

ص ۱۱ س ۴-۳ معنی منّح این رباعی معلوم نشد، - س ۸ بعد از «موی اند» این عبارت یا نحو آن افتاده است [که آنرا نثر گویند و نوعی از وی شاهدان نهفته روی اند]

ص ۱۲ س ۷ ابو محمد خازن، هو ابو محمد عبد الله بن احمد الخازن الأصبهانی از خواص صاحب بن عبّاد (یتیمه الدهر ۴: ۱۴۸-۱۶۰)، - س ۱۵ بعد از «کشند» کلمه افتاده است ظاهراً

ص ۱۲ س ۲۰ الرّودکی، صحیح بضمّ راء است، و چون در نسبت و سنّه وفات این شاعر بزرگ هر کس بدون مأخذ چیزی گفته است ما عین عبارت سمعانی را نقل میکنیم: «الرّودکی بضمّ الرّاء و سکون الواو و فتح الدّال المعجمة و فی آخرها الکاف، هذه النسبة الى رُوذَك و هی ناحية بمرقند و بها قرية يقال لها سمح (کذا) و هذه القرية قطب رُوذَك و هی علی فرسخین من سمرقند و المشهور منها الشّاعر الملیح القول بالفارسیّة السّائر دیوانه فی بلاد العجم ابو عبد الله جعفر بن محمد بن حکیم بن عبد الرحمن بن آدم الرّودکی الشّاعر السمرقندیّ کان حسن الشّعر متین القول قیل انه اوّل من قال الشّعر الجید بالفارسیّة و قال ابو سعد الأدریسیّ المحافظ ابو عبد الله الرّودکیّ کان مقدّما فی الشّعر بالفارسیّة فی زمانه علی اقرانه و کان ابو الفضل البلعی وزیر اسمعیل بن احمد والی خراسان بقول لیس للرّودکیّ فی العرب و العجم نظیر و مات بروذک سنة ۲۲۹ (انساب السّمعانی Add. 23,355 F 262a-b)

ص ۱۴ س ۴ ب آ ابو سعید محمد بن منصور بن محمد العاصی (؟) - س ۱۶ «بِهَلْکِه»، در دیوان ابونواس و خَلّ ۱: ۵۲ «بِهَالِه» دارد، ص ۱۵ س ۲ خاطر، خاطر بصیغه مفرد مناسب مقام است بقرینه معادله با «طبع معوّج»، - س ۳ نیر، صحیح نیر است یعنی عطارد بمناسبت ما بعد،

پیوست و تا زمان رکن الدین فیروزشاه بن التمش در حیات بود و در اواخر سنه ۶۴۳ یا اوایل ۶۴۴ که امراء فیروزشاه بر وی بشوریدند و او را مقید کردند غلامان ترك او جماعتی از کبار امراء نازیک را که از جمله بهاء الملک بود بکشتند (طَب ۱۸۳ و ۲۶۱ و تاریخ فرشته ۱: ۱۱۸)، - س ۹ منصب، گویا سهواست یکی بقرینه جمع با منقبت و دیگر عدم تناسب معنی و گویا «منزلت» یا «مرتبت» باشد، - س ۱۴ لکَیْز، معروف کَکَیْز است و نیز ادخال لام ابتدا در خبر مبتدا جایز نیست، - س ۱۸ بزم آرای از ابتداء این فصل تقریباً عین عبارت لباب الألباب را اقتباس (یا سرقت) نموده است و در بعضی مواضع اختصار نموده و بعضی تراجم را اسقاط کرده و در موقع بدان اشاره خواهیم کرد،

ص ۸ س ۱۷ «و در مقاصد آخ» تا «انتظام کشید» جای این جمله بعد از «متعلق بود» میباشد (ب آ) و اقتضاء سیاق کلام نیز همین است، - س ۲۰-۲۱ ب آ در اینجا فقط نصرافی که کرده است «محمد عوفی» را تبدیل بنام خود «سید علی بن محمود الحسینی» نموده است

ص ۹ س ۶ ب آ لباب الألباب را به «بزم آرای» تبدیل نموده است،
ص ۱۰ س ۷ ابن سلام، هو محمد بن سَلَام بن عبد الله الْحَمَّيْیَ البَصْرِیّ المتوفی سنه ۲۴۱، سَلَام بنشدید لام است (فهرست اغانی ص ۶۰۲، فهرست ابن الندیم ص ۱۱۴، ثر ۱۸: ۷، حج ۴: ۱۴۴)، - س ۹ زینة الزمان، الشمس الدین محمود بن مسعود البلیّی الأندخودی المتوفی سنه ۵۷۷ (ص ۲۰۸، حج ۲: ۵۷۱، هف F 178b)، - س ۱۰ «و لکن در طبقات شعراء عجم» آخ، ب آ درین موضع فقط تذکره دولتشاه و تذکره سائر نام ی برد ولی اصلاً ذکر از لباب الألباب که تمام آن را استنساخ کرده نی کند،

تعلیقات

ص ۱ س ۱۰ شگفتن، اصح و مشهور با کاف عربی است و درین کتاب غالباً با کاف فارسی نوشته شده، - س ۱۸ باران آبدار، این ترکیب باید غلط باشد، - س ۲۰ عین الملك فخر الدین الحسین بن شرف الملك رضی الدین ابی بکر الأشعری از اولاد ابو موسی اشعری معروف یکی از حکمین صنیین، وی ابتدا وزیر ناصر الدین قباچه (۶۲۵-۶۲۰) بود و در سنه ۶۲۵ که ناصر الدین قباچه با شمس الدین التمش (۶۰۷-۶۲۲) مصاف داد و مغلوب شد و خود را در آب سند غرق نمود خزاین و بقایای حشم او که از جمله ایشان عین الملك مذکور و برادرش بهاء الملك حسن و عوفی مصنف این کتاب و منهاج سراج صاحب طب بود بخدمت شمس الدین التمش پیوستند التمش عین الملك را وزیر پسر خود رکن الدین فیروزشاه نمود، و بعد ازین تاریخ یعنی ۶۲۵ چیزی از احوال او معلوم نیست (طب ص ۱۴۴، ۱۷۲-۱۷۴، ۱۸۱/۲)،

ص ۵ س ۱۶ بعد از آنکه بمقتضای مصراع اول وزارت را هزار کردم مقصود از مصراع ثانی چه خواهد بود

ص ۶ س ۶ بهاء الملك تاج الدین الحسن^۱ بن شرف الملك ابی بکر الأشعری برادر عین الملك مذکور و او نیز از وزراء ناصر الدین قباچه بود و چنانکه گفتیم بعد از غرق ناصر الدین قباچه بالتمش

۱ در اینجا و طب ۱۸۲ «حسین» دارد و در تاریخ فرشته ۱: ۱۱۸ و ترجمه طب لراوزنی ۶۲۵ و ۷۶۱ «حسن» و ظاهراً حسین سهو است چه دو برادر یک اسم غیر معهود است

بعضی حواشی انتقادیّه و تاریخیّه از قلم معارف شیم
میرزا محمد بن عبد الوهاب قزوینی ،

رموزی

که درین حواشی بکار برده شده است برای کتب کثیر الاستعمال و سایر
کتب باسائها بیان شده است

ب آ = تذکره بزم آرای للسیّد علی بن محمود الحسینی ، نسخه خطی ب م
(Or. 203)

ث = کامل التّواریخ لابن الأثیر ۱۲ مجلد طبع لیدن سنه ۱۸۵۱ - ۱۸۷۱ م

جامع = جامع التّواریخ لرشید الدّین فضل الله الوزير نسخه ب م (Add. 7628)

جه = تاریخ جهانگشا لعلاء الدّین عطا ملک الجوبینی نسخه ب م (Or. 15)

جها = تاریخ جهان آرا للفاضی احمد الغفاری نسخه ب م (Or. 141)

ح = کشف الظّنون عن اسامی الکتب و الفنون لحاجی خلیفه المعروف

بکاتب چلبی طبع لپسبک سنه ۱۸۳۵ - ۱۸۵۸ م

خل = ابن خلّکان ۲ مجلد طبع قاهره سنه ۱۲۹۹ هـ

طب = تاریخ غزنویه و غوره و فروع ایشان موسوم بطبقات ناصری لابی

عمرو منهاج الدّین عثمان بن سراج الدّین الجوزجانی طبع کلکته

سنه ۱۸۶۴ م

م ف = مجمع الفصحاء تألیف مرحوم رضاقلیخان متخص بهدایت ۲ مجلد

طبع طهران سنه ۱۲۹۵

هف = تذکره هفت اقلیم تألیف امین احمد رازی نسخه ب م (Or. 203)

تمام نسخ خطی که حواله بدانها داده میشود نسخ بریتیش میوزیم (ب م) است

مگر آنکه تصریح شود بخلاف آن

پای احسان خویش نگشادند * دست امکان ما فرو بستند
 سر انصاف کس نمی دارند * سرشان همچنان که زادستند

(۱۲۹)

تَبِخْ بِلَارِكْ گوهر دار فصاحت بود و محاوره او همه لطف و مشاهده او
 ملاحظه و این دو بیت از غرر طبیعت و دُررِ قریحَت اوست، قطعه
 گر بمانیم باز بر دوزیم * دامنی کز فراق چاک شدست
 ورنمانیم عذر ما پذیر * ای بسا آرزو که خاک شدست

(۱۴۰) الامام الاجلّ شمس الدِّین حاجی بجه (؟) البُسَی،

مذکوری مذکور با فضلی موفور نگین ولایت فضل و هنر که اگرچه از
 ۱۰ بست است اما عالم بیان از آن نکین آباد است چنان لطیف طبع عالی
 سخن که از منرّج بیان او دل گرم سیر نمی شد آفریدگار سبحانه و تعالی
 ذات او را اعجوبه عالم غیب گردانید و نظم و نثر مر خاطر خطیر او را
 چنان ملکه شد که بر هرچه او را امتحان کنند هم بر فور تذکیری دران
 پردازد و آنچه نثر گفته باشد بنظم بیان کند و از لطایف اشعار او این
 ۱۰ يك رباعی بر خاطر بود، رباعی

گویند ز زر نرا بود خرسندی * خرسند شوی چون دل ازو برکندی
 زر کنده کاف و بیوفاء دهرست * برگشته بی وفا چرا دل بندی
 و این يك بیت فرد هم او گفته است

گر هیچ بسبب زنجش بازرسی * باری بر رس که نرخر شفتالو چیست
 ۲۰ تمّ النصف الاول من الکتاب بعون الله و توفيقه،
 ربّ یسر و تسیر بالتّخیر،

آنرا که خورد باده عشقت پریر و دی
 امروز مستی آرد فردا کند خمار
 ای کرده شرق و غرب و جنوب و شمال را
 آثار نقش جُودت پر رنگ و پر نگار
 کردم چو باد از آتش طبع این غزل تمام
 ای پاک همچو آب چو خاکم مدار خوار
 غزل،

دوش در سودای دلبر بوده ام * با لب خشک و رخ تر بوده ام
 در خمار غیر محسوس او * دیده باز از غم چو غیر بوده ام
 ۱۰ وز نم چشم و تف دل هر زمان * گوئی اندر آب و آذر بوده ام
 همچو بحر و کان ز آب و خون اشک * پر ز دُر و پر ز گوهر بوده ام

(۱۲۹) الفاضی الامام فخر الدین شرف القضاة الدّمراچی،

فخر الدّین دمراچی که دم راجی جز بشکر نوال او بر نیامدی و تخم امل
 جز در زمین کرم ایشان بر نیامدی و آن خاندان فضل و بزرگی بکرم
 ۱۰ و لطف طبع و مروّت و سخاوت در اطراف خراسان مشهورست و من
 اگرچه بدان طرف نرسیده‌ام اما از هر کس صفت شمایل ایشان شنیده‌ام و
 بخطّ قاضی امام فخر الدّین دیدم در سفینه دو بیت
 رباعی
 گفتم که اگر چشم من داشتی * در نرگس تر برگ سمن داشتی
 پر ز رکبی من دهنّت هیچ اگر * زر داشتی یا تو دهن داشتی
 رباعی،

۲۰

خطّ و دهنّت سبزه و گل شد ینال * تنگ شکریست کرده خلقی بجوال
 یا نقطه لعلیست زمرد بدوال * یا بجه طوطی است شکر پر و بال
 و این قطعه هو گفته است،
 قطعه

مهرتانی که در جهان هستند * همه از جام بخل سرمستند

۲۴

دماوندی شنیدم که وقتی نجیب الملک شرف الخواصّ ابو طاهر المطهر اورا امتحان کرد که قصیده بگوی که در هر بیت چهار جنس لازم بود چنانکه چهار طبع در يك بیت بسیار آورده اند اجناس دیگر در هر بیتی چهار جنس ایراد کنی این قصیده که عنوان نامه فصاحت و برهان دفتر بلاغت است در مدح او برین ترتیب گفت

ای پاک همچو آب چو خاکم مدار خوار
 لطفی بکن چو باد و مسوز این تم چو نار
 داری قبای روی و روی تو شستریست
 و اندام نرمتر ز خز و بز هزار بار
 چشمت بسان نرگس و عارض چو نسترن
 رخسار همچو لاله و لب چون گل انار
 کبکی بگاہ رفتن و طوطی گه سخن
 چرخ بگاہ حمله و بازی گه شکار
 چون آهوی بچشم و چو روبه ز من نفور
 همچون پلنگ و شیر گه گیر و کارزار
 نیلوفرے در آبم شمشادوار زرد
 ز آن یاسمین تازه و نسرين آب دار
 ز آن بیئی چو تیغ و دو ابروی چون کمان
 وان مژّه چو ناوک کرده تم نزار
 کافورم از گلاب سرشکم ترست از آنک
 برگل ز مشک و عنبر تر ساختی عذار
 چون نای و چون کمانچه خروشانم و نوان
 نا گیریم چو بریط و چون چنگ در کنار
 کردی دو جوی لعل روان از دو جزع من
 ز آن دو عقیقی و ز آن رده دُر شاهوار

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

حضرت وزرا مجتنب بودی و از اشعار او بدایِ چیزی نرسیدست
زیادت از آنک از دوستی سفینه عاریت خواست و بر ظهر آن این رباعی
نیش

در فضل بسی دُر که دَفینه است ترا * با نثر گهرها که قَرینه است ترا
نمود عجب ار سفینه در بحر بود * این طرفه که بحر در سفینه است ترا

(۱۲۷) الامام ملك الکلام سراج الدین فصیح العجم ابن المنهاج اللوهوری،
اگرچه مولد او در لوهور بود اما منشأ او سمرقند بود از آن سخن را
ذوق شکر و قند بود چون در قفص منبر طوطی ناطقه او شکر خوار شدی
[منطقی طوطیان هند پیش الفاظ چون شکر او خوار شدی] و چون در
چمن محاوره عندلیب فصاحت او در نوا آمدی حسان پیش کلمات حسان
او بی نوا آمدی و اگرچه اشعار او مشهورست اما رباعی چند از منشآت
او اثبات افتاد، میگوید
آن دل که زهر دردناکش کردی * وزهر شادی که بود پاکش کردی
از خوی تو آگهم که ناگه ناگه * آوازه در افتد که هلاکش کردی
رباعی

دل را برخ خوب تو میل افتادست * جان دیک بر امید لبث بگشادست
چشم آب زن خاک درت خواهد بود * گر عمر وفا کند قرار این دادست
رباعی

ای کرده بچ و برف بسی دایگیت * روشن تر از آفتاب بی مایگیت
بر جای رسول آخر از بهر خدای * که میخوری و بنده همسایگیت

(۱۲۸) الامام الاجل ابو جعفر عمر بن اسحاق الواشی رحمه الله،
از ائمه و علماء لوهور بکمال دانش و بزرگی و فضل مشهور بود و اشعار
او شعار بلاغت دارد و در لوهور از خواجه ادیب شرف الدین احمد

حلقه است جهان بر دل یا رب تو نگینی ده
این حلقه دل را زان یاقوت جگر خوارش
آخر نفسی باید در درد و غمش چون ماند
جان را نفسی آخر در حسرت دیدارش
زین يك نفس زنده اینست كه میشاید
هم مطلع و هم مقطع در نامه و اخبارش
بگذاشت مرا ناگه ای دل تو بنگذارش
بر کرد غمش بر من یا رب تو نگه دارش

و هموراست در نعت
بیت
۱۰ جانا شکن زلفت دلبست جهان آمد * یاقوت لب لعلت در قیمت کان آمد
گفتم شکری ز آن لب دندان مرا باشد * آن پسته دهان گفتم هرچش بزبان آمد
خورشید رخ خویش در سایه زلف افتاد * ابر مژه چشم خونابه چکان آمد
ز آن ناوک هجرانش تیر مژه خوردم * دریاب مرا دریاب کان زخم گران آمد
غزل،

۱۵ ای دل تو کیستی که غم آن صنم خوری * یا لاف عشق وی زنی و نام وی بری
این بس نباشدت که چو باد صبا بزد * از بوی مشک زلفش تو روح پروری
این بس نباشدت که چو گرگی ز هجرا و * دولت هی فروشی و محنت هی خری
رباعی،

يك روز بهی کن همه بد نتوان کرد * کس را بیدی مطیع خود نتوان کرد
۲۰ بر هر بدئی بدی مدد نتوان کرد * این بی ادبی تا بابد نتوان کرد

(۱۲۶) الامام ضیاء الدولة و الدین محمد بن ابی نصر بن ابی شهید الغزنوی،
از افاضل کبار غزنین بود و در فضل بختی که مرجع فضلا شده بود و
مفتاح حل مشکلات از فریحت او میطلبیدند و با کمال بزرگی از شغل
۲۴ دنیاوی معروض بود و البته بکس التفات نکردی و از درگاه ملوک و

گر آب دهی نهال خود کاشته * ور پست کنی بنا خود افراشته
من بنده هامم که تو پنداشته * از دست میفگم چو بر داشته

(۱۲۵) الامام الكبير ملك الكلام مجد الدين احمد بن محمد ابی بدیل
السجّاوندى،

۵ سلطان جهان علم و بیان و مالک اعنه فضل و قاید ازمه عمل منشئ
حفاظی مظهر دقایق بر ارباب علم سر و بر اصحاب دل سرور صاحب سخنی
که سخن خوش او [اندوه] دلهارا زایل کردی و حسان را کلمات حسان او
باقل گردانیدی مصنفات غریب او مقبول علماء عالم است و تألیفات
لطیف او معشوق افاضل گیتی و انسان عین المعانی که در تفسیر کلام
۱۰ ربّانی ساخته است بر کمال فضل او گواهی عدلست و از وفور علم او
مخبری صدق و ذخایر ثمار در معانی اخبار سید مختار که او پرداخته است
جمدگی علمارا پیرابه است و همگی فضلا را سرمایه نیرین (۹) در تحمید و تمجید
آفریدگار و نعمت و درود رسول مختار اُنس جان علماء با حاصل و
راحت روح اصحاب دل آمد در اختراع معانی غزا و افتراع ابکار عذرا
۱۵ خاطر خطیر او عدم التّظیر بود و این چند بیت در وصف زلف و
روی خاتم انبیا پرداخته است

نعت

اقبال وفادارست ز آن روی وفادارش
ایام نگونسارست ز آن زلف نگونسارش
بر خاک درش دیک در حسرت باد سرد
آبست و ندارد آب بی آتش رخسارش
نوشست همه زهرم زین گلشن فیروزه
چون برد دل تنگم آن لعل شکر بارش
تا چند بود بر خشک کشتی امید دل
دریا شک چشم ما ز آن لعل دُرر بارش

دوست چو اعیان بود هیچ شکستی نداشت
گفت شکست آوربد ما بشکست آمدم

فصل چهارم، در لطایف اشعار علماء بلاد جبال و حضرت غزنین و لوهور
و توابع آن، (۱۲۴) الامام العالم فخر المله و الدین محمد بن
محمود بن احمد النیشابوری، رحمه الله،

امام یگانه و صاحب فضل بیکرانه عالمی فی عالمی جهان محامد و ماثرو
کان فضایل و مفاخر پدر او امام بیان الحق محمود نیشابوری رحمه الله
از افراد عالم بودست و لطایف و غرایب و تصانیف او در انواع علوم
در اطراف جهان مشهورست و جمله مقبول و چون بسمع او رسید که در
۱۰ بلاد مغرب تفسیری ساخته اند پنجاه مجلد او در معنی یک آیت که آفریدگار
میفرماید وَ فِی أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ صد دفتر تألیف کرد پنجاه در خلق
انسان و پنجاه در خلق انسان و این امام فخر الدین محمد محمود که ما
بصدد ذکر اوئیم در عهد دولت بهرام شاه از فحول ائمه غزنین بود
و تفسیر بصائر یبیینی تألیف اوست و رای آرای که ترجمه غرر و
۱۵ سیرت نصیف او و صحیفه الاقبال که در معارضه تیغ و قلم است ساخته و
پرداخته او و او را تصانیف بسیارست و از اشعار او بر یک رباعی اختصار
کنیم هر چند معروفست و لیکن بغایت مطبوع است در آن وقت که رایب
دولت سلطان سعید سبخر نغمه الله بر حتمه بر صوب مالک غزنین خافق
گشت تا بهرام شاه را مالش دهد و مالک غزنین را مستخلص و مستصنی
۲۰ گرداند و بهرام شاه را با او امکان مقاومت نبود امام فخر الدین محمد محمود
نیشابوری را برسالت فرستادند و چون بحد تکینا باد بمعسکر منصور پیوست
بوسیلت پیری و تقدّم جانب او مرعی ماند و او را پیش بردند بعد از
رعایت جانب ادب و اقامت شرایط خدمت زبان بر گشاد و گشت بهرام
۲۴ که شاهی ازین درگاه یافته است مقام خدمت میبوسد و میگوید بیت

معمره هراة اعاد الله نصرتها در خانقاه سلطان با سم شیخی موسوم بود سجّاده
او خاک در دبه افلاک ی زد و زبان زمان میگفت بیت
ای بنده خرقه کبودت * در جنت عدن حله پوشان
و چند کتاب ساخته است در بیان حقیقت و روش طریقت بنظم پارسی
مثنوی و جمله بغایت معنوی و قطعه از آن وی درین جمع ثبت
کرده آمد نظم

ای جان جان جانها جان را بلطف جان ده
آنی که آن آنی دل را برحمت آن ده
تن شد گران ز مهرت دیرش ز غم سبک کن
دل شد سبک ز عشقت زودش ی گران ده
بفکن ز خان و مانم برکش ز این و آنم
بگسل ز عقل و جانم از هستم گران ده
درد دلم فروز کن جانم ز عشق خون کن
از جنتم برون کن در قریم امان ده
تو مالک جهانی مولا انس و جانی
مارا ز بی نشانی بخود بخود نشان ده
مارا ز فقر و مستی برهان ز شرک وهستی
و اندر جهان پستی توحید خود عیان ده
غزل،

ما ز خرابات عشق مست الست آمدیم
نام یلی چون بریم چون همه مست آمدیم
ساقی جام الست چون و سقام بگفت
ما ز سر نیستی عاشق هست آمدیم
خیز دلا مست شو از ی قدسی از آنک
ما نه درین تیره جای بهر نشست آمدیم

و اگرچه در لباس ائمه بودی اما در زئی متصوفه رفتی و این ابیات
دلفریب از آن ویست میگوید

ز آن پیش که ناگه لب خشک بند * دزدد شکری ز آن دولب پر خند
لشکرگه زنگبار بر گرد رخس * از مشک طناب در طناب افکنده
غزل،

چه دردست این که عشقش نام کردند * وزو آشوب خاص و عام کردند
هر آنچ اندر زمانه درد دل بود * یکی کردند و عشقش نام کردند
خراباتیست اندر عشق کآنجا * ز خون دل ی اندر جام کردند
بیک ساغر در آن بختانه مارا * چنین سرمست و بی آرام کردند
۱۰ بسا توسن نمای تُند پندار * که زیر بار عشقش رام کردند
هم او گوید
غزل

نه یکی روز ز وصل تو نشان یافته ام
نه یکی شب ز فراق تو امان یافته ام
دوش از دست غمت این دل غم پرور را
خون چکان نعره زنان جامه دران یافته ام
هیچ عاقل نکند باورم ای دوست که من
دل دیوانه خود را بچه سان یافته ام
نظری کردی روزی بمن سوخته دل
هرچه دارم من بیچاره از آن یافته ام
بدو جویر من اگر هر دو جهان گم گردد
۲۰ چون ترا یافته ام هر دو جهان یافته ام

(۱۲۴) الشیخ الامام شمس الدین محمد ابن الطغان الکرمانى،

شمس الدین که در دریاء طریقت غواص است و در خانقاه حقیقت سر
۲۴ خواص در قال محسود اعادی و در حال مقصود حاضر و بادی و در شهر

باران عدل بار که این خاک دیرهاست

تا بر امید قطره باران نشسته است

وقتی در ری تذکیر میگفت رقعۀ بدو نبشتند که مجلس کوتاه میگوئی و
ما مشتاقیم بر بدیهه گفت، رباعی

در مجلس ما گلی و خاری باشد * آکوش آکوش مرغزاری باشد
صد تا صد گر پلاس و کرباس بود * این اکسون است کلاه واری باشد
وقتی نامه نبشت به نزدیک خواجه امام شهاب الدّین خیوقی و این قطعه
از آنجا نوشته آمد

نامه کرینجا بدان جناب نویسند * بر رخ نقره برزّ ناب نویسند

۱۰ دفتر القاب انبیا بکشایند * تا هم از آنجا بدو خطاب نویسند

آنک دو صد آفتاب پرتو او شد * بهر خدا چون بدو شهاب نویسند

و درینجا میگوید

از صدقات علوم اوست که اورا * در همه فن صاحب النّصاب نویسند

از سطوات بیان اوست که بر خصم * در جدل شرع شیر غاب نویسند

۱۵ از حرکات بنان اوست که اورا * در ره دین مالک الرّقاب نویسند

و جو معیشت نبشته اند مرا لیک * چون خط نشنه که بر سراب نویسند

یا بفراغت جواب من بنویسی * یانه بفرمای تا جواب نویسند

و این رباعی هم در آن نامه درج کرده بود در مدح سلطان خوارزم شاه

رباعی،

۲۰ ای شاه عراق چیست یثرب بستان * آفاق ز دست متغلب بستان

خورشید صفت برآ ز مشرق روزی * بر شام زن و خراج مغرب بستان

(۱۲۲) الامام صفی الدّین الیزدی،

صفی یزدی که بصفاء دل و خاطر خورشید را طعنه زدی و پیوسته جز

۲۴ بر جاده وفا و سجدۀ صفا نبودی در عهد ملک طغان شاه قربتی باقت

سلك خدمت منتظم بود چون صدر الدین شرف دست بوس شاهانه در
یافت گفت امام جلال خواری که پیوسته عزیزی ذات خود از دعاء
پادشاه جسته است بر درست اگر فرمان شود تا در آید، فرمود که در
آید، امام جلال الدین خواری در آمد و بنشست و بدیهه این قطعه
انشا کرد،

داعی که پیش تخت بفرمان نشسته است
آنجا بد ایستاده که دربان نشسته است
پروانه ز شع سلاطین بدو رسید
گفتا که اندر آی که سلطان نشسته است
چون سجد گه بدیدم پروانه حشو گفت
اسکندری بجای سلیمان نشسته است
ای آنکه طوق نعمت و طغرای حکم تو
بر گردن عراق و خراسان نشسته است
آبستن است کوس نو شاهان ز حمل فتح
وینک پی ولادت ایران نشسته است
قاضی راست حکم ترازوی عدل نست
و اینک گواه عدل که وزان نشسته است
ای چرخ و انمای که گردی ز خیل او
بر رنگ روی هیچ مسلمان نشسته است
الا که گرد لشکر چون مور و چون ملخ
بر دانهاء خرمن دهقان نشسته است
در یاب نان و غله ییک لطف حاجتست
کاندر بها جوی دوسه بر نان نشسته است
و اینک ز بهر سنبله و دانه نانباست
چون عقرنی که از پس میزان نشسته است

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

و بحکم آنکه عظیم مشهور بود کتابت آن در توقّف افتاد و این شعر هم
اوراست

باز غم هجر یار بر دل ما زد جرس
جز ز پی وصل او من نزدم يك نفس
دست غم او نهاد عقل مرا پای بند
طبع بهی فگند روح مرا در خرس
خطّ فنا گر کشد دست غمش بر بقا
روح نگوید که باش عقل نگوید که بس
هیچ کسان را غمش از چه مواسا کند
کآن که کسی بود بود در غم او هیچ کس
بلبل علوی شدی اندۀ سفلی مخور
سوی نشین گرای بر جه و بشکن قفس
کین همه بی مایگان از پی سودی شدند
چار ره عشق را بستۀ بند هوس
۱۰ و نظم از وی کم روایت کرده اند اما هر نکته از نثر او جهانی است و
هر دقیقه از دقائق تذکیر وی عالی ذکر او بدین قدر اختصار افتاد،

(۱۲۱) الامام الاجلّ جلال الدّین ملک الکلام فضل الله الخواری رحمه الله،
جلال خواری که رابض رای او جلال خواری در زردۀ آسمان گذار
خورشید کشیدی و چون بلبل نطق او بر چمن منبر در نوا آمدی
۲۰ طوطیان او هام شکر چین گشتندی الفاظ مقبول او چنان معسول بود که
شکر از غیرت آن غسل دیوانه وار در فی نشست و قند از ذوق وعظ
و پند او در قید عجز ماند و در آن وقت که رایات سلطان نکش نغمۀ
الله بر حننه بر دیار عراق خافق شد و بر درِ ری معسکر ساخت صدر
۲۴ الدّین و زان بخدمت حضرت سلطان آمد و جلال الدّین خواری در

رباعی،

مائیم بجان عشق ترا بخریه * پیوند دل از صبر و خرد ببریه
تو فارغ و ما باشک پُر میداریم * از چاه زنجندان تو حوض دیه

رباعی،

دوشم همه شب درد در افزایش بود
گریبان شدم از هجر تو و جایش بود
وین طرفه که با این همه محنت شب دوش
با نسبت شبها شب آسایش بود

(۱۲۰) الامام الاجلّ ملک الکلام علاء الدین الخواری،

۱۰ علاء خواری که با عزّت شعر او شعری بیلاء خواری مبتلا شدی و با فصاحت کلام او عطارد که تیرست بر اعوج چون کان راست استادی جمله فصحاء عجم مر آن طبع زاینده را بنده شد و کلّ فضلاء عراق و علماء آفاق در مقابله او بقصور خود اعتراف نموده و از بحر فضایل او اغتراف افزوده و از بزرگی شنیدم که روزی مجلس میگفت و سحاب بیان او دُرّ ۱۵
فوائد بر سر مریدان او [میرنجات] بیهانه آب خاك در چشمه احوال آن جمع پاشید و بر بدیهه این بیت گفت،
قطعہ

دُر در صدف از بیان او ی نالید * باران پدرش بود مر اورا مالید
و قطعہ گفته است از غایت ابرام و ملالت از مریدان میگوید، قطعہ
از ملالت ای مریدان مبروم * بر دل و جان داغ حرمان ی روم
۲۰ هر کجا شهریست اقطاع منست * گه بایران گه بتوران ی روم
صد هزاران ترک دارم در ضمیر * هر کجا خواهم چو سلطان ی روم
تخت منبر چون مسلم شد مرا * چتر بر گیرم چو شاهان ی روم
و این قصیده معروف او گفته است،
قصیده

۲۴ صاحب صدر منبرا خیز بآسمان برآ * همین که مدار عرش را قبله انبیا نوئی

درین خشك سال امل جز ز دینه * که هست اندرو مردی نم ندیدم
 بجز درگه پادشاه جهان را * پناهی در اطراف عالم ندیدم
 بسی گفت گردون و گوید که مثلش * درین سیرهاه مقوم ندیدم
 بجز خدمت و بندگی درش را * قد خویش پیش کسی خم ندیدم
 جز او هیچ عقل مصور ندانم * جز او هیچ روح مجسم ندیدم

(۱۱۹) الامام العالم کمال الدین زیاد الاصفهانی،

کمال زیاد که در نرد راست فضایل جمله افاضل را شش ضرب فره دادی
 و بر بساط هنر نرد بُرد او تمام خصال کمال آمدی در سواد عراق مسوّدات
 اشعار او را فضلا بر اطباق احداق نبشتند و هنرمندان آفاق اوراق لطایف
 ۱۰ او را بر آماق نهند و در ذمّ دنیا و بیوفائی او این مخدّره دانش بر
 منصّه نمودار جلوه داده است شعر

این عرصه که گفت خوش جهان نیست * خاکش بر سر که خاکدانیست
 عاقل بخدا اگر گریند * گردی که فراز آن دحانیست
 این هفت رواق بر کشیده * بر طام قدس نردبانیست
 ۱۵ و این هفت بساط خاک خورده * بر درگه قدرت آستان نیست
 این خطّ سپید آیام * محنت کدّ غم آشیانیست
 مارست طلسم گنج کمر جوی * سودی که پیش چنین زیانیست
 آن کوست نگاهبان گنجی * سلطانش مخوان که پاسبانیست
 [جز زهر نداد در نواله * گردون که بشکل گرد خوان نیست]
 ۲۰ جز نیر ندوخت بر دل و جان * این چرخ که خانه کمانیست
 در لاله نگر بچشم حسرت * کان عارض خوب دلستان نیست
 بر سرو گذر پهای عبرت * کان قد بلند کامرانیست
 عکس گل روی دلبران است * هر جای که شاخ ارغوانیست
 رنگ رخ زرد خفتگان است * هر جای که برگ زعفرانیست
 ۲۵ بر گلبن اگر گلی بخندد * بگری که لب شکرستانیست

چند در راه عاشقی رفتن * ره بگردان که این نه بس راهیست
وله، عزل،

يك شب سوی دوستان گذرکن * در کار شکستگان نظر کن
گفتی که دلت بغیر بسوزم * گرد دل بینی ازین بترکن
چون آینه ز لطف زهار * ای آینه زآه من حذر کن
رباعی،

هر لحظه بنوعی دگر رنجانی * احوال می پرسی و خود میدانی
تو سرو روانی و سخن پیش تو باد * میگویم و سر بهرز می جنبانی
رباعی،

۱۰ یارم چو ازین عزم سفری آید * بر من همه خُری ببری آید
گلگون سرشکم که روانست چو آب * از گرم روی بروی دری آید
رباعی،

آن زلف بیاد داده بر پام بند * هان تا نشوم گشاده بر پام بند
در آب دودید غرقه گری نشوم * بر خیز و سبوی باده بر پام بند

۱۰ (۱۱۸) الامیر الامام ظهیر الدین عبد الله بن شفروه،

پسر عم شرف الدین که افضل زمان و اکمل دوران بود ظهیر الدین که
خاطر او از آفتاب تابان بوقت ظهیر روشن ترست ذاتِ مطهر او از
لطف مظهر موجودات مطهر گشت چون مظاهرت افضل بدو بود از آن
وقت که در ظهور آمد لقب او ظهیر آمد، نظم

۲۰ ز باغ فلک يك سپرغم ندیدم * ز زخم جهان هیچ مرهم ندیدم
ز جور زمانه دل خویشتم را * یکی طرفه العین خرم ندیدم
درین عمر نهاد انسی بمن روی * کران پس جفاها می محکم ندیدم
چنین دان که هرگز گل شادئی را * ز خار جفاها مسلم ندیدم
۲۴ دی کمر زدم کاستین نفس را * ز خون دل و دیک معلّم ندیدم

دم لطف تو ازهار و ریاحین * هم از قلب زمستان می نماید
وله،

گر توانی ای صبا بگذرشی در کوی او
ور دلت خواهد بیر از ما پیای سوی او
حلقه زلفش مجنّبان جز بانگشت ادب
هان و هان تُرکی مکن با طره هندوی او
آن زمان کآنجا رسی آهسته باش و دم مزین
تا نشورد خواب خوش بر نرگس جادوی او
دست سیمینش بگیر و عهد با او تازه کن
ای که جان بُردی زدست و ساعد و بازوی او
گر هی خواهی که بر سرو بلند او رسی
نردبانی عنبرین ساز از شکج موی او
گر دلم را بینی آنجا گو حرامت باد وصل
من چنین محروم و تو همواره همزانی او
يك سفر کن يك سحر از بهر مشتاقان او
پس رهاوردی بیاور هم ز خاك كوی او
غزل،

رخ خوبت بحسن چون ماهیست * تن زارم ز ضعف چون کاهیست
لشکر دل پیادگان تو اند * رویت آخر رُخیست یا شاهیست
دل تنگم قرارگاه تو شد * ز آنکه تو بوسنی و دل چاهیست
بج تو عمر دراز کوتاهیست * گرچه روزی بچشم من ماهیست
آن دهن خانه تو بر هیچیست * و آن کمرگاه تو تهی گاهیست
هر غمی در دو چشم من خونیست * هر دی در دهان من آهیست
بر در تو ز خاك خوارترست * هر کرا رونقی است یا جاهیست
ای دل از عشق آن ستم پرور * توبه کن ورچه خوب دلخواهیست

از بانگ او چو باران زهره هی چکد
 زیرا که خود چو برق و صهباش چو تندرست
 زینش چو طاق چرخ مقرنس مقوسست
 نعلش چو ماه نو بکواکب مدورست
 تاب دُمش ز لطف چو جعد سمبران
 شکل سُش خمیده چو ابروی دلبرست

و در قصیده دیگر میگوید

رُخش ماه از گریبان هی نماید * بنفشه از گلستان هی نماید
 ز طره مشک و عنبر هی فشاند * ز چهره ماه تابان هی نماید
 مدار چرخ آب زندگانی * از آن چاه زخندان هی نماید
 ز بلورین زخندان گوی دارد * ز بیخ زلف چوگان هی نماید
 دهانش نقطه تنگست و قد راست * ز خط بر نقطه برهان هی نماید
 رخس در دلبری تا خط بر آورد * بنامیزد دو چندان هی نماید
 ز شرم او صدف لب هی بدوزد * چو او لؤلؤ دندان هی نماید
 مرا بی پسته شکر فشانش * چو فندق پوست زندان هی نماید
 لب او تا قباء خضر پوشید * بظلمت آب حیوان هی نماید
 دلاور غمزه مردم شکارش * بعینه تیغ سلطان هی نماید

هم درین قصیده در مدح میگوید

نهادش جودئ حلمست لیکن * بیانش موج طوفان هی نماید
 نخل میگردد از وی مهر هر روز * که آن رخسار رخشان هی نماید
 چو ابر و برق طبع و خاطر او * در افشان و زرافشان هی نماید
 نهال پاکش از فرط لطافت * چو عیسی سر بسر جان هی نماید
 بچشم زنده پیلان زمانه * ز هیبت شیر غزان هی نماید
 ایا شاهی که از آواز کوست * دماغ چرخ طیمان هی نماید
 سموم انتقامت دود سبب * ز آب روی رضوان هی نماید

رادی که از رواج اخلاق پاک او
 این طبله معلق گردون معطرست
 حقا که نزد فکرت عالم فروز او
 سر چشمه فروغ کواکب مکدرست
 و الله که پیش همت گردن فراز او
 ميموع انتقال معادن محقرست
 دریا کفی ز پنجه گوهر فشان اوست
 خورشید نیم ذره از آن رای انورست
 از بهر خالک بوس جناب رفیع او
 چوگان قدّست هر که برین گوی اغبرست
 ای خسروی که ابلق اّبار رام نست
 وین چرخ سرکش از بُن دندانست چاکرست
 زخم پلارک نو جهان سوز [و] جان شکار
 پیکان ناوک نو جگر دوز [و] صفدرست
 بیکران باد پای تو چون آب خوش رَوست
 رخس تناور تو چو گردون نگاورست
 صفت اسپ میکند

اسپي است چست خيز [و] سبك پوی و نیزناز
 کر پویه و شتاب مگر باد صرصرست
 چون کرسی دوان شد با چار فائمه
 چون کشتی روان شد با چار لنگرست
 آهو خرام و گور سرین و پلنگ طبع
 خرگوش گام و شیر دل و پیل پیکرست
 رخشنده در میان کواکب چو کوكي
 پرنده چون شرار و فروزان چو اخگرست

عقل را مرشد شافی و ذهن را مصفله وافی بود فامًا لطف طبع مر وی را
 باعث و مُحَرِّض ی آمد بر آنک گاه گاه نظی چون آب زلال و شعری
 چون سحر حلال پردازد و در غزل و مدح لطایف طبع و ظرایف نظم
 مرتب گرداند و دیوان اشعار او مشهورست و در نیشابور زیادت از صد
 ه طبق کاغذ دیهام و آنچه درین وقت بدست آمد و خاطر مرا بر حفظ
 بود در قلم آمد و این قصیده در مدح جلال الدولة ارسلان [بن]
 طغرل گفته است،

قصیده

ماهست یارب آن رخ زیباش با خورست

سروست قد و قامت او یا صنوبرست

لعلش ز لطف هم دم عیسی مریم است

۱۰

رویش بحسن غیرت و آزار آزرست

آن روی جان فزایش نیکبست زشت کار

و آن چشم نا توانش ضعیفی ستمگرست

دردا که زلف هندوے اورا قرارگاه

گلبرگ تازه است و مرا خار بسترست

۱۵

رویش چو آذر است فروزان و نوربخش

و آن خط مشکبارش دودی پر آذرست

گوئی بلور بود ز نخلدانش پیش ازین

و اکنون ز بوی و رنگ خطش گوی عنبرست

کوچک دهان او که نمکدان جان خود اوست

۲۰

چون بخت تنگدستان هم شور و هم شرست

رویش چو رای خسرو آفاق روشنست

قدش چو طبع شاه جهان عدل گسترست

شاهی که از نتایج رایه منیر او

ظلمت سرای کلبه خاکی منورست

۲۵

منم منم که جهان رنگ و بوی من دارد
 منم که دلبر باغ و عروس در چمن
 و لیکن این همه هست و چو باد بر خیزد
 حدیث من ورقی باز کن که من نه منم
 غزل،

ای ز نرگس قدمت خود بین تر * وز بنفشه گلّهت پُر چین تر
 دمبدم آن رخ گلرنگِ خوشست * هست از بادِ سحر گل چین تر
 رحمتی در دل سنگین آور * اے ز جانم دل تو سنگین تر
 ای که بر خاکِ درت باد صباست * نا توان تر ز من و مسکین تر
 تلخیِ پاست آخر تا کی * ای دهانت ز شکر شیرین تر
 غزل،

آتش عشق چون زبانه زند * خاک در دینۀ زمانه زند
 عقل را سوی عشق ره ندهد * و ر بسی سر بر آستانه زند
 خنک آنرا که بر ستیزه عقل * دست در باده مغانه زند
 ندهد عقل بر دلم جز کثر * تا دلم راست این ترانه زند
 دل چو از چشم بار مست شود * تیر مقصود بسز نشانه زند
 و له،

عاشقان امروز هریک با کناری رفته‌اند
 هریک اندر جست و جوی غمگساری رفته‌اند
 عاشقان را چند گوئی دل کجا شد سوی زلف
 بیقراری چند سوی بیقراری رفته‌اند

(۱۱۷) الامام العالم شرف الدولة والدین محمد شرفه علیه الرحمة،

از امثال اصفهان بل از اعیان جهان بوده است درۀ التاج علم و واسطه
 العقد دانش اگرچه در علم تذکیر شهرتی داشت و مواعظ و نصایح او

جمال و شه بیتِ قصیدهٔ افضالند صدای صیت ایشان باقاصی آفاق رسیده
و شکرآب جود ایشان سکرات جانرا نسکین داده و صدر الدّین که ذکر
او رفت از سواران میدان فضل سابق و محبّی بود و بحلبهٔ جمال منجّی و
این جمال الدّین هم شکوفهٔ آن غصن و غصن آن ارومه و دُرّ آن صدف
و درّی آن شرف است نتایج طبع او عروسان زیباروی و پردگیان سیاه
موی اند ابکار خاطر او چون حور عین موزون کانهنّ بیض [مکُون] و
برهان این دعوی و مصداق این معنی این شعرست،

چو گل بخت بر آمد که خسرو چمن
خدا بگات رباحین و شاه انجمن
ز شاخ چتر زبرجد مراست در عالم
زمردست جلال و ز لعل پهرنم
سرور سنبل و شادی روی شمشاد
جمال سوسن و سرو و امید یاسمن
ازین نیاید با هم لب من از خنده
که لاله کرد پر از برگ ارغوان دهنم
همه تن من جانست سر بسر گوئی
همه چو عیسی روحم گهان میر که تنم
مرا خود از لب خود آرزوی بوسه کند
کدام بلبل من مست عشق خویشتم
بچنگ بلبل مطرب درید پردهٔ من
جوابش ار ندلم پس نه مردم و نه زخم
برون ز مشغله در عشق او چه خدمت کرد
همین بس است که گوید که من ترانه زخم
نظاره رخ من سیم مطربش بس است
اگر نه سرخ درستی دو بر کفش فکتم

و این چند رباعی از منشآت طبع اوست،
 رباعی
 ای خطِ دمیّه گرد آن لب چه خوشی * وی سنبل بر لاله مرکب چه خوشی
 ای روز بروز کرده از شب چه خوشی * وی سبزه باغ حسن یا رب چه خوشی
 رباعی،

• زلف سیّمت که مشک با او خم زد * مشاطه فطرتش خم اندر خم زد
 یلک ره بمنش سپار تا یکباری * برهم زمنش که عالی بر هم زد
 رباعی،

از عقل عنان بتاب و در ساغر پیچ * وز خلد و سفر بگذر و بای در پیچ
 دستار و قصب بباده بفروش و مترس * کم کن قصی پس طرفی در سر پیچ
 رباعی، ۱۰

بد باشد اگر خاطرنیک اندیشت * یادی نکند ز عاشق دل ریشت
 باز آی مگر بر رخ تو جان بدم * بنشین پیشم مگر بیرم پشت
 رباعی،

کردیم دگر شیوه زندی آغاز * تکییر زدیم چار بر پنج نماز
 ۱۵ هرجا که پیاله ایست مارا بینی * گردن چو صراحی سوی او کرده دراز
 رباعی،

یاران همه با هم اند و تنها من و تو * کین است مگر زمانه را با من و تو
 هر دلشده که بود با دلدارش * بنشست بکام خویش الا من و تو
 رباعی،

۲۰ آن صبر که بیتو باد پیمود برفت * و آن عقل که بی تو صبر فرمود برفت
 وصل تو چو گل بدوستان دیر رسید * دردا که چو گل ز بوستان زود برفت

(۱۱۶) الصدر الاجلّ جمال الدّین النّجندی رحمه الله،

خاندان خجندیان در صفاهان ملاذ ارباب فضل و معتمد اصحاب دانش
 ۲۴ و مستجمع کاملان جهانست و هر فردی از افراد آن جمع دُرّ فرید

نقاش صورت تو بی ذهن و بی تفکر
در يك بدست کرده فردوس را مساحت
آهوی دل فربیی با روضه جمالت
در نرگس تو رفته خفته باستراحت
از روح پاك برده خوئی نو لطافت
بر عقل كل نموده اخلاق تو رجات

فصل سوّم، در ذكر صدور و افاضل عراق،

(۱۱۵) الصدر الامام الاجل صدر البله و الدین الخجندی نور الله قبره،
صدر خجندی که از رؤساء اصفهان بل از امثال صدور جهان بود آسانی
۱۰ بر زمین و آفتابی در زین دور گور عامه او بر تدویر آفتاب تابان
تاوان میکرد و رشح قلم او در آن اقلیم اثر ششیر بزبان باظهار میرسانید و
با این همه مکت و استظهار و قدرت و افتخار در کرم چنان گشاده دل
و دست بود که دخل کان و یسار بحر با خرج يك روزه بین او بس
نی آمد و با این همه فضایل و شامیل اورا شعرست مطبوع و در تازی
۱۰ و پارسی و نظم و نثر قدرت او کامل و داعی تتبع اشعار و تصنیع کلمات
او کرده است و از هر جوئی قطره و از هر کئی جزوی و از هر گلی
برگی بدست آورده اما درین مجموعه طرفی از لطایف ابیات و اشعار
او اثبات افتاد، این غزل اوراست،
غزل

دلبرا راه مزین پرده بساز * مطربا زخم مزین زخمه نواز
۲۰ حجره خالی و رقیبان در خواب * چشمها خفته و درها همه باز
چکم وای که امشب شب من * هست کوتاه و مرا قصه دراز
منشان هیچ قدح را ز طواف * تا که بر خاست صراحی به نماز
شبه حسن تو ای ماه فلک * سر طراز همه خوبان طراز
بی سبب گرم مشو سرد مگوي * نرم شو اسپ جفا تیز متاز ۲۴

نیلوفر اندر آب گشاده ز رخ نقاب
 بر خالك شنبلید به پیشش نزار و زار
 بر طرف جویبار ببالید سرخ بید
 مرجان صفت و لیک زمرد گرفته بار
 اغصان بوقت باد چو یاران گه وداع
 بگرفته بکدگرا از مهر در کنار
 ابر آستین و دامن پر کرده از گهر
 در پیش او گشاده بجاخت کف چنار
 آزاد سرو در سه صفت همچو شاه بود
 شه را ندیده و شده در بندگی چو مار
 بگشاده ده زبان ز برای ثنای شاه
 و آنگه ز عجز کرده بخاموشی اختصار
 در بقاء علم و عدل شهنشاه ملک و ملک
 خورشید بزم و رزم خداوند گیر و دار
 فرخنده رای مملکت آرای کز صلاح
 بیرون ز کردگار چو او کس نکرد کار
 ربایات فتح و نصرش عالی بهر مکان
 آیات مجد و فخرش ظاهر بهر دیار
 پیوسته خار خشم و گلی غنوا و شده
 عاری ز عار ظلم و مجرّد ز جور خار
 عرق کرم و اصل قدیم ورا بشرح
 نتوان تمام گفتن در عمر مستعار
 وله،

ای آفتاب رویت در مطلع ملاحظ
 پرورده چون لب تو لعلی بکان راحت

رباعی،

رویت چو گل و گلاب از وی بچکد
ماهست که آفتاب از وی بچکد
یا رب که چه آتش است کاندلر و صفش
هر بیت که گویم آب از وی بچکد
رباعی،

من از همه بیش در غمت کمر زده‌ام
بر جان گبره مهر تو محکم زده‌ام
دوش از تو مرا هر آنچه حاصل بودست
جز دیده خویش جمله برهم زده‌ام

(۱۱۴) الامام رشید الدین محمد بن محمود الاسفزاری رحمه الله،

رشید الدین اسفزاری که بر یکران بیان بلاغت سواری اورا مسلم بود
و حیل فضایل او مبتم و معصم شمایل او محکم عروسان پرده ضمیر او
زیبا روی و دلبران ختن طبع او گشاده موی در مدح ملک بلور این
۱۰ عقد مروارید بدست بیان بساخت و آن پادشاه حق فضل اورا بشناخت
می گوید

قصیده

بر آرزوی خدمت درگاه شهریار
رای سفر گزیدم در موسم بهار
صحن فضا شده ز ریاحین پر از بخور
روی هوا شده ز طبایع پر از بخار
اندر گل موژد رنگی ز روی دوست
در عارض سمن عوضی از بر نگار
بگرفت لاله بر کف جام شراب لعل
زیرا ک بود دیده نرگس پر از خار

ز راهتاز جهان احتما گزین یفین
 که نیست بیش در پختای احتمال وفا
 ز جیب غیب طلب نقد عهد کر دست
 گسست دامن یار نکو فعال وفا
 غزل،

نوئی ای جان ز دولب درمانم * مرهم گر نکئی در مانم
 نکئی کار برای دل من * تو خود این راه ندانی دامنم
 آنچه زان بیش نباشد غم تست * و آنچه زان کم نبود من آنم
 شکری از تو بجان خواهم خواست * گرچه از پسته دهی بستانم
 رباعی،

جانا بتو حاجت وصال آوردم * وین هم ز طمعیهای محال آوردم
 مانند چوگان سر زلف تو باز * بر گوی زخندان تو خال آوردم
 رباعی،

ای دیده بیادش چو نظر بگشائی * در پای خیال او نشان بینائی
 ۱۰ آنگاه چو بر مردمکش بنشاندی * هشدار که دامنش بخون نالائی
 رباعی، دل در خم آن دو زلف یکتاش خوش است
 زیرا که نظر در رخ زیباش خوش است
 گر با من شور بخت شیرین رخ او
 که گه ترش است گوهی باش خوش است
 رباعی،

یادم نکئی از آن بفریاد آم * باشد که ز بند هجرت آزاد آم
 در هم شد و شکسته چون زلف توام * در زلف نگر مگر منت یار آم
 رباعی،

ای رفته و بیتو رفته آب از دیده * گل رفته و میرود گلاب از دیده
 ۲۰ تا باز نه ییمنت نه بینم خالی * خون از جگر آتش از دل آب از دیده

بمال گوش جفا و به بند چشم امل
 که چشم زخم فلک داد گوشمال وفا
 سمند عهد ز همت نی پذیرد زین
 از آن سبب که گسسته است ازو شکال وفا
 درخت لطف فرو ریخت برگ و بار کرم
 های عهد بینداخت پر و بال وفا
 نیافته است ز اصحاب عهد کس انصاف
 نه از بین وفاق و نه از شمال وفا
 ز آشنائی گیتی وفاق بیگانه است
 باشیانه عتقا شدست زال وفا
 باب شور جفا خوش دلند مشتی خس
 چرا که بی خبرند ازیم زلال وفا
 فروغ مهر فراغت در آسمان امان
 نه بدر قدر نمودست و نی هلال وفا
 یکی منم که بصد نوع در هزار غم
 ز جور چرخ جفا پیشه و زوال وفا
 ز هیچ بار وفائی نیافتم روزی
 مگر بخواب شبی دیده ام خیال وفا
 امید عهد و وفا نیست لیک تا نفسی
 جمال عهد نه بینم کجا جمال وفا
 بچار میخ جفا بسته ام چگونه کشم
 طناب خیمه اقبال در ظلال وفا
 بر قبول ز بذری سخن نیافتم
 در یخ شعر تر من بچشک سال وفا

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

چو هست زیر نقاب عدم جمال وفا
 صبا عهد مجوی و دم شمال وفا
 ز بس جفا که بینزود بکنفس نزند
 نسیم عهد درین عهد بر جمال وفا ۵
 سموم حادثه در باغ دین چنان بوزید
 که خشک گشت بیکبارگی تهل وفا
 بناقضان وفا در نگر که تا بینی
 چه مایه نقص فزودند در کمال وفا
 مزاج طینت عدل اندرون عالم نیست ۱۰
 برون عنصر عصرست اعتدال وفا
 ز ننگ مُشت لکد کوب نائبات فلک
 نهاده اند قدم در عدم رجال وفا
 شدست خانه دل خالی از متاع طرب
 که هست دست مروّت تهی ز مال وفا ۱۵
 وفا مجوی و منال از جفا که خالی شد
 کف کنایت احرار از منال وفا
 شدست غافل دله از کار و بار خرد
 شدست بسته زبانها ز قیل و قال وفا
 درین زمانه هوی غالبست و دین مغلوب ۲۰
 حدیث عهد مگوی و مپرس حال وفا
 دریغ آنک رخ خوب نو غروس جهان
 برهنه ماند ز زلف صفا و خال وفا
 وفا مجوی ز جور زمانه جانی
 که هیچ گونه نیایی درو خصال وفا ۲۵

کند مرکب او عدو و را پست * بزیر سُمی سر بزیر سُمی تن
رباعی،

ای دست چه دستی که چنین بیکاری * کو ناخست آخر که ازو سر خاری
نی نی تو نه دستی که دهان یاری * ز آن روی که تنگی و خط خوش داری
رباعی،

چون کرد فلک دوش پُر از غایب طشت * بر من ز شیخون غمت حال بگشت
از خواب خوش آب دیده را پُل بستم * چندانک خیالت بسلامت بگذشت
رباعی،

مشنو سخن عالم فالنی و مگو
و اندر طلبش مدار چندین نگ و پوی
دنیا چو گلست ای پسر بر لب جوی
تا چشم زنی نه رنگ بینی و نه بوی

(۱۱۴) الامام شرف الدین محمد بن محمد الفراهی رحمه الله،

ذاتی مجمع کمال فضایل و منبع زلال شمایل اگرچه از فرهست اما در مسند
۱۵ علم و عمل چون شاه فلک در برج حمل و اورا ایات دلفریب و رباعیات
لطیفست و در وقتی که این داعی را بر فره گذری افتاد فلک بمصاحبت
او مهاشات نمود از جفاء ارباب زمان شکایتی کرده بود و کارنامه
پرداخته و در معنی وفا دقیقه دقیق آورده برین جمله
۲۰ واو و فا و الف وفا باشد * تا درین عهد ما کرا باشد
در حروفش نگر تو بی کم و بیش * حرف علت دو دارد از پس و پیش
در میان فاست حرف دیگر او * وز نقط کوه قاف بر سر او
دور ما دور لطف و صمت نیست * چون وفا بی دو حرف علت نیست
چون برین صورست حال وفا * صورت حال چون کم ز جفا
۲۱ و در مطلع آن کارنامه غراض خامه اورا بحر زاخر خاطر درر فاخر این

زد فلک در خیل حکمت چنگ ز آن معنی که نیست
 خیمه هر جائی که باشد بی طناب آراسته
 بی تهور ننگرد رای تو در گردون از آنک
 رزم نبود بی طعان و بی ضراب آراسته
 سرورانرا امثال امر تو بوده رقیب
 گردنان را طوق فرمانت رقاب آراسته

قصید

این قصیده هم ازوست،

اے رخ تو قلب آفتاب شکسته * طره تو قدر مشک ناب شکسته
 حسن تو ملک خطا گرفته و عشقت * رایت اندیشه صواب شکسته
 ۱۰ روی تو معور کرد بارگو جان * زلف تو پشت دل خراب شکسته
 برده بخط و لب آب طوطی و شکر * طره همچون بر غراب شکسته
 قاعدۀ مشک چون رسید بغایت * گشت از آن عیبرین نقاب شکسته
 بادۀ عشق تو خورد عقل و خمارش * مستی آن نرگس بخواب شکسته
 فندق عتائی تو زخمه ناهید * بر سر هنگامه خضاب شکسته
 ۱۵ زلف گنه کار تو درنگ نکرده * توه صد کس بیک شتاب شکسته
 جزع گهر بار سنگ لعل بدخشان * ز آن صدف لؤلؤ خوشاب شکسته
 بلبله کردار اگر گریسته چشم * رنگ لب قیمت شراب شکسته
 غم چو فرو برده بیشتر برگ جان * نوک وی اندر دل کباب شکسته
 ریخته چشم عقیق ناب چو دیده * بر سمت سنبل بتاب شکسته
 ۲۰ وعده وصل تو مهد کج تماشا * از پی دلهاء کامیاب شکسته
 صورت حالم طلسم عربده عشق * بر در صدر فلک جناب شکسته
 و وقتی ارسلان خان عثمان سنی الله ثراه بزیارت سمین رفته بود و آن
 موضع است متبرک و مزاری شگرف این قطعه دو بیت بحضرت اعلی
 فرستاد،

بیت

۲۵ چو رای هاینون تقرب نماید * بوجه زیارت بسوی سمین

دیده رخ را کرده لعل از اشک تا بر شکر
 فندق عناب گون دید از خضاب آراسته
 ای سر کویت ز باران سرشکم هر شی
 بوده همچون آبگیری از حباب آراسته
 رشته مرجان بجزع اندر مرا باشد مدام
 تا نه در پاک داری لعل ناب آراسته
 زانک محتاج سؤالم کرد از روی عقاب
 شکر جان پرور حاضر جواب آراسته
 در فراق صبحدم هر شب ز یا رب گفتم
 چون سحرگاه از دعاء مستجاب آراسته
 نیکوئی کن کر نسیم لطف کرد آفاق را
 صدر میمون حضرت عالیجناب آراسته
 گردش افلاک بی احکام او محسوس نیست
 مصر جامع کی بود بی احتساب آراسته
 دور گردون عنکبوت روزن قدر ویست
 ز آنکه چون طاوس نر نبود ذباب آراسته
 ز آفتاب رای او زینت بود مر چرخ را
 تیغ گوهر دار گردد از قراب آراسته
 آفتاب آمد که زین مرکب رای وم
 بر فلک ز آنم بنور انتخاب آراسته
 نقره خنگ چرخ ترکیب هلال آورد و گفت
 گرچه زین زیباست نبود بی رکاب آراسته
 ای ز تلقین تو دفترها سر مملکت
 همچو دیوان مطیعان از ثواب آراسته

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

غمزه خوځوار فتان را فريب آموخته
 نرگس مخمور جادورا ز خواب آراسته
 طره بر خد زبرجد رنگ تو آويخته
 طوطی اندر سایه پرغراب آراسته
 خازن جنت ز رشك خط خلد آسای تو
 چهره حوران عين اندر حجاب آراسته
 ازدهاء عشقت اندر جان ما ره داشته
 گنج سوداے تو دلماء خراب آراسته
 بيدلان را حسرت ياقوت شکر بار تو
 عارض از خون جگرهای کباب آراسته
 عشق تو در چنگ هجران کرده نالانم چو نای
 دست هجران گوشالم چون رباب آراسته
 کرده رنجورم فراق اندر هوای شکر
 وعده وصلت قدحها جلاب آراسته
 غم فقاغم داد ز امید لب و خال و خط
 آن فقاغ از شکر و مشک و گلاب آراسته
 جزع گوهر یارم از سودای لعلت داشته
 آستانه را بیاقوت مذاب آراسته
 اشک من گرز انتظار وصل گلگون شد رواست
 مجلس عشرت نباشد بی شراب آراسته
 ز آتش غم دارد آسایش دل حور بهشت
 دوزخ سوزان نباشد بی عذاب آراسته
 آفتاب اندر حجاب غالیه است از زلف تو
 ای سہی سرو تو از بوی گلاب آراسته

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

چشم ز روی غم چو شفق داشت تا مرا
 بی روی او چو صبح شد از انتظار چشم
 بر روی ریخت گوهرم از چشم نا توان
 از روی اعتبار مرا در کنار چشم
 دارد ز اشک روی مرا پر نگار چشم
 آخر ز روی رحم یکی بر گار چشم
 در روی من بچشم حقارت نظر مکن
 کز عشق روی تست مرا چشمه سار چشم
 ز اندوه روی و چشم تو تا روز راحتست
 بر روی من سرشک بشبهاء تار چشم
 خونخوار چشم تست از آن روی میکند
 از خون دیده روی مرا پر کنار چشم
 گر چشم دل نیابد از آن روی خوب تو
 جان را ز روی حادثه گیرد غبار چشم
 چشم ستاره بار شد ای آفتاب روی
 مهتاب گشت روم از آن پر خمار چشم
 ای شوخ چشم روی مگردان ز من ولی
 از روی عدل ناصر دین بر مدار چشم
 و این قصیده هفتاد و یک بیت است و پنج مطلع نهاده است و این
 ۲۰ از فراید قصاید وی است، و در قصیده میگوید که مطلعش اینست

قصیده

ای جهان از چهره چون آفتاب آراسته
 ماه را در سایه زلف بتاب آراسته
 لاله را پیوسته از شمشیر برقع ساخته
 زهره را همواره در مشکین نقاب آراسته

روى حصار يان فلك چشم روز را
 يك سوز روى طائفه اين حصار چشم
 در پيش چشم روى هوا همچو زنگنى
 بر روى او نگاهشده از نور و نار چشم
 گردون نهاده روى و كواكب گشاده چشم
 در روى يكدگر همرا بر قطار چشم
 من روى بر زمين و دو چشم اندر آسمان
 بپياده رنگ رويم و ياقوت وار چشم
 مارا بروى آنكه شد اميدوار چشم
 از روى اوست فتنه درين روزگار چشم
 بت روى من كه خيره ز سحر دو چشم اوست
 بر روى نقش بتكده قندهار چشم
 نكند چو چشم آن صنم لاله روى باز
 ترگس بروى دشت و لب جويبار چشم
 گر چشم خيره ميشود از روى او رواست
 در روى آفتاب نگیرد قرار چشم
 ناريك شد دو چشم من از روى روشنش
 از روى وي نبست بلبل و نهار چشم
 گر شرم چشم داشتى آن سرو ماه روى
 بر روى او سرشك نكردى نثار چشم
 بي آب گشت رويم و در چشمش آب نى
 و آنكه ز روى او نه مرا اعتذار چشم
 بر روى آب مردمك چشم از آن نشست
 تا مردم آبروى ندارد ز يار چشم

(۱۱۲) الامام الاجل العالم زين [الدین] السجری،

با علی وافر طبعی دارد درآك چنانكه عطارد از ادراك سخش عاجز آید
و در صنعت شعر و انواع سخن هرچه بر جمله شعرا و متكلمان معجز
نمودست و كلی این طائفه از آن نوع عاجز بوده اند رام طبیعت اوست
و تولّد او از بحسك (۴) است قصبه ایست از قصبات فره و ذات او محقق
این مثل كه الرجال من الفُرى و اورا قصاد بسیارست و لطایف بی
شمار و ابیات و اشعار اورا از عزّت خلق چون ... در دل نهند و سواد
نظم وی را چون سواد دینه عزیز دارند و آن قصیده كه در هر مصرعی
چشم و روی لازم داشته است و اثر سحر حلال فرا نموده برهان علوّ سخن
۱۰ و لطف طبع او تمامست،
قصیده

پر پیکرست روی فلك بر گمار چشم
يك روی بین گشاده برو صد هزار چشم
بنگر بچشم سر كه شب از روّم ناختن
بگشاد روی روز و بیست استوار چشم
۱۵ روی سپهر گشت پر از چشم سر بسر
و اختر ز روی سیر گرفت اختیار چشم
روی سپید روز چو از چشم شد نهان
روی سیاه شب چو بدید آشكار چشم
افتاد روے خسرو انجمن چشم دور
۲۰ در روی مه گرفت فلك بنده وار چشم
از روے دور دیدم يك چشم روز را
دهر دو روی كرد پر از كحل وار چشم
تركان تنگ چشم فلك را ز روی روز
۲۴ در روی ظلمت شب هندی عذار چشم

وله، رباعی،

تن بی ادبی کرد و دل من خون شد * چون حد زدیش بهجر درد افزون شد
سودای تو ای جان من ای جان جهان * بیرون نشد از حد و زحد بیرون شد

غزل

۵ دیدار تو خدایا چندانم آرزوست * کز بهر آن مفارقت جانم آرزوست
جانان فدای جان نتوان کرد از آن سبب * جان میکنم فدا چو جانانم آرزوست
با صد فدای جان نبود وصل او گران * ارزانم آرزوست بس ارزانم آرزوست
دورئ و درد بود غناء من و کنون * مردم ز درد دوری درمانم آرزوست
درمان من توئی ز تو دوری چه میکنم * درمانم از تو از تو چه درمانم آرزوست
۱۰ تا کی ازین ترهه ما در صبح عشق * وجد و سماع و نعره مستانم آرزوست

وله ایضاً، غزل

يك سحر بر دل ما باد صبائی بفرست * دردمندم ز هجر تو دوائی بفرست
گر سزاوار گل روضه وصل تو نهام * آخر از باغ جنافات گیائی بفرست
قصه غصه ما را تو جواب نغمی * گر نمی گوئی پیغام بلائی بفرست
۱۵ گر ولای تو هی جز بیلا نتوان یافت * دل رضا داد برو باز بلائی بفرست
بندگانم بنادانی در خطه فسق * گرچه بر خط خطائیم عطائی بفرست
دارد از تو نظری شمس گدائی و ترا * چه زیان دارد مقصود گدائی بفرست
و این رباعی در حضور ملك ناج الدین بلدوز گفت،
رباعی

شاهها باید کر تو دلی کم شکند * لطف تو هزار لشکر غم شکند
۲۰ اندیشه بکار دار کاندلر سحری * يك آه هزار ملك بر هم شکند

رباعی

این قطره خون بسته قلب لقب * گفتا که منم محرم اسرار طلب
۲۲ گفتند که خون کیمش از اول کار * تا هر قلبی بلاف نگشاید لب

وله، رباعی،

دستی دارم چو کیسهٔ باد تهی * و آنکه گوئی مکن مرا یاد تهی
این پرده مزین ورنه کم از دستت * چون چنگ دل خویش بفریاد تهی

وله، رباعی،

بر روی بزم ز باده چون رنگ افتاد * زان روی میان من و دل جنگ افتاد
از چنگ هوئی باز خریدم دل را * معشوق ترانه زن چو در چنگ افتاد
هو گوید این رباعی

گه ناب کنی مشکبار تو کشم * گه غصهٔ جزع بر خمار تو کشم
بر دل ز نهال صبر یک شاخ نماند * آخر بکدام برگ بار تو کشم

۱۰ (۱۱۱) الامام العالم شمس الملة و الدین محمد بن نصیر السجری،

مالك ممالك كلام و سالك مسالك فضل و اکرام خطيب منبر بلاغت
عندليب چمن فصاحت در بستان تذکیر چون از سحاب بیان باران فضل
و رحمت آفریدگار باران کردی گلهای کشف حقایق شکفتی و الماس زبان
او در تقریر فقه و نظر چون در حرکت آمدی بهر کلمه گوهرهای شب
۱۵ چراغ تحقیق سنی و اشعار او مطبوعست و نثره‌اء او مصنوع و چند
تألیف ساخته است و چند تصنیف پرداخته است و مجمع البحرین که
میان حقیقت و شریعت ازدواجی داده‌است زادهٔ بحر قریحت اوست و
وقتی در سیستان از سجری شنیدم که در مقام مفاخرت و مباهات میگفت
شهر ما یسه چیز بر جملهٔ بلاد ربع مسکون ترجیح دارد، گفتم چیست آن
۲۰ گفت شیر و امیر و شعر این نصیر و این چند بیت از نتایج خاطر او
آورده شد
رباعی

در عالم یاری چو نماندست کسی * در عشق تو من باک ندارم نفسی

۲۲ دریای دلم که هست پر آب غمت * موجی زد و دُرهای بدر آورد بسی

زبور خوان ثنا و فضیلت باشد
از آن قبل غسل آید ز فضل زنبور
شدی بفضل و فضایل بهر طرف معروف
شدی بلطف و شمایل بهر کف مشهور
چو رومیان بصنایع چو چینیان بظروف
چو تازیان بفصاحت چو زنگیان بسرور

(۱۱۰) الامام بدرالدین [بن] نور [الدین] الهروی،

نادره گیهان و زینة فضلاء خراسان بود و در هراة بمجاورة او مستأنس
شدم و از لطایف الفاظ او ذخیره نهادم و از وی شنیدم که وقتی بخدمت
۱۰ علاء المملک [ملک] الامراء والوزراء ابو بکر الجاجی رحمه الله خدمتی نوشتم
و نظمی پرداختم چون در نظر مبارک او آمد مرا يك تخت جامه بُرد نیشاپوری
و دوتا اسکندرانی فرستاد، در شکر این لطف رباعی و قطعه بگفتم، رباعی
ای با تو بزرگان جهان خُرد همه * در جنب صفات صافها دُرْد همه
در تَرْد سخات بُرد من بسیارست * وین طرفه که آن جنیبت بُرد همه
۱۰ و قطعه اینست

چو اسکندرانرا مُعین و وزیري * از آنم فرستادی اسکندرانی
بلی بود یکتا و يك با ولیها * از آن تا کند با ولی همقرانی
مرا گفتم جامه که بر در طی آرم * که بخشیده حاتم تا بدانی
وله، رباعی،

۲۰ گفتمی که بگاز غم سرت برگیرم * چون شمع ز آتش رخت در گیرم
تا ظن نبیری که دل ز تو بر گیرم * از تو نبرم و بر برم از سر گیرم
وله، رباعی،

زردوست چو تو نیست دلارام دگر * وز سیم کشی چو بنده پُر دام دگر
۲۴ از دادن زر پخته هر روز ز تو * جز نفره ندارم طمع خام دگر

الله و زیارت روضه رسول الله تصمیم داده بودم چون بهراه رسیدم هر
کس از اعیان فضلا و وجوه علما در مقدم این ضعیف فصلی پرداختند
بتازی و شعر پارسی و فرید الدین بشار که از نصاب فضل با یسار
بود در آن تلطف با ایشان موافقت کرد و فصلی ببدایع و لطایف
مشحون کالفلک المشحون به نزدیک آن فلک زهد فرستاد که این ابیات
پارسی غبضی از آن فیض و جزوے از آن کل و برگ از آن
گلست،

شعر

زهی ز خاطر تو لشکر سخن منصور

خهی بهت تو کشور هنر معمور

سزد که خط غلامی ستاند از آفاق

چو هست مسکن تو خواجه خطه لاهور

ز روح پالک تو شاه زمانه جوید روح

چو آفتاب که امر عرش وام خواهد نور

اگر نه درس تو بودی حکم شدی مدروس

و گر نه عون تو بودی ادب شدی مقهور

موفق و بتوفیق حق نه معجب

محقق و بتحقیق خود نه مغرور

تویی چو روح بآثار در جهان مکشوف

تویی چو عقل بفضل از همه جهان مستور

خمیر مایه مهر تو در گل انسان

سر خرد بهلوائے خمار تو مغرور

ملك به نزد تو از راه عقبت مملوک

امیر پیش تو امر روی عزت مأمور

جمال باطن تو در صفا چو یافت کمال

بدفع چشم بد از وی سپند سوزد حور

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

از عزیزی غم عشقت را دل * در نهان خانه جان پنهان کرد
گفته خط مرا خوش خواندی * زین عبارت مه من نقصان کرد
ور کسی خط ترا خوش خواند * چون قلم سر زنش نتوان کرد

وله، رباعی،

پشت دل خسته را کجا می آرم * سودائی بستره را کجا می آرم
انجا سره درست را نیست محل * مس قلب شکسته را کجا می آرم

وله، رباعی،

بر عارض گلرنگ تو ای شهر آرای * بگر که فلک چه صنعت آورد بجای
دانست که گل چو رخ نماید برود * از مشک سیه نهاد بندش بر پای

وله، رباعی،

ای دیده مدام در پیت میگردم * صد گونه بلا ز تو بروی آوردم
در کشتن من تو بیش ازین سعی مکن * آخر نه ترا بخون دل پروردم

وله، رباعی،

بر خیز دلا گر هوست می باشد * فرمان بر اگر دست رست می باشد
در حلقه زلف یار فارغ بنشین * میزن نفسی تا نفست می باشد

وله، رباعی،

آن ترك چو یافت منصب جاندارى * يك لحظه نى شكيبد از دلداری
گفتم دل من نكه نى داری گفت * جانداران را چه كار با دلداری

(۱۰۹) الامام الاجل فرید الدین تاج الافاضل محمود بن البشار الهروی،

۲۰ فرید بشار که بشر جبین او بفضل متین او بشارت میداد و بیان شافئ
او از علم وائی او برهان هی نمود، ادبی اریب و فصیحی لیب و فاضلی
کامل و هنرمندی با حاصل [بود] و او را نظم و نثر نازی و پارسی و نکات
۲۲ بدیع و اشعار رفیع است و از شیخ زکی شنیدم که وقتی عزیمت حج بیت

ورهی گویند با تو این سخن * خشم ی گبری و صبرا میکنی
و هوراست این غزل

چون غنچه دلی دارم پر خون ز جفای تو
عمرم بکران آمد در عهد و وفای تو
هرجا که غمی بینی خواهی ز برای من
هرجا که دلی بینم خواهم ز برای تو
گفتی که چه باشد به دارو ز پی چشم
گردست رسی باشد خاک کف پای تو
صد جامه قبا کردم در آرزوی وصلت
در بر کشیت آخر یک دم چو قبای تو
در خون دل آن کس تا چند شوی آخر
کو از دل و جان گوید همواره دعای تو

وله ایضاً، غزل

بویا و عهد با تو که دل از وفا نتابی
که اگر کسی بجویی چو منی دگر نیابی
چه کنی سرشک چشم بجفا چو ناردانه
نه بس این که رنگ رویم ز غم تو شد چو آبی
دل من خراب کردی ز برای چشم مست
چه عجب ترا که چشم نشکبد از خرابی

وله، غزل،

هرچه از جور و جفا بتوان کرد * دوش با من غم عشقت آن کرد
بیم و امید تو تا روز مرا * گاه گریان و گهی خندان کرد
دُر اشک از صدف دیده من * تیر باران غمت باران کرد
چون نمکدان لب دید دلم * جگر سوخته را بریان کرد

گو فلان بنده تو دور تر تو رنجورست
پس اشارت بلبش کن کش از آن میسازد
گرچه این يك كلمه تركِ ادب بود و ليك
چکند کین نکند چاره جان میسازد

و هو گفته است
نظم
ای بخت سرگرفته در آوردم ز پای * گر هیچ ی توانی روئی بن نمای
ای روزگار عاقبت آن وقت آمدست * تا چند انتظار کجائی بیا در آ
بر بخت من زمانه بخندد بقیهقهه * بر حال من ستاره بگرید بهای های
در اینجا میگوید

۱۰ روئی گشاده دار چو دولت نمود پشت * دستی کشیده دار چو برداشت عمر پای
یا رب بدست نست مرین قفل را کلید * بر بنده رحمتی کن و این قفل برگشای

ذکر ائمه و علماء هراة و مضافات برم (۹) و سیستان و غیر آن

(۱۰۸) الامام الاعز فخر الدین الخطاط الهروی،

مذکری نیکو سخن لطیف طبع و واعظی مقبول قول مطبوع لفظ از مشایخ
۱۵ هراة و کبار خراسان است و من در هراة بخدمت او رسیدم و بمحاوره او
استیناس طلبیدم و از فواید او اقتباس کردم و ابیات و اشعار او در
غایت لطف طبع است و این غزل که
شعر

هُوَ أَشْبَهَى مِنَ الْأَمَانِ لِحَايٍ * وَ مِنَ النَّوْمِ وَقْتُ كُلِّ صَلَوةٍ

صنعت اوست و او گفته
نظم

۲۰ برگل از سنبل جلیپا میکی * بس مسلمان را که ترسا میکی
در نهان دها ز سینه ی بری * قصد جانها آشکارا میکی
ی ستانی عمر و عشوه میدی * راستی را نیک سودا میکی
۲۲ باده با ما میخوری و طرفه آنک * عربده همواره با ما میکی

دلا مکن هوس دلبران یغائی * وفا نیابی از ایشان هوس چه بیائی
چو ماه عمر تو اندر محاق پیری شد * تو آفتاب حقیقت بگل چه اندائی
بنه ز تارک پندار طیلسان امل * بنه ز فرق تکبر کلاه رعنائی
ترا ز دهر سیه کاسه کار بر ناید * تو با سپیدی این روزگار برنئی
هزار قیصر و کسری زمانه پنهان کرد * نهان نباشد هرگز بدین هویدائی
مجوی هرزه ز زهر کشنده نریاکی * مخواه خیره ز خار خنده خرمائی
و در مدح میگوید هم درین قصید

برند هر سحری روشن گلشن سبز * ز خاک درگه تو توییای بینائی
بروز رزم بشمشیر شیر مردانت * کنند یغما جان بتان یغائی
۱۰ شود زشت تو خسته پلنگ کُھساری * شود بشت تو بسته نهنگ دریائی
فلک نیشته ترا عبده و خادمه * زمانه گفته ترا سیدی و مولائی
[و در آخر این قصید گوید]

چو شعر من نبود دلبری بشیرینی * چو نظم من نبود طرفه بزیبائی
چه سود نظم چو لؤلؤ من که می نخرند * هزار شعر چو لؤلؤ بسعیر لالائی
۱۰ کرم کجا طلبم شعر بر که عرضه کنم * که شد نهان ز جهان قدر فضل و دانائی
گو گشای حوادث توئی و بس چه شود * ز کارم ار گره مشکلات بگشائی

(۱۰۷) الامام شرف الائمّه برهان الدین الاردلانی،

شعر او مشهورست و فضل او بر زبانها مذکور و اگرچه در زئی علما
بودست فاما اشعار آبدار لطیف پرداخته است و اکثر ابیات و اشعار او
۲۰ در شکایت فلک غدار بودست و البته بر کس اقتراح نکردی و از کس
چیزی نستدی مگر از کسی که او را بر وی ثقت افزوده بودی و در
قصید میگوید

خرّمَا بادِ شمالی اگر ت هست گذار
برِ آن ماه که او چنگ نوان میسازد

دفتر عاهات^{۱۱} در مطالعه دارند * وز سیر دهر انتخاب نویسند
آینه روح را مدادت خوانند * آبله راح را حباب نویسند
باز خرم از بلا دهر که کتاب * صدر ترا مرجع و مآب نویسند
قطعه قلب جواب شعر تو شاید * عکس صدرا اگر جواب نویسند

(۱.۶) القاضی الامام محمد الدین النّسوی،

قصه ایست در حدّ نسا که آنرا مینا میخوانند و قاضی محمد الدّین
که قاضی مینا بود دلش بنور علم دین مینا بود در زیر فلک مینائی
بلطف طبع مشهور شد و بر زبانها فضلا بحدود قریحت مذکور گشته، از
پسر او شنیدم که گفت که چون نداء ناعی حق بگوش [پدر] این داعی
۱۰ رسید بر فوات عمر عزیز نفسی سرد از دل گرم بر آورد و این رباعی
انشا کرد،

تعلیم حیاتم سبقی بیش نماند * وز دفتر عمرم ورقی بیش نماند
ای نفس بهی خیرت نیست مگر * کز روح طبعی رمقی بیش نماند
و در وقتی که قاضی شمس الدّین متقلّد عمل قضاء آن ولایت شد بتهنیت
۱۰ او رفت و این رباعی بگفت،
خواهی که میان خلقی قاضی باشی * باقی مانی گهی که ماضی باشی
بر خلقی خدا حکم چنان کن که اگر * آن بر تو کند کسی تو راضی باشی
و هم او گفته است،

تا چند هوای روی چون ماه کنی * تا کی طلب مرتبه و جاه کنی
۲۰ ای پای دراز کرده بر فرش امل * و قنست که دست از همه کوتاه کنی
و هموراست،

ما نام خود از لوح هوس بستردم * وین عمر گرانمایه باخر بردم
سرمایه بباختیم و شهوات شدیم * بدنام بزیستیم و مفلس مردم
۲۴ و این قصیده در حق یکی از اکابر خراسان گفته است
شعر

هر خط که سر از نقطه آن جیب برون کرد
از دایره خون حسین و حسن آمد
اسمیت ز فعل قلم عشق بصد حرف
هر نقطه آن خون که بر آن پیرهن آمد
اورا هم ازو گر کفن آمد چه عجب زین
نه لعبت قزرا ز لعابش کفن آمد
آن جان که درین واقعه تن داد شناسد
رنجی که ازین رنج بهر جان و تن آمد

(۱۰۵) الامام ظهير الدين ولي النسوي،

۱۰ از علماء نامدار و افاضل ائام بود، فضایل افاضل در پیش او قطری از
بحری و نظم ثریا و نثر نثره در مقابله نظم و نثر او از سوره سطری و
در نسا مصاحبت او در یافتن و این رباعی از وی شنیدم گفت رباعی
صبی ندمد نه آخر هیچ شی * تا نازه برویم نرساند نعی
حاصل من بی دولت حرمان روزی * دارم ز تر و خشک جهان چشم و بی
۱۵ و این قطعه در جواب شعر قاضی امام شمس الدین نسوی گفت رحمه الله
قطعه

جز بجنابت اگر خطاب نویسند * نقش معیاست کان بر آب نویسند
در نسبت خسروی ز دانش گیرند * در لقیب مالک الرقاب نویسند
کلك ترا مشرف ممالك خوانند * کف ترا نایب سحاب نویسند
۲۰ عرش جنابا بذات عرش و تعایش * پس بخطی کاوّل کتاب نویسند
گر همه کتاب عصر وقت بلاغت * مثل تو فصلی بهیچ باب نویسند
مهر رخا کین من ز چرخ بخوای * تات باضعاف آن ثواب نویسند
۲۲ نوک قلمهء فاضلان زمانه * چند ز تشویش و اضطراب نویسند

توئی سلیمان بر تخت فضل و مسند علم
 میان وحی و ولایت بیان تو برزخ
 جهان نهاد ز حکم تو برگریبان داغ
 فلک نهاد ز امر تو بر دل و جان رخ
 بگو جهان را با این ضعیف هیچ میبچ
 بگو فلک را با این اسیر هیچ میبخ
 که گر ز ابر قبول تو شنبی یابد
 ز مرغزار مراد تو بر کشد بترخ
 مثال خادم مخلص بعرض این تألیف
 حدیث گردن مورست و گرد ران ملخ

و این ابیات در مرثیه شیخ الشیوخ مجد الدین بغدادی گوید رحمه الله در
 آن وقت که سعادت شهادت یافت

شعر

چون رائحه مشک و چو بوی سمن آمد
 هر باد که از ساحل جیحون بن آمد
 بوی خنتی یار من آمد که مگر باد
 با نافه سر بسته ز ناف ختن آمد
 بر یاسمن تازه مگر روی نهاده
 این باد کرو رائحه یاسمن آمد
 من خالک کف پای چنین باد که اورا
 بستر ز غیر نرو از نسترن آمد
 باد من ار یاد عقیق آرد این باد
 از خون سرشته چو عقیق من آمد
 جان خرقه کند جامه دل بر چمن تن
 در حسرت آن سرو که جان چمن آمد

چو آفتاب یقین تو تیغ زن گردد
کان کشته بهرام بشکند ناجح
عناد خصم تو با رونقت چه کار کند
هان که با ورق آفتاب دشنه بخ
ز حاسد تو چو آتش نفس برون آید
چنانکه دود بر آید ز منفذ مطبخ
دلش ز آتش محنت چو سوخت جانش گفت
يَدَاكَ حَيَّيْذٍ اَوْكَيَّا وَفَوْكَ تَفَحَّ
اگرچه هست بشوکت چو گاو و پیل و لیک
چو گاو چشم ضریر و چو پیلگوش اصلح
تو شاد باش که در اِئْسِلَاخِ ماه مراد
چو گوسفند کشیدش سپهر در مسلح
لطیف طبعاً آورده ام بخدمت تو
لطایفی که نه از آب شنیده ام نه ز آخ
مراسم شیوه نو در سخن که پیش از من
بدند اهل ترسل ازین بصد فرسخ
ولی ز جور فلک پای طبعم آبله کرد
ز چشم خاطر چون چشمه ام دمید ازخ
دلم چو غنچه دهان از مرادها بر بست
به گلستان معانی گرفت جائی و سخ
چو حل شدست مرا زج گوشیار سخن
کجا بطیره شوم من ز ریش خند و زخ
از آن نه نعمت نخ دارم و نه قالی مال
که من ندانم بافید هیچ قالی و نخ

(۱۰۴) الامام الاجلّ سيّد الكتاب محمد بن البديع النسوي،

افضل كتاب و قدوة اولو الالباب بود با خلقى كريم و خلقى وسيم و در عهد ملك الامراء عماد الدين زنگى ديوان انشاءنسا برسم او بود و از زمرة ندماء او بود و اورا نرسلى است كه در خراسان مشهورست و دران وقت كه اين داعى بنسا رسيد اورا از حضرت ملك مازندران تفقدى كردند و استدعا نمودند مثال ملك مازندران و يادگار آورده بودند و از تقلد خدمت استعفا خواست و گفت مدّتى است تا در زاوية عافيت نشسته‌ام و مثل العافية فى الزاوية بر خود خوانده و از ديوان اعلى خوارزمشاهى اورا طلب كردند تا در سلك ديگر كتاب و مُنْشِيان مرتب ۱۰ باشد هم استعفا خواست و ميان من و او مصادفتى تمام بود و اين قصيد در حقّ مولانا استاذ العصر فخر الملة و الدين محمد الرازى نغمه الله برحمته گويد و اين قافيت غريب بحكم امتحان اختيار كردست، شعر

زهی ز نسخ رقاع تو عقل برده نسخ
نهاده علم تو در زیر سر حکمت فتح
صقيل رای تو در کشف معضلات علوم
ز روى آينه دل زدوده زنگ و سخ
هر آنچه بافته در کارگاه بو قلمون
زمانه معرفت تو شمرده يك يك نخ
چو فيض علم لدنى ترا شود از غيب
بساحت دل تو نعره بر کشد حج حج
به پيش بارگي فضل تو چه شيب و چه تل
به نزد پيشرو علم تو چه ريگ و چه شخ
چو سبز نيچه علم نيم کش كردى
سياه چهره شود جهل راست چون فرخ

۱۰

۲۰

۲۴

وله، رباعی،

در فرقت تو چه ناله آغاز نم * خود را ز غمت عاشق جان باز نم
خطی بفرست تا من ای شاهد جان * خطّ تو چو شاهدان برخ باز نم
و این رباعی بر سفینه خود نوشته بود
رباعی

در شهر اگر چه نیکوان بسیارند * لیکن نه چو این سفینه خوبی دارند
هر شاهد معنی که خط آورد درو * حوریست که اورا بقلم بنگارند
وقتی امام جلال الدّین خوارزی که بلبل بستان فصاحت بود به نزدیک
مولانا شهاب الدّین خبّوقی نامه نبشت و در آن نامه این بیت درج بود، بیت

نامه از پنجا بدان جناب نویسند * بر رخ نقره بزّر ناب نویسند

۱۰ و این قصّه در ذکر جلال الدّین خوارزی آورده خواهد شد، شهاب
الدّین مر قاضی امام شمس الدین را فرمود تا این را جواب نویسد، این
قطعه انشا کرد و این چند بیت از آن تحریر افتاد،
قطعه

نامه چو مانند زّر ناب نویسند * لایق این از کجا جواب نویسند
یک شبه بد نامه لیک نام کمینش * اهل هنر لؤلؤ خوشاب نویسند
۱۵ و الله اگر مثل فصلی از هه نامه * جمله دیران بهیچ باب نویسند
وصف نیارند کرد یک خط اورا * گرچه ورقهای بی حساب نویسند
و در اثنای آن میگوید
قطعه

ز آتش طبع تو خضم سوخت و گر چند * طبع ترا در صفت چو آب نویسند
گر نه جهان عکس گشت پس بچه معنی * دیو تو سوزی مرا شهاب نویسند
۲۰ هست گواه من آن خدای که اورا * خلق جهان مالک الرّقاب نویسند
کارزوی من بآن جمال مبارک * گشت فزون ز آنکه در کتاب نویسند
در حق پیری بازرگان گفتست
رباعی

ای پیشه روی تو جهان آرائی * وے قاعده زلف تو عنبر سائی
۲۴ با سودایت خوشست جان را که دهد * بازرگانی بچون تو خوش سودائی

گل چو نهان کرده است سونش زر در جگر
 قاعده عمر او امر چه بود استوار
 عشق جمال چمن از دل نرگس نخواست
 دیده او شد سفید لا جرم از انتظار
 صورت لاله به بین کوست به نشیبه عقل
 شام ضمیرش شفق دود جبین چنار(?)
 قبه شنگرف سان گشته گل ارغوان
 حقه سیاب رنگ بوده سر کوکنار
 هست مضاعف بنام جعد شگوفه و لیک
 همزه نماید بشکل آن شکن بی شمار
 سوسن آزاد کرد صدر جهان را دعا
 از پی آن برگشاد دست بآمین چنار

و این چند رباعی که آب لطف از بحار آن ترشح میکند او گفتست رباعی
 ای غایت آرزو و اصل هوسم * و الله که ز عمر بی تو پراست بسم
 اگر هدم و همنس گزینم بی تو * این دم مدهاد هم دم و هم نفسم

رباعی

ای عاشق آن طلعت زیبای تو چشم * با آب مرا ز آتش سودای تو چشم
 سرگردانم چو باد نا یكباری * روشن کم از خاک کف پای تو چشم

وله، رباعی،

۲۰ ای گشته فراخ از لب تو قند شهر * دیوانه تو هر که خردمند شهر
 وین طرفه نگر که پسته شیرینت * از پُر نمکی شور در افکند شهر

وله، رباعی،

بگرفت دوزلف خویش چون ی آراست * گفتا که بگو که چه نکوتر یا راست
 ۲۱ گفتم که چه فرقت میان ایشان * گفتا فرقی چنین که ی باید راست

ای صفت حسن تو همچو غمخیز بی شمار
وی شکن زلف تو همچو دلم بی قرار
نور جمالت بدید روشن از آن شد قمر
بوی عذارت شنید خوش دم از آن شد بهار
هر که ز نور رخت دارد امید بهی
در دل و جان هر نفس دارد از آن نور نار
لعل لب تو شد دست نشنه بخون دلیر
ای عجب آخر که دید تشنه و او آبدار
چین بود اندر مثل معدن خوئی و تو
در خم هر طره داری از آن صد هزار
قامت من چون کمان گشت بامید آنک
قد چو تیر ترا آورم اندر کنار
خط تو همچون نبات سبز ولی پر نملک
لفظ تو همچون شراب تلخ ولی خوشگوار
کرد عزیمت مگر جزع تو کز سحر او
زلف نهادست سر بر خط او همچو مار
فصل بهار آمد و بار دگر تازه کرد
عشق رخ چون گلت در دل من خار خار
صفحه شمشیر بید کرد صبا پر مسن
ساعد سیمین سرو کرد هوا پر نگار
قوس قزح دان بشکل عکس شگوفه در آب
بدر مفتوح شمر روی گل از زیر خار
پرده در آمد چو صبح غنچه و بلبل بساخت
پرده عشاق را بر و نر شاخسار

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

او از آن جمله قصب سبق ربوده بود و در نظم و نثر بر جمله فایق
آمده و تدریس نصف مدرسه سلطان که معتبرترین مدارس است در
خوارزم بدو تفویض فرموده بودند و قضاء شهر نسا و شهرستانه بام
و رسم او بود و او را شعر نازی است بغایت مصنوع و مطبوع و شعر
پاری در نهایت سلاست و رقت در قصیده میگوید

بر بیقرا نیست فتاده قرار عشق
بر نامرادیست نهاده مدار عشق
آن کس که عاشقت به نزدش خلیل وار
سازنده تر ز نور بود سوز نار عشق
ار وصل مهر میطلبی در هوای دوست
پیوسته باش ذره صفت خاکسار عشق
بك جام وصل تا بچشی صد هزار بار
باید کشید دُردی دُرد خمار عشق
گویند عشق عار بود مرد را و لیک
راضیست مرد عاشق صادق بعار عشق
آن کس مرید نیست که او نیست مرد درد
و آن کس عزیز نیست که او نیست خوار عشق
عقلی که پنج نوبت حس را امیر اوست
در دیده میکشد به تبرك غبار عشق
گر عشق گنج صدق و صفا نیست پس چرا
جز در دل خراب نباشد قرار عشق
تا نقد عشق را نبود بونه قلب تو
قلب است نزد اهل حقیقت عیار عشق

هرکه خلاف خاطرت بر دل او گذر کند
 زود چو لاله از جهان سوخته دل بدر کند
 باد نشین فلک سده کبریاے تو
 باد موازی ابد قاعده بقای تو
 نا شه زنگ هر شي گردد روز منهنم
 نصرت لشکر سحر باد ز عکس رای تو
 تا بود اندرین سرا سعی مهندس قدر
 حجره سبز قدسیان باد کین سرای تو
 تا بهوای دلبری شیفته نفس زند
 باد عروس صبحدم شیفته هوای تو
 تا بسخن خرد کند عقد ضمیر پر گهر
 باد طراز هر سخن فاتحه ثنای تو
 وله، غزل،

دوش دل را ز غمت زیر و زبر یافته‌ام * دیدم راه گذر خون جگر یافته‌ام
 ۱۵ غمزه شوخ ترا زهر اجل خوانده‌اند * پاسخ تلخ ترا رشک شکر یافته‌ام
 انس را چهره تو نقش هی بندد و من * مونس خویش همه آه سحر یافته‌ام
 سنبلی زلف تو بر عارض مه تافته‌اند * نرگس جرع تو در چشمه خور یافته‌ام
 بی خبر بوده‌ام از [آنچه] رسیدست بمن * تا ز عشق خود و حسن تو خبر یافته‌ام

(۱۰۳) القاضی الامام شمس الملة والدین محمد بن محمود الزّای رحمه الله،

۲۰ شمس الدین قاضی نسا بود اما در مضار فضل از فحول رجال بود جوانی
 که چرخ پیر در فنون علم نظیر او ندیده بود و آفتاب سایه بر هیچو اوئی
 نگستریده، در ذکا و فطنت چون تیر در سنبله و چون مشتری در میزان
 و در فضل و بزرگی قدوة علماء دهر و زینة فضلاء زمان و در خوارزم با
 ۲۴ آنک بگری است بی پایان و فضلاء آن خطه در کثرت چون نجوم آسمان

کار چنین نمادی جور تو هم سر آمدی
 گر خبری بیافتی صدر هُدی زکار تو
 آنکه سر بر دولتش هست بر اوج آسمان
 نام مبارکش بین نحسِ دشمنش بدان
 ای که فروغِ خاطرت غیرت آفتاب شد
 پیش کف تو چون عرق ابر ز شرم آب شد
 مهر هواء در گهت تاج سر سپهر شد
 فضل نوال و افرت پرده درِ سحاب شد
 حاصل چرخ تیز رو بر لبِ بحر جاه تو
 چیست جز آنکه قطره ازوی بر حباب شد
 هر که ز روی سرکشی تافت ز خدمت تو سر
 در کف چرخ خیره کش تافته چون طناب شد
 خصم تو زخمها بسی خورد بتازگی کنون
 از سر گوشمال را ساخته چون رباب شد
 حادثه چون ز مهر تو بر رخ خصم در زند
 لعبت چشم او بسی باز ز چهره بر زند
 ای شد درگه ترا ذروه عرش آستان
 مدت دولت تو شد زبده دور آسمان
 ذات تو زبده اُمم طبع تو مرکز کرم
 کین تو قبضه اجل مهر تو نقش بند جان
 موکب مکنبت ترا قلعه چرخ پی سپر
 ساحت رفعت ترا روضه قدس بوستان
 یافته منهی قدر در صف مرکز هنر
 خامه و خاطر ترا وحی گذار و غیب دان

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

کواکب که ساکن این بام سیم اندود فلک اند از رفعت قدر او غیرت
 بردند و لطایف اشعار او در لطافت و دقت خفّت روح و ذوق فتوح
 دارد در مدح مولانا استاذ العالم فخر المله و الدین محمد بن عمر الرازی
 نغمه الله برحمته گفته است،

ترکیب بند،

خیز که صبح تیغ زن خنجر روزگار زد
 خسرو آسمان نشین بر شه زنگبار زد
 ساغر لعل نوش کن هین که شهنشه فلک
 جشن صبح را بگه خیمه بسزه زار زد
 خسرو زر نگار گل در تنق زبرجدین
 باز عروس باغ را زیور مشکبار زد
 سعی نسیم غالیه چهره گشای باغ شد
 چون یزک سپاه گل بر صف روزگار زد
 ابر ز بخشش گهر در صف بزم بوستان
 لاف بیشکی کف صدر کرم شعار زد
 مقصد دور آسمان صدر هدی شهاب دین
 آنکه یسار جود او دارد بحر در بین
 تیغ اجل هی زند ترگس پر خمار تو
 دام بلا هی نهد سنبل تابدار تو
 تا چه گلی که در غمت خار گرفت چاک دل
 وز سر دل نمیرود انده خار خار تو
 روز امید شد سیه بی تو و چون ستارگان
 دیده سپید میکم در شب انتظار تو
 صفحه عارضت کجا شعله زند کز آه من
 دود گرفت سر بسر آتش آبدار تو

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

(۱۰۱) الشيخ الامام خطير الدين فخر الزهراء محمد بن عبد الملك

الحجرجانی رحمه الله،

از مشایخ خطهٔ لاهور بود لابل از افاضل امثال جمهور در فضل و براعت
ازهری و بو عیید و در صفا و زهادت شبلی و جنید و امروز خطهٔ لوهور
میکان فضل و بزرگی امیر امام مجد الدین که ثمر آن شجر و قرهٔ العین آن
بصرست معمورست و تصانیف او در انواع علوم از معقول و منقول
مشهورست و از اشعار خطیر الدین یقی چند استماع افتادست که در
تلوّن احوال روزگار پرداخته است درین صحیفه آن لطیفه را درج کرده
آمد،

- ۱۰ گردش روزگار پر عبرست * نیک داند کسی که معتبرست
چرخ پر شعبدست و پرنهرنگ * همه نهرنگهش کارگرست
بد و نیک زمانه مختلط است * غم و شادیش هر دو منتظرست
هست حمّال آب دریا ابر * خاک را حقه‌های پر دُرست
باز شمشیر برق تیغ کشید * چو یلان کوهسار با کمرست
۱۵ اندرین روزگار نا سامان * هر که با عاشقیست (۹) با هنرست
همچو روباه هست کشته دم * همچو طاؤس مبتلاء پرست
اختر و آخشپ بی مهرند * اگر این مادرست و آن پدرست
از چنین مادر و پدر چه عجب * گر موایلد ماند در بدرست

(۱۰۲) الصدر الامام الاجل افتخار الملك فرید الدولة و الدین

الحججری رحمه الله،

۲۰

فرید درّهٔ فرید اقبال بود و صدف گوهر کمال در فضل بی نظیر و در
هنر بی عدیل و مدتها در بخارا تحصیل کرد و مرا در خدمت او مباحثاتی
۲۴ حاصل شد و از فولید انفاس او اقتباس کردم و چون بهامیان آمد

و این رباعی بخط مبارک او دیدم بر ظهر سفینه نوشته
با کفر دو زلفت اگر ایمان ببرم * در خدمت تو مایه دو جهان ببرم
زان روی سفینه ساختم تا که دی * باشد که ز دریاء غمت جان ببرم
وله، رباعی،

دیوانه نباشد آنکه از زر ترسد * عاشق نبود هر که ز خنجر ترسد
تا چند ز سر بُردنم بیم کنی * آن کس که سر تو دارد از سر ترسد
وله، رباعی،

چرخ و مه و مهر در تمنای تو اند * سرو و گل و لاله در تماشای تو اند
ارواح مقرّبان قدسی شب و روز * ایجد خوانان لوح سودای تو اند
وله، رباعی، ۱۰

تا مرد ز عشق خاک بر سر نکند * از جمله عشاق تو سر بر نکند
روشن نشود با تو سر و کار کسی * کو سر بسر کار تو اندر نکند

(۱۰۰) الامام العالم ضیاء الدین عمر بن محمد البسطای،

ضیاء الدین بسطای که بحر فضل او بس طای بود و در کشف مشکلات
۱۰ تفسیر عالی تخریر بود و در رفع معضلات بی نظیر و در کشف دقائق
شریعت و بیان حقایق طریقت چند تألیف دارد و نظم او بر نظام حال
طبیعت او برهانی باهر و حجتی ظاهر میگوید، شعر

بی مهر تو دل صواب نبود * زیرا که بجز خراب نبود
هر دل که بدست عشق افتاد * جز سوخته و کباب نبود
دل چون سر زلف نیکوانست * بد باشد اگر بتاب نبود
بی زخمه گوشمال مطرب * هیزم بود آن رباب نبود
بر درگاه عشق هیچ کس را * بی آتش درد آب نبود
در عشق بسی سؤال باشد * کانرا هرگز جواب نبود
لشکرگاه عشق گم شدن راست * آنجا ره باز یاب نبود ۲۴

اندیشه بیرون ز درون بیرون کن
بیرون درون به که درون بیرون
وله، رباعی،

ای حسن تو در جهان ز آوازه برون * وی خانه مهر تو ز دروازه برون
° ز اندازه برون است چو حسن تو غم * فریاد ازین غم ز اندازه برون
وله، رباعی،

ظالم که کباب از دل درویش خورد * چون در نگرد ز پهلوی خویش خورد
دنیا عسلیست هر که زو بیش خورد * خون افزایش تب آورد نیش خورد

(۹۴) الشيخ الامام الشهيد مجد الملة و الدين قطب المشايخ شرف بن المؤيد
البغدادي رحمه الله.

شیخ شیوخ مجد الدین بغدادی کان فضل و آبادی بود، در علم طب
ابدان مسیح زمان و نادره گیهان و در خدمت ملوک و سلاطین روزگار
قریبی تمام یافته بود ناگاه برق محبت الهی بر اطلال و رسوم نهاد او
بجست و جلگی نجل و مهتری او را بسوخت بلك هستی او را محو کرد از
۱۵ سر جلگی دنیا بر خاست و در خدمت شیخ نجم الدین کبری ملازم شد
و پانزده سال در خوارزم ریاضت‌ها شگرف کرد و آخر الامر شیخ الشیوخ
حضرت خوارزم شد و هرگز در خوارزم کس را آن مکنت نبودست که
او را بود و آخر الامر بسعادت شهادت رسید و روزی در خوارزم از
لفظ مبارك او شنیدم غزل

۲۰ هر آن کسی که ز هجران سپر بیندازد * ز عشق خویش بعشق کسی نپردازد
هر آنکه پای نهد در قارخانه عشق * نخست بازی باید نصیبه در باز
لب ار ببوسه خاک درش عزیز شود * ز کبر بر فلک آن لحظه سر برافزارد
هزار بیلک تعبیر اگر خورد ز تو دل * ز عشق دم نزند خویشتن فرا سازد
۲۴ اگر وفا کند آن دلبر از جفا دل من * بجز وفا نکند چون هی بدو نازد

وله، رباعی،

از خوی بدم همیشه می رنجانی * که میخوانی مرا و گه میرانی
اینست که جان و دل ترا میخواهد * ورنه تو چنین خوب نه میدانی

(۹۸) الصدر الامام الاجل محیی الدین یحیی بن محمد بن یحیی رحمه الله،

صاحب دولتی که جبال فضل او راسخ بود و لطایف فکر او صحایف ذکر
علماء گذشته را ناسخ بعلم معارف مبانی معانی و بظننت آیت لطف یزدانی
اگر ذکر او و خاندان او کنم

مِنْ دَوْحِهِ سَقِيتَ لَا الْفَرْعُ مُوَاقِيتُ (۹) * مِنْهَا وَلَا عِرْقُهَا فِي الْحَيِّ مَدْخُولُ
مناسب آید، اگر صفت فضل او کنم (ع) قِيَا لَهَا قِصَّةً فِي شَرْحِهَا طُولُ،
۱۰ از آن مانع آید فصل فصل او اثبات کردن آب دریا بغریبیل پیمودن بود
و چشمه آفتاب را بگل اندودن اما طرفی از طرف او برای آن تا این کتاب
زینت یابد و این تالیف بدان مشرف شود ایراد کنیم، میگوید، قطعه
هرکه احوال ظاهرش نیکوست * دان که احوال باطنش تبیست
مرد صورت مباش کر صورت * تا بمعنی هزار سال رهست
۱۵ لاله را سرخ روی می بینی * دل لاله نگر که چون سپیست

و این رباعی اوراست رباعی

ای لعل ترا قوت رزائی عمر * با ما چه بسر بری برزائی عمر
تا جام اجل پر نکند ساقی عمر * دست من و دامن تو و باقی عمر

وله، رباعی،

۲۰ ناگه یارم بی خبر و آوازه * آمد بر من ز لطف بی اندازه
گفتم که چو ناگه آمدی عیب مکن * چشم تر و نان خشک و روی تازه

وله، رباعی،

ای گشته درون من چو بیرون تو خون
مهر دگران برون و زان تو درون

همیشه تا که ز طنبور و چنگ می خیزد
 نشاط باده و قصد صبح و عزم سرور
 چو چنگ باد بیزمت حسود بر يك پای
 تهمی خزانۀ او چون خزانۀ طنبور
 بنای اهل هنر بر مکارمت موقوف
 معاش خلق جهان بر مواهبتم مقصور

(۹۷) الصدر الاجلّ العالم برهان الملة و الدّین محمد بن عبد العزيز الکوفی،
 صدر عالی قدر که آسمان با همّت او زمین بود و آفتاب با رای متین او
 تیره و دینه و هم در کمال و جلال او خیره و خواجه امام اجلّ عبد
 ۱۰. العزیز کوفی که در علم ابو حنیفه ثانی بود و در بزرگی ملجاء قاصی و دانی
 در وقت تقلّد قضاء نیشاپور فرمانده و سلطان نشان بود و پسر او
 برهان الدّین در کرم عدیل سحاب و در علم غیرت آفتاب و زفان صیت
 ایشان در اقصای لغات مشهورست بزیادت تقریر احتیاج نیست وقتی
 به نزدیک ملک مؤید کاردی و دستارچه بیادگار فرستاد و این قطعه
 ۱۵ در آن نبشت

پیش تخت تو شها کارد و دستارچه * میفرستم خجل [و] شرمگن از مختصری
 تا مرآن را که بجان بندۀ درگاه تو نیست * بیکی چشم به بندی بدگر سر به بُری
 وقتی که ملک طغانشاه را درد پای حادث شد این رباعی در آن معنی
 رباعی بگفت

۲۰. گر پای فلك سای ملک رنجورست * نزدیک خرد نه از حقیقت دورست
 او هست جهان و زو جهانست بیای * پائی دو جهان گر نکشد معذورست
 و له، رباعی،

چون نیست بوصل تودعی دست رسم * بگذاشتیم نه زان قبل کز تو بسم
 ۲۴. تو سایۀ من شدی و من می نرم * بر گردم تا مگر بیائی ز پسم

سزای خدمت آن کس بود که دارد عار
 غبار موکبش از نور دیدهٔ پغفور
 یقین بدان که ز عشق قضیم مرکب نست
 که در خزاین جو دانه میشود کافور
 قضا چو عون تو نبود ز شغل خود عاجز
 فلک چو اذن تو نبود ز دور خود مهجور
 عجبر آنکه ندارد ز تو نظر و آنگه
 بمشتری و عطارد همی شود مغرور
 شراب بارد از خون حاسدان در ره
 که شد ز آتش طبیعت تن جهان محرور
 بزرگوارا يك خصلت نمی بینم
 که آن بچود ندارد تعلقی مشهور
 فضایل تو حسود از برای آن انگینت
 که تا فراخ شود طعمهٔ وحوش و طیور
 ترا لباس جلالی نبافته است فلک
 که هیچ گونه خلق گردد از سنین و شهر
 مکارم تو گرفته جهان و آنگه من
 نشسته فارغ و ساکن ز خدمت تو صبور
 رهی ثنای تو گر کرد تا کنون تأخیر
 مدان ز غفلت و تقصیر بل ز محض قصور
 از آنکه زادهٔ طبعش ندارد آن مقدار
 که در مداخل اخلاق تو شود مسطور
 سفال و سنگ کجا گیرد آن خطر هرگز
 که عقد و باره شود گرد دست و گردن حور

خراب شو ز شرابی که نور لمعه او
 گذاره گردد از سنف طارم معسور
 سرور عیش صبحی میاد جز آن را
 که در شراب بصبح آورد شب دیجور
 علی الخصوص که باشد سماع مجلس او
 ثناء آنکه بود دور عالمش مأمور
 خدایگان بزرگان شرق سیف الدین
 که جهل گشت بسیف زبان او مقهور
 پناه ملت عبد العزیز آنکه شدست
 ز عزّ بارگش حظّ هر هنر موفور
 بسی و کوشش او حمله قضا مسدود
 بعون و بخشش او لشکر رجا منصور
 زهی ز لمعه رای تو نور ماه نخل
 زهی ز حمله باس تو دور چرخ حذور
 فضاء قدر تو در چشم چیست عرصه حشر
 ۱۰
 صلاهی صدر تو در گوش چیست نفخه صور
 ز باد لطف تو بشگفت ورنه مانده بود
 گل مروّت در غنچه عدم مستور
 دماغ امکان سودای آن مقام نبیّت
 که در مکارم گشتست مر ترا مقدور
 ۲۰
 چو دهر پرتو رایت بدید بیش نکرد
 حدیث آتش موسی که نافت از کوه طور
 نه هرکه او کبری بست اهل خدمت گشت
 که بر میان کبری هست نیز با زنبور
 ۲۴

نرود جز بجناب تو رجا اینت عجب
 با چنان جام عطاهاست چنین هشیارست
 دُر انعام شهنشاهی بی پیانه است
 زر احسان خداوندی بی معیارست
 وحی در کوی ثنای تو سراسیمه شود
 سر آن کوی چه جای قدم اشعارست
 مدح اینست که خلق تو ترا میگوید
 گفتنهای شعرا جمله همه تکرارست
 ای همه عمر شهنشاهی و ایام بقات
 گرچه مر عمر ترا عدل پذیرفتارست
 ایزد آن عمر دهادت که بقاء ابدی
 گر کنی نسبت آن جامه کم از یکتارست

شعر

و هموراست

شراب حاضر و دلبر ندیم و من مخمور
 چرا نشسته‌ام از عشرت و طرب مهجور
 شراب لعل مروق بده پری رويا
 که دیو رنج بلاحول باده گردد دور
 یار آب چو آن لعل خویش تا یام
 ز تاب آتش او در هوای دی باحور
 چو یار هست مساعد شراب هست لطیف
 گناه دل بود از زین سپس بود رنجور
 ز رنج چرخ چه نالی که گردو صد چرخست
 چو باده داری در رنج او نه معذور
 بران ز صحن دل این خرگه سپاه عنا
 بچام لعل تو انرا چتر قبصر و فغفور

- فلك دولت و اقبال شهنشه گردان
 كوكب صيت خداوند جهان سيارست
 گردنامه است كه شه اهل هنر را كردست
 نقش تدوير كه بر سكه هر دينارست
 خسته مگذار دلا عمر كه مرهم خانه است
 نشنه منشين جگرا بيش كه دريابارست
 جز بدح تو خداوند بندك پس ازين
 گر كمر بندد آن نيست كمر زُنارست
 گرچه اين نظم برين آب هي خواهد ماند
 تا كه بر عرصه خاكى ز بشر دينارست
 همه زير قدم مدح تو خواهم افشانند
 هرچه زين گوهر در حقه استظهارست
 آشنا گر كيم شاهها با دولت كن
 ز آنكه خود محنت و اندوم بار غارست
 گوئى دربارا عَشْرِ زنوات خواندم
 كه ازين گونه فلك با من در پيگارست
 اى شه عالم عادل كه حساب مدحت
 برتر از دست رس و پايله پندارست
 هرچه آن نيست هنر طبع تو زان هست نفور
 هرچه آن نيست كرم خلق تو زان بيزارست
 و آنچه بر سبده اعلاى نسايد سر نيست
 وصحت مغفرو عار كله و دستارست
 هر كه نكند در و ديوار منقش ز ثنات
 دامن آشوفته مغزش ز در و ديوارست

جاے اعدای ترا مجلس خاصی نبود
 کہ نہ اندروی مرتیغ و ستان را بارست
 آید از پوست برون مغز عدو با گزیت
 گرچه گرز تو حریفی بس نا ہوارست
 گرز تو ہی شکند گردن و نندیشد ہیچ
 کہ چنین طبیعت و بازی سبب آزارست
 لیک از خیرہ سری یار تو نبود دشمن
 من از آن باک ندارم کہ خدایت بارست
 بیشک آنست کہ از سِرِّ دلت میدانند
 آنکہ جولانگہ حکمش حرم اسرارست
 خصم اگر کرد خلاف تو مرا ورا زان چہ
 رنج بر تیغ تو و بار ہمہ بر دارست
 ای شہ عالم عادل کہ ز طبع تیزت
 فضل را حضرت تو تیزترین بازارست
 بندہ دیرست کہ در آرزوی حضرت نست
 ہمچنین باشد خود ہر کہ بود ناچارست
 نا رسانید مرا گردش ایام کہ بود
 برادی کہ براوہام درش مبارست
 دیدم آن طرفہ جنابی کہ بہر ذرّہ اش بر
 داغ پیشانی صد شاہ و سپہسالارست
 ہم درو فضل ز احسان و کرم خشنودست
 ہم درو دانش امر بخشش برخوردارست
 ای امل ہین کہ سخن را بر خسرو قدرست
 وی رجا ہان کہ ہنرا بر شہ مقدارست

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

گر کسی شیفته خواهد از تو زنهار
 منه انگشت برین دل که عظیم افکارست
 ننگری در رخ من آری چنان کردن
 زر چو در عهد سخا و کرم شه خوارست
 نصرۃ الدنیا و الدین شه شاهان جهان
 که همه چیزش تا در سخن شهرارست
 ارسلان خان ملک عالم آسان بدلی
 که بدریا بر خرج کرمش دشوارست
 سنگ حلست مراورا سبب آن سنگست
 که ترازوی ممالک همه چون طیارست
 شیر افلاک ز فرمان تو اندر زنجیر
 توسن گردون از حکم تو در افسارست
 ای شهنشاه که شیرین را بی خدمت تو
 روح میرانی محضست و بقا بیکارست
 تیغ تو عرصه عالم را در لاله گرفت
 ای عجب قطره آبی را این آثارست
 جان بدخواه تو در کام نهنگان اجل
 هم از آن تیغ بصورت چو زبان مارست
 خصم نا مردی خود را همه عذر این آورد
 کازدها پیکر شمشیر تو مردم خوارست
 نرگس خفته شد از خوف حسامت بیدار
 جای خوفش بود از تیغ تو چون طرارست
 ذکر آن فح که بد پار چه گویم امسال
 که هم امسالت مخدوم دوصد چون پارسست

۵

۱۵

۲۰

۲۴

صحبت باد صبا کرد اثر در زلفش
 که صبا وارث جولان همه بر گلزارست
 همه سرمایه ز رخساره و زلفش طلبند
 گل اگر رنگ فروشت و صبا عطّارست
 گل بسی منصب رخساره او جست و نیافت
 پای گل تا بسر از جستن آن پر خارست
 تا شنیدست که بر خاک درش روی نهند
 گل مسکین همه تن تو بر تو رخسارست
 نتوان دل ستد از نرگس او باز برون
 نرگش گرچه که بیمار بود عیّارست
 ز آب دید که طمع دارم چون ی بینم
 کآب با آتش رخسارش از آن سان یارست
 زو وفا چشم نمیدارم چون میدانم
 که وفا داری در شیوه خویان عارست
 خون کند حالی هر دل که ز عشاق برد
 گو بدار آخر يك ساعت اگر دلدارست
 بانگ و فریاد من از دوست ز اندك شکرست
 این که من زنك و او آگه ازین بسیارست
 خواه گو جور گرین خواهی گو مهر فزای
 زین میان دل را با خون شدن خود کارست
 دلبرا هرچه بدانی ز جنایت بر من
 برهی باف که با تو دل من چون تارست
 دل تو سخت و مرا نرم دل آری چه عجب
 نرم باشد چو همه سال بخون فرغارست

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

بیان سواری ازو نازندہ تر نبودہ است صاحب قرآن عالم علم بود کہ
آفریدگار سبحانہ و تعالیٰ در علم بر بصر بصیرت وی چنان گشادی
کہ تا مفترض عالم ہر کس کہ لم و لا نسلم میگوید ہمہ از در دریاء فضل
او مغترف خواهند بود و بتقدم و پیشوائی او معترف و چون طبع لطیف
ہ او از استنباط دقایق معانی فہم و احکام و استخراج نکات نظر و حل
اشکالات آن سامنی آوردی گاہ گاہی احماضی کردی و برای تشخیز خاطر
و تفکک طبع قصیدہ نظم کردی و شعری پرداختی فللہ درہ ما انقی درہ
ہزار جان فداء طبعی باد کہ اگر در مسایل خلاف نکتہ نویسہ ہمہ علما
آنرا برجان نویسند و اگر در لطایف اشعار تنویتی کند ہمہ فضلا آنرا
۱۰ بر دبدہ نہند و اورا بہر دو لغت شعرست و شعر تازی او اندکست
وقتی بہ نزدیک برہان اسلام تاج الدین مکتوبی نبشت مطلع آن دو
بیت بود،

شعر
مَنْ مَبْلَغُ نَاجِ دِينِ اللَّهِ مَالِكَةً * تَقَرَّرُ إِنَّ نُشْرَتَ عَنْ قَرَطِ تَهْنِائِي
بِعَهْدِ مُذْنَاتٍ عَنِّي مِيَامُنُهُ * مَا زَالَ دَمْعِي فِي سَفْحٍ وَ تَسْعَامِ

۱۰ و مولانا تاج الدین برہان اسلام جواب آن تحریر فرمود،

وَإِنِّي أَلِكِتَابُ رَضِيَ الدِّينِ قَانَتْكَ لَيْتَ * كَفَائِبُ الْخُزْنِ عَنْ قَلْبِي بِإِحْجَامِ
هَمَّ الزَّمَانُ بِكَيْدِي أَنْ تُعَادِرَهَا * تَجَرُّهُ فَأَرْعَوِي إِذْ أَنْتَ لِي حَامِ
وَرَدَّ فِي أَلْيَضٍ يَحْيِي اللَّهُ عِزَّتْكُمْ * سَوَادُ خَطِّكَ مُسَوَّدَاتِ آبَائِي

شعر و اکنون طرفی از اشعار او ایراد کنیم،

۲۰ ماہ در مشک نہان کردہ کہ این رخسارست

شکر از پستہ روان کردہ کہ این گفتارست

[سنگ در سینه نہان کردہ کہ این چیست دل است

سرور کمرہ خرامندہ کہ این رفتارست]

سایبان یاسمنش را ہمہ انر سنبل تر

خوابگہ نرگس اورا ز گل پر بارست

أَلَا يَا عِبْرَتِي سَبِيلِي أَلَا يَا مُهَيِّتِي ذُوِي
فَقَدْ أَصْبَحْتُ مَرْحُومًا لِأَحِبَّائِي وَ أَعْدَائِي

الا ای دلبر عاشق کش خونخواره وقت آمد

که بر جان و جوانی من بیدل بخشائی

نَوُوحُ أَتَجَرُّ الْعَبْرَاتِ فِي خَدَيَّ وَ أَمَاقِ

إِذَا مَا أَوْقَدَ الْهَجْرَانُ نَارًا بَيْنَ أَحْشَائِي

الا ای چشم گرینه چه بینی بی رخس عالم

برای ای جان غم کشته درین قالب چه ی پائی

تَرْفُقُ أَيْهَا الْفَاسِي عَلَى وَجْدِي وَ الْآفِي

وَ حَقِّ اللَّهِ خَلَصْنِي مِنَ الْهَجْرَانِ مَوْلَانِي

و این رباعی در حق پسر حلاج گفتست که در ملاحت از خورشید باج

خواستی، رباعی

ای دلبر حلاج لب چون نُوشْت * بر بود دل از شیفته مدهوشت

از خود مکم پنبه ازان پیش که پشم * این پنبه ناز بر کشد از گوشت

و این رباعی در حق نجم وراق گوید که نائب قاضی نیشاپور بود و متقلد^{۱۵}

اوقاف مسجد جامع و مدارس از حضرت، رباعی

ای از دل تو خدای ایمان برده * کفرت سبق از نمود و هامان برده

از بیم خیانت تو در حاصل وقف * قراء جهان وقف ز قرآن برده

هوراست رباعی

۲۰ زن ی ترسم که از ره بد سازی * وز غایت نا مردی و طنازی

این سگ صفتان کند ای آهو چشم * ناگاه ترا صید ز روبه بازی

ذکر علماء حضرت نیشاپور و مضافات و توابع آن،

(۹۶) مولانا استاذ الائمة رضی الدین نیشاپوری رحمه الله

۲۴ از ابتدای عالم تا این غایت بر فلک علم خورشیدی ازو تابنده تر و در میدان

تا کی چو حلقهٔ بامید وصال نو
افتاده از برون دَم انتظار دل
آخر با آتش جگر و آبهای چشم
روزی بر آرد از شب هجران دمار دل
عشقت چگونه دارم پنهان چو کرد جان
با خون دیده بر سر هجرت نثار دل
در خون دل مشو که چو کارش بجان رسد
آخر بنالد از نو بصدر کبار دل
و اشعار او مطبوعست بدین قدر اقتصار افتاد،

۱۰ (۹۵) الامام الاجل فخر الدین محمد الرزخالی السرخسی رحمه الله،

جوانی که در فضل چرخ پیرا بطفلی بر نگرفتی و مشتری که قاضی نجوم
است با همه علوم در مکتب تنهیم او سبق گرفتی و در نظم بقلم بیان موی
شکافتی و در فقه بزبان قلم در بیان جواب فتاوی زره بافتی نثره شایق
نثر رایتی او بودی و شعری عاشق شعر لایق او و او را در هر دو بیان
۱۵ مهارتی کامل بود و در تازی و پارسی قدرت نظم و در فضیلات از
استفادت بمقام افادت رسید و در فقه و نظر گوی از اقران ر بوده و
مدتی در شهر نیشاپور بمصاحبت یکدیگر بودیم و میان این ضعیف و میان
او مشاعرانست تازی و پارسی و مکاتبات و ایراد آن جمله باطالت انجامد
بیتی چند از لطایف طبع او ایراد کرده آمد این ملهع که بدرر معانی
۲۰ مرصع است او گفته است،

أَخْلَافُ أَخْلَافٍ قَدَبْتُكُمْ أَخْلَافٍ
أَعْيُونِي أَعْيُونِي عَلَى هَيْبٍ وَ بَلَوَائٍ

شدم از دست یکباره من مجنون شیدائی
خداوندا خلاصم ده ز دست هجر و تنهائی

رستم صفت چو قهر تو افکند ناگهان
بر ظلم و فتنه از قبل روزگار چشم
این را بدشنه کرد چو سهراب چاک دل
و آن را به تیر خست چو اسفندیار چشم
صدرا ز جور چرخ کبود سپید کار
دل را چو حاسد تو سیه شد چو قار چشم
طبعم اگرچه پر ز گهره‌ها پر بهاست
دارم ز شور بختی گوهر نثار چشم
حسان منم بمدح و ترا خلقِ مصطفی است
بر من بروی لطف باحسان گار چشم
تا برگشاید از پی نظاره جهان
نرگس ز سیم ساده و زر عیار چشم
بادا چنان که گلشن قدر ترا فلك
نشناسدش ز روضه دار الفرار چشم
۱۰ و هم درین بحر و قافیه ردیف دل گفته است

قصیده

ای برده چشم تو چو دلم صد هزار دل
بی تو چو زلف تست مرا بیقرار دل
گر صد هزار جان بُوَدَم بی توفی المثل
بر بایدم گرفت ز هر صد هزار دل
تا شد اسیر زلف تو روزی هزار بار
خواهد ز غمزه تو بجان زینهار دل
از بی دلی که او ز جهان بر تو دل نهاده
شری بدار بی گهی بر مدار دل
گر دل ز مهر شستی و سیر آمدی ز من
پس تو دلبر ربودی با من سپار دل

- گر وعدهٔ وصال تو جانا وفا نشد
 باری مرا سفید شد از انتظار چشم
 گر خیره گشت چشم روا داشتم از آنک
 بی روی تو نیاید مارا بکار چشم
 نی نی چه جای خیره که هر روز میشود ۵
- روشن ز نور طلعت فخر تبار چشم
 خورشید مکرم شرف الملک تاج دین
 کز دیدنش سزد که کند افتخار چشم
 صدر جهان محمد اسعد که سوی او
 اقبال را شد است ز جودش چهار چشم ۱۰
- صدری که صیت یوسف جاهش بخاصیت
 روشن کند جهان را یعقوب وار چشم
 در مملکت چو گشت بعالم طلایه دار
 بیدار دولت او با صد هزار چشم
 در خواب ماند فتنه و گفتش قضا که هیچ ۱۵
- تا روز حشر باز مکن زینهار چشم
 گردِ رکاب او چو عنان در هوا کشد
 ماند از نجوم ناظر او بی شمار چشم
 ای منعی که تا ابد از وی نیاز راست
 از روی مکرمات گفت صد یسار چشم ۲۰
- در ملک شاه خواجهٔ صاحب قران توئی
 زان سان که بر حواس بود شهریار چشم
 بر می کشد ز دشمن جاهت بدست قهر
 چرخ زمردی چو زمرد ز مار چشم ۲۴

دل طاقت وداع نو کی دارد ای نگار
جان را وداع چون کنم ای جان وای جهان
رفتم غریب وار دل از هجر تو کباب
باد شب وصال تو اندر سر زبان

(۹۴) الامام الاجل جمال الدولة و الدین الازهری المروزی،

جمال ازهری که ماه جاه او ازهر بود و خورشید فضل او انور امیر
سریر فطنت و معیار دینار حکمت و نظم با نظام او در غایت ذوق
و جزالت و نهایت رقت و سلاست و در قصیده او را امتحان کردند
بردیف چشم این قصیده که مردم چشم فضل و نور دیده هنرست
۱۰ میگوید

ای در غم تو گشته مرا چشمه سار چشم
نا خورده ی چراست ترا پر خمار چشم
دل آرزوی چشم تو دارد عجب مدار
گر باشدم ز خون جگر چشمه سار چشم
خونم هدر مکن که بسیلابهاء خون
خود ی نهد سزای من اندر کنار چشم
جائی رسید کار که بی وصل روی تو
با هجر تو بکشتن من گشت یار چشم
جانا گرفته ز جفا خوی روزگار
آری وفا نداشت کس از روزگار چشم
پنهان چگونه دارم عشقت که در جهان
دارد باشک راز دلم آشکار چشم
دادی بوصل وعده و آنکه بطنز گفت
چیزی که کس نیافت تو از من مدار چشم

۱۵

۲۰

۲۴

صدر حمید دین که منادیگر ازل
 خواند از کمال جود و کرم صدر کشورش
 آن جوهری نسب که کرامات ایزدی
 اند نور عقل و سر سخا کرد جوهرش
 تا پای در نشین گلزار گل نهاد
 در قلع خار فتنه جهان خواند سرورش
 حمله بسوی قلعه پنهان نظر نمود
 شمرد جز غبار و کلوخی محشرش
 ای رای آسمان وش عالی نشانت را
 از علم ثابتانش و از فضل محورش
 بس لاگران محنت گیتی که در جهان
 فربه شدند از اثر کلک لاغرش
 آمد کمال مدح تو روحانی که عقل
 در قید نظم طبع به بیند مصورش
 در مدحت قلم چو کند نظم سلك حرف
 یاری دهند جمله اعضاء دیگرش
 تا هر شی عروس فلک را زبان شب
 از دوده سیاه کند رنگ چادرش
 بساا لبان دولت کلی بخنده در
 از کلک گریه ناکت و از دیده ترش

شعر

و در قصیده میگوید

اگر بحکم جنا روز من بگردانی * ز حسن عهد و رضای تودل نگردانم
 و گر زمانه قضا بد نام من خواند * بجز دفاتر مدح و ثنات کی خوانم

شعر

و هم در اثنای رسالتی می نویسد

باغ آسمان دیگر و امر انجم نبات
 طالع شک بروز و شب اشکال اخترش
 جعد بنفشه خم زده بر عارض سمن
 چون زلف دلبر من و آن خطِ عنبرش
 معشوق وار تکیه زده گل بقیه در
 وز کله زبرجد محلول بسترش
 بلبل بنغیتی همه الحان دل فریب
 تکمیل داده دامن و آن جیب پر زرش
 آن دُور در گذشت و جو عدل از جهان بُشد،
 آن نقد اگر برفت به بین نقد دیگرش
 گر بیوه گشت گلبن زیبا ز هر گلی
 میوه بعد از آمد و بنشست بر درش
 آسیب هجر گل برخ سیب دفع شد
 هر کس که دید عارض یاقوت احمرش
 آن حقه جواهر یاقوت رنگ نار
 چون مجمری و لعل شده حشو مجمرش
 گفتم که باغ از گل و از میوه خالی است
 امر حمله خزان بر میدند لشکرش
 باغی کجاست اهل هنر را کون بگو
 نزهت سرائی خاطر و دل ساحت درش
 از فضل گلستانش و امر علم ساحتش
 از جود بوی و رنگش و از خلقی کوثرش
 گفت ابن صفات حضرت فخر زمانه دان
 والا حمید دین که سپهرست چاکرش

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

(۹۲) الامام العالم شرف الواعظین شمس الدین محمد الدقایی المروزی،
 امام شمس دقایی که دقایی سخنش از نارِ دَقِّ و داءِ دِقِّ باریکتر بود
 براعت و عبارت در ذات او چون آب با شیر آمیخته و فصاحت و
 حصافت در نهاد او چون راح با روح الفت گرفته سخن او اگرچه بدُرر
 ه فصاحت مرصع است فامّا مسجع است و در نثر پارسی رعایت جانب
 سجع کرده است و بختیار نامه و سندبادرا لباس عبارت پوشانیده است
 و در بخارا مدّتی مدید مقام داشت و در خیال این داعی آنست که او را
 دیده است و الله اعلم چه در خاطر میگردد که در مسجد کوی بالوی که
 منسوب است باصحاب امام معظم و مقتدای اعظم شافعی مطلبی علیه من
 ۱۰. الله الرحمة والرضوان تذکیر میگفت اگرچه صاحب سخن و منشی کلام
 بود فامّا لهجۀ کلام فصیح نداشت صینش بلند بود امّا صوتش پست بدان
 سبب عوامّ باستماع مجلس وعظ او رغبت کم میکردند امّا خواصّ و فضلا
 پیوسته بتذاکبر او میرفتندی و اقتباس فواید کردند و رسالتی دیدم
 بخطّ او حنین الاوطان و در آنجا بسیار لطایف درج کرده و بسی درر
 ۱۰ و غرر فضل در ابراز و ایراد آن خرج کرده و سخن او بر مذاق مقامات
 حمیدی است و آن طرز دارد و از نقود اشعار او آنچه در خزینۀ خاطر
 موجودست بر جید و جود این تألیف عَفْدی سازیم در مدح خواجه
 فخرالدین عمدة الوزرا گوید و صفت خزان کند

دی باغ را بدیدم و روی مزعفرش
 لرزان ز تندباد همه شکل و پیکرش
 لرزنده همچو مرتعش از باد شاخ بید
 گفتمی که رعشه دارد اعضا سراسرش
 گفتم کجا شد آن همه حسن و دلال باغ
 و آن صورت عجیب و تن روح پیکرش

اندك شنیدم كه بجهت كتاب خانه سرپل بازارچه تهذیب از هری بخط
مصنف از دار الكتب مرو آورده اند و كاتبی بجمال فضل مطلبند چون
هیچ كس را آن قوت نبود كه اورا چه اگر فضلا بودند كه آن را نيكو
بدانستند از خط حظ ایشان وافر نبودى و اگر خط نيكو بودى اهلیت
آن نداشتند بدو ارسال كردند و صدر اجل مجیر الدین اورا بخدمت
خود خواند و از فضل و هنر او معلوم كرد و دانست كه ذات او جهان
علم و كان فضل است اورا بخدمت صدر سعید عبد العزیز [بن] عمر بن
سید سادات برد فرمودند تو این را دیدی و از اینجا لغت استخراج توانی كرد
او تبسم كرد چه اورا فضل آن بود كه مثل این تألیف كند فرمودند كه
۱۰ صفحه ازین كتاب بنویس تا خط تو صدر جهان مطالعه كند بر بدیهه
فصلی در فضل این كتاب و استخراج لغات آن تحریر كرد و شعری بر
ترتیب حروف كه بناء استخراج آن بدانست انشا كرد و بخدمت فرستاد
و چون این فضل وافر بدیدند آن كتاب بدو دادند و اورا راتب نیكى
مہیا گردانیدند و بتدریج محلّ او عالی و رتبہ او سالی شد و كار
۱۵ او بالا گرفت و دبیر صدر جهان شد كتاب خانه سرپل بازارچه اورا
دادند و پیش از آن در بخارا اشتغال محصلان در شرعیات بود و
بفضلیات كس التفات نكردى و در آن خوض نكردى چون اقبال او
بدیدند خلق بر تحصیل آن شیوه اقبال نمودند و من در خدمت او
تحصیلها کرده ام وقتی از سمرقند نامه نوشته بود به نزدیک خواجه امام
۲۰ ناصر الدین پسر خود این دو بیت در آنجا دیدم
نظم

در غمت ای ناصر ای دو دیده روشن

مردم چشم بسان مردم آبی است

دل كه ز غمهاست مست بود خرابست

عاقبت مستی ای دو دیده خرابی است

۲۵ شعر پارسی او بیش ازین بمن نرسیده است آنچه بر خاطر بود تحریر افتاد

خانقاه قصیده نازی دیدم در مدح خاندان نبوت نوشته و تخلص بعلى بن موسى الرضا کرده بر قافیت میم چون ایراد اشعار نازی تکمل نکرده‌ام برین اقتصار افتاد،

(۹۲) مولانا قطب الدین سرخسی،

ه قطب فلك علم [و] در دریا دانش و اختر آسمان براعت و گوهر کان
 بلاغت و استاد فضلاء ما وراء النهر بود و در اوایل حال که در سمرقند
 بود و تحصیل می کرد در غایت قلّت حال و ضیق مجال بود و کنایت
 کردی و وجه معاش او از اجرت آن بودی، شنیدم که گفت وقتی ضحرت
 بر من مستولی شد و تنگ دستی جهان فراخ را بر من تنگ کرد و کار
 ۱۰ بدرجه رسید که ازاری بفروختم و بنان بداد عزم کردم که بانجماع روم
 و در روستاها چنانکه ائمه دیگر دق میکند تا بدان وجه خود را نانی بمحصل
 کنم برین عزم در مسجدی رفتم و نماز استخارت گزاردم و هانجا بفکرت
 فرو شدم و در آن فکرت جاسوسان حواس ساکن شدند و اجزاء در
 مقام استرخا نظای گرفت و اطراف اعضا در موقف قرار آرای بمحصل
 ۱۵ کرد در اثناء آن خوابی دیدم که ظاهر آن صورت ترحی داشت اما
 موجب آن فرجی بود خیال چهره روز بود در زیر حله شب پنهان شد
 و نشان صورت دولت بود از پس پرده محنت متزوی گشته و صورت
 آن چنان بود که خود را دیدم بر بای بلند ناگاه از گوشه این بام در
 گشتم و در هوا شدم و خواستم که بر زمین آمم و خوفی و هراسی عظیم
 ۲۰ بر من غالب شد و دل از جان برگرفتم ناگاهی دو دست دیدم که در
 هوا مرا بگرفت و در روایی نگاه داشت، چون در اثنای آن نومیدی فرجی
 روی داد آوازی شنیدم که این دو دست مجیر الدین است از خواب در
 آمدم و چون خوابی راست بود با خود آن را تعبیر کردم و گفتم مرکز
 ۲۴ خالی نباید گذاشت که هر آینه تعبیر این خواب پیدا آید بعد از مدت

(۹۰) شمس الدین محمود بن مسعود، (۹۱) علاء الدین الحارثی، ۲۰۹

ده جای ز سر چو طور بشکافت * چون عکس رخت نشانه آمد
افسانه درد من ز عشقت * خوشتر ز همه فسانه آمد
زلفین تو دامن عقلها شد * ناخال لب چو دانه آمد
ی را چه کم که آن لب تو * خوشتر ز می مغانه آمد
و این دو بیت را در شکر نعمت منعی و عذر احسان مکرری گفته است
ای های سماء مجد و سعود * از فلک برترست همت تو
نه فراموش کرده ام نه کم * بهمه عمر حق نعمت تو

ذکر علماء حضرت مَرَو و مضافات آن،

(۹۱) الصدر الامام العالم علاء الملة و الدین شیخ الاسلام الحارثی رحمه الله،
۱۰ نغان ثانی و کان معانی و متبع علوم شریعت و مطلع خورشید حقیقت و
آفتاب فلک فضل و بزرگواری و آسمان مجد و نیکوکاری و معمار دیار
علم و معیار دینار حلم اگرچه بکمال بزرگی مشهور بود فاما از قصد فلک
غدار رنجور بود مدتی مدید در خوارزم شهر بند شد و من سعادت
خدمت او در آنجا در یافتم و ازو اجازت احادیث ستدم و در خدمت
۱۵ او روزی چند فواید اقتباس کردم و کمال قدر و بزرگی او از آن برترست
که کسی او را بشعر نسبت کند یا او را بدان میاهات بود اما شاید که
بجهت تشخیز خاطر وقتی نثنه المصدوری پرداخته است و این رباعی از
وی روایت کرده اند،
رباعی

یا رب من تشنه جام خون چند کشم * بار ستم طاس نگون چند کشم
۲۰ از بهر دولقه نان که هم داده نست * من منت هر ناکس دون چند کشم
و این رباعی هم از وی نقل کرده اند در آن وقت که بخوارزم رفت، رباعی
حالی باری بر آتشم نا چه شود * خاکبست همیشه مفرشم نا چه شود
بر ناخوشی دهر خوشم نا چه شود * تو میکن و من هی کشم نا چه شود
۲۴ و در قصبه کاریز در جوار مشهد طوس خانقاهی است بر دیوار آن

گنجیست رنج غربت از آن، گنج مر مرا
در دینک گوهر آمد و بر چهره زر رسید
با ترکانز عشق چه سازم که نیم شب
یک خیل نا گذشته دگر خیل در رسید
بر هم زدند شادی و غم پس نثار کرد
مارا نصیب محنت و خون جگر رسید
غم خود نصیب جان غریبان بود و لیک
قسم من غریب حزین بیشتر رسید

(۹۰) الامام شمس الدین سیّد الافاضل محمود بن مسعود [الاندخودی]
۱۰ که فضایل فضلا از آن کتاب سطری و از آن سحاب قطری اما سطری
که جوامع علوم را حاوی بود و قطری که بحر محیط در مقابله میاه بدایع او
جدول می نمود و زینة الزمان از مؤلفات اوست در نظم و نثر تازی
و پارسی داد سخن داده است و مشاطة قریحت او عروسان مجال افکار
فضل را به نیکوترین دستی جلوه کرده فلله درّه ما انقی درّه چنان شیرین
۱۵ سخنی که صابی اگر در احیا بودی از خجالت این تألیف بکم از بکم گرفتار
نشدی و صاحب اگر آن عقد فضایل را بدیدی نام دُر شهرار بر زبان
نراندی و اشعار عذب شمس الدین بهر دو زبان مطبوع است و هم
مقبول و مصنوع و این دو بیت تازی از نتایج طبع اوست، شعر

أَطْرَقَهُ وَ خَالَاهُ وَ حَالِي * لِيَالِي فِي لِيَالِي فِي لِيَالِي
وَمَنْطَقَهُ وَ مَبْسَبُهُ وَ دَمْعِي * لَأَلِي فِي لَأَلِي فِي لَأَلِي

و این غزل تر از برای نشاط خشک لبان عشق او انشا کردست، غزل
روے تو مه زمانه آمد * عشق تو سر ترانه آمد
صبر از دل من کرانه کردست * تا عشق تو در میانه آمد
۲۱ هرگز نزدی بزخم تیری * کان تیر نه بر نشانه آمد

(۸۹) الامام الاجل علاء الدین افتخار الائمه مسعود بن محمد بن علی

الاندخودی رحمه الله،

علاء اندخودی که جهان بیان بود و جسم فصاحت را روان بر منبر
علم خطیبی جاری لسان و برگین فضل عندلیبی خوش الحان و این
چند بیت مطلع نامه اوست که بدوستی از دوستان خود نبشته است و
برهان فضل او را این ابیات تمام است که میگوید
صدرا بدان خدای که این فرش خاک را * بر روی آب قدرت او استوار کرد
این طارم ملوث فیروزه رنگ را * همچون نگارخانه چین پر نگار کرد
صدرا بدان خدای که بر تخت بوستان * از عقد غنچه ناز سر شاخسار کرد
۱۰ جمشید گل چو بر سر تخت بقا نشست * مسند ز باغ کردش و خنجر زخار کرد
صدرا بدان خدای که شاخ ضعیف را * چون ناف آهوان ختن مشکبار کرد
از قطره‌ها لؤلؤ طل سحرگهی * در گوش لعبان چمن گوشوار کرد
صدرا بدان خدای که شمشیر بید را * در دست شهسوار بهار آبدار کرد
صدرا بدان خدای که در صدر سروری * از سروران شرق ترا اختیار کرد
۱۵ پس نکهت در صفت جان فزات را * در صفحہا تیغ زبان شاهوار کرد
صدرا بدان خدای که تیغ زبانت را * در بجنه بیان تو چون ذوالفقار کرد
آنکه ز نوک خامه عنبر نثار تو * بر فرق شرع گوهر معنی نثار کرد
صدرا بدان خدای که آداب علم تو * بر شاخ گلبنان سخن برگ و بار کرد
پس دامن خواطر ارباب فضل را * از برگ [و] بار علم تو دریا نثار کرد
۲۰ کر آرزوی خدمت میمون جناب تو * چشم بسی عقیق بزر بر قطار کرد
و هو گفته است و از سخن غربت شکایتی کرده و از بار کربت حکایتی
گفته
شعر

مارا هر آنچه از غم غربت بسر رسید

زین جان روی زرد و دل در بدر رسید

فضل نور تو مقلّم است از آنکه آن نور را ظلمت مغلوب میکند و ظلمت
 محن ایّام در نور فضل ایشان نقصان نی آرد بلك مستدعی مزید میشود
 یکی از چهار یگانه شمس الدین طبعی بود و دوم شمس الدین باقلانی و
 سیم شمس الدین عبید و چهارم شمس الدین خاله و وی کمتر رفتی و
 اختصاصی زیادت نداشت و امام شمس الدین باقلانی ملازم خدمت او
 بودی اما متقلّد هیچ شغلی نشدی و گرد دیوان نگشتی و مهبات او را کرم
 صاحبی مکنی میکرد و وقتی صاحب اجل را علت جرب حادث شد و هر
 کس از رگ اندیشه خون چکانید و ایات و اشعار گفت امام شمس
 الدین يك رباعی گفت که جمله اوراق اشعار خود را بشستند گفت رباعی
 ۱۰ دست تو که ابر نوهار کرمست * زو گردن چرخ زیر بار کرمست
 بردست تو گر نیست بگویم آن چیست * ای گلبن جود خار خار کرمست

رباعی

فریاد که وقت خط در آوردن نست * برگل ز بنفشه چتر آوردن نست
 مارا بعتاب و کینه سبک چه کنی * سبک کن ما ریش بر آوردن نست

رباعی

در تو دل مسکین نظری نیز نکرد * تا از مژه صد هزار خونریز نکرد
 پرهیز کن از درد دلی کز غم تو * خون گشت و ز دوستیت پرهیز نکرد

رباعی

شب یاد تو چون بر دل و خاطر گذرد
 آرام من از باطن و ظاهر ببرد
 چشمی که بد آشیان طاووس خیال
 تا روضه جناح نسر طاير شمرد

رباعی

وصلت چودی بدل فروزی افتد * هجران سبک بکینه توزی افتد
 ۲۰ افتاد غم تو از جهان روزی من * يك يك مردم فراخ روزی افتد

مسعود آنکه کلکش ریزد گهر چنانک

م ریختی بهنجار از ذو الفکار لعل

و سعد الدین مسعود قطعه دیگر فرستاد بخدمت او که ردیف آن عقیق
[بود] و در آن وقت چشم آن مردم دیک فضل از نامردی سپهر بدرد آمد
بود و زحمت دیده چراغ اورا عقیق رنگ گردانیده این قطعه در جواب
مفاوضه او فرستاد،
قطعه

فرزانه سعد دولت و دین صدر اهل فضل

دور از توهست چشم من از درد چون عقیق

در جزع دیدگانم دُری که داشتم

گشت از رمَد بعینه آن دُر کون عقیق

از کان عقیق زاید و از بحر چشم من

بر ضدّ و عکس آید هر دم برون عقیق

زین پیش بحر رویم هرگز شبه نداد

و اکنون چه شد که دادم این دهر دون عقیق

از دیده درد دیده چو بهتر شود مرا

سازم ردیف مدح تو ای ذو فتون عقیق

(۸۸) الامام الاجلّ شمس الدین الباقلانی البلخی رحمه الله،

امام شمس الدین باقلانی که عَقْدِ بَلَخْشَان گفתי پیش او با قلابی در فضل
از اقران در گذشته و فصاحت او بساط ذکر سبحان در نوشته و در
۲۰ سمرقند از دولت صاحب نظام الملک صدر الدّولة و الدّین دولتها دید
و از جمله ندماء خاصّ او شد و در آن وقت که داعی سمرقند رسید بود
چهار شمس بودند که از ندماء صاحب بعزّ قربت اختصاص زیادت
داشتند گوئی که آن زمین بمکان آن صاحب دولت بر آسمان مباحات
۲۴ میکرد که اگر تو یک شمس داری من چهار دارم که نور فضل ایشان بر

فی نی چو یافت با لب و دندانت نسبتی
 ناقص شدست لؤلؤ و گشتست خوار لعل
 جانان لب و دهان تو چون لعل و خاتم است
 آید ز بهر خاتم بیشک بکار لعل
 وعده وفا رسان که شد از بهر وصل تو
 لؤلؤ آب چشم من امر انتظار لعل
 اندر ازاء آن لب و دندان که مر تراست
 عزت گرفت لؤلؤ و شد نامدار لعل
 زیر لب چو لعل تو دیدم قطار دُر
 شد بر رخ چو زرم حالی قطار لعل
 گرد عذار تو [خطی] زُمُود در آمدست
 دارم ز اشک خونی گرد عذار لعل
 با روی همچو آبی بی روی تو مراست
 در چشم جمع گشته بشکل انار لعل
 يك ره کنار گیرم کز آرزوی آن
 ریزم همی ز دیده خود بی کنار لعل
 از اشک دیده دارم در آستین سرشک
 وز خون سینه دارم اندر کنار لعل
 چندانکه لعل و گوهر زاید دو چشم من
 در بحر نیست لؤلؤ و در کوهسار لعل
 من در و لعل میدهم ای دوست مر ترا
 اندر وشاح درکش و اندر سوار لعل
 چون زاد ابر چشم بس بقیاس دُر
 چون داد دست صاحب بس بی شمار لعل

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

(۸۶) صدرالدین عمر الخرمابادی، (۸۷) حمید الدین المجهودی، ۲۰۲

هرکرا روی ز پشت شکم آسوده بود * پشت او خوابگاه هر شکی بوده بود
آب در دیده او جمع نیاید هرگز * تو ازو شرم طبع داری بیهوده بود
وله، رباعی،

در چشم حقیر مور نورست انر تو
درپای ضعیف پیشه زورست انر تو
ذات تو سزاست مر خداوندی را
و آن وصف که نا سزاست دورست از تو
وله، رباعی،

هر لحظه که با غم تو هخخانه شوم * بر شمع امید وصل پروانه شوم
با دوستی خود آشنا گردانم * تا از همه کاینات بیگانه شوم ۱۰

(۸۷) القاضی الامام حمید الدین افتخار الافاضل علی بن عمر المجهودی
رحمه الله،

قدوة افاضل عصر و والی و متصرف بر ولایت نظم و نثر لطف طبع
او بی اندازه و بستان فضایل از نسیم شمایل او طری و تازه بدایع بیان
۱۰ او را لطافت شمول و روایع لسان او را طراوت شمال در دولت سلطان
شهید قطب الدنیا و الدین ایبک السلطانی تغیده الله برحمته و غفرانه
آسایشها دید و شمال افضال و قبول از آن مهب اقبال بر نهال احوال
او وزیه و رسالات و منشآت او درین بلاد مشهورست و بر زبانها
فضلا مذکور و قصاید او قلائد نخبور فضایل و تمام بازوی افاضل را
۲۰ شاید فاما ابن بیٹی چند در جواب مکاتبت سعد الدین مجد الاسلام مسعود
رئیس گفته است،
شعر

تا چند بام ای ز لبث گشته زار لعل
آب از دو دیده در غم آن آبدار لعل

يك شهر حديث من و اشعار منست * در هر كنجي سخن ز گفتار منست
گر پيش نم يا سپس ای مَرْد سَرَه * پالان زن تو نيست دستار منست
رباعي

آن دُر که ز دیده سَفَنِي رِيخته شد * تا بر سر من گرد بلا بِيخته شد
دی بر سَر طاق جنت ابروی خُوشْت * دزدیده نگه کردم و آوِيخته شد
و وقتی مَقریان او دیر کردند چون برسیدند گفت
گر بر سر آني که قدم رنجاني * زود آي که بي سَنگي من ميداني
بريان دارم دلي درين مهباني * گر دیر آئي سرد شود برياني
و در مدح سلطان سکندر گفته است
شعر

۱۰ زِي در شان تو منزل هم آيات سلطاني
بدیده عقل در تیغ تو آيات جهانباني
تو خورشید سلاطینی از آن از تیغ صبح آسا
گرفتی هفت کشور را بیک ساعت باسانی
چنان آسوده شد از تو رعیت در دیار [و] ديه
۱۵ که جز در طَرَه خواب نه بیند کس پریشانی
خطائی را خطائی دان خلاف لشکرت جستن
و گر او جسته شد بیشك بدید آثار نادانی
چو روزست این که گر نانار سر بر خط تو نآرد
شود روز همه در حال همچون تار ظلمانی
۲۰ چو ذو القرنین از مشرق یکی بخرام در مغرب
بحمد الله که در عالم توئی اسکندر ثانی
وله، رباعي،

هر شب دل من عشق تو از سر گیرد * وز آتش دل چو صبح افسر گیرد
پندارد صبح آتش دل کم شد * هر شب بدمد تا دلم اندر گیرد
۲۵ و این قطعه در تعریك ناکسي و تعریض خسي گفته است،
قطعه

دوستان را بچود شادان داشت * دشمنان را به تیغ غمگین کرد
و در قصیده میگوید

دی گذشت امروز جانی میکم * کیست کز غم تا فردا ی کشد
چشم بد در روی وامق باز شد * نیل بر رخسار عذرا ی کشد
کرشته دیدار موسی میزند * جام رویت طور سینا ی کشد
کس مبادا کش زنی بیند بچشم * آنچه یوسف از زلیخا ی کشد
چرخ رعنا تا تو عاشق میشوی * غالیه بر روی زیبا ی کشد
گر حکمی ظلم این و آن بکش * حلر عثمان ظلم غوغا ی کشد
بی امیدی مرد کاری ی کند * هر دی مردم بسودا ی کشد
شاخ خرما بن بصعن باغ در * بار خار از بهر خرما ی کشد
ای خدائی کر تو ترتیب فلک * برهرا بر روی جوزا ی کشد
از جوار فضل تو هر مجری * رخت در فردوس اعلی ی کشد
در بهشت از بهر ما رضوان هی * توتیا در چشم حورا ی کشد

(۸۶) الامام صدر الدین ملک الکلام عمر بن محمد الخرمابادی

رحمه الله،

۱۰

مذکری لطیفه گوی که جرم خورشید در میدان بیان چوگان عبارت اورا
گوی سزد بکمال فصاحت و بزرگی اقران را پس گذاشته و پیشینیان را در
خجلت بیان خود بماند و در سمرقند بخدمت او رسیدم اگرچه در علو سخن
غلو میکرد اما مالی و منالی نداشت بارگیر بیان او فربه بود اما لاغر
۲۰ کیسه افتاده بود بدان سبب از سمرقند حرکتی کرد و در خراسان آمد و
بلخ سکونت ساخت و آنجا دولتها دید و وقتی بر سر منبر تذکیر ی گفت
و سخن گرم شد بود و پیوسته عادت داشتی که دستار را بر میان دو ابرو
نهادی و در آن غلو کردی رفقه نبشتند بجهت تحجیل اورا که دستار برن
نه ۲۴ که روزی خدا میدهد، بدیهه این رباعی بگفت، رباعی

جانم جنانش ز آتش غم جست و آنکهی
چون در گرفت آتش بس خار بر نهاد
بس تائب شراب کزان چشم پر خمار
دیده بخاک حضرت خمار بر نهاد

و درین قصیده چند بیت در مدح میگوید

بر روی خلق تا در اقبال باز کرد * درهای فتنه را همه مسمار بر نهاد
تا شد سرای ضرب بزرگی بنام او * نقش کرم بگوشه دینار بر نهاد
آزاده وار همت و خلق [و] طبیعتش * نام وفا بعالم غدار بر نهاد
ای سروری که عقیده گهرها لفظ نو * اسم حسد بلولو شهرار بر نهاد
و در واقعه سلطان سعید سنجر گفته است بر در سمرقند در حوالی نخشب
قطعه

و انهم از حشم او از خطائیان
حکیم کوشککی را بخواب دیدم دوش * زبان گشاده بمدح مبارزان سپاه
ز راه طعنه و طنز و نماخره میگفت * خهی گزارده هر يك حقوق نعمت شاه
فسوس ز بر رکاب شما کیمت و سمند * دریغ بر بر و فرق شما قبا و کلاه
۱۵ ز پیش کافر کفران نعمت آورده * گر بختید چو از پیش توبه خیل گناه
ندیده گرد سپاه سیاه پوش هنوز * که گشت صبح سپید شما چو شام سیاه
ز بس نجب کفار جمله میگفتند * زهی جماعت غز لا اله الا الله

(۸۵) القاضی الامام شمس الدین محمود البلیخی رحمه الله،

قاضی شمس الدین محمود از غرایب چرخ اخضر و نوادر عالم اصغر بوده
۲۰ است و در فن تذکیر و ایراد دقایق و ابراز حقایق آن اعجوبه زمان و نادره
گیهان و اگرچه نظم او از زیور تکلف عاریست فاما نثر او همه لطایف
است و در نعت سید المرسلین و رسول الله رب العالمین گفته است، نظم
او سخن گفت و عقل تحسین کرد * سخنش را خدای تلقین کرد
۲۴ آسمان گفت من زمین باشم * در شبی کو براق را زین کرد

و در نظم و نثر صابی و بو نواس، لفظ او چون راحی که بر بجان مطیب گشته بود یا شمولی که بر مهبّ شمال نهاده باشد اشارات او مقبول و عبارات او منقول در فقه و اصول و نظر بی نظیر و در دقایق رموز فضیلات ناقد بصیر و چند رسایل را وسایل حصول مقاصد خود ساخته است و هر یک در متانت یمثابتی است که آب طراوت سحر برده است و بازار حلاوت عسل را بدست کساد سپرده یکی از آن جمله مقامات است و دیگر وسیله العفاه الی اکفی الکفاه و دیگر حین التمسجیر الی حصره التمسجیر و دیگر روضة الرضا فی مدح ابی الرضا و دیگر قدح المغنی فی مدح المعنی و رساله الاستغاثه الی الاخوان الثلاثة و مئیه الراجی فی جوهر التاجی و در هر یکی داد فضل بداده است و برهان هنر فرا نموده و اگرچه در سخن مراعات جانب سمیع کرده چنانکه اهاواری در نثر تازی و امام رشید الدین وطواط در ترسل فامّا جائی که در سخن از حدّ تکلف میگذرد لطافتی دارد بغایت و اشعار او بغایت لطیف است و بحکم آنکه منشآت او شهرتی دارد و مصنفات او بسبب لطافت معروفست در اشعار او زیادت اطنابی نرفت و بیقی چند از نتایج طبع او از جهت زینت کتاب ایراد کرده آمد و این قصیده در مدح رضی الدین شرف الملک ابو الرضا فضل الله رضه گفته

قصيده

تا از ستیزه مشک بگلنار بر نهاد

عشق رخس بهر دل و جان خار بر نهاد

تیر بلا بدیده ابدال در نشانید

بار گران بسینه احرار بر نهاد

دل را گذاشت در ستم دست و پای عشق

پس جرم خود به بخت نگونسار بر نهاد

صبر اخر دله بغزّه غماز در ربود

و آنکه گه بطره طرار بر نهاد

بر اختر فسرده چو دستم نمی رسد
 پر اختر گداخته خوشتر دهان و کام
 ساقی چو از شراب شهبابی نمود زود
 گشت از شراب صافی ساغر مه تمام
 بر زد حباب ریزه چو لؤلؤ نیم سود
 بر روی لعل حل شده در آبگیر جام
 در سایهٔ پیاله توان بود سرخ روی
 چون برگ سبز سایه فگن شد بهر مقام
 غمنازی نسیم بنفشه چو در گذشت
 ای سرخ گل ز مهد زمرد برون خرام
 ای فاخته به بین و بخود اعتبار گیر
 در طشت خون لاله سر زاغ بو الکلام
 وای لاله گره شده چون تکه کلاه
 بگشای تکه‌های قبای عقیق فام
 وای نرگس غنوده بدار آن کلاه زر
 بر فرق فرنجسته تاج سرانام
 والا سراج دولت فرخنده شمس دین
 کز رای اوست رونق ایام خاص و عام

فصل دوم،

۲۰ در ذکر علماء خراسان و ذکر فضلاء بلخ و مضافات و نواحی آن،

(۱۴) الفاضل الامام حمید المله و الدین سیّد القضاة و الائمهٔ عمر بن محمود

المحمودی البلخی رحمه الله،

۲۲ صاحب مقامات و صاحب ذیل کرامات در مسند قضا چون شرح و ایاس

پیچیده موی دوست نشانی برو دو طوق
یعنی که طوق مشک سزد زیور حمام
بر شاخ دل نشست و باواز نرم گفت
کامد پیام دوست قدح درده ای غلام
دل گرچه چشم چشم چو زنیور خانه بود
شد شهد خانه سرم از لذت پیام
عیش نمی کم که بفتوی عاشقان
خونها حلال باشد و دیدارها حرام
آری چو ازدهاء دمنده است روزگار
در کام ازدها نرسد آدمی بکام
صد روز بیش راند آزار و خون دل
یک روز عندلیب صفت نیست شادکام
نرگس بچشم مست و زمانه بغدر کرد
از لاله چاه پر خون در هر بدست و گام
ژولیده سر بنفشه چو مستان گو صبح
در مجلس بنفشه بزناوست در قیام
از غنچه روزگار قمعاء لاله ساخت
تا از قرابه سوی قمع آوری مدام
چون باده صرف باشد گو جام کوزه باش
در سر چو کوزه دست مزین بپخته مدام
بی در سفال نوش نه در سیم و زر که هست
در پیکر سفال نهان جوهر کرام
رنگیست دیده پرور و بوئیست جان فزای
رنگ سفال پخته و بوی شراب خام

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

روزی که نینم رخت ای سرو خرامان
 چون فاخته می نالم همواره که کو کو
 قمری چو ز کو کو زدن روز فرو ماند
 شباه دراز آمد هفتابۀ من کو
 هفتابۀ کسی خواه که با زلف چو خرگاه
 خرگاه پُر از ماه کند از رخ نیکو
 ای آهوی خوشبوی هم از شوخی و شکیست
 در جعد نو چون نرگس رعنای تو آهو
 از زلف تو يك جو بهبه چین و خطا در
 جویند بدرمان و نیابند بدارو
 چون ناخن باران شه دودۀ حیدر
 آلوده مکن بیش بخون غمزۀ جادو
 دارای جهان احمد کین سقف فلک را
 دارنده کف اوست باستون دو بازو
 بستند کمرها و گشادند سراغچ
 میران خطا جمله بفرمان نینگو

و له ایضا، شعر،

آمد ببار عاشق مهجور مستهام
 مرغی ز آشیانۀ معشوق نامه نام
 در بال او کشیده بتازی بسی دُرر
 بر پَر او نبشته بزاری بسی سلام
 سر بر شکم بریده از آن چشم تیغ دست
 سر در شکر تهفته بدان زلف مشک وام
 چون باز پیش صدر وی از مشک الف الف
 چون کبک زیر بال وی از قیر لام لام

بر خیز که شمعست و شرابست و من و تو
آواز خروس سحری خاست ز هر سو
بر خیز که بر خاست پیاله بیکی پای
بنشین که نشسته است صراحی بدو زانو
ی نوش از آن پیش که معشوقه شب را
با روز بگیرند و بپزند دو گیسو
در ساغر مینای رنگین خور و انداز
سنگی دو درین شیشه گردنده مینو
ای داده نگ آهو و بر چیده دل از من
من بر اثر چید بسی نافه آهو
شاید بسیه کردن دلمای بده دوش
کر و سیه سپه گشته ده انگشت و دوا برو
نور شه مشرق شده محبوب من غیرت
ز اندام چو طرفه نو در گزیده طرفه
در عشق دو شفتالوی سُرخ تو رخ من
ز آسیب کف دست کبودست چو آلو
رفت آنکه در ایام خزان خون رزان ریخت
وز باد خزان خشک شد آن عارض خیر و
امروز زمان نیست که میزان فلک را
ملوست ز پروین چو صدف پله لؤلؤ
گوئی که طبق دار مه از خوشه پروین
می بر کشد انگور فشرده به ترازو
بر روی طبق نارستان خفته و لرزان
کر باد خزان خشک شدش سینه و پهلو

مدحت جز این چه گویم گویم که تو توئی
وز خود سخن چه رانم گویم که من منم

و له ایضاً، شعر،

دیر شد تا در برم دل زحمت تن میکشد
دوست ی بینی چگونه رخ دشمن ی کشد

هر که دل را کرد آلوده بهر این جهان
نیل بر رخسار یار از دود گنجن ی کشد

از برای آنکه تا محرم شود در دیده
توتیا خود را به پیش زخم هاون ی کشد

وز برای صحبت پشت و بر صاحب دلی
دید را دیبا به پیش نوک سوزن ی کشد

بی ریاضت هر که دل جوید ز راه ابلهی
راست چون مردی بود کر ریگ روغن ی کشد

(۸۳) القاضی الامام شمس الدین منصور بن محمود الأوزجندی،

۱۰ قاضی منصور که بر لشکر هنر مظفر بود و بر سپاه حکمت فیروز در علم

طب و حکمت و نجوم از اقران و اکفاء قصب سبق ر بوده و از حکماء

عصر بر سر آمد و نظم و نثر او در اطراف شایع گشت چون انقلاب

زمانه بدید و بنظر ثاقب در احوال روزگار بنگرید صواب آن دید که

بخطا تعلّق گیرد و باردو رفت و در فنّ طب خود را بدیشان عرضه کرد

۲۰ و چون مرد مستجمع بود و در فنون فضل ماهر بخدمت ایشان قربتی

یافت هر چه تمامتر و موقر و محترم شد و فقر و قلت او بغنی و ثروت

بدل شد و خمول او بقبول با امراء خطا بفرّ و اقبال مقرون گشت و او را

قصید است در مدح تیسنگو که از غایت لطف و رقت در اطراف بلاد

قصید

۲۴ مشهورست

بود از فساد و فسق مرا تیره چشم عقل
از توبیاء توبه شد آن چشم روشنم
جان میکنم ز غصه نا اهل جهان
وین طرفه تر که دل ز جهان برنی کنم
هم برکم چو مردان زین گنه پیر دل
زیرا که گشت فاحشه او میتم
داد از برای سود مرا توبه حق و لیک
حق را چه سود از من و از توبه کردم
با دوستان ایزد دشمن بدم ز جهل
با خود کنون ز دوستی حق چو دشمنم
بر دل زغم بروز و بشب دست از گناه
تا کی بکاالی بشب و روز تن زغم
نی زور مردبستم و نی زاری زنان
در راه دین دریغ که نی مرد و نی زغم
روشن کند چو صبح دل را خدای از آنک
از راه صدق این نفس سرد میزغم
در جان و دل ز شوق حق آتش زدم چنانک
تا ساق عرش نور بر آید ز روزم
خون دل از نریزد چشم ز درد دین
بادام وار چشم ز سوزن بیازم
تا مرگ مانده بودم در خواب معصیت
بیدار اگر نکردی معبود ذو المنم
یا رب به نعمت تو ز شکر تو عاجزم
یا رب ز هیبت تو بمجدح تو الکتم

در گلشن حقیقت تا بنگریستم
 دنیا هی نماید موجش چو گنجم
 بر سفره قناعت نانی و نره
 خوشتر که با لثیان مرغ مسنم
 گر سر کنم ز صحبت هر سفله جای هست
 چون هست شکر و منت حق طوق گردنم
 نانی و نره و یکی کنج عافیت
 ملک‌یست بی منازع و گنجی معینم
 زر و گهر ندارم لکن ز فضل حق
 پر چشم همچو کانم و پر دل چو معدنم
 نمکین کس نخواهم از ملک کس چو من
 در ملک پایدار قناعت ممکنم
 چون نرگم نباید در چشم زر و سیم
 در بند کس نیام کا زاده سوسنم
 چون بنگم بحرص بدنیا بکنج چشم
 انگشت در کم ز سران دیده بر کنم
 پام بدام دنیا زان روی بسته نیست
 سیرغ همتم نسزد چینه ارزنم
 چون هر خری ندارم بر سر هی فسار
 دستار اگر نه بینی بر سر چو خرمن
 پشمینه که پوشم بی منت کسی
 يك نار از آن به است ز صد خزادکم
 از زینتی ندارم منت خدایرا
 امر فضل او بزینت طاعت مزینم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

فاما در آخر عمر چون موی او دیدبان شیب بر عارض پیدا آورد و از شب او صبح بدمید و روز عمر او بشام رسید دست از تمتع و تنعم دنیاوی برداشت و پای در دامن قناعت کشید و روی باحراز سعادت آخرت آورد و عمر خود را بر خدمت درویشان و اهل دل صرف کرد و بستانی بودی و بائر نظر او و بزرگان دیگر آن روح داشت که در هیچ بستان متکلف جزوی از آن بجاصل نشدی و او را ایات و اشعار سخت مطبوعست در جدّ و این يك قصیده برهان لطف معنی و حسن فحوی کلمات او تمامست، میگوید

قصیده

۱۰ دل در برم ز غصّه بجان آمد از تنم

وز دست تن بجان بخرد باز يك تنم

اندر کی گشاده شود راه حق و لیک

در بند بیشی است ز کم عقلی این تنم

حرص و طمع به ننگ فرو برده سر مرا

۱۵ وز خود غرور خورده که مردی فروتم

بالم دهد خدای گراز بهر حبس تن

چون کرم پيله بند سرو پای خود تنم

چون تیغ اگر ز محنت و غم خون هی خورم

تا در تست جان سپر از تن نیفگم

از دست حرص چون ستدم آستین چرا

۲۰ گرد طمع نشیند بر پای دامنم

دارم جمال عاقبت امر بی تجلسم

در کوی شکر ساکنم امر نیست مسکنم

در پای کس چو ی نخلد خار ظلم من

چون گل همیشه نازه ام ار نیست گلشنم

استماع افتادست تحریر افتاد، رباعی
 من گرسنه وصل تو و از هجران سیر * از جان و دل خود شدم ای جانان سیر
 جان سیری من در غم تو بس عجیبت * جانم تو خوری و من شوم از جان سیر
 وله،

ه ای آنکه بزلف شام و از رخ سحری * چون شام و سحر سیه گر و پرده دری
 می طعنه زنی بمفلسی مر مارا * ما مفلس ازینم که تو سیم بری
 وله،

فریاد ز چشم رهن و مرد کُشت * وز بند سر زلف و شکنهء خوش
 ای تلخی کلام من ز شیرین لب تو * وی شورئ بخت من ز روی تُرشت

۱۰ (۸۱) الامام ضیاء الدین الدوغابادی،

امیر امام ضیاء دوغابادی که با شهد و غسل کلامش شکر عسکری دوح
 خوردی و با صفاء قریحت او چشمه خورشید را تیره خواندندی ساکن
 سمرقند بود اما قند از شرم الفاظ لطیف او در بند بود و او را رباعیات
 لطیف است و ازو قطعۀ روایت نکرده اند فاما رباعیهاء لطیف گفته
 ۱۵ است و ما بیتی چند از آن جمله بیارم، میگوید
 دیدم دل خسته را جدا از شادی * و اندر غم تو بدست صد بیدادی
 گفتم که کجا فتاده ای مسکین * گفتا که خوشستم تو کجا افتادی
 رباعی،

با دلبر خویش گفتم ای جان جهان * گردد بیک بوسه رهی بر تو گران
 ۲۰ خندان خندان روی ز من کرد نهان * با ناز و کرشمه گنت چه کار جهان

(۸۲) الشیخ الاجل سعد الدین اسعد بن شهاب البخاری رحمه الله،

سعد الدین اسعد بن شهاب رحمه الله که شهاب ثاقب طبعش دیو جهل
 ۲۲ سوختی و اختر سعد فضلش شمع هنر افروختی اگر چه از معارف بخارا بود

قطب و آفتاب ز نور تو وام خواست * گرد کنی ز تو دل آن یار بشکند
 و ر قدر تو بگرد فلک بر نیامدی * هم کار و بار گنبد دوار بشکند
 ناهید گر نگوید مدح تو در نوا * زخمه اش بوقت زخم بر اوتار بشکند
 بی بوی خلقی تو نتواند صبا بعد * کز جعد زلف یار یکی تار بشکند
 بر هر که بوی خلقی تو روزی گذر کند * او آرزوی نافه تانار بشکند
 اسرار روزگار بفرست و رای تو * هر روز مهر نامه اسرار بشکند
 تو مرکز و چرخ جو پرکار گرد تو * یکسر اگر شود ز تو پرکار بشکند
 خاری که پای بی زره خصم تو نخست * دست زمانه خود سر آن خار بشکند
 در گرد صیت تو نرسد خوشرو صبا * سیار تیز رونه ز طیار بشکند
 بازار ظلم اگر بشود گرم در جهان * از عدل تو ستم را بازار بشکند
 از نشکند ردیف نکردم ز بهر آن * تا باد شعر طره بهجار بشکند
 بادا حیات ذات توجنت ثبات و عز * تا آنکهی که طاق نگونسار بشکند
 و این رباعی که خوشترست از مزده امان بجانی و از روح دل و لبت
 جانی اوراست در صفت پیری و موسم بی تدیری گفته است رباعی
 ۱۵ آسیب زمانه چون بروم بر زد * سنگی میانه سپوم بر زد
 مشکم بیها بخواست نفروختش * بستد ز من و سیم بروم بر زد

(۸۰) علاء الدین فخر المذکرین الاوزجندی المعروف بزیادت،

مذکری شیرین سخن بدیه گوی لطیفه پرداز که مذکر منبر چهار پایه فلک
 که خورشید لقب دارد بر زبان شعاع پیوسته ثناء او گفتی و قاضی اجرام
 ۲۰ که مشتری نام اوست بجان مشتری فضایل او بودی و در بلاد فرغانه که
 مسکن او بود ملوک آن زمین اورا بحسن تربیت مخصوص داشتندی و
 بنظر عنایت ملاحظه نمودندی و اگرچه سخن او در غایت علو بود فاما
 ضعیفی داشت و سخن خود بکس ندادی و چنان نبیشتی که کس آنرا نتوانستی
 ۲۱ خواند بدین سبب نظم و نثر او مشهور نشد و رباعی چند از گفتهها او

(۷۹) الامام الاجل بهاء الدین محمد الاوشي،

مذکری خوش گوی و پیری جوان طبع و فصیحی لطیفه پرداز بود پیوسته در مخاطبه خود گفتی ای بهاء اوشی تو بهاء اوشی و هر چند نظم او مطبوع و رایق و لیکن نثر او بر نظم فایق است و جمله افاضل عصر انصاف داده اند که از وی بدیهه گوی تر کس پای بر بالای منبر نهاده است، شنیدم که وقتی بر بالای منبر از بیئی او خون روان شد بر فور گفت آری تیغ است تیغ خون ریز بود و وقتی در گریه سخن گفت تو موی نباید اگر یکتار بر موی من کف آمد چه عجب و از کمال مقری سمرقندی شنیدم که چون از هندوستان مراجعت فرمود و باوش آمد ۱۰ و منصب شیخ الاسلامی اوش او را مسلم شد در تیم بزازان تذکیر میگفت در انشای تذکیر پای از منبر فرو نهاد در پایه دوم آمد جامه او بر کشید شد و بسبب فراخی دامن دراعه شفه از اذیالات او ظاهر میشد مقری اشارتی کرد که عورت پیوش بخود باز آمد بر فور گفت تیم بزازان است و هر کس متاعی که دارد عرضه میکند ما نیز یک دو مشتی و یک چند ۱۵ شعر دارم من یزید کرده ام، و لطایف او بسیار است، اکنون از نظم او بیئی چند ایراد کنیم از حمید الدین سجزی شنیدم که برادر صاحب اجل نصیر الدین اسفزاری بود گفت برادرم قطعه فرستاد این دو بیت از نجاست و در غایت دقت و نهایت رقت است،
قطعه

سر کلکت که چنگل بازست * بچه بر داشت [از] آشیان غراب

۲۰ از فی کوکنار سمینت * ماند فتنه برون و شب در خواب

و در مدح ملك شهید قطب الدنيا و الدین نعمت الله بر حمته گفته است
قطعه

ای قطب آسمان که [ز سهم وز] باس تو * در روز رزم رستم خونخوار بشکند

۲۴ از شرم فیض قلزم موج کف تو * در وقت بزم بحر گهر بار بشکند

صاحب قران ملت احمد که دست چرخ
نعل سمند او زند از تاج قبصری
لفظی چو وحی منزل دیدم هزار کس
در خار خار سینه که شاید پیبری
بر خط امر تو که بماند هزار سال
گر روزگار سر نهد اینت کافری
در ملک فضل و حکمت و تنفیذ امر و نهی
بی خانم و نگین تو سلیمان دیگری
در طوق رق کشیده و آورده در لگام
اسبان دیو پیکر و ترکان چون پری
کردی ز مرگ سدی با جوج فتنه را
آری بلند پایه تر از صد سکندری
معدن نخواست که همه زر خالصی
دریا نگویند که سراسر جواهری
حق کرم گزارده باشی بر دمی
گر هیچ روی بر من بیچاره بنگری
بی خاک پای مرکب جبریل بین که کرد
از زر نظم خامه من سحر سامری
دست اجل بدامن عرم رسیده باد
گر سر بر آورم ز گریبان شاعری
گر نظم این قصیده بغزین برد صبا
از شرم خوی برون زند از خاک عنصری
چون جان پاک بی خطر و جاودان بزی
در مسند جلالت و ایوان مهتری

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

وی زهره از برای مقیان مصطبه
 در ساز چنگ و بریط و آئین ساغری
 بشکن قلم عطارد بر بند رخت زود
 در نظم مملکت نه مُشیر و مدبری
 هر چند در ردای کبودی چو آسمان
 ای ماه زرد روی سیه دل مزوری
 شیر فلک بطبع نراید مگر سگی
 گاو سپهر پیشه ندارد مگر خری
 ای سال و ماه دایهٔ هر دون و کودنی
 ای روزگار جاهل نا اهل پروری
 ای شب تو کار ساز حریفان باطلی
 وی روز عزم کرده که تا پردها دری
 زین آشیان خاکی طبع ملول شد
 ای مرغ روح وقت نیامد که بر پری
 واجب کند که در عقب باد حادثات
 ذکر دعای مجلس مخدوم خود بری
 تا دهر بر قرار بود پایدار باد
 انرا رنجها مسلم و انرا فتنها بری
 اقبال شاه شرع که در بارگاه او
 ایام بندگی کند و چرخ چاکری
 معار حق و عمدهٔ اسلام سیف دین
 فهرست کامکاری و عنوان سروری
 صدر جهان که همچو خضر صیت جاه او
 آسایش نیافت ز رخ مسافری

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

صبر مرا مکش بجفا زآنکه روزِ نحر
فتوی نداد شرع بقریان لاغری
بی وصل دل فروز رخت گفتمام بسی
کس را مباد عشق [و] غریب و بی زری
گریان ز درد فرقت آن خال مشک فام
حیران ز نقش قدرت این زلف عبری
بس شب که در نظاره گردون گذاشتم
ماندم عجب ز هیأت این چرخ چنبری
صراف آفریش گوئی نثار کرد
بر نطع چرخ صُرّه دینار جعفری
می گفتم ای مشبکه هر فساد و کون
در قبضه ارادت صانع مستحری
ای سقف لاجورد تو در هر شبی و روز
زیر و زیرشوی مزین این لاف برزری
ای آسمان چه کبر گئی سالها گذشت
دعوی همین که جایگو چند اختری
تا کی کشم تهور هر ناکس ای زحل
هندوی پیر فاسق مغوس پیکری
ای مشتری چو دست ستم جان من ربود
مارا چه گر تو حاکم انصاف گستری
مَرخ بی خرد خود رندی مُعرب دست
مصروف کرده عمر بآشوب [و] داوری
ای آفتاب همچو زن نا ستوده فعل
از شرم کامر بیهوده دهر زیر چادری

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

ساعد حلم و علم سواری و این قصیده که حاکی سحر حلال و نمودار آب
زلالست برهان لطف طبع و بیان فضل وافر ویست در حق مولانا صدر
صدور جهان سیف الحق و الدین میگوید

قصیده

اے چهره تو نامه اسرار دلبری
وی طره تو سوره آیات ساحری
با زلف تاب داده چون شام مظلمی
با طلعت نجسته چون صبح انوری
از عارضت که می برد آب آفتاب
گه زار ماه و زهره و گه خوار مشتری
در باغ حسن خم زده زلف بنفشه وار
خوش بوی و تر و پرشکن و چابک و طری
جرعت فروده شکل طلسمات زرق و سحر
لعلت نموده معجزهای پیامبری
دیاچه عذار تو کاسد گذاشته
بازار شقه گل و اکسون شستری
خاک گفت عروس جهان را چو زیورست
ای شاه ملک حسن چه در بند زیوری
منسوخ شد ز نقش رخ بت مثال تو
مرسوم نقش بستن و آیین بتگری
گر آذرست قبله زردشتیان چرا
محراب ماست آن رخ میگون آذری
در عقل و جس برابر و یکسان کجا بود
صنع خدای و صنعت مافی و آذری
از پای در فتادم و از دست شد که چشم
روزی ندیدک از تو مراعات سرسری

و معنی صفات او رُمان صدفی و گوهر ذات او بر ذروه منبر چون بر اوج
شرف خود جرم خور و در مقام تذکیر چون در برج سرطان تیر شیخ الاسلام
نخشب شده بود و مرجع افاضل عرب و عجم گشته وقتی که بیخارا آمد و
سعادت خدمت او در یافته شد این رباعی از وی استماع افتاد رباعی
دل در لب تو معجزه عیسی دید * وز فرق تو تا قدم همه معنی دید
مجنون شب زلف چو زنجیر تو شد * مجنون نشود هر که چنان لیلی دید
وله، يك شب دل من صفاء گردونی داشت

وز حکمش حکمت فلاطونی داشت
کم يك شبه دولتی چنان بتوان یافت
کان يك شبه بر صد گهر افزونی داشت
و در غزالی خرگوش لب که لعل اورا الماس عین الکمال شکافته بود و
بمعجزه حسن ماه بدو نیم کرده این رباعی گفته است و این تشبیه کرده
رباعی

دانی ز چه معنی نشد ای دُرّ یتیم * لعل لب تو حجاب دندان چو سیم
خورشید رخت نخست تیغی که بزد * بر لعل لببت فتاد و کردش بدو نیم
وله،

از چشم من ار خیال تو شاد گذشت * پس از چه قبل سبکتر از باد گذشت
هنگام گذشتنش همی گفت خرد * از دجله نگر که باز بغداد گذشت
و هو گوید در مدح سلطان علماء عصر صدر جهان رباعی
ای نام تو وُرْد نامداران جهان * خُردان درت بزرگواران جهان
نوك قلم کینه شاگردانت * فرمان ده تیغ شهریاران جهان

(۷۸) السید الاجل شمس الدین تاج السادة محمد بن علی الکاشانی،

از خاندان سیادت دُرّی درّی و از دودمان سعادت شمعى مضمی بر فلك
۲۴ فضل اختری و در صدف هنر گوهری در میان نثر و نظم سواری و بر

و بزرگی روزگار ناسازگار با او نساخت و بناء حیات او را منهدم گردانید
و بسعادت شهادت رسید درین واقعهٔ هایلۀ خراسان و ما وراء النهر
بلک درین ثلثهٔ عظیم که در اسلام افتاد بواسطهٔ کفار چین ازین قوی‌تر
واقعهٔ بعد از طوفان نوح دست نداده،

بیت

• به نیک نای یکچند روزگار گذاشت * برفت و محنت و اندوه یادگار گذاشت
و آن صدر بزرگرا در دین و شریعت تصانیف مقبول است و قصهٔ
یوسف املا کردست هنوز تمام نکرده بود که آن یوسف مصرِ فضل را
در چاه وحشت انداختند و از وی استماع افتادست

نظم

روزی که دست یابی بر اهل روزگار * در عاقبت نگه کن و کوتاه دار دست
۱۰ دست ستم دراز مکن این قدر بدان * کایزد در اجابتِ مظلوم در نیست
و این دو رباعی از وی شنیده آمد

رباعی

شمعی است رخ خوب تو پروانه نواز
لعل تو مفرحیست دیوانه گداز
در راه توام زان نفسی نیست که هست
شب کوتاه و تو ملول و افسانه دراز

۱۵

رباعی

ای چرخ مرا ز عشق بیزاری ده * یا بار مرا پیشه کم آزاری ده
در فرقت آن خوب بد اندیش مرا * ای صبر اگر نه مردهٔ یاری ده
و این لغز در صفت چشم هموراست و در غایت لطف و رقت است واه
۲۰ حوضی است درو آب خوش و آسوده * در حوض یکی کشتی قیر اندوده
کشتیبانی درو برنگ دوده * بر جای نشسته و جهان پیوده

(۷۷) السید الاجل مفتی العصر شمس الدین داعی الحسینی النسفی رحمه الله،

۲۲ دُری دُری از خاندان سیادت و بدری مُضی بر آسمان سعادت در هر لفظ

برده، سلطان فرمود که پیش من بازی کند این قطعه و این رباعی بر بدیهه انشا کرد و اورا پیاموخت تا در حضرت اعلی سلطان انشاد کند و قطعه این است،

گر بنگرد بمن نظر لطف شاه شرف
من جمله ساحران را در لعب بشکنم
گردون شود بساط و برو من چو بو العجب
زهره شود چو مهره و چون خفته مسکم
آتش بزیر دامن هر بو العجب نهم
و آنکه بتو نمایم دو چون بیفگم
چون نیغ و نیزه شه فیروز روز جنگ
یک شخص را دو سازم دورا یکی کم

و رباعی این است
چاکر چو بلعب دست بر مهره زند * پیش تو دورا یکی یکی را دو کند
جز بند و تیغ و نیزه شاه جهان * دورا که کند یکی یکی دو که کند
وله

ای چون دل لاله چشم خونخواره ترا * چون جور جهان دل ستمکاره ترا
افتد که مرا بچاکری پذیری * آخر نبود ز چاکری چاره ترا

(۷۶) مولانا رکن الدین مسعود بن محمد امام زاده رحمه الله،

صدری که فلك فضل از وی دایر بود و صیت بزرگی او در اطراف
ربع مسکون سایر اشعار او واسطه قلاده فصاحت و مجلس وعظ
او عروس منصه بلاغت چون بر ذروه منبر شکرآب بیان از قواره
دهان بگشادی حرارت دل محروران ارادت را بدان شکرآب نسکین
دادی و چون در موقف نظر و مقام جدال قیل و قال آغاز کردی
۲۴ قاضی ولایت چرخ ششم طلیسان وفار از سر انداختی و یا این قنون علم

و پیوسته بمحاوره [او] استیناس جستی و مطالبات او را پیسنبدی و وقتی
ملج سربل را که از ندماء صدر جهان بود پاشنه بچکیده بود و آب دزدیده
و ورم کرده و از زحمت بجدی ادا کرد که جراح آنرا شق کرد و پلینه نهاد،
مجد الدین عدنان و قطب الدین سرخی و جماعتی از صدور را که در
خدمت صدر جهان بودند بعیادت او عزم افتاد و مجد الدین بر بدیهه
این قطعه بگفت و به نزدیک او فرستاد،

ای یزدگرد بزه‌گر از نسبت تو شاد
تو شاد زی از آنکه ترا نیست کس عدو
در فضل بی نظیری و در بذل بی عدیل
داده خدای جاه ترا نسبت کدو
روزی مگر که پاشنه در کون گرفته
کز کون تو پلینه نهادن گرفته خو
آماس کرد و گفت و نرایید و نیش خورد
گفتا بسان کون شدم اکنون پلینه کو

۱۵ و میان او و [صدر جهان بن] صدر جهان سیف المله و الدین محمد عبد
العزیز که باقیست نقاری بودی و چون آن صدر بجوار رحمت آفریدگار
انتقال کرد [و] سبب آن بود که بعد از زوال عارضه خربزه خورد و
پرهیز نکرد و معالجت اطبایا فایده نماند و قضاء محتوم نازل شد این
دو بیت از سر تأسف و تلّف خالی داعی بگفت،

۲۰ آن سبک روح همچو روح برفت * وین گران خوار همچو ریگ بماند
خربزه دوست ای دریغ برفت * خربزه خوار مرد ریگ بماند

جلال الدین پسر او که امروز در بسط ربع مسکون طیبی از و حاذق تر
نشان می دهند در آن وقت که خُرد بود بخدمت سلطان ابراهیم
نعمت الله بر حتمه رفت و حقه بازی آموخته بود و در آن صنعت هر
۲۵ چند خُرد بود مهارتی یافته و بسبک دستی از بو العجب باز آیام دست

پیدا شدن میان مسلمانی اندرون * ترکی و رومیانه و هندی خصاها
 با قول بایزید و دم شبلی و جنید * پیدا شدن ز خلق بزیدی فعالها
 ای عالمان بی عمل دین فروش بس * مسجد بناله آمد ازین قیل و قالها
 عالم بروزگار بیابان نهال دین * از خشیت و وقار نهادی نهالها
 و اکنون برای حشمت و دام توانگری * بستند بر میان بنهور دواها
 سادات در خماری شراب و نشاط بنگ * در دست کعبتین و ببر بر حمالها
 و چمگی اصناف خلق را بیان کردست و تفاوت احوال ایشان ذکر کرده
 بدین قدر اقتصار افتاد،

(۷۵) الامام مجد الدین محمد بن عدنان سُرْحَنَکَتی رحمه الله،

۱۰. مجد الدین عدنان از افراد و امجاد گیهان بود خال مؤلف ابن کتاب که
 در ایام حیات آن خال تصحیف عم گرد او نمی گشت و خال سپید
 حوادث را از دیده خال او بکمال المجواهر تربیت بر میداشت طیبی [مسیحا]
 نفس که بدد نظر کلف از رخ ماه و اشکها از آفتاب دور کردی و جد
 او مجد الائمه سُرْحَنَکَت که از افراد ائمه بزرگ بود چنین که صدر شهید
 ۱۵ حسام الدین هرگز از خوف او شب نخفت و جد او مجد الدین محمود که
 باختر مسعود بود در علم و بزرگی مقتدای عالم شد و پدر او ضیاء الدین
 عدنان در انقلاب ایام و فترت های غز و ترکان و تبدل دُول در عالم خفص
 و رفع بود و آخر الامر علّی مزمن بر نهاد او استیلا یافت و صاحب
 فراش شد و شرف الزمان مجد الدین عدنان که پسر بزرگتر او بود
 ۲۰ بجهت تداوی پدر وثاق حمید الدین طیب را ملازم گرفت و تنوع کتب
 طب کردن ساخت و چون طبعی ذکی و علی وافر حاصل داشت در مدت
 چهار سال که پدر او رنجور بود او طیبی حاذق شد چنانکه بر اطباء
 روزگار و حکماء عهد فایق آمد و صدر جهان عبد العزیز او را بخدمت
 ۲۴ خود مخصوص گردانید و در ظلّ دولت او مرقه الحال روزگار گذاشت

میگوید من مسعود دولتیار را هجوی کرده‌ام در خواب گفتم که چه گفته گفت رباعی

چون سوزن جمله کار کون کردندت * چون سوزن جمله سرنگون کردندت
چون سوزن هر کجا که سر در کردی * حالی ز ره دگر برون کردندت
ساعتی بود از خواب در آمدم و دست نصرف نعاس از ولایت حواس
کوتاه گشت و این از نوادر ایام است و این رباعی هم از نتایج طبع
راوست، رباعی

بردی دل و کارم بزیان آوردی * وز خوی بدت مرا بجان آوردی
دل چون کمرت بسی بخود برپسید * از نازکئی که در میان آوردی

۱۰ (۷۴) القاضی الامام شرف الدین سید المحدثین ابو طاهر یحیی بن طاهر
بن عثمان العوفی رحمه الله،

جد مؤلف کتاب از بقیه ائمه و علما بود و در علم حدیث و معرفت
انساب عرب و اسائی رجال و جرح و تعدیل مشار الیه و در شرح
شمایل و نشر فضایل او زیادت بسطی نمی‌رود از جهت نهی تهمت ربا
۱۵ و لکن بر ظهر سفینه دیدم بخط او که این رباعی اگرچه بر صنعت هزل
است در حق یکی گفته است از اقران و امثال که خضاب میکرد
و کافور شیب را بدان تکلف با مشک شباب جنت ی نهاد،

گیرم که بجمله شب و شبگیر کنی * یا موی چو شیر خویش چون قیر کنی
با یار در حجره چو زنجیر کنی * آن خرزه مرده را چه تدبیر کنی
۲۰ و این شعر در تقلب احوال خلق گفته است و در تبدل ابناء زمان
پرداخته بیت

تا چند ازین تحمل بار ثقلها * وز دیدن و شنیدن هر گون محالها
۲۲ هر دم زدن ز قوت و از عمر کم شدن * هر ساعتی زیادت گشتن و باها

دگر ز بنده نپرسی که تا کجا باشد
 غریب بیکس و رنجور غم رسیده من
 بوقت خُرَمی از خانمان گسسته من
 بوقت خوشدلی از دوستان بریده من
 بلطف خویش بزودی خبر کم باری
 ز حال آن دو جگر بند نا رسیده من

و چون این مکتوبات داعی بخارا برد و در خدمت مولانا برهان اسلام
 اعذار واضح او تقریر کرد با او بسر رضا آمد و مکتوبات فرمود بخط خود
 و در آن او را استدعا کرد و رباعی چند درین مجموعه از نتایج خاطر او
 ایراد کنیم، در معشوق کاژ گوید
 رباعی

گر نافته دل را ز سر خیره سری * چشم نو کژی نهاد ای رشک پری
 چون با دگری راست شدی نگذارم * تا یش بچشم کثر بما در نگری
 رباعی

جز سوی جفا و جور ی نگرائی * جز از غم و رنج من فی آسائی
 گفتند که گفته سرت بر دارم * بس دست سبک دار گرای پائی
 وله،

رنگ شفق از سرشک عنائی ماست * صبح صادق گواه بخوابی ماست
 از دین بجای آب خون می بارم * وین نزد تو هم دلیل بی آبی ماست
 و هم از وی شنیده شد سهل متنع است
 وله

در فرقت رویت آب رفت انر چشم
 در هجر تو خون ناب رفت از چشم
 دوشینه چو خون و آب نقصان پذیرفت
 تا روز سفید خواب رفت از چشم

و حکایتی عجب کرد گفت شی خفته بودم فقیهی را در خواب دیدم که

صد نیز بریش آنکه بد گوید * صد کیر بکون آنکه بد بیند
و چون این فعل بکرد از بخارا رحلت کرد و بپرو رفت و از آنجا نامه
نہشت و رابۃ خود را هجوی کرد کہ یکی از آن جملت اینست،
پیوستہ ز حسن خویشتنی لافی * با هرکہ بود ی تنی و ی بافی
در درج زر از غایت روزی مندی * زر میطلبی و لعل بر مییافی
و بعد از آن قمر الدین ملک آموی اورا استدعا کرد و بآموی رفت و
مدتی آنجا بود تا وقتی کہ داعی کہ مؤلف این اوراق است از مرو
مراجعت میکرد و بخارا مہرقت روزی چند در آموی بخدمت او استیناس
طلبید آمد و نامہا نہشت و یکی از آن جملہ بخدمت والد قطعہ در قلم
آورده بود برین جملت،
نظم

زہ ز خاک درت توتیای دیدہ من
ز یاد نست قرار دل رمیدہ من
دہد خبر کہ پشیمانم از جدائی تو
دو پشت دست بصد گاز برگریذہ من
شود درست ز حال دلم چو در نگری ۱۵
بہ پیش جامہ تا ناف بر دریدہ من
ز بار دوری تو ماہ ماہ میگذرد
کہ راست ی نشود این قد خمیدہ من
ز سوز سینہ کنی یادمار خبر دارے
ز آب دیدہ با خون دل چکیدہ من ۲۰
نگاہ کن کہ ز ہجر تو چون پریشان گشت
نظام حال و سرکار آرمیدہ من
بسرمد خط خود چشم بندہ را در یاب
کہ بی جمال تو تیرہ است نور دیدہ من ۲۴

(۷۲) الصدر الاجلّ نظام الملة و الدین محمد بن عمر مسعود رحمه الله،
 در آن درج و درئی آن برج و ثمر آن شجر و پسر آن پدر بود جوانی که
 چرخ پیر در هنر جو آن جوان نیاورده بود و ایام در اثناء دوران از
 ابناء خود مثل او نپورده در دقایق مشکلات فتوی بر مشایخ کبار
 فایق آمد بود و در میدان فضایل بر سواران افاضل سابق و در غوامض
 علوم حساب و هندسه و جبر و مقابله کس با او مقابله نتوانستی کرد و
 در حل مشکلات اقلیدس افلاطون پیش او زبون بودی و با این چند
 فضل و هنر از روزگاری نصیب و از دولت پدر نا برخوردار بود و
 پیوسته ایام مشرب عیش اورا بکدورت نا مرادی مکتر داشتی و يك
 ۱۰ ساعت اورا در آسایش بنگذاشتی و سبب آن بود که میان برهان اسلام
 و اهل او مفارقتی افتاده بود و زنی دیگر را از معارف سادات در حباله
 خود آورده و آن زن را از برهان اسلام فرزندی دیگر متولد شده و
 پیوسته آن زن ازین پسر پیش پدر بدها گفتی و قصدها صریح کردی
 و برهان اسلام این معانی را در ضمیر جای دادی و اورا برنجاندی و
 ۱۵ کار بجائی رسید که ازین پسر بیزار شد و قطعه گفت درین معنی بتاری
 که این دو بیت از آخر آنست،
 شعر

قُولِي لِمَنْ يَرْنُو إِلَيْكَ عَنِ الرِّضَا * زَانٍ نَظَرًا بِعَيْنِ الْأَرْمَدِ
 إِنْ كُنْتَ تَظَلِّبُنِي بِفِعْلِ مَذْمُومٍ * فَلَقَدْ ظَلَمْتُ لِأَجْلِكَ أَسْمَ مُحَمَّدٍ

و نظام مغامز این قصدها را ی دانست آخر الامر فرصت نگاه داشت
 ۲۰ وقتی که برهان اسلام غایب بود و حرم او بدیهی بودند در خانه شد
 و صندوقه زرینه زن پدر بدست آورد و تمامت زرینه از آنجا بیرون
 گرفت و آلتی مخروط بساخت و بر آنجا این ابیات نشست،

عافل ز جناء چرخ گردنده * هر بد که ببیند آن ز خود بیند

این واقعه را اگرچه نپسندد * آن کس که بدیده خرد بیند ۲۴

تیر مژه بر کرد و بزد بر من و گفت * بار دگر ابروی مرا قوس نهی

وله، رباعی

گفتم که سپید کرده بهر کسی * رنجید نگار ازین و بگریست بسی

گفتا که ز شام زلف خود بیزارم * گر بر رخ من سپید دم زد نفسی

وله، رباعی

با ما چو سر زلف تو رائی بنهاد * جزعت بکرشمه جان بهائی بنهاد

گفتم چو دعا بدستم آئی در حال * بشکست نگار و دست و پائی بنهاد

وله، رباعی

شادی ز تو هر چند بسی نیست مرا * الا غر تو هم نفسی نیست مرا

۱۰ سبحان الله هزار دل بردی بیش * و آنکه گوئی دل کسی نیست مرا

حکیم شمس اعرج روزی بخدمت او آمد بار نیافت این قطعه بگفت و

بفرستاد، قطعه

صدر الشریعه بار ندادم به نزد خویش

زیرا که هست جان و بود جان ز بار دور

روم چو چشم بد شد و زین روی به بود

چشم بد از چنان سر و صدر کبار دور

۱۵ صدر الشریعه برهان الاسلام جواب نداشت

شمسی تراست شعر و بغل آنچنان که من

باشم ازو بفصل خزان و بهار دور

۲۰ من خود عزیز بار نیم خوار بار گیر

آخر نه گاو به بود از خوار بار دور

و این مصراع آخرین مثلی است متداول در آن بلاد که گویند گاو از

کفه دور، درو ایهام لطیف و تضمین خوب کرده است، و کمال فضل او

ازین آرایش مستغنی است فاما برای زینت کتاب درری چند از سفته

۲۵ و بیستی چند از گفتهاء او تحریر افتاد،

دل گفت هر آنچه از تو خواهد تو بد * تا خط نارد حسیب او کی برسد

وله، رباعی

جوری که برین دلشک پیوست رود * زان طرّه جعد و نرگس مست رود
از پای رود آدی و بنده نو * روزی که ترا نه بیند از دست رود

وله، رباعی

هرگر باشد ز روی باز آمدنت * رنگی بینم ز بوی باز آمدنت
سر در خس غم همچو تدروم لیکن * پیوسته در آرزوی باز آمدنت

وله، رباعی

از مشک بگلبرگ تو سر زنجیرست * پیش رخ تو چراغ گردون خیره است
۱۰ تو چون قلی و من چو کاغد که چین * از رفتن تو جهان من بر تیره است

وله، رباعی

ای باد سحرگه شده عبیر بار * دامن که هی روی بکوی دلدار
در طرّه او دلیست مارا زهار * کان سوخته را ز ما پیرمی بسیار

وله، رباعی

۱۵ آخر صفا صبح درین کار چه دید * کو جامه خویش و پرده ما بدرید
چون گوش فلک شکر وصال تو شنید * از چشمه خورشید مرا چشم رسید

وله، رباعی

زلف تو بجزر همچو ایام چراست * چون سیم سخن ز وصل تو خام چراست
گر نرگس تو ی نکند صیادی * ای پسته دهان چشم تو بادام چراست

وله، رباعی

چشم خوش تو خصم من خسته چراست * با من لب تو چو زلف تو بسته چراست
ابروی کمان مثالت اندر حق من * گر نیست جفاء چرخ پیوسته چراست

وله، رباعی

۲۴ گفتم بکمان ابروی ای سرو سہی * با من چو دو زلف خود سراسر گری

تهنیت فرمود، رباعی
 خاقان چو بنال دولت و بخت نشست * غم بر دل دشمنان دین سخت نشست
 خاکِ قدمش دیو و پری سرمه کند * چون مردم چشم ملک بر تخت نشست
 و چون سلطان ابرهیم بجوار رحمت آفریدگار رحیم انتقال فرمود این
 رباعیات در مرثیه او فرمود، بیت

تا مردم دیده صفت و ایوان دید
 از دست بشد چو تخت بی سلطان دید
 خورشید ملوک و سایه یزدان بود
 بی سایه و خورشید جهان نتوان دید
 وله، رباعی

۱۰

بی دربان شد در حصار ای شاه
 بی تیغ رود سلاحدارت ای شاه
 شادی ندهد بار دلی را بدرت
 زان روز که بر شکست بارت ای شاه
 وله، رباعی

۱۵

بر منظر اعلا شها مجلس باد * بی تو دل من ز خوشدلی مفلس باد
 ای مونس چشم بنده خاک در تو * در خاک ترا رحمت حق مونس باد
 در مدح قلم ارسلان خاقان میگوید
 ای ملک تو شرع را کمان سختی * مر تیر ترا نشانه هر بد بختی
 پیش از تو که دید تاج بر خورشیدی * با جمع شده همه جهان بر تختی
 وله، رباعی

ترکی که بکشتن من آورد برات * در چشمه نوش دارد او آب حیات
 باران سرشک من چو بسیار آمد * بر لعل لب چون شکرش رست نبات
 وله، رباعی

۲۵ با دل گفتم عیب او کی برسد * در بردن دل فریب او کی برسد

و شنیدم که دبه ملوک ملک اورا از دیوان مفروز فرموده بودند و از خراج و پیگار و شکار مصون و مسلم داشته وزیر سمرقند در آن معنی قصدی میکرد قطعاً گفت بنده را این سه بیت از آن قطعه بیش بر خاطر نیست و آن اینست،

خسرو عالم و سلطان سلاطین جهان * ای شک بنده درگاه رفیعت که و مه گشت فرمان ترا چشم گشاده بنفاز * نا که در ابروی طغرای توافناد گره و در آخر میگوید

بنده را جود تو صد شهر بخواهد بخشید
خلق در غصه که آزاد چرا شد یک ده

۱۰ اصداد را رعایت کرده است بنده و آزاد و شهر و ده،
و اکنون طرفی از رباعیات او بیان کرده آید، در مدح سلطان ابراهیم بن الحسین رحمه الله گوید

از رای تو روی ملک پیرایه کند * کان از کف باذل تو سرمایه کند
آن چتر تو کافتاب در سایه اوست * جائیست که آفتاب را سایه کند
وله

۱۵ ای حضرت تو پناه عالم گشته * بیشی کردن ز عدل تو کم گشته
در عمر تو صد محرم افزوده و باز * بر دشمن تو عمر محرم گشته
وله،

صد عمر شما در طرب و ناز گذار * تیر از جگر دشمن بد ساز گذار
۲۰ فی فی تو کان مکش بروی دشمن * این سخت کشی بدشمنان باز گذار
وله،

از بخت بگوش بنده آواز آمد * بر خیز که وقت نعمت و ناز آمد
امروز چو باز یافت خاک در شاه * پیشانی من بآب خود باز آمد
و در آن وقت که [سلطان ابراهیم] قره عین پادشاهی قلع ارسلان خان را
۲۵ ولی عهد خود کرد و بر تخت ملک سمرقند نشاند بدین رباعی اورا

او بعزّ منتسب موصول بود و شجره پدر و جدّ بثمره جهد و جدّ او مثمر دلش آسمان همت دستش دریا صفت علمش کامل کرمش شامل در حسم ماده فساد برهانش ظاهر در قلع قلعه عناد حجتش باهر در اوائل ایام جوانی که موسم بهار کامرانی بود گاه گاه از برای تفرّج و تثرّه رباعیات گنتی و شیوه ایهام و ذوالوجهین ازو منتشرگشت چون آن ابیات عذب و دل آویز بود در اطراف جهان شایع شد و نام او بر رباعیات مشهور شد و آن چندان علم و بزرگی مغرورگشت و چون ما بصدد آنیم که ابیات و اشعار صدور درین مجموع ابراد کنیم از بیان آن فضایل که ذات او بدان محیط بود عنان باز کشیدن آوّلی باشد، در آن وقت که این داعی بخدمت او نعلّم میکرد پیش او ۱۰ فایق زنجشیری میخواند بهر وقت از لفظ او اقتباس کردی وقتی نامه نوشته بود بحضرت سلطان طمغاج خان و یادگار فرستاده دسته دندان ماهی و عذری نبشته به نثر بدین لفظ موجز که اگر عاقل در نگرد صد [نامه] درین يك لفظ مندرج است، نبشته بود که عذر دسته ناتمام فرستادن آنست که بندگان را دسته بدست می آید اما تیغ و بند کار پادشاهان است، و این قطعه در مدح ۱۵ سلطان ابرهیم میگوید اگرچه بحر عربست اما سخت استادانه آورده است،

قطعه غم نیارد بیش بر دلّاء ما بیداد کردن

شاد باش ای پیشه عدل تو دلّاه شاد کردن

تا سخاء تو در ایوان جهان بنهاد آشی

گشت عادت آزا از امتلا فریاد کردن

خرمن عمر حسودت چرخ اگر بر باد دادست

چرخ را معتاد باشد شغل خرمن باد کردن

دشمنت را خدمتی نعلیم میکردم و لیکن

سخت کردن بود نتوانستمش استاد کردن

بند شاه ز آزادی و حال خویش لیکن

سخت ترسانم نشسته از چه از آزاد کردن

(۷۱) محمد بن ابی بکر النسفی، (۷۲) ناج الدین عمر بن مسعود، ۱۶۹

يك قصیده تو مرا چه با آنك اكثر عمر ما بدین منوال مصروف است
وفن و شیوه ما این چندانکه خواستیم تا يك بیت بدین منوال بیارم
خاطر ما مساحت نکرد، پس ساعتی بود غلامان در آمدند و پیش هر [يك]
یكتاء اطلس و مهر زر بنهادند، حسام الدین معذرتی کرد و گفت، قطعه

گنجها بر دل خاقانی اگر عرضه کند

نه فلك ده يك آن چیز بود کو بدهد

به تجر نه بذل مال ستاند ز ملوک

به تواضع نه بمنّت سوی بد گو بدهد

چرخ خاید همه انگشت بدنندان که چرا

نیکمردی بیدان این همه نیرو بدهد

کار خاقانی دولاب روان را ماند

که ز یکسو بستاند بدگر سو بدهد

و وقتی بر سر نامه دیدم این قطعه بخط مولانا شرف الدین، قطعه

بخدائی که زلف خویان را * دام دلهاء عاشقان کردست

پیش خورشید چهرهء بتان * از خم زلف سایبان کردست

باد نقاش را بنصل خزان * زرگر باغ و بوستان کردست

که رهی در فراق چهره تو * چهره چون برگ در خزان کردست

بر کران دلش مدار که او * جای مهرت میان جان کردست

وله،

۲۰ دل هر نفسی زیار نیرنگی دید * هر دم بدل صلح ازو جنگی دید

وز صبر چوبوی یار [ی] جست نیافت * در اشك گریخت کاندرو رنگی دید

(۷۲) الصدر الکبیر برهان الاسلام ناج الملة و الدین عمر بن مسعود

احمد رحمه الله،

۲۴ آسمان مجد و آفتاب احسان واسطه عقد آل برهان صدری که شرف مکسب

آبی رخست خصم تو نگذارش فلک
تا پیکرش بهم در چون نار نشکند
چرخ از ستم بعهد تو بیزار شد چنانک
تا حشر داد و دین را بازار نشکند
هر روز تا نیاری باران عدل و جود
انرا صفت در تو صف بار نشکند
خوش خواب فتنه هرگز تا پاسدار اوست
بخت که باد دایم بیدار نشکند
بلدا زمانه بر خط فرمانت راست رو
تا دور چرخ دایره کردار نشکند
بادی چراغ عالم تا باد رستخیز
قنديل آسمان پر انوار نشکند
تا حشر کس برین سان بر روی عدل تو
زلف سخن لطیف و بهنجار نشکند

۱۵ از بزرگی شنیدم که در آن وقت که بسفر قبله رفته بود چون بری رسید
چنین اتفاق افتاده بود که خاقانی در ری بود حسام الدین بزیارت او
رغبتی کرد و به نزدیک او شد و عمر نوقانی که استاد قرآ و داود دها
بود در خدمت او برفت و چون بمحاوره یکدیگر انسی گرفتند خاقانی
پرسید که مولانا را لقب چیست، عمر نوقانی گفت مولانا شرف الدین حسام
۲۰ که بحسام بیان حق را شرح و باطل را شرحه کند، گفت صاحب نشکند؟
مولانا سخت ازین سخن بشکست چه او در انواع علوم دینی استاد بود و
در هر فنی از آن مقتدی او را بشعر پارسی نسبت کردن لایق منصب او
نبود، گفت آری در اوائل ایام جوانی و عهد شباب که مظنه نادانی باشد
خاطر بدان شیوه بیرون شده است و دیرست تا آن سقطات را استغفار
۲۵ میکنم، خاقانی گفت ای مولانا یا لیت که نمائی دیوان من تراستی و آن

شاه درست عزم که بی رزم او ملوک
 جزوی بحزم در صف پیکار نشکند
 تیمار دار شاهان کاندر پناه او
 پستی ز بار انده و تیمار نشکند
 سمار امن بر در فتنه زد او چنانک
 جز نفع صور آن در و سمار نشکند
 با روه گونه رخ او آفتاب را
 از شرم روز نیست که صد بار نشکند
 با عفو او که نیم دلیری چرخ ازوست
 هرگز دل امید گنه کار نشکند
 ای آنکه يك و شاق ترا در مقام حرب
 از ضد سپاه گونه رخسار نشکند
 گل نشکند ز شاخ ظفر نا ز رخ تو
 در دیده عدوت ستان خار نشکند
 پرواز مرغ فتح نه بیند تا ز شست
 تیرت زه کمانش بسوفار نشکند
 شاه بلند قدری و میمون جناب تو
 در قدر اوج گبید دوار نشکند
 گر مشک خواند خاک درت را فلک مرغ
 نرخ گهر بطعن خریدار نشکند
 لطف تو جبر کین جهانست و قهر تو
 جز گردن معادے جبار نشکند
 جز با زبان تیغ تو مر زلف آبر را
 بر روی حوض باد زره وار نشکند

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

يك تار نيست در همه زلفش كه بوى او
 قدر هزار نافه تانار نشكند
 بيمار نار سينه يارم ولى بهر
 يك آرزوى اين دل بيمار نشكند
 دلخون ناردان و يم گرچه آب او
 هرگز حرارت دل پر نار نشكند
 سيراب لعل اوست كه جان و دل مرا
 زو تشنگى بخوردن بسيار نشكند
 آهو نگاه چشم وى آن مست شيرگير
 جز جان عاقل و دل هشيار نشكند
 خون دل منست شرابى كه جز بدو
 چشمش خمار غمزه خونخوار نشكند
 اى نو بهار حسن بهاران مشو بياغ
 تا چند روز رونق گلزار نشكند
 در جلوه گاه روى مكن زلف بيقرار
 تا پشت صبر اين دل افكار نشكند
 جان ده مرا ببوسه نه از بهر من و ليك
 تا چشم جانستان ترا كار نشكند
 از زينهار خوارى جزع تو باك نيست
 گر لعل آبدار تو زينهار نشكند
 ياقوت آبدار تو لعلست كارزوش
 جز خاك پاى شاه جهاندار نشكند
 طغاج خان پناه جهان ركن دين و داد
 كز چرخ آستانش بمقدار نشكند

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

در وقتی که در سمرقند سعادت خدمت او یافتیم و ازو اجازت [روایت]
احادیث شد هر بامداد آدینه [در خانه] دُر یتیم خاتون نوبت تذکیر عقد
کردی و شکراب بیان از فواره دهان بگشادی تا متعطشان بیابان ارادت
او بدان شکراب از سكرات اشتیاق خلاص یافتندی، از وی استماع
افتاد در اثناء تذکیر،
نظم

از خاك اگرچه سنبل و سوسن که بر دمد
آن زلف نیکوان بود و خد دلبران
از خاك اگرچه آب کئی هم روا بود
از بس که خفته اند درو ساده شکران

قطعه

۱۰

چرا چنان نشوی گرسرت بدرد آید * ز بهر درد سرت دشمنان دژم گردند
چنان چه باید بودن که گرسرت ببرند * ز سر بریدن تو دوستان خرم گردند

وله، قطعه

نا توانی زندگانی آنچنان کن با هم
بشنو از من این نصیحت یاد بادا از منت
کاستینها در غم تو تر کنند از آب گرم
گر نشیند خاك نری ناگهان بر دامن

۱۵

و از قصاید او این قصیده مشهورست،

هرگز نگار طره بهنجار نشکند
تا بار عشق پشت خرد زار نشکند
پروین فشان نگرود چشم جهان فروز
تا نوش خنده مهر لب یار نشکند
تا نار زلف او ندهد مایه دور چرخ
بر روی روز زلف شب تار نشکند

۲۰

۲۴

صدر جهان حسین که از رای روشنش
 آیات مکرمت را تفسیری رود
 آن صاحب ستوده که از بهر بندگی
 اندر رکاب قدرش تقدیری رود
 هر روز بامداد بدیوان دولتش
 دایم عطارد انری تحریری رود
 تا کَلک در بنائش مقرّ ساخت بر فلک
 سرگشته چون کان ز حسد تیری رود
 در عرصه چمن ز نسیم مدایحش
 همواره مشکباده بشیگیری رود
 پاینده باد تابش خورشید جاه او
 چندانکه چرخ بر سر ندویری رود

باب هفتم

در ذکر صدور علما و ائمه فضلا و بعضی از فواید انفاس مشایخ و این
 ۱۰ باب مشتمل است بر چهار فصل، فصل اوّل، در ذکر ائمه و علماء ما
 وراء النهر و استادان صنعت رحمهم الله الماضین و الغابین، فصل دوم،
 در ذکر افاضل خراسان و نیروز، فصل سوم، در ذکر صدور و
 افاضل عراق، فصل چهارم، در ذکر صدور و افاضل غزنین و جبال،
 فصل اوّل،

۲۰ (۷۱) الصدر الامام شرف الملة و الدين حسام الائمة محمد بن ابی بکر
 النسفی رحمة الله علیه

شرف الدين حسام آن دریا بیان گوهر کلام که در فنون فضایل چون
 ۲۲ مردم يك فن بود و ذات او مجموع علماء عالم بود اگرچه یکنی بود و

هریک طرفی در قلم خواهد آمد و غرض از آوردن فصل ما تقدّم آن بود تا ذکر وزرا و صدور و کفّاء و دُهاة کرده آید چه آن جمله بفضل قوّت و قوّت فضل مُدّتی مالک از مه اقبال بودند و از زبان منادی فضل ندای اقبال شنوده و نوبت خود داشته و نقوش نام نیک بر صفحات ایام نگاشته چنانکه ابن المعتز در تهنیت وزیری و تقلّد وزارت صاحب تدبیری اشارت کرده است،

هَنَاتُ أَمَرَ الْعَالَمِينَ وَزَارَةً * وَأَتَيْتُ كُلَّ مُحَامِدٍ وَ مَفَاخِرِ
فَاعْلَمْ بِأَنَّكَ لَسْتَ فِيهِ بِأَوَّلٍ * وَأَعْلَمْ بِأَنَّكَ لَسْتَ فِيهِ بِآخِرِ
فَاكْتُبْ بِأَنْمَلَةِ الْمَكَارِمِ أَسْطُورًا *
..... ۱۰ أَبْلَى مِنْ الْعَظَمِ الرِّمِيمِ النَّاخِرِ

و امروز میراث کرم و فضل و مناسب منسوب و منصب و حسب و نسب و بزرگی و بزرگواری آن صدور گذشته را مستحقّ در دور زمان و دیر زمین جز صاحب آصف تمکین و خورشید برج زین و مراعی جانب ملک و دین عین الملك ملک الوزرا ضاعف الله جلاله نیست که کفایت ۱۰ جملگی کفّاء عجم در کفّ دانائی او بی وزن است و بذل و کرم ابن صدور ماضی در مقابله یک ساعت کرم او عدم، بآداب و فضایل قدوّه سبحان وائل و صاحب و صابی در دیوان معاملت پیش او یکی صبی و دیگر باقل، ذات مبارکش آراینده صدور ایوان و قلم کفایتش دارند صدر دیوان، دوات تاجدارش حسّادرا با جدار کرده و قلم کمر بندش قاصدانرا چون ۲۰ کمر در بند آورده بل هرکه چون دوات پیش او سر نهاده روزگار سرش از تن جدا کرده و هرکه چون فی پیشش کمر نبسته حلقش چون حلقه کمر بطناب عذاب روزگار خفه گشته،
قطعه

آن آصف دوم کتب خلق عین ملک
کز وی محیط غرقه نشویر می رود

نو باقی بادی و خرم که اشک حاسدت گردون
 بروی زعفرانی پر ز خوناب جگر دارد

وله،

صاحباً خود را بفیض مکرمت * گرد عالم داستانی کرده
 ۵ بر سر مالت ز بذل بیدریغ * نیک حافظ پاسبانی کرده
 در تن هر مرده دل عیسی صفت * امر تطف نازه جانی کرده
 نیکوئی با بندگان کردگار * کم کن از هرگز زبانی کرده
 آن همه بگذار فی من بنده را * پیش ازین با آب و نانی کرده
 باز چون دست مرا در مملکت * وقف پیگار جهانی کرده
 ۱۰ گرز خدمت باز گردم زی وطن * چون مرا با خان و مانی کرده
 دوستی پرسد که قرب هشت سال * خدمت صاحب قرانی کرده
 حاصل تو کو چه گویم چون مرا * در جوابش بی زبانی کرده
 و این چند رباعی او گفت،

رباعی
 می رفت تم که گویا جانم نبود * جز گریه زار هیچ درمانش نبود
 ۱۵ ز آن گزید وداع دوستان بر نامد * بپچاره دل من که دل آتش نبود

رباعی

چشم ز غم عشق تو دریاست هنوز * سودای تو در سر زدن ماست هنوز
 کردم چو قبا پیرهن از درد فراق * لیکن دل من بهر یکتاست هنوز

هر چند در اطراف خراسان و ما وراء النهر و بلاد جبال اصحاب دولت
 ۲۰ و ارباب حشمت بسیارند و اکثر و اغلب ایشان صاحب طبع نقاد و
 صاحب ذیل فضل فاما آنچه داعی خدمت ایشان را در یافته بود و فواید
 ایشان اقتباس کرده درین باب ایراد کرد، اکنون بانی دیگر در ذکر
 لطایف اشعار صدور و ائمه کبار که هم عالم علم بمکان ایشان معبور بود و
 ۲۴ هم خطه فضل از بیان ایشان موفور آورده خواهد شد و از طرف شمایل

ضیاء الدین علاء الملک بو بکر بن احمد آن
 که هم علم علی خواندست و هم عدل عمر دارد
 سپهداری که در هیجا ز هیبت بانگ کوس او
 عدورا همچو مور و مار دایم کور و کر دارد
 بهر نهضت ز خصم ملک اقلبی پردازد
 بلی چون رایت عالیش ارشاد ظفر دارد
 ز روی شست او تیری که بیرون جست بر دشمن
 ز پشتش بگذرد بیشک اگر پنجه سپر دارد
 ز قاف قدر او غاریست اوج رفعت گردون
 ز عین رای او آییست هر نوری که خور دارد
 اگر محصول عالم را بدستش نسبتی باشد
 خرد گوید که با این خرج دخل مختصر دارد
 خداوندان آن ذاتی که مهر و کینت اندر دل
 اگرچه اندکی باشد مجال نفع و ضرر دارد
 خلافت راستی خواهی بهر کشور که ره یابد
 بلاد ساکنانش را بکسل زیر و زبر دارد
 کسی کو کردئی جوید مگر خاک کف پایت
 بجای دیده بر گیرد بجای تاج سر دارد
 در تو قبله حاجاتِ خلقانست و زین معنی
 ترا احسان بی منت بعالم در سهر دارد
 بروز بزم تو معدن ز عشق خدمت خواهد
 که بیرون افکند هر زر که در حجر حجر دارد
 الا تا باغ هر سالی بسعی ابر دریا دل
 بهاران طره سُنبلِ مطری از مطر دارد

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

قصیده

زبان من ز شکر تو دهانی پُر شکر دارد
 که چشم من بروی تو جهانی پُر قر دارد
 تو خورشیدی بدان نسبت قباء نیلگون پوشی
 تو جوزائی بدان حُجَّت که جوزا هم کمر دارد
 شوم بر غاتفر عاشق اگر معلوم من گردد
 که زیبائی چو بالاء تو سرو غاتفر دارد
 اگر خواهی که در میدان زنی چوگان زند زهره
 ز دیده آب راحت را بزرگان گوی بر دارد
 منم مولای آن ساعت که اندر حمله با یاران
 بر انگیزی کمیت را چنان گوئی که پر دارد
 نوی تازی و عشاق ز بیم چشم بدگویان
 خداوند نگهدارش اگر جائی خطر دارد
 چو رخسارت بر افروزد فلک گوید بنامیزد
 زهی روئی بدین خوبی که آن زیبا پسر دارد
 بناگوش چو سمیت را جهانی سَنَنده شد لیکن
 از آن لذت کسی یابد که با سیم نوزر دارد
 دل بیمار در عشقت چو بسیارست با لعلت
 بگو نا شربتی سازد که او باری شکر دارد
 من مسکین ز سودای تو شبها بی خور و خوابم
 گرم باور نمی داری خیالت هم خبر دارد
 هی پرسی که در زلفت دلم دارد وطن گاهی
 مرا زوکی خیر باشد نمیدانم مگر دارد
 ازین پیشم دلی بودی کنون با خود نمی بینم
 مگر منزل بدرگاه وزیر دادگر دارد

(٦٩) مَهْذَبُ الدِّينِ مَنْصُورِ اسفزاری، (٧٠) هَجْدُ الدِّينِ بن رشید العزیزی، ١٥٩

زار باسفرار رسید بمجاورۀ او آسایشها یافت و از محاورۀ او راحتها دید
و بعلم و حلم او بشر و مسرت در احناء سینه و انحاء ضمیر این داعی
منتشر گشت و قصیدۀ نازی فرستاد به نزدیک این بنده که مطلع آن
اینست،

مَا أَبْصَرْتُ أَيَّامَ عُمَرَى طَرْفِي * قَرَمًا كَرِيمًا كَالسَّيْدِ الْعَوْنِي
و صدر صدور جهان و دستور صاحب قران ملك الامراء و الوزراء علاء
الملك جامعی رحمه الله اورا تعظیم کردی و چند کثرت اشغال خطیر بر
وی عرضه کرد، اعراض نمود و قبول نکرد و از وی شنیدم که وقتی
مخدوم من الپ غازی مرا بِجَبَّهٔ خاصَّه تشریف داد بر فور این رباعی
بگفتم،

از خلعت جبّه شد منبر اختر من * سر کرد کله ز بی کلاهی بر من
هر لحظه من زیر جبّه هر اندای * میسند که سر زنش کند بر سر من
رباعی

زلف تو هزار دل بیک خم بسته است * وز عنبر تر سلسله در هم بسته است
اندر گو سیمین تو آن نقطهٔ مشک * خون دل عاشقست کر غم بسته است
و در حق علاء الملك گوید

تا معدلت کار جهان داد قرار * بشگفت هزار گل جهان را بی خار
انرا راستی مسطر عدلت امروز * سر گشته نماند در جهان جز پرکار

(٧٠) الاجلّ هَجْدُ الدِّينِ شرف الکتاب ابن الرشید العزیزی،

٢٠ هَجْدُ الدِّينِ رشید عزیزی از اعیان فضلاء خراسانست و در زمرۀ کُتّابِ
عهد معدود و خطّ و بلاغت او مناسب یکدیگر و محاورۀ او انیس و منرّح
دهاء محزون و در اسفرار بخدمت ملك الامراء و الوزراء علاء الملك
رحمه الله مرتسم بود و در زمرۀ دیگر افاضل منخرط و اشعار او مطبوعست
٢١ و رباعیات او از لطف طبع بهره دارد و این قصید در مدح او پردازد،

سبزه بر چشمه یاقوت لب دیدم و گفتم
 این چه نوباوه حسنست بدین زیبایی
 عقل کو حامله دُر هنر شد چو قلم
 در سواد خط شیرنگ تو شد سودائی
 شکرین تنگ گشادی و شکر گشت فراخ
 این بود فایده چون تنگ شکر بگشائی
 چون نگین حلقه بگویم مشو از جور دونا
 چابک آمد چو بر اندام گشت یکتائی
 چو شفق در طلبت چهره بخون اندودم
 مشک بر دامن خورشید چه ی اندائی
 گوهر چشم من از هجر تو شد دریا بار
 طرفه کاریست که آید ز گهر دریائی
 شب هجران جگر سوخته بی روز رخت
 هر دم آغاز نهد قاعده یلدائی
 بی وصال تو دلم ز آتش غم سوخته شد
 هیبت افتد که برین سوخته دل بخشائی
 چشم من چند کند در هوس لعل لب
 چون سر کلک خیاوند گهر پیمائی

وله،

۲. دلدار هه گرد دل و دین گردد * و آنکه چو ببرد خویشتن بین گردد
 گفتم سخن تلخ مگو گفت خموش * آن خود چو بلب رسید شیرین گردد

(۶۹) الاجل مهذب الدین سید الکتاب منصور بن علی

الاسفزاری سلمه الله،

۲۴ از افاضل خراسان و اماجد روزگار بود و در آن وقت که این پُر آسف

و در قصیده مدح ملک عماد الدین کند میگوید
 از بنگه تعظیم تو با رفعت و بسطت * شش طاق کینه است سراپرده نه تو
 صاحب نظران بر رخ اعداء جلالت * بینند چو احوال رقم عیب یکی دو
 مجروح فلک را دهد الطاف تو مرهم * بیمار امل را کند اکرام تو دارو
 قهر تو کجا ترسد از مکر اعدای * خود شیر کی اندیشد از حمله آهو
 بی صیقل انصاف تو آئینه دولت * نمود بکس عکس چو آئینه زانو
 چون ی نزند مهر دم از مهر تو انجم * هر شام در آرند ز گردنش بیکسو
 طیره نشود خاطر وقاد تو هر چند * آب افکند از باد گره در خم ابرو
 هستی ز بشر لیک بانواع هنر جز * در آینه و آب نظیرت ز بشر کو
 ۱۰ و این غزل که از اعتدال هوا در موسم خورشید در حمل خوشترست او
 گفتست

ای چشم تو بغزه برهم زده جهانی * در هر خبی ز زلفت خلق دل جوانی
 از کبری نسازی با عاشقان محرم * وز نازی نیائی نزدیک ما زمانی
 مارا یقین که چیزی باید ز تو ولیکن * بی افکنی دلم را هر لحظه در گانی
 ۱۰ گر ساعتی بخالت بیند خرد میانت * گوید بدین نزاری یا رب بود میانی
 از آتش غمت شد بگداخته دل و تن * اکنون بلب رسیده مائیم و نیم جانی
 آشوب جور هجرت گر همچنین بماند * روزی بود که گوئی بیچاره آن فلانی

وله

ای ز صفرای فراق شد جان سودائی
 روح می بخشد لعلت گه شکر خائی
 عالمی را بیک بوسه مسیحا باید
 نا بیاورد ازو شیوه روح افزائی
 خطت آورد چلیپا چو بر اطراف قمر
 در سر افتاد دلم را هوس ترسائی

ابر انر شعاع خنجر تو شد عقیق رنگ
 کوه از نهیب گرز گران تو یافت کوس
 شد يك دومه که بند بشورید حالتست
 زین اختر مشعبد و ایار چاپلوس
 هستش زرنج و غم دو صفت حاصل از دو نوع
 نالیدنش ز فاخنه بیداری از خروس
 تا خدمت وداع کند حضرت ترا
 آمد بدرگه تو برآمد دست بوس
 رباعی

بادل که ز سوز هجر حالش تبّه است
 روزش چو شب از غایت سودا سیّه است
 گفتم که رسم بوصل او یا نرسم
 گفتا که هنوز تا قیامت پگه است

(۶۸) الامیر الاجلّ شمس الدین تاج الافاضل محمّد منوکه النسوی،

۱۵ شمس الدین منوکه در فضل و هنر یگانه بود و در جود و کرم نشانه
 لواء فضل او بثریا رسید و غرایب نظمش در دیده فلک نوتیا کشید و
 در نیشابور او را با کودکی که درزی بود دل بستگی افتاده بود و او را
 در حقّ او ایات است آنچه از وی استماع افتادست اینست که میگوید،
 رباعی

۲۰ حُسنِ تو حَسَن ز وصف افزون آمد * وز شرم تو لاله غرق در خون آمد
 گل دید که درزی بچه زان معنی * از شاخ درید جامه بیرون آمد
 و هم درین معنی میگوید
 رباعی

از رشته تو چو سوزن افسر بندد * خواهد که دو جنس را بهم بر بندد
 ۲۴ مقرّض تو در هرچه جدائی فکند * سوزن بتدارکش میان در بندد

مصنوع و معنوی و این قطعه از امام شرف الدین عنبی شنیدم در اسفزار
که از وی روایت کرد قطعه

ای خسرو ستوده که دایم های عدل * از آشیان دولت و جاه تو ی پرد
اعی بنوم، پرتو رای منیر تو * يك يك بنیم شب گهر تیغ بشمرد
از تف آفتاب نمونر نیامر رست * آن کس که بر سرش کرم، سایه گسترد
در روزگار دولت انصاف بخش تو * نخچیر در حوالی شیران گیا چرد
شاهها منم که طبع من از بهر مدح تو * هر دم هزار دُر معالی پرورد
تو آفتاب و خاطر من کان سخن گهر * جز آفتاب گوهر و کان را که پرورد
شد مدتی که چرخ بر آید مهتری * نام ز بندگان جناب تو ی برد
۱۰ وز روی فخر مردمک چشم من بحکم * هر روز جز بساط هایونت نسپرد
لیک از ره کرم بتو دارم امید آنک * روزی بیاد خاطر عالیت بگذرد
کاخر فلان که بند میمون جناب ماست * چونست یا کجاست چه دارد چه میخورد
و در خدمت خداوند زاده اختیار الدین علی روزبه مدتی میبهان بود
بوقت رفتن این قطعه بگفت،
نظم

۱۵ ای پهلوان کار روا اختیار دین
ای خلق را ز بخشش و انعام تو بیوس
خوشر بود بروز مصاف از برای رزم
در گوش تو ز صوت اغالی غریو کوس
گردون چو حمله توبه بیند باتفاق
۲۰ بر حمله یلان و دلیران کند فسوس
خون در دل عدوت بیفسرد چون بقم
شد روز او ز بیم تو هرنگ آبوس
مانند گندم ارچه ز غم سینه چاک زد
۲۴ انرا آسیاء چرخ نیابد هی سبوس

جان را عنا فروده دل را جفا نموده
 بر جان کمان کشید در دل کین نهاده
 نگاردند حقّت جان و دل بر بخدمت
 جان پیش تو نشسته دل بر سر ایستاده
 چون جان و دل عزیزی هر چند در غم تو
 جانم همی بکاهد چون رنج دل زباده
 تا در دلم سپردی جان از غمم بپردی
 دل شد سوار محنت جان شد زپا پیاده
 خدمت برش جهانی نی نی جهان ستانی
 شاهی که هست قدرش برتر ز فرق فرقد
 آن آفتاب بخشش و آن سایه کرامت
 چون آفتاب و سایه پایسته تا قیامت
 جاه چو آفتابش بر هر که سایه بان شد
 چون آفتاب تابد در سایه سلامت
 با سایه جمالش با آفتاب قدرش
 در آفتاب و سایه صد بار شد غرامت
 با آفتاب و سایه بذل و امان او کرد
 در آفتاب تابش در سایه استقامت
 دشمن ز هول سایه تیغ چو آفتابش
 چون آفتاب و سایه آفاق شد علامت

(۶۷) الاجلّ المحترم شهاب الدین فخر الکتاب محمد بن هام رحمه الله،

شهاب هم که در فضل و بزرگی تمام بود و در بذل رشک غم در فنون
 انواع کتابت نهی نام یافته و خط او از دُر مثنوی و لؤلؤ منظوم سبقت
 ۲۴ برده و از فضلاء خراسان بر سر آمد و او را شعرست مطبوع بغایت

دارم زبان نگاه نه مدح و رای تو
 زنگار گیرد امر بنهم در زهاب تیغ
 تا چرخ میکند سپر ماه را رفو
 تا خلق میزنند ز بهر ثواب تیغ
 بادا ز عون ایزد بیچون ترا سپر
 بادا بید سگال تو بر بی حساب تیغ
 بعد از آن بحضرت خوارزم رفت و شنیدم که کار او بالا گرفت و
 دیوان انشا بایم او نامزد شد و منصب او عالی گشت، شعر
 وَاللّٰهُ زُوْ دُوْلٍ یَنْقُلُ فِی الْوَرٰی * اَبَامُ مِنْ یَنْقُلُ الْاِقْبَالَ

(۶۴) الاجلّ عزیز الدین رافعی،

از رؤساء اسفراین و معارف خراسان است جوانی در هر هنر تمام و
 در هر فنّ ماهر و در شیوه سیاحت و دقایق محاسبت از اقران عهد ممتاز
 و با این همه فضایل طبعی چون آب زلال و شعری چون باد شمال داشت
 چنانکه این چند رباعی برهان این دعوی و شاهد این معنی است
 ۱۵ میگوید
 با جان جهان ز جان سخن کی گجید * آخر چه درین میان سخن کی گجید
 با کس ز دهان تنگ او هیچ مگوی * زنهار دران دهان سخن کی گجید
 رباعی

سودای تو آب زندگانی ببرد * نا دیدن تو زیب جوانی ببرد
 بی خدمت ای جان جهان نزدیکست * نا جان سبک روح گرانی ببرد

(۶۵) الاجلّ فخر الدین عزیز فرید

عزیز الدین فرید مشرف مالک خراسان بود [و] از اعیان و امانت جهان
 ۲۲ و سر دولت و رتبت و اقبال و فخر الدین که ثمر آن شجر و فرع آن

در دست او چو تیغ بدیدم برهنه نیز
 با آنک کس نیند با آفتاب تیغ
 گفتم که تیغ از چه کشیدی چو آفتاب
 چون کس به پیش تو نکشد از قراب تیغ
 گفتا ز بهر خصم خداوند فخر دین
 در دست خود همیشه به بینم صواب تیغ
 شاه جهان حکم که بر اسپ چون نشست
 چرخش پیاده برد به پیش رکاب تیغ
 تیغ زبان او چو گهرسار گشت عقل
 میگفت شادباش زهی کامیاب تیغ
 گر بشنود ز تیر فلک وصف کلک او
 بهرام در نیام کند هم پُر آب تیغ
 ای کر زبان نست جهان بدع خراب
 آری کند همیشه جهان را خراب تیغ
 تا خصم دیو شکل ترا گم کند سپهر
 از خود هی سپر کند و از شهاب تیغ
 فی فی به نزد عقل روا کی بود که چرخ
 گیرد بدست بهر هلاک ذباب تیغ
 سازد بر ولی تو جائے درنگ بخت
 دارد سوی عدوی تو دایم شتاب تیغ
 منسوخ شد سخاوت حاتم که شد پدید
 از گوهر عطیّت تو با نصاب تیغ
 تیر سه پر بگو چه محلّ دارد و چه قدر
 جائی که بر کشد ز میان بو تراب تیغ

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

پادشاه جهان عاطفت فرمود و اورا اطلاق کرد و تشریفات فاخر فرمود [و چون] بسعادت خدمت شاه جهان مستعد شد این رباعی بگفت، رباعی شاهان فلک ارچه شد سراسر گردن * رخت سپهت هی کشد بر گردن آن کس که چونیر نیست یکدل با تو * بادش چو کان همیشه زه در گردن ۵ و اورا ایات جید و اشعار معنوی بسیارست فاما چون سعادت خدمت او حاصل نشد بود بیش ازین، بسمع داعی نرسید بدین اختصار افتاد،

(۶۴) الاجل نظام الدولة و الدین الحی الکناب،

نظام الدین دبیر که عطار بر مطارد افلاک رقم او چون قلم بخط رفتی در آن وقت که داعی در نیشاپور بود او در مدرسه اینانج تعلّم میگرد ۱۰ و بجمال فضل آراسته بود و قطعه تازی گفته در مدح فخر الدین بهود (?) ابن حامد دالی فقیه که برادر قاضی صدر الدین جندی است و قضاء لشکر بدو منوّس و این قطعه را مطلع اینست که

لِلّهِ دَرْكٌ يَا نَسِيمَ دُبُورٍ * الطُّفُّ إِلَيْنَا مَرَّةً بُرُورٍ

و یکی از فضیلات نیشاپور قصیده گفته بود بر قافیت با و تیغ ردیف آن، ۱۵ نظام الدین جواب او بگفت و آن اینست،

دی دلبر رسید چو زد آفتاب تیغ

با روی همچو آتش و در کف چو آب تیغ

پیکان تیر غمزه چنان تیز کرده بود

کز شرم می کشید سر اندر نقاب تیغ

خورشید روی او که ببرد آب آفتاب

می زد بطنز بر سپر ماهتاب تیغ

گفتم که بوسه بد ای بت بغزه گفت

هست این سؤال را که تو کردی جواب تیغ

باب ششم، در لطایف اشعار وزرا و صدور،

که فلک بقاء دهرت ندهد * يك شربت آب جز بهرت ندهد
وقه ییوفاست دنیا هشدار * تا در قدح جلاب زهرت ندهد
سمیه میگوید

شعر

هست با بجر کف او که گهر پاش سخاست
ابر تر دامن و کان خشك لب و شیدائی
چرخ با هبت او لاف علو زد گفتم
مکن ای پیر که با هبت او برنائی
آب با طبعش دعوی لطافت میکرد
عقل گفتش که زهی سرزده سودائی
صیت جودش گهر پیودن این مرکز خاک
باد را گفت خهی بیاوه رو هر جائی
آتش نیز اثر یافت ز قهر و غضبش
زان شدش پیشه جهان سوزی و جان فرسائی

رباعی

رباعی از وی نقل کرده اند،
نشسته مرا دو زلف پیمان تو کرد * پر درد مرا امید درمان تو کرد
که که کرد با تو این بیدادی * هجران تو هجران تو هجران تو کرد

(۶۲) علاء الملک شرف الدین میرک

عب [دولتی که جود او ابر را خشك کردی و فیض کف راد او هفت
را در شش در خجالت انداختی امارت چغانیان او داشت و کارهائ
م کرد و ولایت فیروزکوه را مستخلص کرد و در ابتداء کار او را در
ن خشك خوارزم محبوس کرده بودند و مدتی مدید در آن حبس بماند
فریبی گفت و بحضورت سلطان رسانیده عرضه داشت،

رباعی

دوشینه گیا خوردم از بی نانی * من هیچ ندارم که ز من بستانی
زندانی را بخش تا باز رهد * زندان تو از ننگ چنین زندانی

(۶۰) تاج الدین الآبی، (۶۱) عماد الدین مؤید بن احمد الاسفراینی، ۱۴۷

این مثل سابرست و نیست شگفت * گر نویسد بزر خردمندش
پیل چون در وحل فرو ماند * جز بیپلانت برون نیارندش
و این رباعیات که به نزدیک لطیف طبعان مقبولست از وی منقولست
میگوید،
رباعی

لطف تو جناء چرخ را مانع شد * حسن تو دلیل قدرت صانع شد
نه از سر عجزی که نکو نای را * از دور بیدار تو دل قانع شد
رباعی

مپسند نگارا ز خود این جور و جفا * ناید ز رخ خوب بجز مهر و وفا
داد من مستمند دادی ورنه * أَشْكُوكَ إِلَيَّ مَنْ هُوَ حَسْبِي وَكَفَى
[در وفات یکی از عمال این رباعی را بطایبه گفته،]
رباعی

در مائمت آن قوم که خون ی بارند * مرگ تو حیات خویش ی پندارند
غمناک ازانند که تا دوزخیان * جاوید چگونه با تو صحبت دارند
و بخط او دیدم در سفینه نجیب الدین الایوردی نوشته بود
دی خواجه نجیب احمد باوردی * گفتا چو تو از باغ هنر با وردی
۱۰ اوراق سفینه مرا تزیین ده * ز آن غنچه که از گلبن طبع آوردی
بیت

(۶۱) الصدر الاجل عماد الدولة و الدین مؤید بن احمد الاسفراینی الکاتب،

عماد الدین دبیر که از افراد عهد و ایجاد دهر بود در کمال فضل و
بزرگی بدرجه که وراى آن نتوان بود و در رفعت و منزلت و علو منصب
بمکانتی که امرا و وزراء اطراف بعنایت و رعایت وی محتاج بودند و در
۲۰ قربت و اختصاص بمحضرت سلطان سکندر اورا آن منزلت مهمند شد که
هیچ کس از اقران اورا در آن قرن میسر نگشت و در اسفراین پسر
اورا دیدم که تعلیم میکرد و در آن وقت که داعی آنجا رسید روزی چند
قصیده از قصاید جمال العرب ابو العباس ایوردی پیش ابن داعی بخواند
۲۴ از وی شنیدم که از پدر خود نقل کرد،
بیت

از چشم و دل که منزل وصل تو بود دی
 امروز بی تو بارگه آب و آتش است
 از دیده چون گلاب گل از دل چرا چکد
 گر چشم و دل نه کارگه آب و آتش است
 و له ایضاً

بخدائی که ذوق توحیدش * در جهان خوشتر از شکر باشد
 که چو من دور باشم از در تو * عیشم امر زهر تلختر باشد
 گر تو صاحب دلی ز روی وفا * بایدت زین سخن اثر باشد
 در حدیث آمده است کردل دوست * بدل دوست رهگذر باشد
 ۱۰ پیش خالك درت نثار كنم * گر بخرطارها دُرَر باشد
 دل و جان پیش خدمت وصلت * تحفه سخت مختصر باشد
 این تفاخر نه بس مرا که مرا * هر کجا پای نست سر باشد
 در جفاهاست صبر خواهم کرد * سخت نیکوست صبر اگر باشد
 بندگی می کنم بطاقت خویش * نه همانا که بی اثر باشد
 قطعه

۱۵

گر زمانه وفا کند با من * عذر تفصیرهای خود خواهم
 ورنه مجرم مدان مرا زيرك * من ز تفصیر خویش آگاهم
 با ملکشه جهان نکرد وفا * تو چنان دان که خود ملکشاهم
 مهر و مه را کسوف [و] نقصانست * خود گرفتم که مهر با ماهم
 ۲۰ در غم و رنج این زمانه دون * از فلك بگذرد هی آم
 و له ایضاً

راد طبعی که در غمی افتاد * جز برادران مباد پیونددش
 ز آنک گر التجا کند بلیم * نگشاید ز سعی او بندش
 که برحمت هی کند یادش * گه محکمت هی کند پندش
 ۲۵ آخر الامر چون فرو نگری * زهر باشد نهفته در قندش

دنیا که چین گرم درو شد خواجه * آخر ز چه رو غره بدو شد خواجه
باری بنگر بنای عمرت دو نفس * گر بر ناید یکی فرو شد خواجه

رباعی

آنی که رخ ز نو برنگ آییست

در چشم من و تو صنعت قلابیست

چندانک درین آب دران بی آییست

چندانک دران خواب درین بخیلابیست

رباعی

آنها که مقیم آستان نو زیند

کی مرده شوند چون بجان تو زیند

از آب حیات خوش چنان نتوان زیست

کز آتش عشق دوستان نو زیند

رباعی

این عشق که اشک سرخ [و] رخ زرد کند

گرم بگرفت تا دم سرد کند

زین بیش تر درد خود حکایت نکند

ترسم که ز درد من دلت درد کند

(۶۰) الصدر الاجل فخر الرؤساء تاج الدین الآبی دام رفیعاً،

تاج الدین آبی از رؤساء سرخس و فضلاء خراسان است، نگارخانه

طبع او رونق خورنق شکسته و تصاویر خط موزون او از ارتنگ ننگ

داشته متاع اشعار او را در اطراف جهان بازرگانان فضایل سنّه می کند

و خریداران هنر طلب بجان می خزند و آنچه از اشعار او در حفظ است

تحریر کرده آمد، بمخدمت دوستی نویسد

ای صدر دین ز درد فراق جمال تو

چشم و دلم فرارگو آب و آتش است

فضلا و مَرَّعَ علما بودی و اختلاط افاضل بخدمت او بسیار اتفاق افتادی،
وقتی این داعی قطعه گفته بود و در اوّل و آخر بیت تجنیس خطرا
رعایت کرده مطلع آن اینست،

رَمَانِي زَمَانِي بِالْمَصَائِبِ وَالْآسَى * وَ قَدْ خَرَجْتُ حَدَّ النَّبَالِ بِبَالِي

و در خدمت او انشاد کردم گفتم مرا غزلی است اما تجنیس آخر مصراع
و آخر بیت را رعایت کرده ام استنشاد کردم فرمود

قَامَتْ قِيَامَةٌ قَلْبِي إِذْ رَأَى وَنَسَا * قَدْ هَزَّ مِنْ قَامَةٍ صَدْعُ النَّقَا وَ نَنِي
وَ قَدْ لَوَى طَرْفَهُ السَّحَارَ نَمَّ رَنَا * نَحْوِي سَبَالِي وَ قَلْبِي بِالْهَوَى مَرَنَا
أَمُوتُ صَبْرًا وَ قَدَى بِالْفَوَامِ حَنِي * فَكَمْ أَكَايِدُ مِنْهُ بِالْفَوَى مِمَّنَا
۱۰ لَمْ أَلَفْ أَحْسَنَ مِنْهُ فِي الْوَرَى بَدْنَا * لَوْ كَانَ مِنِّي وَ إِنْ وَاشِيَهُ رَبَّ دَنَا
إِذَا شَكُوتُ أَرَانِي عَنَوَةً مَهْنَا * وَقَالَ مَا ذُقْتُ مِنْ كَأْسِ الْغَرَامِ هَنَا
أَوْ مَاتَ جُوعًا وَ قُلْتُ الشَّهَدَ كُلُّ لَعْنَا * وَ سَامَنِي مِنْ قَبِيحِ الْخُلُقِ كُلِّ عَنَا

و او را اشعار نازی مطبوع مصنوع و فصول منور لطیف بسیارست فاما
اشعار پاری ازو بیشتر روایت نکرده اند بدین قدر اقتصار افتاد و از
۱۵ ابراد اشعار نازی او چون بصدد این نیستم عنان بیان باز کشیده آمد،

(۵۹) الصدر الاجلّ زين الدين صاعد الخبوشاني رحمة الله عليه،

صدری باذل با دل سحاب بنان شهاب بیان که در خراسان لقب حاتم
الزمانی بر قامت او چُست آمده بود و کلیدار سلطان سکندر بوده و در آن
سال که ممالک ما وراء النهر مضبوط شد و ریای دولت شهریار بر آن
۲۰ دیار خاکی گشت او رنجور شد و از بخارا اجازت مراجعت یافت و
بخبوشان آمد هم در آن موضع بجوار رحمت آفریدگار انتقال کرد و او را
ایات لطیف است آنچه از افواه رؤاة استماع افتادست ثبت افتاد، ی

رباعی

۲۲ گوید

[و نیز اوراست] شعر

لَمَّا سَبَّأَنِي سَبْطًا أُولُو نَظْمًا * مِنْ فِيهِ فِي حَقِّهِ مِنْ فِصٍّ بِأَقْوَتِ
وَلَمْ أَجِدْ قُوَّتَ رُوحِي غَيْرَ رَشْفِهِمَا * نَادَيْتُ يَا شَفْتِيهِ فِصِّيًّا قُوَّتِي
و وقتی از وی استماع افتاد که وقتی باسفراین رفته شد در اثناء راه این
رباعی اتفاق افتاد،

تا رنج درین زمانه آئین آمد * گوئی که برای من مسکین آمد
از جور سپهر سبزه وار این دل من * کویان کویان باسفراین آمد
سبزووار و اسفراین و کویان سه ولایت [است] سخت نیکو نشان داده
است هر چند از راه طیبیت بیان میکرد و چنان مینمود که اورا درین معنی
۱۰ فکرتی نبودست اما سخت مطبوع افتادست و هم از وی نقل کرده اند انظم

گر دهدت روزگار دست و زبان زینهار
دست درازی مجوی چیره زبانی مکن
با همه عالم بلاف با همه خلق از گراف
هرچه بدانی مگوی هرچه توانی مکن

۱۰ و از تاج الدین وحید قاضی شنیدم در نیشاپور میگفت این دو رباعی
سید صدرالدین گفته است در اوائل ایام جوانی،
ای مهرگسل عشق تو در کینه ماست * آماجگه تیر غمت سینه ماست
حال دل مستمند پیچاره پیرس * از هجرانت که یار دیرینه ماست
رباعی

۲۰ ای از من دل سوخته بیزار شه * وی من ز غمت شکسته و زار شه
بفروخته عالم بجفا بر من و من * سودای ترا بجان خریدار شه
و در آخر عمر از شغل استیفا استعفا خواست و برادر دل بنشست و از سر
منصب برخاست و آن شغل بدر آن درج سیادت و اختر آن برج
سعادت سید اجل عماد الدین حوالت فرمودند و اورا معذور داشت و
۲۰ او شب و روز بتحریر تاریخ سلطان سکندر مشغول بود وثاق او مجتمع

و در وقتی که اورا به نیشاپور برسالت فرستادند به نزدیک اتابک منکلی بیگ و او وی را محبوس و مقید کرد در حبس نامه نبشته است که آن یک نامه بر هزار دفتر ترجیع دارد و آن نامه مشهورست اما این بیتی چند که مطلع آنست نوشته آمد،

قسم

بخدائی که بذل جان اورا * پایهٔ اولین احسانست
 کترین مایه لطف صنعش را * باد نوروز و ابر نیسانست
 که مرا در فراق خدمت تو * زندگانی و مرگ یکسانست
 از هر آسایشی که بی تو بود * خاطر و طبع من هراسانست
 ی کشم در فراق سخیها * هجر یاران بگفتن آسانست
 نه هانا که هیچ رنج دگر * که بر انسان بود برین سانست
 دل و جان در نعیم خوارزمند * وای بر تن که در خراسانست
 خوشدلی در جهان طمع کردن * هم ز سودای طبع انسانست

(۵۸) الصدر الاجل صدر الملة و الدين ملك السادات النیشابوری

رحمة الله علیه،

۱۵ سید اجل صدر الدین از معارف سادات و صدور کبار و فضلاء روزگار بود، صاحب دیوان استیفاء نیشابور بود و در فضل بغایتی که جلگی افاضل خراسان بتقدم او اعتراف میکردند و از دریای فضل او اغتراف می نمودند و تاریخ خوارزمشاهی نبشت عبارتی که روان عتبی از خجالت بینی در عرق غرق می شد و اورا اشعار تازی بغایت لطیف است و ۲۰ مصنوع و بند گاه گاهی بخدمت او رفتی و از وی اقتباس فوائد کردی، چند شعر تازی از وی شنید آمده است و این دو بیت در قطعهٔ می گوید و مثلی معروف را در آن تضمین میکند،

شعر

لَوْ كُنْتَ نَعْلًا مَا تَلَقَّاهُ عَنْ كَتَبٍ * لَمْ تَبْتَسِمَ فَرَحًا فِي هَذِهِ الدَّارِ
 أَلَسْتَ تَذَكَّرُ مَا قَدْ قِيلَ فِي مَثَلٍ * أَلَيْسَ يَضْرِبُ وَالْبِكْوَةَ فِي النَّارِ

بقهر خصم ترا هست دست رس لیکن * تو خود ز ننگ بدو دست ی نیلائی
 خدا یگنا آم که کردم از دل و جان * فدای خدمت تو روزگار برنایی
 بسا که کردند این بلبلان خاطر من * بباغ مدح تو چون طوطیان شکرخائی
 فضائی که مرا هست در فنون هنر * اگر بگویم نوعی بود ز رعنائی
 ۸ مرا ز دانش من نیست حاصلی جز غم * جو بخت یار نباشد چه سود دانائی
 اگر بدانی احوال من یقین دایم * که رحمت آری و بر حال من بخشائی
 درین تموز که تا ذکر شب کئی برسد * شبان محنت من میکنند یلدائی
 ز رنج واقعه یکبار سرگرای شدم * چه باشد ار بکرم سوی غنو بگرائی
 گشاده دارم دایم بمدحت تو زبان * سزد که از رخ رحمت نقاب بگشائی
 ۱۰ نتیجه سخطت چون تمام بنودی * لطیفه کرمیت وقت شد که بنفائی
 نصیب بخشش و بخشایشم بد چو ترا * بچرم بخشی نامست و بند بخشائی
 روا مدار که در سوگ من کبود کند * لباس طفلی چند این سپهر مینائی
 اگر قبول جناب ترا نشام من * چنین گرفتم آخر تو عنورا شائی
 اگر چه رد کنیم بندگیست خواهم کرد * که هم بگوئی آخر که بنده مائی
 ۱۵ چو آفتاب یقینت شود که بچرم * گر آفتاب بگل بیش ازین نیندائی
 مرا بزرگی و شغل و خطر نی باید * به ترک جمله بگفتم مرا نوی بائی
 ز عادت تو عجب نیست رحمت ار نکند * سپهر و بخت بد تیره رای بد رائی
 دغاء بخت و جفاء سپهر هم برسد * ترا سعادت بادا مرا شکیبائی
 همیشه تا که بیغا برند دلهارا * بتان یغا از راه حسن و زیبائی
 ۲۰ حسود جاه ترا جان بدست یغا باد * تو ی بنوش ز دست بتان یغائی
 برید بخت دلیلت بهر کجا که روی * بشیر فتح رفیقت ز هر کجا آئی
 و قصیده دیگر میگوید هم درین معنی مطلع آن اینست،
 مطلع

ناکی ز روزگار بجام رسد گرند * آخر ز جور چرخ و جفاء زمانه چند
 آخر چه کرده ام من بیچاره ضعیف * و آخر چه برده ام من رنجور مستمند
 ۲۵ از بهر من سپند هی سوخت روزگار * و اکنون مرا بر آتش غم سوخت چون سپند

دریغ رفت جوانی و یادگار نماند * ازو نه طاعت دینی نه مال دنیائی
 کون که موسم برنائی و جوانی رفت * فرو شوای نفس من چنانک بر نائی
 چون نیست سودی ای زندگانی از تو مرا * تو هم برو چو جوانی بشد چه ی پائی
 زهی زمانه نکردی بجای من تقصیر * تمام گشت سزد گر برین نیفزائی
 لطیفهای تو در باب من پیایی شد * توفقی کن تا یک زمان بر آسائی
 بترک یاران گفتم ز خانه دور شدم * ز پیش شاه فتادم دگر چه فرمائی
 علاء دولت و دین خسروی که طبع عظیم * ز فرّ مدحش چیرست بر سخن زائی
 خدایگان قدر قدرت قضا فرمان * که پیش او نبود چرخ را توانائی
 کمال همت او بر مثال رفعت خویش * بسداد قوس فلک را محلّ طغرائی
 ۱۰ سپهر خواهد تا پای قدر او بوسد * و لیک ی نتواند ز پست بالائی
 برای خدمت او عقل جست هشیاری * برای طلعت او خواست چشم بینائی
 زهی بساط ترا بخت کرده فراشی * زهی سپاه ترا چرخ کرده صحرائی
 سحاب مکرمتی و آفتاب مملکتی * جهان مقدرتی و آسمان آلائی
 بگاه بسطت مولای بحر فیاضی * ز راه رفعت بالای چرخ اعلائی
 ۱۵ تویی که ناید ازین هفت طاق فیروزه * عریض جاه ترا نیم بند یکنائی
 زمانه چشم گشادست تا چه حکم کنی * سپهر گوش نهادست تا چه فرمائی
 اجل بعهد تو فارغ ز کیسه پردازی * فلک بدور تو ساکن ز عمر فرسائی
 بوقت بخشش گوهر به تیغ نگذاری * بوقت کوشش رُخ از سماک بر بائی
 ز دور بینی رای تو بیم آن افتاد * که بکر فکر در افتد بذلّ رسوائی
 ۲۰ نکرد جلوه حسن افتاب تا نستد * ز نور رای تو منشور عالم آرائی
 بمحفلی که رود ذکر طبع فیاضت * محال باشد بر قلم اسم در بائی
 چو دست تو همه سرمایه بحار بداد * چگونه بحر زند با تو لاف هتائی
 اگر چه سود نباید ز ذره خورشیدی * اگر چه خوب نباشد ز صعوه عنقائی
 اگر حسود تو جوید برابری با تو * عجب مدار که جوید ثری ثرائی
 ۲۵ ملوک بر در حکمت چگونه سر نهند * چو روزگار ترا خط دهد بولائی

وله،

اگر سنبهی با تو طریق جور سپرد
جفات گفت و بیازدیت از جنون و عته
بعاقبت نظری کن بعافیت میزی
مقابلہ چہ کنی مرسفیه را بسفہ

۵

(۵۷) الصدر الاجلّ بهاء الدین محمد بن المؤید البغدادی رحمه الله،

فضل مجسم و لطف مصور خورشید آسمان معالی و نادرۃ ایام و لیالی بود
با طبعی وفاد و ضییری نقاد و خاطری منقاد و نثری مصنوع و دلگشای
و نغلی مطبوع و جان افزای و مجموع رسالات او که موسومست بالتوشل
۱۰ الی الترسل بحریست محیط مملو بدرر معالی و سپهری بسیط مشحون بدراری
غریب و کمال فضل او در آن پیداست که گذشتگان را در خجلت انداخته
است و آیندگان را در نگاپوی طلب افکنده و افاضل کتاب و امثال
حجّاب و اصحاب صنعت و ارباب حکمت را سرمایہ کامل بدست داده و
برای مذکران عالی سخن ذخیرہ شگرف نهاده و با این غزارت فضل و
۱۵ سماحت خلق پیوسته کوفته صدمات حوادث و خسته نکبات ایام یودی،
وصاحب اجلّ شمس الدوله و الدین مسعود وقتی از وی کوفته شد بود
قصدها شگرف کرد تا او را بچند شهر بند کردند و او قصیدہ میگوید و
چون در غایت لطف بود تمامت آن ایراد کرده آمد، و قصیدہ این
قصیدہ است،

۲۰ در یغ روز جوانی و عهد برنائی * گذشت در غم دوری و رنج تنهائی
ز بس که گشتم از جور چرخ جای بجای * شدم چو هرزه روان هر دری و هر جائی
برنج هجر خرد گویدم شکیا شو * نه دل بدید و نه جان چون کم شکینائی
ملاطم میکنید از غم شوم شیدا * که از غریب نباشد غریب شیدائی
۲۴ ز بس که بر من بیچاره چرخ صنرا کرد * ز آهنت دلم گر نگشت سودائی

از بحر طبع خویش گهره‌ها شب چراغ
 بهر ثنات در صدف دل نهفته‌ام
 دانی بزرگوارا کز جور روزگار
 شبها چو بخت تو نفسی من نرفته‌ام
 نا در جناب جاه و جلالت نرفته‌ام
 گردِ محن ز ساحت سینه نرفته‌ام
 دارم طمع ز لطف تو نا سفته گوهری
 زیرا بسی گهر بمدیج تو سفته‌ام

چون ملك تاج الدين رحمه الله اين قطعه بر خواند كنيزك بچه هندی بكر
 ۱۰ كه زنگيان زلف او روى روى آفتاب را طبايعه غيرت مى زدند به نزديك
 او فرستاد و اين قطعه در عذر آن نشست،
 قطعه

چون بالماس طبع دُر سُنْتى * دُر ناسفته فرسندام
 قوتت ده خدای عز و جل * كه ز بی قوتی بفریادم

و چون سید بافتضاض بکارت او داد قضاء شهوت بداد و بیاقوت از
 ۱۵ عقیق آن شبه شبه مهر بر داشت بحکم صغرسن و ضیق محل و کبر آلت
 آن كنيزك رنجور شد و هم در آن زودی فوت گشت و چون ملك تاج
 الدين را ازین حال علم شد این دو بیت به نزديك او فرستاد قطعه
 علوی کافران هندی را * زود از اسلام سیر خواهی کرد
 پدرت غزو کردی از شمشیر * تو غزا هم بکیر خواهی کرد

۲۰ و سید دو بیت دیگر در جواب این قطعه بفرستاد بملك تاج الدين، نظم
 وعده کرده مرا شاهها * بسخن دور و دیر نتوان کرد
 یقین غزو کافر ماده * جز بشمشیر کیر نتوان کرد

و این رباعی چند از وی نقل کرده اند، میگوید
 رباعی
 يك ذره چو نیست در منت بستگئی * منای دل ریش مرا خستگئی
 ۲۵ کم کن ز جفا و جور چندانك دلم * خو باز کند اثر تو باهستگئی

میخواستم که خواسته باشدم نبود
 آری نه خواسته همه کس را بخواستست
 سین یافت تاج سر چو کژی دارد و الف
 بی دستگاه ماند ازیرا که راست
 و از دوستی کاه خواسته بود مدتی بگذشت و آن وعده وفا نشد، این
 قطعه در آن معنی میگوید،
 قطعه

زهی یگانه عالم که چرخ را رایت
 بگاه نرد کفایت سه ضربه داد ببرد
 ز شه مرا بکه و جَو نوبد دادی باز
 چه شد که بخت منت این سخن ز یاد ببرد
 گذشت سالی و ز آن که جَوی نشد حاصل
 مگر حدیث جَو را چو کاه باد ببرد

(۵۶) السید الاجلّ ظهیر الدین تاج الکتاب السرخسی رحمه الله علیه،
 کان سیادت و جان سعادت بر آسمان علوم ماه تابان و بر فلک علو
 ۱۵ خورشید رخشان مدتها دیوان انشاء سلطان شهید برسم او بود، منشآت
 او مقبول فضلا و مکتوبات او پسندیده علما چنانکه نثره نثار نثر او
 سزیدی و شعری شعار شعر او شایستی و از اشعار او داعی را بیشتر سماع
 نیفتادست فاما شنیدم که بحضرت ملک کبیر تاج الدین تمران رحمه
 الله قطعه فرستاد و از وی کنیزکی بکر التماس کرده و آن قطعه اینست،
 قطعه

صدرا بذات پاک خداوند انس و جان
 کز جان و دل ثناء جلال تو گفتم
 جانم ز خار حادثه هر چند خسته بود
 لیک از نسیم لطف تو چون گل شگفتم

ی روم افسوس ازین آتش که هجرش بر فروخت

صد هزاران داغ مجبوری بدل بر ی برم

و صدر اجل فخر الدین ملک الکلام مبارک شاه از وی مسوده اشعار او

التماس کرد و این قطعه در جواب آن بخدمت او فرستاد، قطعه

فرموده که دفتر شერთ بمن فرست * در خط مشوسر از خط فرمان نی برم

امر ترا بطوع مطیع ز جان و لیک * خرمای بیصره زیره بکرمان نی برم

از چشم کور آب ز کوتاه دیدگی * قطره بسوی چشمه حیوان نی برم

نور چراغ کاسته نیم تاب را * در آفتاب نور درفشان نی برم

گل مهره ایست نظم و یا سنگ ریزه * یاقوت و لعل گیر سوی کان نی برم

۱۰ انگار درج گفته من درج گوهرست * درج گهر بضاعت عثمان نی برم

بر من بدیوی ارچه گواهی دهی بک * پای ملخ به پیش سلیمان نی برم

از ملک تاج الدین جو میخاهد نظم

ای خسروی که رخس جلال ترا سزد

طوق ستام و نعل ز برجیس و ماه نو

در موکب تو چون بخرای دو بنده اند

۱۵

خورشید شهنسوار و سپهر پیاده رو

در دست بنده گاه در بی دو مانده اند

دل روز و شب بدست جو و کاهشان گرو

فرماید تا بنام من آخر سلاک خاص

بر کاهدان خاصه برائی کند بجو

۲۰

وله

هر که چون گل بزر فریفته شد * در عمل آب روی داد بباد

دست کوتاه باش و راست چوسرو * تا سر افراز باشی و آزاد

وله گر در میان سفله مرا دستگاه نیست

از راستم دان نه افزون نه کاستست

۲۵

شعر من سحرست و وه نادانی من بین که سحر
 بر گرافه سوی موسی پیبر می برم
 او چو خورشید از بزرگی نور بر می افکند
 من چراغ نیم مرده در برابر می برم
 رسم ابرست این و بر من عقل میخندد چو برق
 کین چنین قطره سوی دریای اخضر می برم
 وه چه عذری هست کان راهی بجائی می برد
 ذره پیش آفتاب نور گستر می برم
 او سلیمانست و من در جنب او مور حقیر
 عذر مقبولست اگر هدیه محقر میبرم
 ذکر من در حضرت سلطان بخوی باز راند
 تا بدان گردن فرازی بر فلک سر میبرم
 دست بر پشتم گرفت از تربیت تا لا جرم
 پشت زیر بار این منت چو چنبر میبرم
 چون خط جدول که از شنگرف بر کاغذ کشی
 بر رخ از خونابه خط خط همچو مسطری می برم
 همچو یوسف حبس چاه جُبّم از اخوان خویش
 زین سبب دیک پُر آب و دل پُر آذری می برم
 گر دِ اشکم نیستان دل چون صراحی خونِ صِرَف
 بر میان زَنار ترسائی چو ساغری می برم
 گرچه از آزار ایشان با لب خشک آمدم
 شکر ایزدرا که از شکرش زبان تری می برم
 بیشتر خواهم که آرم سوی او زحمت و لیک
 خدمتی میدانم این کابرام کمتر می برم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

بر سمش چون بوسه دادم نام رخسار رستم
 زیر لب در چون دریغی سست و لاغری برم
 فی که بر يك خلعت معبود مقصورست و بس
 ز اصطناعش صد هزار انعام دیگر می برم
 گر مهتی بود از احساسش مکتبی می روم
 و مراد می بود اسبابش میسر می برم
 میل بارانم بشکر بود و اینک بهر شان
 شعر فخر الدین براه آورد از ابدر می برم
 اتفاق رجعت از فیروز کوه می فتد
 من بضاعت بار خوزستان و عسکر می برم
 خستگانی را که زخم مار هجرش خورده اند
 از دم جان بخش او تریاک اکبر می برم
 نشنگان راه عشقش را که بس دل تفته اند
 شربتی از چشمه حیوان و کوشر می برم
 یوسف دلهاست او و يك جهان یعقوب او
 بوی پیراهن سوی یعقوب غنخور می برم
 در سخن دریای طبعش موج معنی میزند
 من بکشتیها ز مدحش دُر و گوهر می برم
 او زبان شکرین بگشاده چون طوطی بنطق
 من طبرزدها از آن لفظ چو شکر می برم
 هم ز رای نور بخشش هم ز خلق مشک پاش
 عالم جات هر منور هر معطر می برم
 صد هزاران آهوی چین را بناف اندر ملان
 آن نسیم خوش کران خلق معنبر می برم

باز این دل دیوانه هوا خواهد کرد
هر لحظه بهر سوی نذا خواهد کرد
روزی دوسه از عشق مگر آسوده است
آنرا بیلا کنون قضا خواهند کرد

وله ایضاً،

دل در سر زلفت آرمیدن خو کرد * هر لحظه بهر سوی دویدن خو کرد
چون موی شدم نزد منش باز فرست * اکنون که بموی بر دویدن خو کرد

(۵۵) الامیر الاجلّ ظهیر الدین [نصر] السمروری السجزی،

امیر نصر از امانل عصر بود و واسطه عقد نیروز و بر افاضل زمان
۱۰ بنون فضایل فیروز خطّ او از خطّ دلبران عنبر زلف خوشتر و شعر
او از لفظ معشوقان مهر پرور دلکستر و در آن وقت که وی را از
حضرت سیستان برسالت غور فرستادند چون بحضرت اعلیٰ غیائی رسید
رسالت ادا کرد و بتشریفات بسیار مستظهر گشت، صدر اجلّ فخر الدین
مبارک شاه او را بسیار دلداری کرد او شکرانه آن اکرام را بدین قطعه
۱۵ مقابله کرد،

از اداء شکر انعامش چنان عاجز شدم
کین زمان صد خجالت از طبع سخنوری برم
پیش تختش نامه اندر سر چو دهد آمدم
طوق بر گردن ز شکرش چون کیوتری برم
تا بتشریفم سر و تن کرد چون صبح و شفق
سرا از آن صبح و شفق بر چرخ و اختری برم
اسپ کم فرمود کوی دان که با رفتار او
ننگ می دارم که یاد باد صصری برم

۲۰

۲۲

بادبان کشتیِ عمرم سری پر باد بود
کز خم پشتم سوی پستی چو لنگری رود
در نکوئی دلبرا نظم ترا اندازه نیست
لیکن اندر کسوت خطّ نکوتری رود
پرورش از خدمت شه ناصر الدین بافتی

آفرینها بر دل آن بیک پروری رود
حسن اخلاقش چو برگزینی شه گردون ز شرم
روزها شد تا که اندر زیر چادری رود
آفتاب اندر حجاب ابر پنهان می شود
چون سخن اکنون هم از آن رای انوری رود
عود مدحش در دل مجنون من آتش گرفت

بر زبان نام دلم همواره مجهری رود
مهر گردون باد بر روی چو ماه او مدام
مهر و ماهش امر حق را نا مستغری رود

۱۰ و این غزل که از لذت امان و حصول امانی خوشتر است اوراست، غزل

آنکه که خواب بود ترا دل بخواب دید
در تیره شب بدین جان آفتاب دید
جانی پُر از نشاط ترا در کنار یافت
گوشی پُر از سماع بکف بر شراب دید
فریاد از آن مقام که بیدار گشت دل
و آگاه شد که این همه دولت بخواب دید
زلفش ندید در کف و از دست روزگار
نزدیک شد که بگسلد از بس که تاب دید

و رباعیات او در اطراف جهان مشهور است و بر زبان فضلا مذکور

۲۰ از برای زینت کتاب بیقی چند تحریر کنم، رباعی

بند کاغد از کلام تو چو بیند فاضلی
 گوید اندر بند کاغد تنگ شکر می رود
 می رود چون باد نظم تو ز بس خفت چو آب
 ز آن حسود خاکسار تو در آذر می رود
 روشن و پاک و بلند شد سخن چون اختران
 تا ز طبع این سخنها بر چه اختر می رود
 با جمال خط معانی لطیف شعر تو
 چون شود دیک هم از دیده بجان در می رود
 بکر طبع تو در اقصای جهان گاه نبرد
 مردی اندازد و همواره دختر می رود
 دل بر نظم تو می آید نمی پاید برم
 هیچ نتوان گفت دل نزدیک دلبری می رود
 جز ترا که هر سخن گوی مراتب برده
 مرکه را اندر جهان این چرخ گوهر می رود
 تا حدیث رفتنت از گوش آمد در سرم
 از سرم بگشاده آبی کآن بر آذری می رود
 مانند خدمتکار در حبس غم هجران تو
 دل ازین غم بیخبر با تو برابری می رود
 بی دل و بی تو اگر در باغ جنت میروم
 با جزع گوئی که عاصی روز محشر می رود
 اشک من از دولت عشق تو شد یا قوت سرخ
 دولتی دیگر نگر یا قوت بر زری می رود
 از بلندی سخن فارغ شدستم کین زمان
 از سپهر چنبری سرورم چو چنبری می رود

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

در ره من رنجها دیده فزون از قیاس
 ز آخر من فاقها خورده فزون از شمار
 خنگ همایون من در همه کاری مرا
 رخس نهبتن بدی شُولك اسفندیار
 قصه نشاید دراز دزد ببرد اسپ من
 من چو خرا ندر خلاب مانده ز غم دل فگار
 خاطرم از بند اسپ زود گشاده شود

بسته ام امید خویش در نظر شهربر
 تا که بود بر فلک هیچ ز انجم نشان
 ناکه کند بر زمین هیچ ز مردم قرار
 انجم و مردم مقیم تابع فرمانت باد
 بر غرض و کام تو چرخ فلک را مدار

و امیر اجل ظهیر الدین نصر سموری نزدیک او قطعه فرستاد وقتی که از
 حضرت سیستان برسالت آمد بود چنانکه بعد ازین تقریر کرده اید و
 ۱۰ مطلع آن اینست

از ادای شکر انعامش چنان عاجز شدم
 کین زمان صد خجلت از طبع سخنوری برم
 جواب این قطعه بفرستاد و این قطعه بجایگاه خود تمامت آورده خواهد
 شد،

۲۰ ای سخا گستر سخن پرور ظهیر دین حق
 چشمه حیوان ز لطف در عرق تری رود
 در زمین نام تو بیشک نصر اعظم می سزد
 نام برجیس فلک گر سعد اکبر می رود
 آب کوثری رود ز الفاظ تو اندر جهان
 هم بنوعی دیگر آری آب کوثری رود

غیبت سلطان ز غور گرچه بسی فتنه زاد
 هست در آن نکته معنوی و خوشگوار
 چرخ نمیدید آنک حاسد ملک تو کیست
 گشت بدو بر کنون سرّ همه آشکار
 از پس این در بین نا چه کند آسمان
 با سر هر کس که هست از تو بدل کینه دار
 طالع مسعود تو گشت بری امر نخوس
 میکند از جزو او کلّ فلك افتخار
 نهضت تو بعد ازین باشد در ین و یسر
 فتح یمین بوسدت بخت مساعد یسار
 هست ترا کار ساز آنکه همه کار ازوست
 کار تو پس دیگرست با تو کسی را چه کار
 از همه چیز جهان بنده یکی اسپ داشت
 خوب شیت گش خرام نیز نگ و راهوار
 خرد سر و ضمّ یال گرد کفل چن بر
 سخت سُم و نرم دست گام زن و کامکار
 برق بچستن بدی پیش نگ او گران
 باد برفتن شدی در ره او شرمسار
 درگه وقفه چوکوه در دم حمله چو بناد
 سوی نشیبی چو آب سوی فرازی چونار
 از بر سیمین بران پیکرش آورده رنگ
 وز تن آهن دلان هیکل او برده بار
 بوده من اورا مقیم خواجه نا مهربان
 او من دیوانه را راهبر هوشیار

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

- شاه جهان سیف دین سایه داد آفرین
 عادل عالی نسب قاهر دشمن شکار
 خسرو انجم سپاه مقبل خورشید راه
 صفدر گردون توان مُعطی دریا یسار
 هیبت او فتنه سوز خدمت او دل فروز
 دولت او بخت بخش خنجر او خصم خوار
 چرخ بدو منتهی دهر بدو مفتخر
 تاج بدو ارجمند تخت بدو بختیار
 دیده اقبال را هست ز رویش صفا
 چهره خورشید را هست ز رایش عیار
 ای شده از فرّ تو پیکر دولت سمین
 وی شده از عدل تو هیکل فتنه نزار
 مرتبه عزّ تو گشته ز نصرت بلند
 قاعده ملک تو گشته بعدل استوار
 خسرو گیهان نوی هست جهان ز آن تو
 آنک جهان آفرید کرد ترا اختیار
 حاسد تو گر ازین رنجه شود بالک نیست
 قلب نگردد بدین آنچه کند کردگار
 پیش سر تیغ تو فتنه نیاید که نیست
 حمله خورشید را سایه شب پایدار
 تیغ محرف زنی کتف چپ خصم را
 سازد بر ران راست ضربت تیغ گذار
 مرد مرتع صفت چون دو مثلك شود
 جز تو که داند چنین هندسه کارزار

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

دی ز بنفشه بسی بردم نزدیک دوست
 تا که پیادش دهم حال دل سوگوار
 گشت ز عکس رخس رنگ بنفشه چو گل
 سوگ بنفشه شکست رنگ رخ آن نگار
 بر غزل عنده لب شاخ در آمد برقص
 کرد شکوفه بنقد خرقه خود پاره پار
 مل بگل از دیر باز داشت بسی اشتیاق
 موسم گل چون رسید جانب مل گوشدار
 بی رخ گل مل مخواه بی مل گل را مین
 کونه عمرست گل عمرش با مل گذار
 روزی و عشرتست وقت نشاط و سماع
 نوبت لهو و طرب موسم بوس و کنار
 سایه گل به کنون با بت خورشید روی
 جام طرب در میان کرده ز انده کنار
 در دل او تاب مهر در لب او آب لطف
 باغ ارم بر رخاں چنگ ارم بر کنار
 منزل لشکر همه روضه رضوان شده است
 خواه به بین روی دشت خواه بین رودبار
 خیمه هر لشکری پر ز بت قند لب
 برده بزیب و گشتی آب بت قندهار
 طبع جهان کرده خوش روی گل و دل نواز
 گوش فلک کرده کر کوس شه می گسار
 لشکر منصور شاه جمله بدان خرمنند
 داده ز اقبال شاه داد همه روزگار

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

بامداد که بدست صبح در آسمان گشاده شدی و خوان سالار تقدیر این
قرص گرم خورشید را بر سبز خوان آسمان نهادی فراشان در سرای کرم
او باز کردند و خوان سالاران مواید غربا ترتیب کرده و اصناف
اضیاف علی اختلاف طبقاتهم روی بدان منبع کرم آورده همه روز از لطف
ضیافت و حسن خلق او آسایش گرفت و در حضرت سلطان سعید
غیاث الدینا والدین اسباب همه بساختی و تعریف جمله بواجبی بکردی
و ادرار و انعام فراخور حال هر کس بستدی و قصاید و رباعیات او
بلطافت و سلاست مشهور است و این قصیده در مدح ملک سیف الدین
خسرو جبال گفته است درین جا صفت اسپ میکند، شعر

- دست صبا بر گشاد روی عروس بهار ۱۰
بر سر او چشم ابر کرد ز ژاله نثار
برق بر آورد تیغ رعد فرو کوفت کوس
سرو علم بر فراخت لشکر گل شد سوار
سوسن کین حال دید کرد بنرگس ندا
خواب چه باشد به بین نعیبه نو بهار ۱۵
نرگس گفتا که خواب گشت ضرورت مرا
می نبرد از سرم ساغری می خمار
ستر عاری گل کرد صبا باز و گفت
بلبل بیچاره را چند دهی انتظام
بس که شکوفه شکفت انجم گوئی بر بخت ۲۰
انرا کمر آسمان بر کله کوهسار
باغ چو دید آنچنان گفت نه نیکو بود
سرو قبا بی علم کوه کله زر نگار
ز آنکه بلاله گمان شعله آتش برد
شهر نیارد گذشت بر طرف لاله زار ۲۵

است و نگاه داشت عروض او بغایت دشوار میگوید شعر
حبّدا بنظی کآن شفاء جان شد * همچو راح روحش راحت جنان شد
آفتاب نوری کز طریق حاجت * یک رفیق راهش ماه آسمان شد
حور منظری خوش خوب دلکشی گش * کر کمال خوبی دلبر جهان شد
کار دل که از دل گشته بود بی جان * جان و دل شد اما جان دل ستان شد
در تنی که از تن مانده بود بی دل * ناگهان در آمد یار مهربان شد
کلّ او چو دیدم کان نمود ز اوّل * چو نش جزو کردم زادهاء کان شد
وقف از نشارش طبع بر بدایع * حالی از نگارش دیک بوستان شد
گفتمش کرائی گفت من ترا ام * گفتم از کجائی زود پیش خوان شد
۱۰ هر خطر که آمد از قضاء ایزد * در ضمیر مردان صدق کن فکان شد
دفع آن خطرا ز آسمان معنی * اعدل سلاطین خسرو زمان شد
خسروی که اکنون از کمال عدلش * گرگ خون خورنده بر رمه شبان شد
بر عدوی ملکش خار خشک اوّل * گشت تیز پیکان بعد از آن سنان شد
ملک رای و خان را آب داد لطفش * باز باد عفش هُلک رای و خان شد
۱۵ در زمان عدلش برستم رسیده * گشت خار خرما خاره پرنیان شد
و این قصیده برین ابیات اختصار افتاد،

صدر سحاب بیان دریا بنان که فناء او محطّ رحل افاضل و مرجع و
۲۰ مآب امثال بود مائت انعام او برای غربا نهاده بود و در سرای او بر
اصناف فضلا کشاده فیروزکوه بوسیت اکرام و انعام او کعبه زوّار و
قبله کبار شده بود یکی از کرام عادات و محاسن صفات او آن بود که بر
در سرای او دربان نبود و بر مائت کرم او میان عفاة و کفاة و صوفی
۲۴ و کوفی و کُله دار و عمامه پوش و قلندر و زرق فروش تمییز نبود هر

آفتاب سایه دار است او جهان را گاه عدل
 سخت نادر باشد الحق آفتاب سایه دار
 سایه پروردست خصمیش ز آفتاب نیخ او
 همچو سایه ز آفتاب از بهر آن جوید فرار
 از برای سایه او خاک را خدمت کند
 آفتاب اندر مسیر و آسمان اندر مدار
 انر پی فخر آسمان هر دم وصیت میکند
 کافتابا سایه ریاست او را سجده آم
 ور مثل صد شهریارش باشد اندر روز کین
 ز آفتاب او را بسایه کی گذارد شهریار
 همچو سایه از ها آمد همایون بر جهان
 آفتاب دولتش کاین بماندست از غبار
 پیش رای آفتاب آیینش خصم مملکت
 سایه سنگی ندارد زان چنان ماندست خوار
 ور هی خواهی قیاس شاه و خصم شاه کرد
 سایه شبرا به پیش آفتاب روز دار
 گر بصورت آفتابی گردد آنکش دشمن است
 سایه اعلام منصورش بر آرد زو دمار
 تا بود تفسیر سایه و آفتاب اندر سخن
 طره گیسوی لیل و غره روی نهار
 زیور بزم تو باد و خاک روب مجلس
 آفتاب روی چرخ و سایه زلفین یار

جواب معارضه رشید الدین تاجر گوید از زبان فخر الدین مبارک شاه بر
 منوالی که در آن بحر شعر کم گفته اند اگرچه این قصیده از دایره متفقه
 ۲۵ است فائماً بر تقطیع فاعلن فعولن پیش شعر کمتر گفته اند و سخت مصنوع

نتوان کشید یا نوارد خاطر است یا موافقت طبیعت و اگر مخول است
کتاب را انتحال عیب نباشد این معنی آورده شد تا خواننده ازین دقیقه
غافل نباشد و این قصیده که مزاج چشمه نسیم دارد و طراوت شمال و
روح نسیم در مدح سلطان جهان غیاث الدین و الدین تغه الله برحمته
و غفرانه گفته است و در هر بیت از ابیات غزل گل و ی که راح را
رُوح رُوح خوانند و گل را قوت دل لازم داشته و در ابیات مدح در
هر بیت آفتاب و سایه مراعات کرده چه آن آفتاب سلاطین بحقیقت سایه
رحمت رب العالمین بود و این یک قصیده بر کمال فضل و علو سخن او
گواه تمام است،
شعر

ای گل و ی را برخسار و لب تو افتخار
چون گل میگون بیار آمدی گلگون ببار
شکل گل چون شکل جام و رنگی چون رنگ گل
هست گویی هر دورا از هم صفتها مستعار
باغ را بی گل کجا باشد درین هنگام قدر
جام را بی ی کجا باشد درین موسم قرار
گل بمطرب چون هی گوید که از دستم منه
ی بساقی چون هی گوید که بر دستم مدار
گل زی جوید شعاع و ی ز گل گیرد فروغ
با گل و ی عیش کن بی زحمت خار و خمار
خاصه چون سلطان اعظم گل به پیش و ی بدست
مطربان را خواند پیش و بندگان را داد بار
سایه یزدان غیاث دین و دنیا کاغذ
ز آن بیاراید چمن کز رای او دارد شعار
شهریاری کاغذ از سایه اقبال او
بر سپاه سعد و نحس اختران شد کامکار

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

خریطه بیاورد و نامه بخط فرید الدین که جواب مکتوب او نوشته بود
برون آورد، الحق خطی که ابن مُقله آنرا بر مقله نهادی و ابن البواب
بدربائی او تن در دادی، مطلع آن يك قطعه نازی بود و بیت بس
آن قطعه پیاری نوشته،
قطعه

آمد بپام عاشق مهجور مستهام
مرغی ز آشیانه معشوق نامه نام
لفظش چو لعل منجمد از خنده هوا
خطش چو دُر منعقد از گریه غمام
پرسیدم از عطارد کین نامه ز آن کیست
وز اهل فضل منشی این درج در کدام
گفت آنکه مبدعان نکات براعتند
با من که خواجه همام پیش او غلام
گفتم جواب نامه نویسم بطر گفتم
اقرار تو بجز جوابست و السلام

۱۵ و چون حضرت فیروز که محط رحال و مهبط انوار فضل و افضال
شد و شعراء عالی سخن قبله حاجات خود آنرا دانستند و فضلاء سالی
مرتبت روی بدان آوردند هر چند شرف الدین فرید بفتی دیگر موسوم
بود و کمال فضل او همکنان را معلوم گاه گاه از برای امتحان طبع و تشحیذ
خاطر قصیده گفتی و بالماس بیان گوهر معنی سفتی و در بارگاه فلک پناه
۲۰ عرش و کرسی پایگاه آن قصیده بشرف احما د مشرف گشتی و این بیت
که مطلع این قصیده است و تحریر [خواهد] افتاد در ظن بند آن است
که قاضی منصور راست و قصیده سخت غرا و ایاتی بغایت مطبوع در آن
قصیده ایراد کرده است و خاطر او بدان مسامحت نموده و در فصل علماء
و ائمه آن قصیده آورده خواهد شد و هر دو بزرگ در يك عصر بوده اند
۲۵ و در فضل و هنر آیتی و در لطف طبع بغایتی که رقم انتقال بر ایشان

اندر هر فن که باز جوی اورا * گوئی که بیامده است آن فن اورا
و صاحب دیوان انشاء سلطان سعید غیاث الدین و الدین محمد بن سام
نعمتہ اللہ برحمتہ و غفرانہ بود و مکاتباتی کہ بمواقف مقدسہ امیر المومنین
الناصر لدین اللہ الذی لا امام للمسلمین سواہ نبشته است در آن حضرت
مقدسہ آنرا شرف احما د ارزانی فرمودہ اند و باحسان و تحسین اختصاص
داده و میان او و صدر اجل جمال الدین افضل العصر [افتخار الملک
مکاتبات و مشاعرات بودہ است و وقتی کہ افتخار الملک] از شغل استیفا
معزول گشت نامہ نبشت بنزدیک او و این قطعہ در اثناء آن نامہ درج
کرد و این در در آن درج مدفون گردانید، قطعہ

۱۰ ای فاضل زمانہ و معروف روزگار * هرگز بقصد جاہل مجهول کی شوی
در شغلت ار کشید جهاندار خط عزل * در عزل جز بدحش مشغول کی شوی
از شغل بر وقایع معروف گشدی * از فضل بر بدایع معزول کی شوی
افتخار الملک سہ بیت جواب این انشاء کرد و بخدمت او فرستاد، بیت
تشریف فضل نو کہ طراز مکارمست * جائی عریض داد مرا در مقام عزل
۱۵ هر چند اہل دولت در دور روزگار * پیوستہ بدگوار شناسند جامر عزل
با ذوق سلوئی کہ رسانید قاصدت * در کام عقل تلخ نیامد فطام عزل
و ہم شرف الدین فرید کافی راست نظم

من آختہ قد بودم و با قوت و چُست
گم گشت جوانی و دوتا گشتم و سُست
جویان جوانیست قد من بدرُست
مرگم شہرا بجز دوتا نتوان چُست

و وقتی در نیشابور در مصاحبت سید الکتاب جمال الدین علی لاہوری
کہ صاحب دیوان انشاء ملک موید بود بساط سخن بسط کردہ بودیم، در
۲۴ اثناء آن ذکر فرید الدین کافی رفت او بغلام دولتی اشارت کرد تا

چو صاحب سخن زنده باشد سخن * بنزد همه رایگانی بود
یکی را بود طعنه در لفظ او * یکی را سخن در معانی بود
چو صاحب سخن مرد آنگه سخن * به از گوهر نغز کافی بود
زهی حالت خوب صاحب سخن * که مرگش به از زندگانی بود

و این رباعی هم او گفته است،
رباعی

گفتم خون شد دلم چو شد منزل غم * گفتا الحق همین بود حاصل غم
گفتم ریحی بکن که وقت آمد گفت * کم گو غم دل که من ندارم دل غم
هموراست،
رباعی

ای لطف تو در خامه تقدیر هنوز * حسنت نشده تمام تصویر هنوز
۱۰ خون دل من مخور که خونی گردی * نا شسته لب چون شکر از شیر هنوز
هموراست،
رباعی

ز آن زلف که از حلقه همه زنجیرست
عمریست که بر من غم و سودا چیرست
هجران تو چون تیره بکرد آب سرم
تا بشناسم که آمم امر سر تیرست
۱۵
هموراست،
رباعی

ای زلف تو زنجیر دل برده من
عشق تو دریده ناگهان پرده من
پرسید دل از دیده که این فتنه ز چیست
ی گفت گری دیده که از کرده من
۲۰

(۵۲) الصدر الاجل شرف الدولة و الدین سید الکتاب فرید الزمان

احمد بن محمد ابن دیار الکافی يعرف بفريد الکافی،

در فنون هنر کافی بود و با فضلی وافر وافی بحری در هنر بی پایاب و
۲۴ قطعی در بزرگی مدار الباب،
بیت

بر بساط بارگاه و ساحت درگاه اوست
 گاه قیصر بار خواه و گاه خافان داد خواه
 و هم اوراست در صفت اسپ،

گاه در جولان بدارد خیره نکبازا بجای
 گاه صرصر را بتگ پیشی دهد یکساله راه
 بگذرد از روی دریا بی فتوری همچو برق
 گر شبی تاری پلی سازند از موی سیاه
 در چراگه آگهی یابد چو گوش از بانگ رعد
 گریک فرسنگی از بادی بچشد یک گیاه
 که چو و هم از گام بنوردد جهانی بی قیاس
 که چو کوه از پشت بر سازد حصاری با پناه
 هم برمز خاطرش بجهانی از اوج فلک
 هم بنار عنکبوتش داری ار خواهی نگاه
 عرصه افلاک باید ساختن میدان او
 چون عنان او بگیرد دست راد پادشاه

و هوراست در صفت تیغ،

چون عروسان بیسته زیور لیک * زیور دست پادشاهانست
 آسمان رنگ پیکری که ازو * روض روشن ستاره تابانست
 خورشش آب و آتش است و لیک * آتشش زیر آب پنهانست
 اشک خون بارد و بخند مدام * نازه روی و سپید دندانست
 جمله تن شد زبان که روز و غا * شاه را مادح و ثنا خوانست
 و هوراست،

نه هرکو کلک بر دارد دیبرست * که هم کلکست دست افزار جولاه
 ز آهن آلت حجام سازند * هم از وی تیغ در دست شهنشاه
 و هوراست،

خداوندی شهبی گیتی ستانی * که شاهان جهانانش بندگانشند
 گهی آثار او در هند بینند * گهی فرمان او در روم خوانند
 چو خصمان را ز باس او یقین شد * هم از هستی خود اندر گمانند
 گهی در خدمتش قائم چو تیر اند * گهی نالان ز بیش چون گمانند
 ندارند از جنایت مجرمان باک * اگر از رحمت و عفویش بدانند
 و هو گوید در قصیده،

آن مظفر کامکار و آن مؤید نامدار
 آن مکرم شهریار و آن مبارک پادشاه
 عالی در صدر مسند لشکری در خم زین
 آسمانی در قبا و آفتابی در کلاه
 صورت بختش چو بر تخت مبارک دید گفت
 اینت روشن رای ذات و اینت زیبا روی شاه
 آنکه حلم طبع او وقت طلوع آفتاب
 زرد رخ دارد ز خجالت کوه را مانند کاه
 آخر ماه از شعاع روی او پنهان شود
 اول مه رخ نماید سر فرو افکنده ماه
 فرط عدلش آهوان را پاسبان خواهد ز شیر
 فیض اقبالش ز سنگ خاره رویانند گیاه
 باس او گر شعله در عرصه عالم زند
 آتش فتنه بظلم رحمتش جوید پناه
 ور بدانند لذت عفویش که چند و تا کجاست
 هر زمانی نازه گردد مهر جانی بر گاه
 چون بقوت پای قدرت بر سر کیوان نهاد
 گنبد آئینه گون کرد از زبان صبح آه

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

او نیز بدیهه بی هیچ تأمل و توقف گفت
زین پیش ز ما بود اگر بخشیدن * هر بیتی را خانه زر بخشیدن
اکنون چودل و خزینه پرگشت و تہی * مائیم و زبان و کبر خر بخشیدن

(۵۲) الصدر الاجل افتخار الملك افضل العصر جمال الدین محمد

بن نصیر رحمۃ اللہ علیہ،

قطبی بود بر فلک فضل و بزرگی و ماہی بر سپہر مجد و بزرگواری در
کمال فضایل عدم المثل و در فنون ہنر منقطع النظیر در مضمار بلاغت
و براعت از اقران و اکثا قصب سبق ربودہ و گوی تقدّم را بحال جای
کمال رسانیدہ سالہا در دولت ملوک جبال قوی حال بود و از اقبال
۱۰ سلطان سعید با عیشی حمید روزگار گذاشت و مؤلفات او در اطراف
جهان چون نسیم شمال مقبول و جان افزایست و منشآت او چون مشاہدہ
کواعب و انراب دل گشای،
شعر

يَسِيرُ بِهِ مَنْ لَا يَسِيرُ مُشِيرًا * وَ غَنَىٰ بِهِ مَنْ لَا يُغْنِي مُغَرِّدًا

و مجلس آرای شہابی کہ تالیف اوست اگرچہ صغیر الحجم است فامّا متضمن
۱۵ فوائد بسیار است و کمال فضل و بزرگی او در آن ظاہر و پیدای شود
و ابیات و اشعار او شعار لطافت و فصاحت دارد و بہر دو زبان اورا
شعر است و در ہر دو میدان سواری کردست و این غزل در تہنیت
قدوم بہار او گفتہ است،
غزل

گل کہ شایان بادہ بود رسید * آمدن وعدہ دادہ بود رسید

۲۰ جنگ لالہ گذشت و لشکر گل * گرچہ پستر فتادہ بود رسید

سرو آزادہ بہر سوسن راست * منتظر ایستادہ بود رسید

لالہ رفت ارچہ پای در گل بود * گل اگرچہ پیادہ بود رسید

آرزو بیش ازین بسیر مخواہ * کآنچہ یزدان نہادہ بود رسید

مدح

۲۴ و ہم اوراست در مدح سلطان شہید سقی اللہ ثراہ،

الْبِلَادَ وَ رَوْحَ الْعِبَادَ وَ لَمْ شَعَتْ بِلَادُ الْهِنْدِ وَ صَحَّحَ سَيِّبُهُ وَ وَشَّحَ اعْتِنَاقَ
 مَنَابِرِهَا بِالْخُطْبِ الْعَمِيرَةِ بِالْقَلْبِ النَّاصِرِينَ الْإِمَامَ وَ قَسَّيْبَهُ وَ أَعْجَبَ بِهِذِهِ
 الدَّوْلَةَ الْعَرَاءُ بِأَنْ صَارَتْ فِي مَيْدَانِ السِّبَاقِ مَجْلِيًّا وَ [سَائِرُ الدُّوَلِ] يَعْقُودُ
 مُطَاوَعَتَهَا مُتَحَلِّيًا وَ هَذِهِ وَفُودُ غَزَنَةَ قَدْ أَقْبَلُوا وَ الْهَرْدُ أَتَقَبَلُوا وَ أَخْبَرُوا بِأَنْ
 أَهْلَهَا قَدْ أَظْهَرُوا شِعَارَ الطَّاعَةِ وَ أَحْكَمُوا أَنْتَصَارَ التَّبَاعَةِ وَ الْيَوْمَ هَذَا
 السُّلْطَانُ فَاعْتَبِرُوا أَيُّهَا النَّاسُ مِنْ صُنْعِ اللَّهِ الْكَرِيمِ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ بُؤْتِيهِ
 مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ، اکنون طرفی از لطایف او بیان کرده
 آید، از لفظ او استماع افتاد [که] سه غلام ترك من که ماہرا با کلاه
 دارئ ایشان قباء حسن تنگ ی آمد و آفتاب را با تاب جمال ایشان
 ۱۰ از شعاع خود ننگ يك روز از شکار باز گشته بودند و هر سه برابر
 ی آمدند عقل در مشاهده این سه یگانه دو دله شد تا بکدام عشق باز
 بر فور این رباعی در پیش خاطر آمد، رباعی

میران ز شکارگه چنان ی آیند * چون ماه دو هفته هر سه بس رعناید
 رُخشان رُخشان بروز چونانك بشب * گوئی كه نگین كمر جوزايند
 ۱۰ و هم ازو شنیدم كه خدمت ملك شهيد قطب الدنيا و الدين سقى الله ثراه
 رانه بنارسى كه در آخر صاحب برید شده بود و بو بكر مبشر امير حاجب
 هر دو قاصد من بودند رباعی گفتم و الحق مطبوعست و لطيف، رباعی

پیش كار تو ای مبارك ایام * وی مقبل روزگار شادی فرجام
 میسند كه رانه و مبشر باشند * كز تیغ تو صد رانه مبشر شد نام

۲۰ حمید قهندزی گفت در آن وقت كه بدلی ی آمد بخششها کرده بود و در
 خزانة نقدی نمانده روزی شراب میخورد و مست خراب نشسته بود،
 خواستم كه اورا رباعی گویم مگر از انعام او نصیبی یابم این رباعی انشا
 کردم، رباعی

۲۴ ای قاعده دست تو زر بخشیدن * چه زر كه بگچها گهر بخشیدن * * *

ناگاه کشند کسی از قصد ایشان اورا در سِرِّ اعلام داد هم از مجلس
شراب بیرون آمد و بلشکرگاه خود پیوست و جلگی امرارا بخواند و
بناخت و گفت معلوم همکنان است که ولایت هندوستان را ملک شهید
قطب الدنيا و الدين نغمته الله برحمته گشاده است و این بلاد بطریق
۱۰ ارث خداوند زاده جهان ملک معظم علاء الحق و الدين ملک ملوک
الشرق خلد الله ملکه را می رسد و من پرورده این دولت و رضيع آن
حضرت تمام هندوستان را بجهت آن شاهزاده مستصفي و مستخلص خواهم
کرد و از تمامت امرا که در خدمت او بودند بیعت بستد و مال
هندوستان فرو گرفت و بهراج بستد و مال آن بحاصل کرد و در تمامت
۱۰ بلاد هند تا باقصی ساحل بحر محیط خطبه و سکه بنام سلطان معظم ناصر
الدنيا و الدين سلطان الشرق ملک البر و البحر خلد الله سلطانه شد و
قاصدان او آخر ماه رمضان سنه سبع عشرة و ستمایه بحضرت اعلی رسیدند
و از صدق بندگی او اعلام داده با تشریفات فاخر مراجعت نمودند و
باسم ملکی اورا مشرف گردانید چون انتها بدین حضرت دارد امیدست
۱۵ که عن قریب تمامت بلاد هند را مستخلص گردانند و داعی دولت در
خطبه روز عید در شهر سنه سبع عشرة و ستمایه این معانی را درج کرد
و فصلی در معنی قهر خصمان و ضبط ولایت و موانات اقبال و دولت
و مایل ملوک اطراف ببندگی حضرت ناصری تضمین کرد و آن فصل
اینست، أَيُّهَا النَّاسُ اَعْتَبُوا فِي هَذِهِ الشُّهُورِ وَ الْأَحْوَالِ مِنْ تَقَلُّبِ الْأُمُورِ
۲۰ وَ الْأَحْوَالِ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى جَعَلَ الْغَالِبَ مَغْلُوبًا وَ السَّالِبَ مَسْلُوبًا وَ النَّائِبَ
مَكْرُوبًا وَ مَوَادَّ فَسَادِ الْأَعْدَاءِ مُنْقَطِعَةً وَ رَأْيَاتِ أَوْلِيَائِهِ مُرْتَبَعَةً فَلَمَّا بَدَّلُوا
نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْهِمْ كُفْرًا وَ أَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ أَمْطَرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ شَائِبَ
أَمْطَارِ الْإِدْبَارِ فَأَقْبَلُوا صَيْدًا عَامِدِينَ وَ وَلَوْا حَصِيدًا خَائِدِينَ لَمْ يَلَوْ عَدَدُهُمْ وَ
عَدِيدُهُمْ وَ جَزَعَ عَلَيْهِمْ خَوَاصُّهُمْ وَ عَيَّيْدُهُمْ عِبْرَةً لِلنَّظَارِ وَ تَذِكْرَةً لِلْأُولَى
۲۵ الْأَبْصَارِ فَهَذَا آيَةُ الْجَاجِيِّ خَرَجَ كَيْفَ دَحِ آيَةِ مُقْبِلِ وَ بَنَاتُ الدَّهْرِ مَحْبَلٌ فَتَوَخَّ

که امروز در بلاد هندوستان هیچ رائی ازو قوی تر نیست از سر این
 مملکت تا دار الملک او براند و او هفتصد پیل داشت و ده لك پیاده
 و يك لك سوار و آن استعداد که او داشت کس را نبوده است با این
 همه استعداد که او داشت تاب يك حمله او نیاورد با صد و پنجاه سوار از
 اقرار و بندگان خود تنها بروی حمله کرده چند پیل را خسته کردند و
 ایشان را منهزم و مقهور گردانید و جاجنگرا فتح کرد و چندین هزار سر
 برید غنایم حلال بیاورد و ثمره آن خدمت آن بود که او را متمم کردند
 که تو خطبه بنام خود کرده و چتر و دورباش بر گرفته و قریب بیست
 لك تنگه از وی بدین بهانه بستند و مدتی مقید و محبوس بود و آخر الامر
 ۱۰ چون ملك شمس الدین بر ملك تاج الدین یلدر ظفر یافت و او را بگرفت
 و چنان فتحی که در ضمیر او نگذشته بود بموانات دولت او را روی داد
 صدر اجل کبیر مجد الملک رباعی انشا کرد و بتزدیک او فرستاد و آن
 رباعی اینست،

چون ملك تو شد یکی بصد بخش مرا * امید تو حق نکرد رد بخش مرا
 ۱۵ هر چند شفاعتم کسی می نکند * شکرانه این فتح بخود بخش مرا
 چون این رباعی استماع کرد او را اطلاق فرمود و تشریف داد و همچنین
 مدتی در خدمت او بماند، آخر الامر امیر دادی بداؤن او را دادند و
 در آن وقت بهراجرا که سالها بود تا نمرود و عصیان آورده [فتح کرد و]
 بیست و پنج لك مال از قنوج بستد که در مدت ملك ملك شمس الدین
 ۲۰ هرگز کس دولت از آن ولایت بخزانه نرسانید بود، چون این خدمت با
 نام بکرد ثمره آن این بود که او را بتهمت مخالفت بار دیگر مقید کردند
 و مدتی در بند داشت آخر الامر چون یکباری خلاص یافت ببهانه آن که
 ترا بسر حشی هندوستان می فرستیم او را از پیش تخت دور کردند، چون
 بهندوستان رفت لشکرها را جمع کرد و بنارس را فتح کرد و کارهء بسیار
 ۲۵ با نام بکرد، قصد کشتن او کردند خواستند که چنین ذاتی بی نظیر را

قطب الحق و الدین تغمّه الله برحمته حاصل شد و لیکن آن بزرگ زاده
مردی مسرف و پریشان کار بود در آن نگجید و کار خود را بزبان آورد
بهندوستان رفت و مدتها برین بگذشت و علاء الملک را وزارت مالک
غور و فیروزه کوه و امارت اسفزار دادند شمس الدین رضی از حدود
مکران و سیستان بخدمت او پیوست و خواست که هم بر آن شیوه زندگانی
کند اما زمین خراسان آن نوع حرکات بر نتابد علوفه فراخور حال او از
دیوان اطلاق میکردند و انعام و تشریف خود پیوسته بودی، چون
رکاب مبارک او از فیروزکوه باسفرار حرکت فرمود شمس الدین رضی
قصیده انشا کرد در تمهیت قدوم وی که مطلع آن این بود، مطلع
۱۰ رخشند گوهری ببرکان رسید باز * رخ تازه گلبنی بگلستان رسید باز

و او ترجمه انشاد قصاید [بکس] نگذاشتی و خود هم بخواندی بیاض
بستد و قصیده را تمام فرو خواند و بر ظهر آن بیاض بی هیچ فکر و
تأمل این ابیات نبشت، قصید

شمس رضی ز سوی سجستان رسید باز * دیک حدود پارس و مکران رسید باز
۱۵ با خط نیک در هم و الفاظ بس تباه * با نثر ژاژ و نظم پریشان رسید باز
گرچه بوقت رفتن چیزی نداشت هم * برگشت گرد عالم و عریان رسید باز
گفتی همیشه کفر و مع الکفر زندقه * معلوم من نشد که مسلمان رسید باز

(۵۱) الصدر الاجل مجد الملک بهاء الدولة و الدین علی بن احمد الحاجی،

آن علی نام عالی همت که از اوایل ایام جوانی در ارتقاء مدارج ملک و
۲۰ دولت و ارتفاع اعلام حشمت مجهود خود مبذول فرمود تا آخر باولین
پایه از مراتب دولت که همت باکساب آن مصروف داشت برسید آنچه
درین ایام شهامت او کفایت شد هرگز در بلاد هند کسی نشان نداده
است و در ضمیر هیچ کس نگذشته و یکی ازین جمله فتح جاجنگرست که
۲۴ با فوجی از حشم بیک ناخن تا بساحل بحر محیط بکشید و رای جاجنگرا

اشعار آن صاحب که صاحب قران قرن خود بود ایراد کنیم، در وقتی که وزارت سیستان بوی تفویض فرمودند و عزم آن طرف کرد رباعی میگوید،

ای دوست مرا درد نواز درمان به * یکساعت دیدار تو از صد جان به
از سبب زنجندان تو يك شفتالو * نزدیک من از هزار سیستان به
و هم او فرماید،
رباعی

هر چند چو من هزار عاشق هستم * کس را نرسد دست بزلف شستنت
جز زُهره کرا زُهره که بوسد پایت * جز یاره کرا یاره که گیرد دستت
و در آن وقت که در خدمت سلطان سکندر بود در طراز با تاینگو
مصاف کردند و با حشم بسیار مردانگی کردند و آثار شهامت او ظاهر
شد و سلطان سکندر او را بستود چنین که بارها بر لفظ راند که من از
آثار تازیگان پر دل تر از علاء الملک جامنی ندیدم و سرخس نامزد او
فرمود اما او را هواء اسفزار در سر بود این رباعی گفت،
رباعی

ای تیغ تو کرده بر خطا تنگ زمین * وز خون حسودت شه گلرنگ زمین
بخشای برین بند که آورد او را * صیت کرمیت هزار فرسنگ زمین
و از ثقه شنیدم که روزی قوام الملک خواجه را بآرزو در وثاق آورد چون
بازی گشت برین رباعی عذر تجشم اقدام تمهید کرد،
رباعی

گردی که براه از سم اسپ تو بخاست * گر سرمه دیده کنش چرخ رواست
مر بنده خویش را تنقذ کردی * عذر قدمیت هم کرمیت داند خواست

۲۰ و پسر خواجه رضی الدین مستوفی از بخارا وقتی بحضرت دهلی رفت و
چون مولد و منشاء پدر او نیشابور آمده است از آنجا که کمال اعتقاد
او بود در رعایت ائمه و علماء پنداشت که مگر از فرزندان استاد علماست
او را اعزازی هرچه تمامتر کرد و بشیخی هرچه خوبتر در شهر آورد و اسباب
۲۱ او مهیا کرد و بسی جمیل او هم در مدت نزدیک او را قربت ملک عمید

(۵۰) الصاحب الکبیر علاء الملک ملک الامراء ضیاء الدولة و الدین و
الوزراء ابو بکر احمد المجامعی رحمة الله علیه،

صاحب صدری که تیغ امارت و قلم وزارت در تصرف کف و بنان او
بود و سیرائی کشت زار امل از قطرات باران احسان او این لفظ که
گفته اند عاش حمیداً و مات شهیداً قبائی است بر قدر دولت او برین
و طرازی بر لباس اقبال او دوخته همگی همت او تربیت فضلا و تقویت
علماء و دستگیری افتادگان و پامردی آزادگان بود و در نوبت امارت
در دهلی آنچه از بذل و احسان او کرد تاریخ روزگار گشت و کرم حام
و معن زایده و آل برمک را یک ساعته بذل او منسوخ گردانید و در آن
وقت که مؤلف این مجموعه در آسفرار بحضرت او رسید الحق حضرتی
بود که شجره فضل را در آنجا خضرتی بود ارباب علم و اصحاب هنر در
آن دولت آسوده بودند و از حوادث ایام در مهد آسایش غنوده و
داعی را کمال تربیت او پامردی کرد تا در خدمت او بماند و هر هفته روز
آدینه نوبت تذکیر عقد کردی و او شرف استماع ارزانی داشتی و
۱۵ تشریفات و انعامات او متواتر و مترادف بودی و وقتی در خلوت
میفرمود که مرا پیوسته آرزو آن بود که ائمه ما وراء النهر و خراسان را
به بینم و مجلس وعظ ایشان استماع کنم تا اتفاق سفر خطا افتاد و در
بلاساغون رفتم و هر جا که بزرگی بود بخدمت جمله تقرب کردم و تذکیر
ایشان بشنودم و هیچ ذخیره ندارم مر آخرت را [بجز] دوستی علما و این
۲۰ خصلت مرا از صدر شهید پدر خود میراث است و امیدی دارم که دوستی
ائمه دین مرا فردا دستگیر باشد ایزد سبحانه و تعالی آن ذات بی نظیر را
غریق رحمت و غفران گرداند و صدر وزارت و مسند دولت و متکاء
اقبال را بفرو و شکوه وزیر الوزراء عین الملک ضاعف الله جلاله که وارث
۲۵ اعمار وزراء کبار است تا دامن قیامت آراسته دارد، اکنون طرفی از طرف

و هم در آن نامه نویسد و اورا استدعا کند،
 بیت
 اگر بحضرت غزین که هست مقصد تو * روان شوی همه مقصود تو روا باشد
 ولیکن ای پسر آخر ازین لطایف مهر * به جان مادر و جان پدر کجا باشد
 و هم در جواب مفاوضه

دوست میخواست تا سواد نیاز * بر رخ این بیاض بنگارد
 شبه ز آنچه هست در دل او * از ره شرح در قلم آرد
 عقلش از آب چشم و آتش دل * داد اعلام تا یقین دارد
 کآن قلم را بسوزد اندر حال * وین ز کاغذ اثر بنگذارد

(۴۹) الصاحب الاجلّ الکرم فخر المملک مؤید الدولة و الدین ابو بکر عمر
 الترمذی رحمه الله علیه، ۱۰

کان کرم و بحر نعم و ملجأ افاضل و مقصد امثال صاحب دولتی که بین
 کان یسار او غیرت بحر محیط بود و خاطر و ضمیر منیر او بتمامت مصالح
 کلی و جزوی ملک و دولت محیط و اورا دیوان مداحی است که اکثر این
 افاضل که اسائی ایشان درین مجموعه مذکور است در مدح [او] از رگ
 ۱۰ اندیشه خون چکانیده اند و در آن وقت در خدمت شمس الدنیا و الدین
 ملک الجبال وزیر بود و زیر جمله خلایق خضرت ربیع او بود و بجهت
 زینت کتاب آنچه از افواه ثقات از نتایج طبع منیر او استماع افتاده است
 در قلم آمد از اجلّ محترم منتجب الدولة و الدین کریم و مشهور خراسان
 که دُرّ آن صدف و دُرّی آن شرف است استماع افتاد، رباعی
 ۲۰ ابرا ز نوگر کسی حکایت کردی * طوفان گفنی گرنه عنایت کردی
 مقصود نوگر غرق زمین بود از آب * خود چشم من این مهم کفایت کردی
 و له ایضاً

گر همچو گل از سحاب رخ تر کنی * مانده سبز خاک منبر کنی
 ۲۴ ای کاش مرا چو سبز عمری بودی * تا هر سالی ز خاک سر بر کنی

سپهر دولت و دین شمس مملکت ناصر * که نور رأیش خورشید را شعار آمد
 بچشم همت اگر در سحاب کرد نظر * قطار فیضش چون دُر شاهوار آمد
 برزم تیغش برق شهاب صولت شد * بیزم کفش ابر ستاره بار آمد
 خیال رمخش یک روز در مصاف بدید * سپهر سرکش توسن بزینهار آمد
 دماغ فتنه بیدار را مهابت او * بخاصیت عوض نخر کوکنار آمد
 حسام فتحش در ضربت اعادئ ملک * بمرتب بدل باس ذو النقار آمد

(۴۸) الصدر الاجل شهاب الدولة و الدین شرف الملک صاحب الاستیفائی،

صاحب صدری که در علم استیفا بدرجه بود که عطار در خدمت او
 تحریر کردی و در فنون فضل بثنای کمال مشتری فصل فضل او تقریر
 نمودی و استکفافی در علم استیفا ساخته است [دستمایه است] مرجمه
 حساب را و قدوه مرجمه کتاب را و کمال فضل او در علم حساب
 بدان تالیف روشن و مبرهن می شود و اشعار و ابیات او از لطف طبع
 بهره دارد، در شکایت روزگار میگوید
 قطعه

هرچند کر زمانه سراسر بلیتست * وز گشت روزگار پیاپی نکایتست
 ۱۵ از فضل کردگار همه شکر و منت است * فی جای نا سپاسی و خشم و شکایتست
 در جملة رفت عمر بهره چنانکه رفت * این است اصل واقعه دیگر حکایتست
 و در وقت واقعه گوید
 قطعه

بخور عود می باشد درم نه * چنین باشد کسی کورا درم نه
 روا دارم اگر بی برگ باشم * تقاضا غریبان بر درم نه
 ۲۰ دو پهلوی من از خشکی بسودست * چو آن اسپه که اورا آدرم به
 اگر گیتی بکام من نکرده * چه گوئی پرده خود بر درم نه
 و هو نویسد پسر خود امیر عمید بدر الدین سید الکتاب، بیت

نیست از بند بندگی آزاد * هیچ آزاده در غریستان
 و گر از بند بندگی آزاد * هست آزاده غریبست آن

نا خط و نا خطاب عزیزت بدیده‌ام
در روضه مبارک رضوان بنانده‌ام

و در مدح شمس الملك امیر ناصر گفتست،

جانا جفا مکن که جنارا نه درخوریم * آن به که در زمانه وفارا پیرویم
ناکی برای وصل تو دل در فنا نهیم * ناکی ز دست هجرتو خون جگر خوریم
درما چه دیده که هی ننگری تویش * بگذار نا بروی تو یکبار بنگرم
چری دگر ندارم آخر چه شد که ما * بر درگه مراد تو چون حلقه بر دریم
در وصل تو ز لطف زبانیت عاجزیم * در هجر از سرشک نهانی توانگریم
از خود روا مدار که در راه عشق تو * بی رهبر وصال در آئیم و بگذریم
۱۰ ظلم فراق از ما کونه کن ار نه ما * این مظلمت بحضرت صدر جهان برم

(۴۷) الاجل المحترم امیر حمید الدین احمد بن الحسین المستوفی الکشتائی،

حمید مستوفی که هر فاضلی که سخن او مستوفی بشنیدی مست وفاء او
شدی عارض نیسانی چون بعقود منظوم آن مستوفی ناظر گشتی از حیاء
حیاء خود در عرق غرق شدی در آن وقت که روضه جلال شمس
۱۰ الملك امیر ناصر بشکفتن گل فرزندی ناصر شد حمید الدین بر سبیل
تهنیت این ایات بخدمت او آورد،
قطعه

ز شاخ طوبی رفعت گلی بیار آمد * خزان دولت اسلام را بهار آمد
یگانه دُری از بحر ذات شمس الملك * بفضل باری در سلك اختیار آمد
جمال طلعت خورشید زندگانی شد * طراز جامه اقبال روزگار آمد
۲۰ همه خلف را تاج سر جلالت شد * همه سلف را فهرست افتخار آمد
گل پیاده مدانش که از کمال شرف * کُیمت سرکش اقبال را سوار آمد
سرش بقدر اگر بر فلک رسد شاید * که رفع قاعده عمرش استوار آمد
چون بخت چهره خویش بدید گفت مگر * جمال یوسف مصری بخت بار آمد
۲۴ نجسته باد و مبارک قدوم میونش * بدانکه بهجت او ملک را مدار آمد

از تیغ طمع مفسد مُهلِك مرقم * وز تیغ حرص قاطع قاتل مسلم
ملکم ز کلّ دنیا ملک قناعتست * در عزّم اگرچه که گم کرده خاتم
از حضرتی که جنت عدنست بر زمین * بیرون فتاده ناگه مانند آدم
خواهم که بی تلهّف یک لحظه دم زخم * بری نیاید از غم بیارسان دم
عمرم باخر آمد و هیچ آرزو نماند * جز آرزوی حضرت شاه معظم
و هوراست،

رنجور دل شکسته و حیران بماندهام

کز حضرت مبارک سلطان بماندهام

ز آن گرد من نگردد شادی که سال و ماه

در تبه من چو موسی عمران بماندهام

از دوستان مشفق و یاران مهربان

بر گوشه ز عالم نسیان بماندهام

بی مجمع ملائک اعیان نه بر مراد

اندر میان مشتی شیطان بماندهام

در صف کارزار نحوست بهر مقام

بی مغفر سعادت و خفتان بماندهام

که در هیوط عزّم و گه در صعود ذلّ

با انتشار حال پریشان بماندهام

من یوسف و لیک چو یعقوب روز و شب

در پیشگاه خانه احزان بماندهام

پیدا چو آفتابم در هر هنر و لیک

در زیر ابر عطلت پنهان بماندهام

پائی ز جای رفته و در دست اکتساب

چیزی نمانده بی سر و سامان بماندهام

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

(۷۶) الامیر العید ثقة الدین جمال الفلاسنة یوسف بن محمد الدربندی،
 بوفور فضایل مشهور و بصنوف محامد مذکور و کمال براعت و تقدّم او
 بر اصحاب صناعت مخصوص و قصر فضل و بزرگی او را بنیان مرصوص،
 در دولت خسرو ملک آسایشها دید و مناصب خطیرا متقلّد شد، آخر
 الامر چون دید که گُلِ دولت دنیا بی زحمتِ خار نیست و مُلّ لَدَتْ او
 بی محنت خمار نی، بیت

یک شب براد دل کسی زیست بگو * کو روز دگر بدرد نگر است بگو
 دست از اشغال سلطانی باز کشید و پای در دامن قناعت آورد و انزوا
 و عزلت را بر عزّ و دولت اختیار کرد و مقامی عالی یافت و یکی از مزارهای
 ۱۰ متبرک در خطّه لوهور تربت اوست و هر که در بند گشایش کارست
 تربت در بندی او را در آن معنی یارست و در اوایل ایّام جوانی او را
 قصایدست از مغانی غوانی خوشتر و از ایّام جوانی در نعیم و کامرانی
 دلکش تر و این چند بیت لطیف را تخلص بحضرت سلطان خسرو ملک
 کند و بغزلت خویش در اینجا اشارتی راند و رمزی بر آن دارد، شعر

۱۵ چون گردبادم از دل [و] با چشم پرغم * در عین رنج دایم و خوف دما دم
 حیران و دل شکسته و رنجور و ناتوان * بر اوج موج همّ و مهجور و در هم
 گویم که در هم ز هوم بلا و لیک * در هم نه ام ز محنت دینار [و] در هم
 مبرم نه ام و لیکن در هجر روزگار * موقوف حادثات قضاها مبرم
 کم ی کم بتزد کسی اختلاف از آنک * در کنج بیت احزان چون کنج بر هم
 ۲۰ پار ار بصیر بودم امسال اعییم * دی گر فصیح بودم امروز ابکم
 از من هی چه خواهد چرخ ستیزه کار * کر تیر نائباناش چون قوس پر چم
 فی من عزیز مصرم و فی قیصرم نه خان * فی کسری و قبادم و فی سام و رستم
 در ملک حق تعالی بر روی این زمین * یک بنده ضعیف و کمتر ز هر کم
 ۲۴ اقدام دهر دانی بر من ز بهر چیست * داند که در طریق صیانت مقدم

ورنیز عادتست جنّاهات بعد ازین
 جز بندگی سید از من مدار چشم
 آن سروری که از پی فرخنده ذات او
 با اعنّاد جان شد و با افتخار چشم
 هر شب گشاده چشم در ایوان فضل اوست
 این سائبان ازرق با صد هزار چشم
 چون دید آفتاب جمالش نگاه کرد
 در چشمه خور امر نظر احتقار چشم
 ای سرور جهان ز رخ فرّخ تو کرد
 در گوش عقل و جان ز شرف گوشوار چشم
 عزّ نسب تراست توئی شهریار نطق
 چونانک بر حواس بود شهریار چشم
 مقدار فضل تو که شناسد درین دیار
 چون مور کور دارند اهل دیار چشم
 روز کرم گذشت و کرم را ببوستان
 اندر میان سبزه کند انتظار چشم
 ما معتن شدیم بنا مردمان چنانک
 ظلمت بجای نور کند اختیار چشم
 چون مردی و مردم اندر جهان نماند
 از پلّک مردمان را سازد حصار چشم
 تا هست مرسخن را جای ثبات گوش
 تا هست مر بصر را جای قرار چشم
 خرم بزی که از دل و دست تو بحر و کان
 نعمت کند توقع و دارد بسار چشم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

گلها شدند گوئی در لعب طاق و جفت
 کاین جفت می نماید و آن طاق می کشد
 بر طاق نه هواء جهان را که در هوا
 قوس قزح ز ایوان صد طاق می کشد
 در ده می که در قدح او فروغ آن
 در شام تیره صبحی براق می کشد
 آبیست در قنینه و لیکن چو آتش است
 کز غایت فروغ باحراق می کشد
 مستی ز هوشیاری خوشتر مرا از آنک
 مستی بمدح خسرو آفاق می کشد

هوراست،

ای دیده در خزان ز جمالت بهار چشم
 دارم ز حسرت تو چو ابر بهار چشم
 از بس که از بهار جمال تو بهره یافت
 هست از سرشک رنگین چون لاله زار چشم
 ای دولب و رخ تو چو گلنار و ناردان
 دارم ز هجر تو چو کفیده انار چشم
 گریان از آن کرشمه هاروت جزع تو
 پر خواب عبهرست آن یا پر خمار چشم
 بی دیدن جمال تو ای نور چشم من
 ندهد حیات زیب و نیاید بکار چشم
 خوش بود با توام صنایع ناگهان رسید
 ایام وصلهارا امر روزگار چشم
 یکبارگی جفا مکن از ما تو شرم دار
 کآخر دو چشم گردد روزی چهار چشم

نو بهار از بهر آن شه بارگاہی ساخته است
 تا دهد هر روز از جام صبحی بار گل
 چون بخواند فاخته از نغمه موزون عروض
 روزگار انشا کند در مدح شه اشعار گل
 غره فهرست شاهان تاج دین خسرو ملک
 آنکه تابان شد ز آنش گوهر شهوار گل
 نقطه پرکار دولت آنکه در اوقات بزم
 زهره بر جامش نگارد نکته اسرار گل
 بر سریر ملک تا بگرفت در کف تیغ و جام
 کند شد دندان فتنه تیز شد بازار گل
 تا بتابد در هواء آسمان انوار چرخ
 تا بماند در فضاء بوستان آثار گل
 شاهرا در بوستان زندگی همواره باد
 جام عشرت خون صہبا شاخ نهمت بار گل
 با ظفر نوشیده رنگین باده هر بامداد
 وز طرب بغنوده از می مست و برخوردار گل

هموراست،

روزی خوشست و ابر در آفاق می کشد
 دل سوی ساقیان سمن ساق می کشد
 دستان مرغ پرده عشاق می زند
 عشرت گرفته دامن عشاق می کشد
 چون دیدبان خوش کله این ابر سیم ریز
 نور درخش زرین مزراق می کشد
 باد صبا ز کله فیروزه گون باغ
 خندان هزار لعبت خفجاق می کشد

(۴۵) المولى الاجلّ الكبير شهاب الدولة والدين محمد بن رشيد الرئيس

خواجه محمد رشید از افاضل آن دیار و فضلاء نامدار بود با جاهی
عریض و فضلی مستفیض و طبعی زاینده و خاطری در ذکا چون ابن ذکا
تابنده و خطی چون درِ منشور و شعری چون عقده منظوم و از شیخ الاسلام
« رکن الملة و الدین [شنیدم که] دوستی بنزدیک او قدری گل و نرگس
فرستاد فی البدیهه این دو بیت گفت،

شاخکی چند نرگس رعنا * گلکی چند تازه [و] چیده
آن همه دیدهای بی چهره * وین همه چهرهای بی دیک

لطافت این سخن و طراوت این لفظ بر حسن بیان و لطف طبع آن
۱۰ یگانه جهان گواه عدل و مخبر صادق است و وفات او در شهر سته ثمان
و تسعین و خمسمائه اتفاق افتاد و آفتاب فضل برفتن او منکسف شد و
ماه هنر او زحمت محاق دید و این ابیات در ملک ابو الملوک سراج
الدولة و الدین خسرو ملک گفت، شعر

ساقیا در ده قدح بر لذت دیدار گل
۱۵ وز طرب رخسار خود بفروز چون رخسار گل
باده را چون آفتاب از مشرق ساغر بر آر
لهورا بنام صبح انرا مطلع دیدار گل
ساقیا چون حق گل را جز بی نتوان گذارد
گل نمود از پرده رخ ی ده مخواه آزار گل
۲۰ مدح سلطان گوی تا لذت دهد بر دست تو
باده مشکین درین ایام عبیر بار گل
هر زمان از نارون قمری همی منبر کند
۲۲ تا بیباغ خسروی املا کند اخبار گل

زهی رماح تو بر فرق پادشاهی تاج
 سریر ملک چو تو تاجور نمی یابد
 زره چو جوشن ماهیست پیش نیزه تو
 امان ز خنجر تیزت سپر نمی یابد
 اگر فرشته خوانم ترا سزا باشد
 که کس نظیر تو اندر بشر نمی یابد
 سریر ملک تو در زیر گنبد اخضر
 بساط کثرت از بحر و بر نمی یابد
 چو ساخت باز نشین بدست چون ابرت
 خروس چرخش در زیر پر نمی یابد
 های حرمت تو بر جهان چو پر بکشد
 ز چنگ بازی کیکی ضرر نمی یابد

هم اوراست،

آن ماه مشک طره و آن سرو گش خرام
 بر من بیاده غم دل را کند حرام
 روشن شود چو روز شب قیروم من
 چون او بزم جلوه کند آفتاب فام
 از خرّی ندانم چون می دهد مرا
 کان دولاب چو نوش کدامست و می کدام
 چون لام الف گرفته من او را کنار ماو
 پیراسته دو زلفک چون دال کرده لام
 او دام دل نهاده از آن زلف پر شکن
 من مرغ دل فتنده در آن زلف او بدام
 خسته کنند جانها هر دمر دو جزع او
 گوئی همی که نیغ بر آرند از نیام

- گل ابر کمال بقا بهره نمدارد
مدد ز نور جمالت مگر نمی یابد
چو پرتوئی از روی می دمد خط تو
که سبزش آب جز از گلشکری یابد
ندرو حسی و عشق تو هست آن بازی ۵
که جز به بازی دل زیر پر نی یابد
چنان حجاب تو آمد شعاع طلعت تو
که بهره ز جمالت نظر نمی یابد
بزیر آینه چرخ بی شراب لبست
صفاء راحت جان را صورتی یابد ۱۰
چگونه گویم وصف جمال تو مجمل
که عقل حسن ترا مختصر نمی یابد
دل ز آفت تبر دو نرگست سپری
جز آن دو سنبل لاله سپری یابد
مفر نیابد دله از غمزه نو چنانک ۱۵
عدوی شاه ز تیغش مفر نمی یابد
سراج دولت خسرو ملک که شمع فلک
ز کان شاهی چون او گهر نمی یابد
درخت عدلش هر جا که سایه گسترده
ز باد چینی روی شمر نمی یابد ۲۰
بهر مکان که بیفتد خیال هیبت او
نما عروق نبات و شجر نمی یابد
جز از حسام و ز تیرش که ابر و برق شدند
سپهر دولت شمس و قمر نمی یابد ۲۴

سوار شیرگردون را همی مانست و شد ظاهر
 چو جرم زهره و شکل مه نو گوی و چو گانش
 ز برقی بود چابکتر که ابری بود شبدبزش
 ز مهری بود زیبانر که چرخ بود جولانش
 ز خطّ زمردی بر لعل او قوس قرچ پیدا
 ز چشم پیش او ابری که جز در نیست بارانش
 بزیر آن نگین لعل آید چرخ فیروزه
 اگر مهری کند فرّخ ز عالی نام سلطان

در مدح سلطان میگوید هم درین قصیده

بگیرد شپهر شاهین نذرو از قوّتِ عدلش
 بروید در دل خارا گیا از ابر احسانش
 رباید ز آسمان در حین سنانش عقده پروین
 اگر ناگه سرافرازی کند رخ چو ثعبانش
 اگر جویند در عالم ز صف مکرمت آیت
 نماید از بد بیضا چو موسی زود برهانش
 هر آن سرور که او دامن کشد از فخر برگردون
 ترا گردن اگر نهد اجل گیرد گریبانش

قصیده

و این قصیده جواب شعر اُستاد الشعرا عمادی گوید،

دهان تنگ ترا و هم در نی یابد
 بصد فسون سخن زو گذر نی یابد
 خمید مشک تو دها همه بسوخت چنانک
 دلی نمائد کش اندر جگر نی یابد
 میان تو ز نخیفی چنان لطیف آمد
 که در کنار مرا ورا کمر نی یابد

در پایهٔ او چشم فلک یابد خواب
 در سایهٔ او قرار گیرد سیماب
 اکنون که چو آفتاب از شرق رسید
 بگشاد بهر جای که آبت و تراب
 راز دل لعب دید از راه صواب
 امر جود سوال آزا داد جواب
 بر خلق بخشود و جهانی بخشید
 در بزم چو بار داد با باده ناب

و این قصیده که برهان فصاحت و گواه لطافت طبع و بست در جواب

۱۰ شعر رشید میگوید، شعر

ز ماه آن رخسار لعلیست در سیب زنجانش
 ز جام آن لبش مستیست در زلف پریشانش
 لبش گر نیستی یاقوت خود بگداختی بیشک
 ز تاب مشعل رخسار چون خورشید تابانش
 دل هر شور بختی را که یابد رنج زهر غم
 شفا باشد از آن شکر که هست اندر نمکدانش

۱۵

بود پر سوسن و سنبل شود پر ضمیران و گل
 کنار مردم دیده ز روی همچو بستانش
 نگردد و همرا پیدا نشانی امر دهان او
 که نقاش طبیعت کرد از بس لطف پنهانش
 چو چشم کبک چشم من ز گریه پر ز خون گردد
 چو بینم با لب پر خند چون کبکی خرامانش
 چو ماهی دیدمش دی من بر آن شب‌دیز در جولان

۲۰

که در ناورد کوهی بود صحن چرخ میدانش

۲۴

چون بُردۀ باز روز شد پر غراب
 دریا فلك نمود دُرهاء خوش آب
 همچون ماهی که گردد از ابر پدید
 بنود رخ آن سرو سمن زیر نقاب
 در سوسن جام کرد گلرنگ شراب
 گوئی که نمود آتشی اندر آب
 یا لعل مُذاب ریخت در مروارید
 یا شعلۀ برق بود بر روی سراب
 می داد مرا زان لب نوشین بشتاب
 بر آب عنب نقل شکر از عنّاب
 از بس که بن بر رخ گل داد نیند
 چون نرگس خود کرد مرا مست و خراب
 رفت از بر من چو تیر اندر پرتاب
 بگداخت مرا چو توزی اندر مهتاب
 چون دید که گشت زلف شب باز از تاب
 مهرست و سپهر و ابر و دریا و سحاب
 از صبح چو تیغ شاه مشرق خندید
 خسرو ملك آن شاه که اورا القاب
 گردون بهزار دیک چون او بندید
 اندر صد قرن بل که افزون ز حساب
 اوراست سپهر مرکب و ماه رکاب
 بر دیو کند حمله بتیغ چو شهاب
 جایی که هبای عدل او سایه کشید
 خرگوش بخرسپد اندر آغوش عقاب

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

ای ستمگار بهنگام جفا و گه جور
 دلر امر رنج گرانبار مکن گو نکم
 ای میان تو چو تار قصب از بار یکی
 تن زارم چو قزین زار مکن گو نکم
 ای دل اندر پی بیهوده مشو گو نشوم
 خرد و صبر خود آوار مکن گو نکم
 گر ترا صبر و خرد هر دو بهم یار شوند
 بیش فرمان چنان یار مکن گو نکم

(۴۴) الصدر الاجل ملك الکتاب افضل العالم جمال الدین ابو المحاسن

یوسف بن نصر الکاتب،

۱۰

یوسف نصر افضل عصر خود بود، چون جمال یوسفی فضل او بر
 جهانیان ظاهر شد همه مدعیان عصر چون لائحات مصر دست لاف
 بهریدند که وَقَطَعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَتَقَدَّمَ وَبِرَاعَتِ او معترف گشتند و قُلْنَ
 حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ بر تخت فصاحت سلطان و
 ۱۵ بر ولایت براعت قهرمان و او را بدو زبان دو دیوان است و هر قصید
 از قصاید نازئ او بمثابة است که بلاغت بو تمام بمقابله آن نا تمام است
 و اشعار دُو الْزُمَةِ وَبُحْتَرِي بَاوُل پایه قدر آن نرسد، جزالت عرب با
 لطافت عجم فراهم آورده است و معانی دقیق با الفاظ رقیق امتزاج داده
 و از افاضل خراسان و غزنین بر سر آمده چنان عالی هبت بود که جز
 ۲۰ سلطان را سزاوار مدایح خود نداشتی و اگر اشعار نازئ او بیاریم باطالت
 انجمد از شیخ الاسلام زکی يُدِیْمُ اللَّهُ بَرَکَتَهُ شنیدیم که این قصید بسیط
 از بحر هزج که مخصوص است بر باعیات در مدح سلطان خسرو ملک
 ۲۲ گفته است و کس پیش از وی برین منوال نگفته است، قصید

چون دهان تو همیشه دیده بیدار من
 آن بخنده وین بگریه پر ز گوهر هست هست
 ای بهار ماه منظر وی نگار باغ چهر
 گرهی پرسی که روزی باغ و منظر هست هست
 ای رخ تو همچو خور نا چند پرسی کاین رخ
 بزمگاه پادشاه نیک در خور هست هست
 شاه مسعود آنکه گر گویند طبعش گاه جود
 مقتدا و استاد بحر اخضر هست هست
 تاج او تاج سماء و فرق فرقد گشت گشت
 رای او نور سپهر و مهر انور هست هست
 قدر او قدر خطا و خان خانان برد برد
 ملک او ملک فریدون و سکندر هست هست
 نا همیشه از میان و از کمر باشد مثل
 این یکی گر نیست گردد و آن دگر گر هست هست
 ذات او قطب جلال و کان رفعت باد باد
 نام او زین طراز و فخر منبر هست هست
 هم اوراست،

فتنها بر دلم انبار مکن گو نکم
 بارها کرده این نار مکن گو نکم
 دیده ام را چو لب خویشتن ای دیده و دل
 همه پر اولو شهر مکن گو نکم
 علم وصل مرا ای شده در حسن علم
 چون سر زلف نگونسار مکن گو نکم
 خسته غمزه غمازم و با خستگیم
 بسته طره طراز مکن گو نکم

بجام باده جان پرور که امروز * نشاط دل ز نوعی دیگر آمد
 گشاده رایت اقبال ناگاه * بهار خرم میمون در آمد
 بتان خوب روی بوستان را * نسیم باد گوئی آزر آمد
 گل از مهد زمرد شاد و خندان * چو روی آن نگار دلبر آمد
 رخ گل با تم باران عروس است * که دُر شاهوارش زبور آمد
 نگه کن برگ بید و غنچه گل * که هر دو باغ را چون درخور آمد
 ز بهر قهر خصم ملك سلطان * یکی پیکان و دیگر خنجر آمد
 از آن نیلوفری تیغ چو آتش * ز جان دشمنان آتش بر آمد
 که دیدست ای عجب آبی مجسم * که در وی جرم آتش مضمر آمد

(۴۲) * * * * *

۱۰

در کمال بزرگی و جمال بزرگواری از فلک آفتاب و آفتاب فلک در گذشته
 و فصاحت و بلاغت او بساط فضل سبحان و حسان در نوشته، چند
 کُرت سلطان بین الدولة بهرامشاه نغبه الله بر حتمه مسند وزارت را بدو
 مفوض گردانید و آن منصب عالی بر وی عرضه داشت، قبول نکرد و
 ۱۰ بدان التفات نمود و گفت عاقل در عواقب امور نگرد و چون بعد از
 هر عزّ شغلی ذلّ عزلی است واجب نکند خود را در معرض مخافت و
 تعرض صد هزار آفت آوردن و بسبب آن علوّ همت منصب او از فلک
 هفتم رفیع تر بود و حضرت رفیع او مقصد فضلا و مرتع علما، و او بر
 هر دو زبان قادر بود و در هر دو میدان در سواری [ماهر] تازی و
 ۲۰ پارسی اورا ملکه و این چند بیت از منشآت او مصداق این دعوی و
 برهان این معنی است، در مدح سلطان علاء الدولة مسعود بن ابراهیم
 گفت،
 نظم

مشك سنبل شكل تو بهتر ز عنبر هست هست
 لعل لؤلؤ بار تو خوشتر ز شکر هست هست

۲۴

وسعی ساعیان بخت او برگشت و اختر اقبال [او] در وبال افتاد و رایت
دولت او منکوس و طالع او مخوس شد و از جور زمانه مقید و محبوس
گشت و خسرو ملک او را حبس فرمود و در حبس این رباعی گفت و
بخدمت او فرستاد،
۵ ای شاه مکن آنچه پیرسند از تو * روزی که تودانی که نترسند از تو
خرسند نه بملك و دولت ز خدای * من چون باشم ببند خرسند از تو
و چون ایام محنت او امتداد پذیرفت و تیر قصد اعادی بر هدف آمد
و شفاعت فضل و هنر مقبول نیامد خواستند که او را هلاک کنند و آن
عطار د زمین را که خاطر تیر بود چون کمان از خانه غم بر آرند و او
۱۰ آثار آن مشاهده کرد و در وقت وداع جان این بیت بر زبان راند، رباعی

از مسند عز اگرچه ناگه رفتیم * حمدًا لله که نیک آگه رفتیم
رفتند و شدند و نیز آیند و روند * ما نیز تو گفتم علی الله رفتیم
و این رباعی در بیان منانت سخن و قوت الفاظ و رقت طبع خود
گفته است
رباعی

۱۵ طبع که ز لشکر هنر دارد خیل * یاقوت بن بخشد و بیجاده بکیل
دُر سختم که جان بدو دارد میل * پرورده دریاست نه آورده سیل

(۴۲) * * * * *

صاحب دیوان رسالت و صاحب اذیال بسالت دیوان خسرو شاه
بجمال او آراسته و منشآت او چون چین پیراسته، فارس میدان بیان
۲۰ فارسی و سوار مضمار اشعار نازی و این چند بیت از قصیده که در مدح
تاج الدولة خسرو شاه گفتست ایراد کرده آمد
شعر

مبارک ماه فروردین در آمد * نوای بلبل از گلبن بر آمد
۲۲ بخواه از دست ساقی ساغری * که روز خری را ساغر آمد

راحت جنان و آن نصانيف بتمام و کمال درین بلاد و دیار کم مطالعه
افتاده است و این شعر از انشاء اوست،

نظم

ملك بر پادشا قرار گرفت * روزگار آخر اعتبار گرفت
بج اقبال باز نشو نمود * شاخ انصاف باز بار گرفت
مدتی ملك در تزلزل بود * عاقبت بر ملك قرار گرفت
آنكه گنجی يك سوال بداد * و آنكه ملكی يك سوار گرفت
عكس بزمش چو بر سپهر افتاد * خانه زهره زو نگار گرفت
صبح تیغش چو از نیام بتافت * آفتاب آسمان حصار گرفت
ملكا خسروا خداوندا * این سه نام از تو افتخار گرفت
پای ملك استوار گشت اکنون * كه ركاب تو استوار گرفت

وله ایضاً،

ای یمن تو مشرب آداب * وی یسار تو مكسب آمال
در بنانت ائمه فضلا * در بیانیت لطیفه افضال

(۴۱) صاحب نصر الله [بن] عبد الحمید،

۱۰ که صاحب و ابن العیدرا در میدان بیان باز پس بگذاشتی و در فنون
فضایل رایت افتخار بر اوج فلک اثر بر افراشتی نظم و نثر تصرف قلم
اورا گردن نهاده و دقایق حقایق در پیش خاطر او ایستاده و توسن بیان
رام طبیعت او گشته و تا دور آخر زمان و انقراض عالم هر کس که رسالتی
نویسد یا در کتابت تنوینی کند مقتبس فواید او تواند بود چه ترجمه
۲۰ کلیله و دمنه که ساخته است دستمایه جمله کتاب و اصحاب صنعت است
و هیچ کس انگشت بر آن نهاده است و آنرا قدح نکرده و از منشآت
پارسیان هیچ تألیف آن اقبال ندیده و آن قبول نیافته و با این همه
فضل و بزرگی و علو منصب و رفعت منسوب و جمال حسب و جلال
۲۴ نسب ایام با او نساخت و حق فضل او نشناخت و بسعایت قاصدان

و اکنون همی بترسم ز آن گفته خطا
 زین جرم جز دو چیز نه بینم امان خویش
 و این قطعه هم اوراست در وعظ یاران و احتراز از مصاحبت
 بدکرداران،

۵ بی درستی دوستی با کس نشاید داشتن
 یا کسی را از گرافه دوستدار انگاشتن
 اعتماد دوستی بر هر کسی مشکل بود
 احمق باشد درین معنی خطا پنداشتن
 بر امید آب خوش در شوره گر چاهی کنی
 آب او چون شور آید بایدش انباشتن ۱۰
 دوستی با جنس دار و تجریت گیر از نخست
 تا بازارش نباید باز پس بگذاشتن

(۴۰) الصدر الاجلّ ظهیر الدین [و] الکتاب محمد بن علی
 السمرقندی الکاتب،

۱۵ آنکه مرقد فضل او از اوج فرقد گذشته بود و زبان بیان او بساط ذکر
 حسان را در نوشته سوار مرکب بلاغت و سالار موکب فصاحت بود،
 مدّتی صاحب دیوان انشاء قلم طمغاج خان بود و اکابر آن زمان از بحار
 فضایل او مغترف بودند و بتقدیم و پیشوائی او معترف و سندباد را
 بحلیت عبارت تزیینی دادست و آن عروس زیبارا مشاطه قریحمت او
 ۲۰ بخوبترین دستی بر آورده و اعراض الریاسة فی اغراض السیاسة از منشآت
 اوست، بحری زاخر موج او جواهر فاخر، از ابتدای دولت جمشید ملک
 تا بعهد سلطنت مخدوم خود لطایف کلام جلگئی ملوک بیاورده است و
 آنرا شرحی زیبا بعبارتی دلربا داده و سمع الظهیر فی جمع الظفیر تألیف
 ۲۴ اوست و آن روضه ایست از ریاض جنان و بستان انوار و ازهار او

با ورد هر نشینم و با دود هر قرین
 با زهره هم قراشم و با مه مجاورم
 هم در جوار مشکم و هم در پناه گل
 هم مایه عییم و هم رشک عیبم
 زنجیر دل ربایم و شمشاد جان فزای
 ابر زمره نمای و بخار معنبرم
 ابا و رد هم نبردم و با عاج در لجاج
 جز ارغوان نسایم و جز لاله نسپرم
 هندو نیم مجاور آن خال هندویم
 کافر نیم مرافق آن چشم کافریم
 همچون دل مخالف صاحب شکسته ام
 مانند عیش دشمن و عمرش مکدرم
 [رخ تیره سر بریده نگونسار و مشکبار
 گوئی که نوک خامه دستور کشورم]

۱۵ و از ثقه شنیدم که عید کمالی در فضل کمالی داشت و در هنر جمالی چون
 خط نبشتی دبیر فلک شرمسار شدی و چون بریط نواختی زهره از رشک
 بر فلک بقرار شدی و از ندماء سلطان سعید سنجر نغمه الله برجمته بود
 و سلطان را بدو نظری کامل، شبی در مجلس بزم سلطان مست شده بود
 و معاشرت عقار مرکب او را عفر کرده و رحم فکرت او را عاقر گردانیده،
 ۲۰ سلطان فرمود که بریط بزن، از غایت مستی گفت نی زغم سلطان ازین
 معنی متغیر شده بفرمود تا او را باستخفاف از مجلس برون کردند، بامداد
 این ابیات انشا کرد و بحضرت فرستاد،
 قطعه

اثر فضله نیذ بعالی بساط شاه
 آگه نبود بنده ز سود و زیان خویش

سرخ و سپید نوش لب و پاک ساعدت
 این از عقیق گنجست آن از بلور کان
 دارد همیشه پسته و بادام تو دو چیز
 این شهد و نوش دارد و آن ناول و سنان
 جعد زره نمای تو و زلف جعد تو
 این همچو چنبر آمد و آن همچو صولجان
 گوئی که قد خصم خداوند ما شدست
 این کوژ همچو دالی و آن خننه چون کان
 عدل و عطای اوست جهان را و خلق را
 این چشم را چو دیده و آن جسم را چو جان
 مایه ز طبع و حلم تو بردند یاد و خاک
 این زین سبب سبک شد و آن زان قبل گران
 جان و روان صاحب و صابی به پیش تست
 این تیره از بنانت و آن عاجز از بیان
 پاکیزه خصلت تو و فرخنده رای تو
 این را نجات ذاتست آن را ثبات کان
 هم او گفت،

زلف نگار گفت که امر قیر چنبرم
 شب صورت و شبه صفت و مشک پیکرم
 ترکیبم امر شبست و نر روزست مرکبم
 بالینم از گلست و زلاله است بستم
 یا در میان ماه بود سال و مه تم
 یا بر کران روز بود روز و شب سرم
 جنبان تر از هوایم و لرزان تر از آب
 تیره تر از خاک و همیشه بر آذر

ز انك دارد شرم از احسان و حسنت نو بهار
 گیرد اندر سر ز میخ و سبزه چادر باد و خاك
 باد و خاك ار حلم و انصاف ترا منكر شوند
 ببند از آب و زائش رنج منكر باد و خاك
 بر هوا و بر زمین گز مدح تو خواند کسی
 گردد از قوت سخنگوی و هنرور باد و خاك
 هم او گوید،

پیشانی و قفای تو اے ترك دلستان
 این زهره زمینست و آن ماه آسمان
 کردند روی و موی تو طیره برنگ و بوی
 این برگ لاله و گل و آن شاخ ضمیران
 روز طبیعت و شب وصلت هر آینه
 این محنت جحیم است و آن راحت جنان
 بر رفته قد و آن لب همچون عقیق نو
 این رشك نارون شد و آن رنج ناردان
 زلفین تابدار و رخ آب دامن تو
 این چون بنفشه آمد و آن همچو ارغوان
 روی تو روز وصلت و زلف تو گاه هجر
 این راحت دل آمد و آن آفت روان
 زلفین جان فزای و خط دلربای تو
 این ساده ساج [و] قیرست آن سوده مشك و بان
 رخسار و عارض تو ز خوشی و خرمی
 این تازه نو بهارست آن طرفه بوستان
 گشته است روز روشن و عیش فراخ من
 این تیره چون دو زلفت و آن تنگ چون دهان

چون نشیند گرد میدان بر جبین و جعد او
 گر بینشاند شود پر مشک و عنبر باد و خاک
 موی و روی او هی دارد ز رنگ و بوی خویش
 هم معطر آب و آتش هم منور باد و خاک
 ۵ ور ز زلف و دولب و دندان او یابند اثر
 گردد از جیم و ز میم و سین مصور باد و خاک
 قدّ او را گر بدیدی خاک و باد از ابتدا
 در چین هرگز نپروردی صنوبر باد و خاک
 ۱۰ گر هوا و گرد بر زلف و لبش یابد گذر
 گردد اندر حال پر شمشاد و شکر باد و خاک
 ز آنک چون اندام او دیدست سوسن را بیاغ
 بر سر سوسن نهاد از سیم افسر باد و خاک
 ۱۵ ور زمین را پیش شاه خسروان بوسه دهد
 از لب و دندان کند پر لعل و گوهر باد و خاک
 آنک گر موجی زند بجز دلش نبود تمام
 زورق انعام او را بیل و لنگر باد و خاک
 چون خدنگ اندازد و شب‌دیز تازد روز رزم
 منہزم گردد ز پیش شاه صفدر باد و خاک
 ۲۰ ای خداوندی که از رای تو و روی عدوت
 شد مصفا آب و آتش شد مکدر باد و خاک
 هست خصم و حاسد و بدگوی و بدخواه ترا
 در دل و چشم آب و آتش بر کف و سر باد و خاک
 بر هوا و بر زمین گر مدح تو عرضه کنند
 ۲۴ مشک بارد در زاید نا بمحشر باد و خاک

شده متابعت تو نجات را توفیق * شده مشایعت تو حیات را منشور
 نتیجه ز خلاف تو در دم کزدم * لطیفه ز وفاق تو در سر زنبور
 همه نهاد تو مجد و بمجد نا معجب * همه سرشت تو جاه و بجاه نا مغرور
 فضایل تو بر انعام طالبان موقوف * شمایل تو بر اکرام سایلان مقدور
 ۵ بزیر پایه قدر تو ساحت جنت * بزیر سایه صدر تو راحت رنجور
 ز دام کین تو نا دیک هیچکس صحت * ز جام مهر تو ناگشته هیچ کس مغبور
 بحسن سعی تو در شرع صد هزار فتوح * ز حد تیغ تو در شرک صد هزار فتور
 و این قطعه بشهاب الدین ادیب صابر نوشته،

شهاب الدین سپهر فضل صابر * فضایل هست ذانت را بفرمان
 ۱۰ خرد با جان تو جسته است وصلت * هنر با طبع تو بسته است پیمان
 شعار تست عز اهل دانش * دثار تست حرز اهل ایمان
 ترا در نظر لعیناء آزر * ترا در نثر حکماء لقمان
 ن من مطروح را جاه تو قوت * دل مجروح را لطف تو درمان
 سخن فرمانبر طبع تو چونانک * پری فرمانبر امر سلیمان

(۳۹) امیر عمید کمال الدین جمال الکتاب کمالی البخاری،

۱۵

کمال اعجوبه دهر و نادره ما وراء النهر بود، بساحری در شاعری مشهور
 و در صباغت زر سخن چون سامری مذکور جودت الفاظ و لطف معانی
 او از اولانی پر از رحیق دلکشته این قصیده که [عقل] در حسن آن متخیّر و
 خاطر از درک او عاجز است در مدح سلطان سعید معز الدینا و الدین
 ۲۰ ابو الحارث سنجر بن ملکشاه انار الله برهانه گفته است
 شعر

گر زند آسیب زلف ترك من بر باد و خاک
 از خوشی با مشک و با عنبر زند سر باد و خاک
 رنگ روی و بوی مویش گر بیابد خاك و باد
 گردد از شكش قرین چین و چنبر باد و خاک

چشم من در غمت ای گوهر دریا جمال
 گوهر افشان چو کف شاه مظفر گشته
 قطب دین اُتسز غازی که برفعت قدرش
 هست با کنگره چرخ برابر گشته
 در هنر وقت مجارات چو صاحب بوده
 در و غا روز ملاقات چو حیدر گشته
 از غبار سپهش چشم فلک کور شده
 وز صہیل فرسش گوش جهان کر گشته
 ای یک اقبال تو صد سایه طوی برده
 وی یک انگشت تو ده چشمه کوثر گشته
 نام فرخنده و القاب بزرگ بجلال
 فخر خامه شده و زینت منبر گشته
 آفتابی تو و از رایت فرخنده تو
 منہزم دشمن جاہ تو چو اختر گشته
 مملکت چون فلک و رای تو خورشید شد
 مکرمت چون عَرَض و جاہ تو جوهر گشته
 تو چو خورشید منور گہ جولان بکران
 زیر ران تو چو گردون مدور گشته
 تیغ بُرّان تو مرگیست مجسم گشته
 شخص میمون تو جانیت مصور گشته

ہم اوراست،

زہی بچود تو ایام مکرمت مشہور * خہی ز جاہ تو اعلام محبت منصور
 بہر بلاد علامات عدل تو پیدا * بہر دیار مقامات تیغ تو مذکور
 ستارہ قدر رفیع ترا شد بند * زمانہ صدر بزرگ ترا شد مأمور
 پایگاہ تو در جمع خسروان قیصر * بیارگاہ تو در صف صفدران فغفور

چرخ ذکر ترا نپوشاند * دهر عزّ ترا نفرساید
 نو ستودی مرا و مثل ترا * بتفاخر زمانه بستاید
 هرکه پیش تو یاد نظم آرد * یقین دان که باد پیاید
 خامه من که هست بسته میان * بسته مشکلات بکشاید
 ۵ علمهائست بس شریف کران * طبع من يك زمان نیاساید
 جز برای ریاضت خاطر * هتم سوه نظر نگراید
 ی ندانی کمال فضل مرا * دیر عهدی ندیدم شاید
 متهم کرده مرا بحسد * از چو من کاملی حسد ناید
 نا جمال کمال من بیند * تیز بین دیده هی باید
 ۱۰ طبیعتی کردم این معاذ الله * تا ز من وحشتی نیفزاید
 و هو گفته است،

ای جهان از سر زلف تو معطر گشته
 همه آفاق ز روی تو منور گشته
 خوب چون یوسف پیغمبری و بیتو مرا
 ۱۵ دیده چون دیده یعقوب پیهر گشته
 دهن و چشم تو چون پسته و بادام شده
 زلف و بالات چو شمشاد و صنوبر گشته
 چهره من ز فراق تو و دیده ز غمت
 معدن زر شده و موضع گوهر گشته
 ۲۰ روی تو قبله شد و از قبل دیدن تو
 بر سر کوی تو عشاق مجاور گشته
 بوده ام صاحب زهاد و کنون در عشقت
 مصحف انداخته و بنده ساغر گشته
 لب نو آب حیانت و مرا در طلبش
 ۲۵ حال تاریکتر از حال سکندر گشته

شدست لفظ مرا بنده بی خلاف گهر
 شدست طبع مرا سخره بی گان آتش
 مراست آب بلاغت مَطیع آتش طبع
 که دید آب برو گشته قهرمان آتش
 دَرِ تو شاهها محراب مدح خوان گشته است
 چنانکه باشد محراب زند خوان آتش
 بآب غربت دادم بطوع طبع رضا
 زدم ز مهر تو در جان خائمان آتش
 ز حضرت تو مرا گشت آبروی قرین
 و گرچه با دل من بود هم قران آتش
 ازین سپس نهد در تنم بلا گیتی
 وزین سپس نکند در دلم مکان آتش
 خدای داند کز تو بدودمان نروم
 و گر بر آرد دودم ز دودمان آتش
 همیشه تا که فروزد بیباغ و راغ بهار
 ز برگ لاله و از شاخ ارغوان آتش
 بر اهل عالم شاهها خدایگان بادی
 چو بر طبایع عالم خدایگان آتش
 مخالفان ترا همچو هاویه جنت
 موافقان ترا همچو ضمیران آتش

در جواب شعر ادیب صابر گوید

علمت ای صابر ابن اسماعیل * روی عالمی بیاراید
 رتبت قدر تو پهای شرف * تارک مشتری می ساید
 توئی آن کس که در بدایع نظم * مثل تو روزگار ننماید
 همه دانش ز طبع تو خیزد * همه معنی ز لفظ تو زاید

نو چرخ فغ و کان ترا چو آتش تیر
 عجب نباشد بر چرخ در کان آتش
 دهد بدست کرامات تو زمام نعیم
 دهد بدست سیاسات تو عنان آتش
 اگر توقّد عزم تو داشتی خورشید
 شدی جواهر اندر صمیم کان آتش
 هی کند ز شرر هاء خویش وقت فروغ
 بزیر پای تو بر خاک زرفشان آتش
 چو باد گشت عدو خاکسار ثا بز دش
 بزخم خنجر چون آب در روان آتش
 اگر هلاک قصب اندر آتش است بطیع
 چراست در قصب رمح نو ستان آتش
 نعوذ بالله اگر هیبت تو شعله زند
 مرا قندهار بگیرد بقیروان آتش
 بهر ری که خرامد بفتح و فیروزی
 عزیمت تو که جوید ازو کران آتش
 کلیم وار کند همچو رهگذر دریا
 خلیل وار کند همچو بوستان آتش
 رسید قاعده عدل تو بدان درجه
 که پنبه را شود امروز پاسبان آتش
 اگر چه آتش دوزخ مهابتی دارد
 به پیش هیبت تو آب گردد آن آتش
 بروشنی و بلندی چو نظر پردازم
 رفیع خاطر من هست در بیان آتش

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

چو باد میگذری بر من و مرا در راه
 همی گذاری چونانک کاروان آتش
 بجوی مهر من ای نو بهار حسن که من
 بکارت آمم همچون بهرگان آتش
 منم همیشه در آتش ز اندۀ تو ولیک
 مرا ندارد با مدح شه زیان آتش
 ابو المظفر خورشید خسروان انسز
 که از صواعق خشمش کند کران آتش
 ز کف اوست بچشش نگین اثر دریا
 ز تیغ اوست بکوشش نگین نشان آتش
 از آن زبانه آتش بود بشکل زبان
 که از سیاست او هست ترجمان آتش
 خدایگانا از چشم و دل عدوی ترا
 نتیجه هر نفس آبست و هر زمان آتش
 رود خدنگ تو سوی مخالفان ز کمان
 چنانک سوی شیاطین ز آسمان آتش
 بجنب خاطر تو کی دهد ضیا اختر
 پیش همت تو کی شود عیان آتش
 نهاد لطف تو در دُر شاهوار صفا
 فگند جود تو در گنج شایگان آتش
 دماغ خصم تو تیره است همچو رنگ دخان
 شدست تیغ تو در ضمن آن دخان آتش
 کسی که نقص تو خواهد که بر زبان راند
 شود زبانش هان لحظه در دهان آتش

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

یگانه پرداخته، قطعه

نجر گردون محمدت محمود * زیر ابر اجل جمال نبهت
او چو جان بود و جان نمیرد و من * زنده را مرثیت ندانم گفت

(۳۸) الصدر الاجل رشید الدین ملک الکتاب محمد بن [عبد المجلیل]

الکاتب البخی المعروف بالوطواط رحمه الله،

صاحب دولتی که کمال فضل و وفور ادب او دلماء ملوک زمان و ارباب
دولت را صید و قید خود کرده بود، بناء فضلی که مهندس خاطر او نهاد
تا انقراض عالم منهدم نخواهد شد و هر کس که در صنعت کتابت تکلیفی
تکفل نماید ... ما یتوقی واجب ببند، همه شاگرد سخن اویند و هیچ ذاتی را
۱۰ نظم و نثر در غایت کمال و نهایت متانت چنان دست نداده است که اورا و
قصاید او در اطراف جهان مشهور است و مآثر آن با نور و این قصید
که با تمحان گفته است و با طبع چو آب جواب شعر ادیب صابر پرداخته
است و ردیف آتش ساخته خاک در چشم جمله باد پیمایان میزند و
میگوید، قصید

زهی فروخته حسن تو در جهان آتش ۱۰
زده مرا غم تو در میان جان آتش
اگر بر آرم از اندوه عشق تو نفسی
بگیرد از نفس من همه جهان آتش
نماند از آتش دل آب چشم و ترسم از آنک
۲۰ بجای آب ز چشم شود روان آتش
بر تراست ز بیداد در میان خارا
دل مراست ز تیمار در میان آتش
اگر به خاره در آتش نهان بود چونست
۲۴ دل تو خاره و در بر مرا نهان آتش

از اغصان منصب نشکفته بود و در شیوه کتابت مرا تهدی نیفتاده در دیوان انشا بنیابت کاری میکردم و هرچه نبشتی استاد و مخدوم من آنرا تزییف کردی و مرا برنجاندی تا روزی که معسکر منصور بظاهر مشهد طوس خیام دولت نصب کرده بودند اتفاق افتاد که مخدوم من مرا نامه فرمود و چون آنرا تحریر کردم و بخدمت او آوردم مرا سخت بسیار برنجانید و جفا گفت و آن نامه را بدرید و فرمود که بار دیگر نویس، من از غایت ضجرت و تنگ دلی بمشهد مبارک امیر المؤمنین علی [بن] موسی رضا رفتم و از روح پاک او استمداد طلبیدم و بتضرع و ابتهال در آن موقف متبرک بنالیدم و تسهیل این شیوه از حضرت صمدیت در خواستم، آفریدگار ۱۰ سجانه و تعالی دعاء مرا اجابت گردانید و درهائ لطایف غیبی بر ضمیر من کشاده گشت و آن نامه را باز نبشتم و بخدمت مخدوم بردم، چون آنرا مطالعه کرد در آن بسیار تأمل کرد و گفت نه هانا که این انشاء تو باشد، پس احسان و تحسین ارزانی داشت و تشریفی خاصه از جامه خانه بیاوردند و در من پوشانیدند و از آن روز باز توسن بیان رام طبیعت ۱۰ من شدست بعد از آن هرچه نبشتم همه پسندیده فضلا بود و مدتی مدید دیوان رسایل سلطان سعید سنجر نغمه الله برحمته را تقلد نموده در آن دولت روزگار بجزئی گذرانید و از صدر اجل سعد الدولة والدین مسعود بن المنتجب که در آن صدف و دُرّی آن شرف بود چنین شنیدم که این ابیات از پدر خود روایت کرد،

ازین با آب تر روئی نباشد * وزین پر تاب‌تر موئی نباشد
چو رنگ خد تو رنگی نخیزد * چو بوی جعد تو بوئی نباشد
در آن خطّه که نام او بهشت است * بسان کوی تو کوئی نباشد
چو چشم من بعالم هیچ کس را * ز خوابه روان جوئی نباشد
ز عشقت در نگاپوم تو دانی * که عاشق بی نگاپوئی نباشد
۲۵ و این دو قطعه در مرثیت دوستی گفته است و این دو بیت در تعزیت

باعزاز تمام بوطن خود باز فرستاد و آنکه گفته اند که بیک نامه کار
لشکری کفایت کند اینست و شعر از وی کم روایت کرده اند این دو
قطعه را نسبت بدو کرده اند یکی آنکه در معنی شیب و تأسف بر فوات
نعمت شباب میگوید،
نظم

۵. هی ترسیدم ای پیری که آبی نزد من روزی
نخواندم مر ترا ناخوانده زی من زحمت افکندی
کنون بیش است ترس من که روی از من بگردانی
مرا ضایع فرو مانی و ناگه رخت بر بندی
وله ایضاً،

۱۰. سگ درین روزگاری فرجام * بر چنین مهتری شرف دارد
در قلم داشتن فلاح * نماند * خنک آنرا که چنگ و دف دارد
وله ایضاً،

هر چند که کار تو درین گنبد گردان * چون قد الف تاب خم و پیچ ندارد
امروز ممکن تکیه برین حرف که فردا * معلوم تو گردد که الف هیچ ندارد

۱۵. (۲۷) الصدر الاجل متعب الدین بدیع انابك الخوئی رحمه الله،

سر جریده زمره کتاب و مصحف اقبال را ذات او أم الكتاب دیران
عصر و افاضل دهر انصاف داده اند که در میدان بلاغت سواری شهم تر
از بدیع انابك جولان نکرده است و یکران سبقت را در موبک نظم و
نثر مثل او بر روی مدعیان بر نتاخته و او را در شیوه ترسل و صنعت
۲۰ کتابت چند تزییف مرغوب است یکی از آن جمله رقیة القلم است که او
ساخته است و عبارات الکتبه که او پرداخته و تفصیل نیشاپور بر جرجان
داده، از جمله مقبول فضلاء عالم است بلکه در اطراف آفاق از کبریت
احمر و یاقوت اصغر عزیز ترست و در شهر نیشاپور رقیة القلم را مطالعه
۲۴ افتاد در آنجا گفته است که در اوایل عهد کتابت که هنوز اکام فضایل

نصیر الدین بن ابی توبه است و از قاضی شرف محمد بن عمر الکرکوی شنیدم که قاضی بآنکرو از جدّ خود روایت کرد که در آن وقت که او را در بآنکرو حبس کرده بودند کونوال دوست من بود مرا منع نکردی بسر چاه او رفتی و او را نسلی دادی و آنچه بایستی از تعهد او بجای آوردی و پیوسته این ایات گفتی و می گریستی،

از دولت و چاه اوفتادم * در سایه چاه اوفتادم
چون یوسف در غیابتِ اَجَب * بی هیچ گناه اوفتادم

(۲۶) الصدر الاجل معین الملک الحسین بن علی الاصح الکاتب

رحمة الله علیه،

- ۱۰ معین اصم که طنین صیت فضایل او گوش عالم را بصم مبتلا میکرد گران [گوش] سبک روحی که در کمال فضل و غایت بزرگی بود نوک اقلام او نکایت حدّ حسام را دفع کرده و قصب قلم او در کتابت کتاب را بی زحمت رماح و سیوف منہزم گردانید، رسایل او که وسایل حصول فضایل است بر کمال بزرگی او گواهی میدهند و از علو سخنی او آگاهی و اگر او را هیچ
- ۱۵ نامه نیست جز آن يك نامه که در جواب نفیر نامه اساری روم نبشته است تمامست و اثر آن ظاهر و آن نامه مشهور است و در کتب مسطور تعرض کتابت آن کرده نیامد، اما سبب آن بود که رعایاء اسمید و میافارقین نفیر نامه نبشتند که قیصر روم با جماعتی ترسایان شوم برین بلاد و دیار ناختن آورده چندین هزار مسلمان را باسیر بردند و بذل کفر مبتلا گشتند
- ۲۰ و از عبادت ربّانی بخوک بانی افتادند، معین الملک از دیوان اعلیٰ سنخری نامه نبشت نزدیک قیصر روم که چون آنرا بخواند از هیبت خواب ازو برمید و قرار او فرار پذیرفت و آرام با او مقام نکرد و ضجرت و هیبت بروی استیلاء یافت و فرمان داد تا تمامت مسلمانان را که از ولایت آمد و میافارقین آورده بودند همه را لباس دادند و توشه فرمود و جمله را

معزّی و این نامه مشهور است و در آنجا در ترجمه این بیت
 أَلَا مَوْتُ يَبَاعُ فَاشْتَرِيهِ * فَهَذَا الْعَيْشُ مَا لَا خَيْرَ فِيهِ

[داد سخنوری را داده] هم در آن رساله این رباعی ابراد کرد، رباعی

در آب نشسته نشسته خلقی دارم * افکنده بزیر خویش دلتی دارم
 ۵. زبینه کسی نیست مرا در غربت * گرینده بشهر خویش خلقی دارم

و این يك رساله بر کمال فضل و براعت و تقدّم صناعت او شاهد
 عدل است و از بزرگی استماع افتاد که شبی در اثناء محاوره یکی از ندیمان
 او این ابیات که ابو نواس گفته است انشاد کرد، شعر

و [خود] أَقْبَلْتُ فِي الْفَصْرِ سَكْرِي * وَ لَكِنْ زَيْنَ السُّكْرِ الْوَقَارُ
 ۱۰ وَ هَرَّ الرَّجُلُ أَرْدَاقًا ثِقَالًا * وَ غُصْنَا فِيهِ رُؤْمَانُ صِغَارُ
 وَ قَدْ سَقَطَ الرِّدَا عَنْ مَنْكِيهِ * مِنْ التَّجْبِيشِ وَ اسْتَرْخَى الْأَزَارُ
 فَقُلْتُ الْوَعْدَ سَيِّدَتِي فَقَالَتْ * كَلَامُ اللَّيْلِ يَخْوُهُ النَّهَارُ

چون استماع فرمود ساعتی تأمل کرد و این قطعه را بدین ابیات ترجمه
 فرمود و بغایت لطیف است، نظم

مست آمد پیش من در کوشک آن زیبا نگار ۱۵
 از خرد و آهستگی گفنی که هست او هوشیار
 از سرین او نموده باد از سرین دو نل
 وز بر چون عاج او انگخته سمین دو تار
 آستینش را گرفتم در کشید از دست من
 معجزش از سرفساد و سُست شد بند ازار ۲۰
 گفتم ای جان وعده دوشین خود را کن وفا
 گفت نشیدی کلامُ اللَّيْلِ يَخْوُهُ النَّهَارُ

۲۲ اگرچه این قطعه را بر هر کس بندند فاما از بزرگی شنیدم که این نظم

آدم اورا خورد و گندم خلق را زان سان بخورد
کاو دو نیم و عالمی را کرد او از غم دو نیم
آنکه نامش خوار بار و زیر بارش خلق خوار
خُرد چون دندان مار و کرده شهری چون سلیم
آن زمرد بوده و خورشید اورا کرده زر
زر همه گشته صدف آگده پر دُرِ یتیم
آن صدفها پرُ سنان و هریکی با نیزه
تا نیارد هیچ کس گشتن بگرد آن حرم

و این رباعی اوراست، رباعی

۱۰ اندر سفرم خیالت ای دلبر من * تا روز بُدی بهر شی غم خور من
بیداری را گماشتی بر سر من * تا باز خیال تو نیاید بر من

(۴۵) الصاحب الاجلّ نظام الملک نصیر الدولة و الدین محمود بن
ابی توبه رحمه الله علیه،

صاحبی بی نظیر بلقب نصیر ریاض فضایل از باران احسانش نصیر کان
۱۰ کرم و جود آسمان محامد و مفاخر محمود اگر صاحب عبّاد سیاحت سخن
او بشنیدی سخن سیاحت نگفتی و اگر ابن العبد و عبد الحمید کفایت
و شہامت او بدیدندی بر خوبستن خندیدندی و روایت کرده اند که
اورا [دو] دوات بود چون در صدر دیوان بنشستی یکی دوات چوبین که
فتاوی را جواب کردی و یکی زرین بود که توقیع ملک کردی و با کمال
۲۰ حسب و علوّ نسب بغزارت فضل و براعت سخن از صدور زمان و فضلاء
گیهان در گذشته بود فامّا روزگار عادت خود با او آشکارا کرد و سِرّ
غیب عربک بکشاد از زمانه دست بردهاء عظیم دید و کوفته و پایمال
محن ایام شد و از پس چندان دولت و جاه در قلعه بایکرو در زندان
۲۴ چاه محبوس شد و استغاثت نامه نوشت از حبس بتزدیک ارکان دولت

آمده و رنج بسیار کشیده این قصیده در مدح سلطان پرداخت و الحق هر
بیتی در مقابله دیوانی است از غایت لطف لفظ و حسن معنی، قصیده
اینست،

مست و شادان در آمد از درِ تیم * کرده بیجاده درج درِ یتیم
۵ زیر خط زبرجدش میی * زیر زلف معنیش صد جیم
زیر این جیم طوبی و فردوس * زیر آن میم کوثر و نسیم
گشتم از جیم او چو جیم دوتا * بر من از میم او جهان چون میم
انرا نسیم گل و کلاله او * گل سوری هی ربود نسیم
چشمکانش چنانک یوسف گفت * اِنْ رَئِیْ یَکْیْدُهِنَّ عَلِیم
۱۰ زلفکانش بچنگ من چون شست * من چو صیاد و او چو ماهی شیم
گه ببوسه دمر مسیح نمود * گه بعارض نمود کف کلبم
از پی سی و دو ستاره او * زخم از خون چو جدول تقویم
گفت مژده ترا که عدل ملک * کرد عالم بخلق خویش و سیم
زان براهیم باغ گشت آتش * زین براهیم خلد گشت جمیم
۱۵ بی گه مانده هشت سال بهند * چون گه کار در عذاب الیم
دل چو کانون و دیده چون آتش * کار نا مستقیم و حال سفیم
چه کنی حال خویش را پنهان * چه زنی طبل خیره زیر گیم
حال خود شاهرا بگوی و مترس * و توکل علی العزیز الرحیم
ملک تاج بخش قلعه ستان * با ظفر بو المظفر ابراهیم
۲۰ زخم او کوهرا دو پاره کند * عدل او موی را کند بدو نیم
خشم او کل من علیها فان * غفو یُحیی الْعِظَامَ وَ هِیَ رَمِیم
فتح با رایش قریب و قرین * جود با [حضرش] قدیم و مقیم
و این چند بیت در صفت گندم گوید و بغایت لطیف است، نظم
آنکه آدمرا برون افکند از خلد نعیم
صد هزاران خلق را افکند در قعر جمیم

و در سنهٔ احدی و تسعین و اربعهائۀ داعی حق را اجابت فرمود و بسرای
آخرت نقل کرد و از قصاید پارسی او وقتی قصیدهٔ مطالعت افتاده
است و بیتی چند از آن بر خاطر بود بی ترتیب و سبب این قصیده آن
بود که سلطان رضی ابراهیم قصری رفیع و سرائی بدیع بنا افکنده بود و
در آن وقت مر عید عطارا بهندوستان بشهر بند فرستاده بودند بسبب
تقلد شغلی که کرده بود و از آن معزول شده او این قصیده انشا کرد
مطلع آن در تهنیت آن بناء میمون و مقطع آن شرح حال دل محزون خود
کند میگوید

بر آورد سلطان براهیم از زر * یکی کعبه همچون براهیم آزر
۱۰ بماند بخانهٔ چین منش * بکردار ارزنگ مانی مصور
نماز آردش کعبه هر روز و گوید * بنیت کعبه شاه الله اکبر
در اثناء آن میگوید

بهند او فتادم چو آدم ز جنت * بتأویل و تلبیس بهتان منگر
نه گندم چشیده نه آورده عصیان * نه من قول ابلیس را کرده باور
۱۰ اگر گندی بدی جرم آدم * همه جرم من از جوی هست کمتر
بلائی من آمده دانش من * چو روباه را مو و طاوس را پر
دومۀ شغل راندم چو کشتی بخشکی * همه سال ماندم بدریا چو لنگر
کند بر من این فضل هر روز غمزی * کشد بر من این علم هر روز لشکر
گاهی باز دارد چو مشکم بنافه * گهی خوش بسوزد چو عودم بمحمر
۲۰ و از لطایف ایات تازی او این دو بیت که در ذم یاسمین میگوید بغایت
لطیف است،

إِلَيْكَ يَا سَمِينَ الْغَضَّ عَنِّي * إِلَيْكَ فَإِنَّ فِيهِ شَرَّ فَالِ
فَنَصَفْتُ مِنْهُ يَأْسُ مِنْ وَصَالِ * وَ نِصَفْتُ مِنْهُ مَيَّنَ مِنْ خِيَالِ

و در آن وقت که رایات دولت سلطان رضی ابراهیم تغه الله بر حنجه
۲۵ بهندوستان آمد او در لوهور شهر بند بود و مدت هشت سال بر آن بر

هان روز که نام وزارت بر وی نشست رقمِ صحت از نهاد او برخاست و
بر بستر ضرورت بخت و در آن حال این دُرِ آبدار را بالماس بیان
نظم

(بسمت،

دریغا گوهرِ فضل که در ضدم و بال آمد
بچشمِ حاسدانِ لعل همه سنگ و سفال آمد
چو کَلک اندر بنان من بدیدی خاطر نحوی
مراتب را خبر دادی که هان عز و جلال آمد
چو زخم تیغ من دیدی شه هندوستان در هند
بدستور از غمان گفתי که سام پور زال آمد
نماز بامدادی مرا نظای را کمر بستم
نماز شام فرزند مرا نعت زوال آمد

(۳۴) العمید الاجل افضل العصر ابو العلاء عطا بن یعقوب الکاتب

المعروف بناکوک رحمة الله علیه،

عمید عطا که برین بساط جهان یکی از عطایای سپهر گردان بود عمیدی بر
۱۰ ولایت فضل والی و گوش و گردن معانی از لائى معالی او حالى، شعر
وَالِیَ بَيَانٍ مَتَى يُطْلَقُ أَعْنَتُهُ * يَدْعُ [خَطِيبٌ] أَبَادٍ رَهْنًا أَفْيَادٍ
و او را دو دیوانست و هر دو مقبول فضلالی عرب و عجم و متمنی اصحاب
و ارباب هم و در دیوان تازی او يك قصیده است که در نعت سید
المرسلین و خاتم النبیین علیه افضل الصلوات و التحیات پرداخته است بر
۲۰ منوال قصیده که اعشى انشا کرده است و این مصراع از آن قصیده
أَلَمْ تَغْتَبِضْ عَيْنَاكَ لَيْلَةَ ارْمَدَا

کافیت و مطلع قصیده خواجه عمید عطا اینست، شعر

أَعْبُدُ لِلدُّنْيَا الدِّينِيَّةِ أَعْبُدَا * وَ فَضْلُ إِلَهِي مَا جَ كَالْبَحْرِ مَزِيدَا
عطاء حباناً لَا يُحِيطُ بِعَدِّهِ * حِسَابُ عَطَاءٍ أَلْفَ عَامٍ مُرْدَا

و در آن وقت که حیات مستعار را وداع میکرد و نفس باز پسین در مهب
خلق او تردد میکرد در آن حالت بی حیلت این رباعی بسوز دل و درد
جان گفته است،
رباعی

من ی بروم بیا مرا سیر به بین * وین حال بصد هزار تشویر به بین
سنگی زیر و دست من از زیر به بین * وز یار بریدنی بشمشیر به بین
و چون ازین بناء فنا رخت بعالم بقا برد عیاضی در مرثیت آن کان مرتبت
این ابیات پرداخت،
شعر

مسکین علی حسن که از آن شوم کارزار
بی جرم چون حسین علی کشته گشت زار
شیری بُد او که بود ادب مرغزار او
گر کشته شد عجب نبود شیر مرغزار ۱۰

(۲۴) صاحب الکبیر قوام الملک نظام الدین ابو نصر هبة الله
الفارسی رحمه الله،

وزیری صاحب کنایت فایض درایت وافر فضل شامل بذل در دولت
سلطان رضی ابرهیم رحمه الله کارهء بزرگ کرده و بفضل و کنایت معروف
و مشهور گشته، خانقاه عمد در لوهور یکی از خیرات اوست و چون بر
رأی او آن شغل ممکن گردانیدند و زمام مصالح خاص و عام در کف
کنایت و قبضه شهمت او دادند او چون آفتاب بر سمت سمای ملک
نور پاشیدن گرفت اما چون آن خورشید بحد کمال رسید بود زود در
گشت و از جهان فضل و هنر بعالم بقا رفت، بلی کار زمانه غدار
هین است،
مثنوی

دهد بستاند و عاری ندارد * بجز داد و ستد کاری ندارد
کدامین سرورا داد او بلندی * که بازش خم نداد از دردمندی ۲۴

وله ایضاً

خال ماشورهٔ سمین تو دیدم صفا * بزدم از طرب و شادی صد نعره برو
ظن چنان بردم کرغالیهٔ سنبل خویش * بچکانید سر زلف تو يك قطره برو
و اورا طرب نامه ایست رباعیات بر حروف معجم و معروفست، وقتی در
بخارا در کتاب خانه سرنبدی این نسخه در نظر آمده است و بیتی چند
از آن یاد بود نوشته آمد
رباعی

پیرامن روز قیرگون شب دارد * زیر دوشکری و دو کوبک دارد
بر سرخ گل از غالیه عقرب دارد * و از نوش دو تریاک مجرب دارد
همراست
رباعی

۱۰ بر گردن خویش بسته عقد گهر * و از گوش بیاویخته حلقه زر
گوئی غم عشق جلوه کرد ای دلبر * ز اشک و رخ من بگردن و گوش تودر

رباعی

بر ماه دو هفته مشک پرتاب تراست * ماشورهٔ سیم سر بعنّاب تراست

* * * * *

رباعی

۱۵

ز آن می خواهم که خری را سبب است
نامش می و کیبای شادی لقب است
سرخست چو عنّاب وز آب عنب است
آبی که برخ بر آتش آرد عجب است

رباعی

۲۰

ای غالیه شوریهٔ ماشورهٔ سیم * وز غالیهٔ تو سیم را رنگ و سیم
بر رغم مرا نهادی ای دُر یتیم * ده تاج سیه بر سر ده ماهی شیم

رباعی

خضم تو اگر باز ندارد ز تو چنگ * صد گونه برای تو بر آمیزم رنگ
۲۵ بنشینم اگر کار بنامست و بشنگ * بر آتش چون کباب و بر تیغ چو زنگ

با پیوند والی انجاز که نام آناه بود بدو پیوندی افتاد، بیت

عشق آمد و کرد خانه خالی * بر داشته تیغ لا ابالی
و آن پیوند بند راه عافیت او شد و عاقبت سر در کار دل کرد و تیغ آن
ظالم بخون او رنگین شد و چنان هنرمند نیک سخن را چشم بد در یافت و
ماه آسمان هنر او بخسوف مبتلا شد و حدوث این حادثه در تاریخ سنه ثمان
و ستین و اربعایه بود و اشعار نازئ او بسیار است در غایت سلاست
و نهایت لطافت و درین وقت در خدمت صدر اجل کبیر تاج الملک
شرف الدولة و الدین عمدة الوزرا محمد بن حسن رفع الله قدره بودم که
دیوان شعر نازئ او که موسومست بالاحسن فی شعر علی بن الحسن
۱. مطالعه افتاده بود و از آن لطایف اقتباسی ی رفت که ناگاه آفتاب جلال
صدر کبیر ملک النواب نصیر الملک طلوع کرد آن نسخه بخدمت او پیش
کشید و از آنجا بیتی چند نازی بر خاطر مانده بود در قصیده ی گوید در
مدح طغرل بك،

سِرْنَا وَ مِرَاةَ الزَّمَانِ بِجَالِهَا * فَالآنَ قَدْ حُفَّتْ وَ صَارَتْ مُنْعَلَا
[يَحْدُ] الزَّكَاظُ فَلَا نَعُوجُ بِنَا عَلَى * طَلَلُ الْحَبِيبِ وَ لَا تُجِبِي الْهَنْزَلَا
وَ تُحَرِّكُ الْأَعْطَافَ تَشْبِيرَا بِنَا * تَتَبَّعُ الْهَلِكَ الْهَظْظَرُ طُغْرُلَا
و در قطعه ی گوید،

وَلَقَدْ جَذَبْتُ إِلَى عَقْرَبٍ صُدِغَهَا * قَوَّجَدْتُهَا جَرَارَةً مَجْرُورَةً
وَ كَشَفْتُ لَبْلَةً وَصَلَهَا عَنْ سَاقِهَا * فَرَأَيْتُهَا مَكَارَةً مَكْرُورَةً
۲. و از عربی بیاری ی گوید،

چون تو یارا گریه یار که دید * هب روی تو نگار که دید
مشک بر برگ تازه گل که شنید * ماه بر سرو جویبار که دید
صدفی خردک از عقیق یمین * سر بسر دُر شاهوار که دید
و اوفتاده نگون بر آتش تیز * زنگی سست و بی قرار که دید
نرگسی نا چشیده هرگز خمر * روز و شب مانده در خمار که دید ۲۵

و اورا کنیزکی ترك بود بنال نام چنانکه جمال او رشك بنان چین و فرخار
بود و دل او بسته مهر و معتكف چهر او بود لغز در معنی او گفت و
اگرچه مشهور است اما ایراد کرده آمد چه در غایت لطف و نهایت
طَرَف است، لغز

علینا نقش کن بر زر بکن حرفی ازو کمتر
پس آن لامش باخر بر بگفتم نام آن دلبر

(۲۳) الرئيس الشهيد ابو القاسم علی بن الحسن بن ابی طیب الباخری
رحمة الله علیه،

رئيس علی حسن حسن خلق و عالی سخن بوده است، آسمان مجد و بزرگی
۱۰ و آفتاب آسمان فضل و بزرگواری، عرصه فصاحت او با فساحت و شیوه
دست راد او بذل و سماحت، نظر او از نظام ایام جوانی خوشتر
و نثر او از طراوت عهد شباب دل کش تر، در میدان بیان سابق و
بر فضلاء جهان فایق، در هر دو قلم در عالم عالم گشته و بهر دو زبان
از فضلاء زمان قصب سبق در ربوده و برهان فضل و شاهد بزرگی او
۱۵ کتاب دُمِيَّةُ الْفَضْرِست که جمع آورده است بلغت عربی و در معنی این
تألیف داد سخن داده است و از رگ اندیشه خون چکانید هر خاطری
که سکندر وار در سواد حروف آن بیاض جولان کند همه پر در و جواهر
گردد و هر ناقد که آن نقود را بچرا بر همک سواد قلب زند همه عیار آب
زر باید و در اقبال سن شباب کاتب حضرت سلطان رکن الدین
۲۰ طغرل بك بود و در آن خدمت محلی عالی و رتبتی سالی داشت اسبابی
مهیّا و عیشتی مهیا و چون ببصر ناقب و بصیرت ناقد بدید که همه
سعادتها در عزلتست که تمامت عزّ و تنه دولتست انزوا اختیار کرد و
عزلت گرید و دست از کار بکشید و روز و شب با حریفان اهل و
۲۴ ظرفیان با فضل بمعاقرت عقار و معاشرت دلداری مشغول شد و میان او

اکنون ز من پیر چه هشیار و چه مست
ایمن بنشین که هر دو آتش بنشست

و هم اوراست،
رباعی
تا از شب من سپید دم بر زد دم * معشوق ز شب کشید بر روز رقم
شد آمدن نگار من اکنون کم * زیرا که شب و روز نیابند بهم

(۴۱) الوزير مؤید الملک ابو بکر بن نظام الملک،

صاحب دولتی میون لقیّت محبوب طلعت که فرع دوحه جلال و غصن
آرومه کمال بود بر شاخ درخت جلال نهالی ازو شاداب تر نرسته و بر
دست سیادت صاحب صدری ازو مکرم تر نه نشسته بود، شعر
۱۰. فِي الْهَمْدِ يَطُوقُ عَنْ سَعَادَةِ جِدِّهِ * أَتَرُ الْتَبَايَةِ سَاطِعَ الْبُرْهَانِ

و در اقبال سنّ شباب و اایل ایام صبی بود که بنسیم صبا لطف طبع
او برگین فضل ازهار نظم و شکفت و وقتی خاطرا امتحان کردی
و لطایف ابیات که نتایج قریحت پاک او بودند از ورای ضمیر باظهار
رسانیدی، وقتی بر خازن پدر خود برانی اطلاق کرد، خازن نعل نمود
۱۰ و گفت نشان مبارک مخدوم باید، این رباعی انشا کرد و بخدمت حضرت
وزارت فرستاد،
رباعی

ای رای تو بر کلّ مالک مالک * اعدای تراست کلّ شیء هالک
این بند خطی نوشت بر خازن تو * آرایه بتوقیع صحیح ذلک
رباعی

۲۰. دوشم بوصال خویشتن داد نوید * تا روز بدم نشسته دل پر ز امید
چون ماه فرو شد و بر آمد خورشید * بر من چو شب سیه شد آن روز سپید
رباعی

رفتم بوداگاه و کردم طلبش * ز آن پس که بسی کشید بدم تعبش
۲۴. فریاد بر آمد از لب چون رطیش * فریاد بیوسه در شکستم بلش

منتظم گشتند و این همه اثر کفایت و شہامت خواجہ نظام الملک بود کہ صاحب نیغ و قلم باتفاق در آفاق او بود و نمائی بلاد شام و جزایر را فتح کرد و چون نوبت دولت و تخت سلطنت بسطمان ملکشاہ سقی اللہ نراہ برسید آن صاحب عادل بساط عدل و نصفت در جہان بگسترد و چنانک در ایام دولت پدر داد جہانگیری دادہ بود در نوبت ابالت پسر قاعدہ جہاننداری را استحقاق تمام داد و تمامت ممالک روم با خراسان و عراق و ما وراء النہر مضبوط گشت و آن صاحب قران دست بذل و احسان بر کشاد و وفود مدایج فضلا بر امید منایج و عطایا بجضرت او آمدن گرفتند و ارباب ہنر با سم او دفترها ساختند و تالیفات پرداختند ۱۰ و مدایج او کہ شعرا گفتہ اند در کتاب دُمیۃ الْقَصْرِ بر علو رتبہ و سمو منقبت و شمول عدل و وفور بذل او شہود عدول اند و فراید قصاید کہ بزبان فارسی گفتہ اند و آنرا قلاید بحور محامد او ساختہ آنچه از آن مسموع است درین مجبوعہ بجایگاہ خود آورده خواہد شد، اکنون عروس این تالیف را از دُرر رباعیاتیکہ زادہ بحر خاطر اوست زیور بندیم و بیقی ۱۰ چند ایراد کنیم تا این مؤلف بدان مشرف گردد، رباعی

چنبر زلفی کہ ماہ در چنبر اوست * فرمان دہ روزگار فرمان بر اوست
ترسم کہ بناگاہ بریزد خونم * کین شوخ دلم بخون من یاور اوست

رباعی

ہر چند ز تو جراحت غم یام * از دست خیال باز مرہم یام
۲۰ وین طرفہ طیبی کہ چو بیدار شوم * ہر چند کہ بیش جویش کم یام
و این رباعی وقتی گفتہ است کہ کاتب تقدیر بر ورق دیباچہ روی شہاد او خط نسخ تحریر کرد و بسبب خجالت آن شہاد از خدمت او متقاعد گشت،

رباعی

من پیر شدم خط تو در ہم زد دست
بازار من و تو زین دو معنی بشکست

همه بصلح گرای و همه مدارا کن
 که از مدارا کردن ستوده گردد مرد
 اگرچه قوت داری و عدت بسیار
 بگرد صلح گرای و بگرد جنگ مگرد
 نه هرکه دارد شمشیر حرب باید رفت
 نه هرکه دارد پازهر زهر باید خورد

(۲۰) الصاحب الاجل قوام الدین نظام الملك ابو علی الحسن بن علی بن
اسحق رحمة الله علیه،

اتفاق جمهور فضلا و اجماع زمره عفلاست که نظام الملك واسطه عقد
 ۱۰ دولت و دره فلابه سلطنت آل سلجوق بود و متجوق عماري رفعتش فرق
 فرقد و عیوق می سود تا صدر وزارت بکمال او آراسته شد دامن از تهی
 دل پر خواسته گشت، بزر فانی ذکر باقی خرید و بعرض زایل سعادت
 ابد حاصل کرد، گردون بسته کمر کشاده دستی چو ندید و فلک هزار
 چشم پر چشبی چون او مشاهده نکرد و خلاصه این معنی را نظم کرده
 ۱۵ آمد،

هزار سال ببايد که تا خردمندی * میان اهل کفایت نظام نام شود
 و در عهد مملکت سلطان شهید الب ارسلان رحمة الله علیه بساط دولت را
 بسط کرد و معار رأی او قصر مشید ملک و دولت را چنان اساس نهاد
 که شرف آن از شرف اوج زحل در گذشت و قاعده آن سلطنت هر روز
 ۲۰ محکم تر گشت و بمد رأی روشن خصمان ملک را باز مالید و شمشیر نافذ
 سیاست را از رقاب متعبدیان قراب ساخت و ملوک زمان و امراء نافذ
 فرمان که در مالک خوارزم و خراسان و ما وراء النهر و ترکستان و
 هند و سند و غزنه و سجستان و کرمان و مازندران و عراقین بودند
 ۲۴ جمله سر بر خط عبودیت آن حضرت نهادند و در سلك خدام آن درگاه

و مَهْفَهِ لَدُنِ الْعَاطِفِ نَصْبِهِ * فِي حُسْنِ طَاوُسٍ يَدُورُ بِكَاسِ
عَاقِبَتُهُ مَهْطَقًا يُوَدِّعُنَا * لِحَسَنِ بِهِ مِنْ زِينَةٍ وَ لِبَاسِ
قَتَمَايَلَتِ أَعْطَافُهُ مُنْجَرًّا * فَوَقَّعْتُ بِالْأَوْسَاسِ فِي الْأَوْسَاسِ

و از نظم پارسی او از مهر زینت کتاب و انتظام کلام و تزیین دفتر این
قطعه ثبت افتاد که در معنی پیری و موسم بی تدبیری گفته است و گنج
معنی در وی نهفته،
قطعه

این جوانی مرا نگر که چه گفت * گفت ای پیر من چه فرمایی
گفتم ای دوست ساعتی بنشین * گفت من رفتم و تو زود آیی
بشراب و کباب و رنگ خضاب * باز ناید گذشته برنایی

۱۰. صدر الافاضل و الکتاب ابو الفتح البُستی رحمه الله،

صاحب تحسین و بلاغت و والی هنر و براعت نور حدیقه کفایت و
[نور حدقه] درایت نظم خوب او ذوق آب حیات داشت و نثر روان
او محبوب روان بود، مدتها در دولت امراء بُست فارغ البال و مرفه الحال
زندگانی کرد و چون امیر ناصر الدین سبکتگین آن شهر را بکشاد و آن
۱۰ ملک را مستخلص و مستصفی کرد از صفاهاء آن فتح ابو الفتح بود که چون
کمال بزرگی او بدید و کفایت ذات او بدانست او را ناصر الدین برگزید
و بمجلسی عالی رسانید، اشعار تازی او که در لطافت از آب زلال و در
سلاست از باد شمال حکایت میکند مدوّن است و عرصه فضایل بدان
مزین و او را دو دیوان است بدو زبان یکی تازی و دیگر پارسی و
۲۰ من هر دو دیوان فامّا چون درین بلاد دیوان شعر پارسی او موجود
نیست بیش ازین يك قطعه پارسی بر خاطر نمانده بود ایراد کرده آمد،
قطعه

یکی نصیحت من گوش دار و فرمان کن
که از نصیحت سود آن کند که فرمان کرد

نا نفع صور نقش طراز جلال باد
صدر جهان حسین ابو بکر آشعری

باب ششم، در لطایف اشعار وزراء عالی رتبت و صدور سالی منزلت،
ابتداء این فصل بذکر وزرا و کفاه عجم کرده آمد و مفتتح آنرا بمحاسن
صدور دولت سلطان بین الدولة و امین الملة محمود سبکتگین انار الله
برهانه تزیین داده شد، پس بعد از بیان لطایف وزرا ذکر صدور و
علما در قلم خواهد آمد و غرر در الفاظ ایشان را نثار حضرت عالیہ
گردانید،

(۲۸) الوزير شمس الکفاة ابو القسم احمد بن الحسن رحمه الله،

۱۰ وزیر ستوده خصال و صاحبی با اقبال بود در کمال [رتبت] بزرگی مشار
الیه و در جلال قدر قطعی مدائر علیه، در اوایل ایام دولت سلطان بین
الدولة محمود بخراسان صاحب دیوان رسایل بود و بفصاحت قلم و سماحت
شیم از اقران و اکفا در گذشته و بدست همت بساط رفعت فلک اثیر در
نوشته در فضل بمانی که صاحب عبّادرا با او امکان عناد نبودی و
۱۵ صابی در خدمت او صبی نمودی و چون دولت سلطان بالا گرفت و کار
ملك قرار یافت اورا عارض ملك خود کرد و وقتی که عارض بود کف
او مغارض عارض بود یعنی ابر و چه جای ابرست که ابر کف دریاست
و دریا کف را با کف دریا چه نسبت توان کرد و چون ابو العباس
فضل احمد که وزیر سلطان بود در بند و زندان و رنج و احزان این
۲۰ دنیای فانی را وداع کرد و نداء اجل را سماع نوبت وزارت بابو القاسم
رسید طراوتی بروی ملك باز آورد و بدست کفایت حلقه در گوش
فلک کرد، و اورا بتازی و پارسی اییات است و اشعار نازئی او در
یتیمه الدهر مسطور است و ابو النصر عتبی ذکر او مستوفی در بینی مقرر
۲۴ کرده و از شعر نازئی او این [سه] بیت آورده شد،
قطعه

بدریاء تفکر عقل فیاض * شده غواص معنیهای مضمهر
 ندا آمد سوی شمس ضمیرم * ندای دل پذیر روح پرور
 که ای مقصود موجودات شبیان * که ای مقبول ابراهیم آذر
 اگر خواهی مراد هر دو عالم * که گردد مر ترا يك يك میسر
 ۵. هی خواهد خرامیدن بتحقیق * بعزم صید شاه هفت کشور
 بوجه بندگی پس زود بشتاب * چو بخت اندر رکاب شه برابر
 بهاء الدین و الدنیا ملک سام * خداوند فلک قدر ملک فر
 بدور عدلش اندر آتش و آب * مکان سازند ماهی و سمندر
 سمندرا غذا آید ز دریا * چو ماهی را مفرج گردد اخگر
 ۱. اگر بر شعلهای آتش چرخ * کند عرضه نهیب آب خنجر
 چو خون اندر عروق زهر خورده * بدود اندر فسرده گردد آذر
 و اورا ایات و اشعار و قصاید و غزلیات آبدار بسیار است ولیکن آن
 در [در] صدف است و آن دراری در شرف دست هرکس بدان نرسد
 و تصرف هرکس بدان محیط نشود آنچه بر خاطر بود ایراد کرده آمد و این
 ۱۵ فصل هم بر ذکر این بزرگ ختم کرده شد ایزد سبحانه و تعالی خداوند
 خواجه جهان و دستور صاحب قران را وارث اعمار ملوک و سلاطین
 روزگار دارد و مکاره زمان ازین ساحت عز و جلال دور، قطعه

دستور شه نشان کنف خلق عین ملک

صدی که هست ذات وی از نقصها بری
 آن صاحب ستوده که از دست رفت ظلم

۲۰

چون فرق چرخ سود وی از پای سروری
 خورشید همچو ذره نماید اگر زند

با رای نور زایش لاف برابری
 ای آنکه پاسبائی قصر ترا زحل

چون ماه و آفتاب بجان گشت مشتری

۲۵

قصاید است که فلاید نحور خرایدست و ما بینی چند از هر قصیده بیارم
تا کتاب بدان مزین گردد در قصیده ی آید که مطلع آن اینست، شعر
ز برج حمل خسرو علوی اجرام * نظر کرد زی حیز سفلی اجسام
از آن يك نظر کل اجسام سفلی * منور شده باز چون علوی اجرام
درینجا میگوید،

موثر شود در زمین نور خورشید * چو عون شهنشاه در شرع و اسلام
بهاء دول شاه جمشید رتبت * خداوند عالم شهنشاه دین سام
قدر قدرتی کز کمال معالی * بفرمانش راند قضا کل احکام
نهد عشرتش زخمه در دست زهره * کشد هیبتش خنجر از چنگ بهرام
ایا خسروی کانهاء جلالت * نگجد هی هیچ در حد اوهام
ز ایام نالم بر شه و لیکن * نخستین ز طالع پس آنکه ز ایام
عطار د که قسمت کند شادی از چرخ * چو زی قسم من آید از کل اقسام
چنان خامه در دست او بسته آید * که گویی که هستش مگردست در خام
کسانی بانعام شاهی غریقند * که ایشان ندانند انعام ز انعام
۱۰ و شنیدم از ثقه که وقتی عرض مرض بچهر ذات او قائم گشت، ملک
بهاء الدین بیعادت او آمد، این قطعه بر بدیهه دو بیت انشا کرد، قطعه
گر يك نظر بسوی تن ماند در کنی * اشخاص را بنهیت خصم بر کنی
از چرخ کار بند علی روزبه شود * گر يك نظر بسوی علی روز بر کنی
و در قصیده این ابیات گفتست و در صیدگاه سلطان بهاء الدین خواند،

۲۰ چو از عکس رخ آئینه خور * ملع شد فضاء چرخ اخضر
چنان بد زیر عکس مهر گردون * چو نیلی فوطه در آب معصر
هی شد روشن از رنگ کدورت * هواء باختر از نور خاور
چنان چون نفس نادان در تعلم * بدانند هر زمانی علم دیگر
۲۴ مرا در نعت این سقف معلق * مرا در وصف این جرم مدور

نَبَّهَ فَأَلْحَانُ الْهَمَامِ الْمَطْوَفِ
تَحْتُ عَلَى شُرْبِ الْمَدَامِ الْمَرْوَفِ
يَقُولُ أَصْطَبِجْ وَاشْرَبْ وَاعْتِقْ مِنَ الْجَوَى
رَقِيفَ قُوَادٍ بِالرَّحِيفِ [الْمُعْتَقِ]

و این دو رباعی هم از وی شنیدم که از گفتن او نقل کرده اند، میگوید
رباعی

ای بر تن من نهاده باری غم تو * وی در دل من فگنه ناری غم تو
گفتی که مگر غم منت چونین کرد * آری غم تو غم تو آری غم تو
و هو گفت

۱۰ کافر بچه که عشق او دین منست * هم جان منست هم جهان بین منست
کس بنده نشد بنده خود را هرگز * این بنده بنده بودن آئین منست
و هم او گفت

از بهر هلال عید خورشید سپاه * بر بام برآمد و هی کرد نگاه
مردم بشگفت گفت سبحان الله * خورشید بر آمده است می جوید ماه

(۲۷) خداوند زاده اختیار الدین روزبه الشیبانی،

۱۵

از افراد ملوک جبال و امجاد شاهان صاحب اقبال بود، نوسن بیان رام
طبیعت منقاد او و در گردن فلک سرکش طوق و داد او و جلال او در
نوبت دولت سلطان سعید سبخر انار الله برهانه در رفعت و مکان
بدرجه بود که جوزارا غاشیه بندگی او بر دوش و حلقه محبت او در
۲۰ گوش بود و این خداوند زاده اختیار الدین از گنج حکمت استظهاری تمام
بماصل کرده بود و از فضل و هنر سرمایه بدست آورده و از نصاب
فضل نصیبی وافر داشت و از جمال علم حظی کامل، مفاخرت او بحسب
بود نه بنسب و مجالست او پیوسته با اهل ادب، شعر را درگاه او مآب
۲۴ شده و بخت بد ارباب فضل در حضرت او در خواب گشته و او را

جستم برای فال کتابی و ناگهان
دستم بپیرگوهر سید حسن رسید
با صد زبان چگونه توان گفت شکر این
کآنجی از خدای خواسته بودم بن رسید

۵. هم اوراست،

دیده ز جمال یار یابد * آن بهره که از بهار یابد
نی نی ز بهار کی توان یافت * هرچه آن ز جمال یار یابد
از بوی چو گلستان او دل * گل جوید لیک خار یابد
گفتم که ببند زلف را گفت * این فتنه کجا قرار یابد
روزی که جنا پرست شد یار * آن روز زمانه کار یابد
چون او نتوان بعرها یافت * هر دم چو من او هزار یابد

۱۰

(۲۵) الامیر سناء الدین ارقم الفارسی،

امیر ارقم که برقم مردی و مردی صفحۀ دولت او مرقوم بود و کمال شهامت
او همه اقران و اکفارا معلوم برادر اتابک دکلۀ که ممالک فارس در تحت
۱۵ نصرف و فرمان او بود و از حد مکران تا ساحل عمان در ضبط و امکان
او، اورا ایات است اما این یک رباعی از بزرگی شنید آمد، رباعی
روی تو بطعنه بر قرمی خندد * لعلت بکرشمه بر گهری خندد
از شیرینی که هست گوئی لب تو * پیوسته چو پسته بر شکر می خندد

(۲۶) الامیر فخرالدوله و الدین مسعود بن ابی الین الکرمانی،

۲۰ امیر مسعود که نتیجۀ سپهر کبود بود فارس هر دو میدان و والی هر دو
بیان، شعر نازی او از لطافت چون درآبدار و شعر پاری او از طراوت
چون وصل دلدار و از امام هام عالم الدین کرمانی شنیدم که این دو بیت
۲۳ نازی اوراست و خلاصۀ محامد او همین دو بیت تمام است، میگوید، شعر

جان در بلای تن شده رنجور و بیقرار
 تن در هوای جان شده مهجور و متحن
 بینی در آن زمان که در آید خدایگان
 چون کوه تیغ دار و چو خورشید تیغ زن
 با دشمنان خدنگش چون دیو و چون شهاب
 فی بل عدو و رمحش چون مرغ و بازن
 چون عشق نیکوان سپه شاه بر قرار
 چون زلف دلبران صفِ اعداش پر شکن
 ای خسروی که از گل عدل تو ظلم هست
 همواره پای مال حوادث چو نسترن
 چون کمترین حرف ز نظر مدامت
 دُری نشان نداد کس اندر همه عدن
 دشمن هرگز خرسند از بیم تیغ تو
 نوشاد با زمانه هی تاز در چمن
 قد و رخ هر آنکه نکو خواه جان نست
 رنگین و راست بادا چون نار و نارون
 در جمله از ثنا بدعا آمدم ز عجز
 عمرت دراز باد که کوتاه شد سخن

هم او گفته است،
 رباعی
 ۲۰ ای عقل جواهر خجل از نامه تو * مستور جهان فضل در جامه تو
 بحر هنری روان شد در و گهر * چون ریگ بیابان ز سر خامه تو

هم او گفته است
 رباعی
 هرگز نبدم لبِ تو یا رب روزی * با بنده تو نیست مگر لبِ روزی
 گیسوی تو صد روز شی کرد و لیک * رخساره تو نکرد یک شب روزی
 ۲۵ هم اوراست،

لون سپهر و صبح بچشم چنان نمود
 گفتمی که از بنفشه هی بردمد سن
 گوئی ز مشرق آمد سیمین حواصلی
 بر روی آب و بیضه زرینش در دهن
 گفتم جو کرد سوی چهارم فلک شتاب
 یوسف مگر بمنزل عیسی کند وطن
 دامن کشان ز نور چو در روزهای بار
 بر تخت پادشاهی پیغو ملك حسن
 عادل حسام دولت و دین خسروی که اوست
 صف دار و صف پناه و صف آشوب و صف شکن
 گویا شود بفر مدیجش مسیح وار
 طفلی که نا رسیده بود بر لبش لبن
 گر بر خلاف او پسری زاید از جهان
 هم در زمانش چرخ بریسد هی کفن
 در مردی و مردی نا دیگران ازو
 چندان تفاوتست که از مرد نا بزن
 چون عدل او و مرحمت او بعهد ما
 يك کس نشان تی دهد از روم نا ختن
 نور جمال عدلش بر جمله جهان
 تابان چنانکه نور سپهرست برین
 آن روز کز درخش ستانها شود زمین
 بر هر طرف چو انجم و افلاک انجمن
 بر خون زمانه بینی و پر کشته دشت و راغ
 عالم ز فتنه یابی دریا پر فتن

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

چون حسب حال یافت ادا کرد این دو بیت
 زیرا که می نیاید زین خوبتر فرار
 زین سان که در نشیب عنا او فتاد خصم
 از بعد اینش دار بود گر بود فرار
 گه نیزه‌ها خطی برده بچانش خط
 گه تیغ‌ها هندی آورده ترکناز
 تا بود خواهد از گل و مل در جهان نشان
 از چرخ زود گرد و از ایام دیرباز
 همواره باد رای تو چون گل در ابتسام
 پیوسته باد طبع تو چون مل در اهتزاز
 در مسند سلاطین بر صدری نشین
 بر چرخ کامرانی چون ماه می گراز
 نا نصیر نُست عیش و بزرگی [و] روزگار
 دشمن کش و نشاط گزین و ولی نواز

۱۰ هم در حق او گوید و این قصیده طراز قصاید جمله شعراء جهان و
 امراء گیهاست در غایت لطافت است،
 قصیده

خندید صبح چون دهن بار سیم تن
 او خنده زد بمن بر و من در گریستن
 خورشید نور صبح بچشم چنان نمود
 گوئی یشت بار رخ خود بخون من
 و آنکه بخون من رخ خود شسته آن نگار
 بر کرد سر ز شقه فیروزه پیرهن
 مانند شمع سوزان در آبدان روان
 یا چون درست زری در نیلگون لکن

از دشمن ار چو کوره یلک دم خلاف بینی
 از گرز پیل پیکر ساکن کُش چو سندان
 بر دشمن تو خندد گردون چو مرد عاقل
 بر هزلهای جُتی بر رازهای صَبَّان
 عمر تو باد چندان تا طُرّه‌ها مشکین
 بر گرد گوی سیمین جولان کند چو چوگان
 و این قصیده در حقّ خُسِرِ خود طغاخان مرغینان گوید،
 فرمان نافذ او بر حکمها دلیل
 دست نصرف او بر ملکها دراز
 خاقان حسام دین حسن بن علی که هست
 از جمله جهان بهمه چیز بی نیاز
 این شکر لازمست که بکشاد نا گهان
 ابّام آنچه در دل افلاک بود راز
 در خاک بارگاه رفیعش چو بنگری
 شکل چین شاهان بینی که نماز
 در دل عدوش را که چو سیرست پر محن
 غمهای جان شیرین ده توست چون پیاز
 چون زفتی زمانه بچشم سخا بدید
 خط در کشید در ورق عاجزان آرز
 شاهها خدا یگانا آتی که در خوراست
 بر آستین ملك علمهای تو طراز
 بر چرخ جاه نست بزرگی بلند قدر
 در دهر ملك نست دیارے غریب ساز
 هر چند در قصاید مدح و ثناء تو
 می بود طبع بنده ز تمهین در احتراز

روزی بخواند آخر راوی بصوت دلکش
 این قصهء مارا در بارگاه سلطان
 احمد جلال دنیا سلطان که گفت عالم
 تا هست دور گردان مائیم و عهد و پیمان
 گر دشمنی بیایی اندر زمانه خود
 از تو بما نمودن وز ما نفاذ فرمان
 بر دشمنانش دایم از بیم جان نماید
 هم موی همچو سوزن هم پوست همچو زندان
 تیر شهاب شکش چون رفت سوی دشمن
 چه سود از آن پس اورا بازی دو چو شیطان
 چون عزم تیر کرد او گر شست رستم آمد
 با چرخ زال شکش ز آن پس چه سود دستان
 زود آکه دید خواهم از سعی بخت فرخ
 مأمور امر سلطان ایران ستان و توران
 روزی کز آب خنجر روی هوا نماید
 بر فرق شیر مردان چون قطره های باران
 عقل از تن دلیران گم گشته یابی آن دم
 چون دل ز مرد بیدل چون جان ز عشق جانان
 بر تیغ پر ز گوهر لیزان از آن نماید
 خون عدو جاهش چون لاله در گلستان
 بر اسپ چون بدیدش با رخ گفت گردون
 دیدم پس محمد موسی و طور و ثعبان
 ای کدخدای عالم از دست درفشانت
 در عهد دولت تو پیدا شدست احسان

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

او شاهی بود که هم قوت فضل داشت و هم فضل قوت آسمانی بر زمین
و آفتابی در زین، اشعار او مدوّن است و دیوان شعر او با صغر حجم
چون مردم دیکه عزیز و چون دیکه مردم گرای و اگر تمامت اشعار
او نقل کرده شود از غرض کتاب باز مانیم، بعضی از طرف او ایراد
کرده آمد،
شعر

ای راحت دل و جان ای آفتاب خویان
ای جان نواز چون دل ای دل گداز چون جان
ای آهوی نگارین دارد شب دو زلفت
هم ماه زیر دامن هم مشک در گریبان
طبعم بوصف حسنت چون لفظ تو گهر پاش
حالم ز عشق رویت چون زلف تو پریشان
بیم زوال دارم امر آفتاب رویت
از سایه تن خود ز آنم همیشه ترسان
وصل خرد ربایت چون دولتست کم یاب
هجر جفا نمایت چون محنتست ارزان
رویت بخواب دیدم ماهی به پیش انجم
قدت بیاغ دیدم سروی میان بستان
گر صد هزار دیده باشد چو آسمانم
چون ابر جمله باشد در هجر تو در افشان
یک دل دو جزع شوخت نستاند هرگز از کس
کان را دو لعل نوشت صد جان نداد تاوان
باشد خیال رویت همنانه با دو چشم
بر و سه می بترسم از بیم موج طوفان
سر در جهان نهادم امر ارزوی رویت
چون عشق و حسن مارا پیدا نبود پایان

دیده و بمحاورهٔ او مستسعد نا شده و این کمال کرم و غایت سخن دانی و هنر پروری است که از اثر بر مؤثر استدلال گیرد و از سخن بر هنر مرد واقف شود، و او را ایات است سخت مطبوع و لطیف و این رباعی معروفست که چون در حضرت سلطان نکش نغبت الله بر حننه حساد او را تخلیط کردند و عزم پادشاهانه برگرفتن او مصمم شد متجسسانرا فرستاد تا سر او پیش تخت آرند اموال خطیر مر آن جماعت را تکلف کرد و گفت مرا زنده بخدمت برید اگر فرمان سیاست بنفاد رساند فرمان او بر جان روانست موکلان مال بستند و او را بخدمت آوردند و آن سلطان جثنی عظیم داشت چون چشم او بر کبود جامه افتاد خواست ۱۰ که موکلان را سیاستی کند که در انفاذ فرمان تأخیری کرده بودند، کبود جامه رباعی انشا کرد و نیش و بمحضرت فرستاد رباعی

من خاك تو در چشم خردی آم * عذرت نه یکی نه ده که صدی آم
 سرخواستۀ بدست کس نتوان داد * می آم و برگردن خود می آم
 پادشاه رقم عفو بر جریمهٔ جریمه او کشید و او را بخود نزدیک گردانید
 ۱۰ و بوس بر سرو روی او داد و تمامت آن مجلس خانه و بنگاه بدو بخشید،
 و ایات او بسیار است اما آنچه حالی بر طبع بود [ایراد کرده آمد] می
 گوید در حق غلام ترك خود، رباعی

ترکی که برخ درد مرا درمانست * او را دل من همیشه در فرمانست
 بخیرۀ امش بزر بصد جان ارزد * جانی که بزر توان خرید ارزانست

۲۰ و هم او راست،

منم که چون بغضب زی فلک نگاه کنم * جمال طلعت خورشید را تباه کنم
 کبود جامه ام آری ولی بتیغ کبود * رخ عدورا از خون دل سیاه کنم

(۳۴) الملك المعظم پیغو ملک،

۲۴ در نوبت ایالت او اهل مرغینان و کاشان با عیشی تن آسان بودند و

با دل گفتم دهی فراموش کن
دل گفت دلی ز جان فراموش که دید
و در معنی شکار سلطان غیاث الدین و الدین نغبت الله بر حمت میگوید
رباعی

هر روز چنین شهانه کاری میکن * بر چهره ایام نگاری میکن
بر تخت بخوری شرابی میخور * در باغ بخوشدلی شکاری میکن

(۲۴) المعظم نصرة الدين كبود جامه،

که اگر گوشه چشم بخشم بر فلک کبود پوش سرخ کردی روی روز سیاه
شدی و اگر همت او عزم ضبط ملکی کردی از کواکب نو مراقبش سپاه
آمدی و وقتی در اثناء دور و سیر مولف این مجموع بحضورت او رسید
در شهرک نو و بنک صاحب رقعہ بود که قطاع طریق اسپان و قاش
برده بودند و بنک پیاده مانک چون بشهر نو رسیدم چون چرخ کهن
خواستم که بحضورت او پناه طلب خود صبح و شام او بصبح و غبوق
مشغول بود و از صباح تا رواج با صباح به مغارله و معاقله می گذشت و
۱۰ البته فرصت نمی شد که دانشمند اورا ببیند و داعی بی برگ و مستعجل یک
رباعی انشا افتاد و بخدمت او فرستاده شد و آن این بود که رباعی
ای شاه بیدل بحر و کانی دگری * در قالب ملک و عدل جانی دگری
ز آن روی کبود جامه می خواندند * کر رفعت و قدر آسانی دگری
چون این رباعی را بخواند احسان و تحسین ارزانی فرمود و گفت فرصت
۲۰ تذکیر شمردن ندارم مالمس چیست مارا اعلام ده، داعی این یک بیت فرو
نپشت

هر چند که بر بساط شطرنج هنر * امروز شهم پیاده [می باید] رفت
در حال بفرمود تا اسپه تنگ بسته بخانه آورد و تسلیم کرد و بمواعید
۲۴ بسیار مستظهر گردانید، داعی هم از آنجا سوار شده رحلت کرد اورا نا

و در آن وقت که مؤلف این ترتیب بسجستان بود امیر ناصر الدین برحمت
ایزدی پیوسته و ولی عهد او ملک یمن الدین بهرام شاه بود که این
ساعت ممالک سجستان در ضبط اوست و مآثر ناصر الدین عثمان [بسیارست]
از امام ادیب رشید الدین تاج الادبا عبد المجید شنیدم که وقتی در هری
زن مطربه زاهد نام در مجلس انس او حاضر بود طوطی سخنی که چون
شکر از پسته روان کردی تربیت قوت روان کردی و چون ده فندق را
برای مدد قول و غزل در عمل آوردی غارت گری عقل انس و جان
کردی، آن امیر این رباعی در حق او گفته و این بدیهه انشا کرد، رباعی
چشم و رخ تو بدلبری استادند * انگشتانست در طرب بکشادند
۱۰ ای زاهد زاهدان ز چنگ خوش تو * چون نرگس نومست و خراب افتادند
بیش ازین نیفتاده است از اشعار او بدین اختصار کرده آمد،

(۳۲) الملك المعظم تاج [الدین] نمران شاه،

شاهزاده و گوهر آزاده هم نسبتی عالی و هم کرمی متوالی داشت و با علو
نسب و سمو حسب شعری که شعری شعار آن سزیدی و نثره نثار آن
۱۵ شایستی خال جمال کمال او آمده بود و اشعار آبدار او بسیار است و
تمامت بر خاطر نبود فاما رباعی چند در قلم آمد،
رباعی
لرزان تنم از باد ستیز غم تست * سوزان دلم از آتش تیز غم تست
مگنار بتا که خاک خواری گیرد * صحرای دلم که آب خیز غم تست
هم اوراست،
رباعی
۲۰ آبا بینم بخدمت یاری در * خود را بشروع خوشترین کاری در
یکبار دگر نشسته با هم دو بدو * بی هیچ سوم بیچار دیواری در
و هم او گوید،

هرگر چو منی عاشق و مدهوش که دید
آزاد چو بنده حلقه در گوش که دید

از آن تخت شاهانه بگذاشتم * که از بخت وارون ستوه آمدم
ز پیروزه گون چرخ فیروزی * ندیدم پیروز کوه آمدم
هم اوراست، رباعی

پیوسته غمت مرا مشوش دارد
عیش خوش من عشق تو ناخوش دارد
بر آتش چهره زلف جعدت گوئی
انر بهر دله نعل در آتش دارد

هم اوراست، رباعی
مجنون گشتم ز عشقت ای زیبا یار * زنجیرم زن ز آن سر زلفین چو مار
از خویش چو بیگانه شدم در غم تو * آن زلف چو زنجیر ز من باز مدار

(۲۱) الامیر ناصر الدین عثمان بن حرب السجری،

امیر ناصر که ریاض اقبال بمکان او ناضر بود و دبۀ دولت بروی وی
ناظر پسر ملك تاج الدین حرب که از عدل شامل او باز با تیهو صلح
کرده بود و آتش در جوار پنبه قرار گرفته ملکی حلیم کریم ملك دنیارا
او وسیلت حصول ملك عقبی ساخته بود و در تجمل پادشاهی بناء ملاهی
و مناهی را تمام بر انداخته، شعر

فَلَا هُوَ فِي الدُّنْيَا مُضِيعٌ نَصِيبُهُ * وَ لَا عَرَضُ الدُّنْيَا عَنِ الْإِثْنِ شَاغِلُهُ
و او را بیست پسر بود و ولی عهد او در آن عهد امیر ناصر الدین عثمان
بود جان مردی و کان مردی و آثار او بسیارست و یکی از آن جمله فتح
۲۰ ترشیز است که یک نهضت صد هزار ملحد جاحدرا بدوزخ فرستاد و
پیش از و کسی را آن میسر نشد بود و چون بدار الملك سیستان آمد
هرکس بر تهنیت این فتح اشعار گفتند و یک بیت از قطعه که از برای
او امام شرف الدین فرهی گفته است ایراد کرده آمد، بیت

۲۴ چنان کر تو شادست حزب محمد * روان محمد ازین حرب شادست

و چشم بخت او از غبار حدثان خیره شد دختر کاشغری که از مغنیات
خاصه بود و در تحریک انامل و تمزیج آهنگ زهره زهرا در مقام خجالت
نشانیدی و چون زلف چنگ بچنگ آوردی زاهد قبه شمشرا از عشق
روی بروی کردی در مرثیت این پادشاه رباعی گفته است در غایت
لطافتست و در نهایت سلاست می گوید، رباعی

از مرگ تو ای شاه سیه شد روزم * بی روی تو دیدگان خود بر دوزم
تیغ تو کجاست ای دریغا تا من * خون ریختن از دیده بدو آموزم
ایزد سبحانه و تعالی این شاه لطیف طبع را غریب غفران گرداناد و صاحب
صاحب قران دستور سلطان نشان را از مکاره زمان و احداث جهان در
۱۰ ضمان و امان عصمت خود دارد بحق محمد و آله الامجاد،

(۲۰) ملك علیشاه بن السلطان نکش،

شاهزاده خوب صورت نیک سیرت علی نام عالی همت که آتش شمشیر
آبدارش بهرام را چون سپید می سوخت و شعله سنان او قرص آفتاب را
همچون مشعله ماه می افروخت ازین معالی هیچ باقی نبود اما شجره جد و
۱۵ درخت کوشش سخت او بر دولت و بخت بار نیاورده بسیار در
گریز و آویز عمر گذرانید بسی بکوشید و بعاقبت در حدود فیروز کوه
در زیر خاک شد اورا ابیات لطیف است در آن وقت که از خوف
شیران جلادت توأمان از گرگان بنگ آهو بگریخت و بمأمن حضرت فیروز
کوه آمد این رباعی در آن وقت گفته است
رباعی

۲۰ بر من چو همه نوبت غم میگذرد

شاده بمر چو بخت کم میگذرد

آن روز که بود دولت آن روز گذشت

و امروز که محنت است هم میگذرد

قطعه

۲۴ و این قطعه هم او گفته است،

گر ز نان سیر نی گردد این هم نوعیست
 کاشکی میشود این جلب از حمدان سیر
 خسرو شرق درین واقعه فریادم رس
 ز آن که شد خاطرم از فکرت بی پایان سیر
 بطریق کرم نقد بده نان چندانک
 ی خورد قرب دو سال این جلب حیران سیر

چون این قطعه در حضرت ملك طغانشاه عرضه داشت او دواتی و قلی
 خواست و بر ظهر مسوده بنوشت،
 رباعی

حاشا که زنت را چو تو ما سیر کنیم * با کام دل میسرش دیر کنیم
 ۱۰ تو پای برون نه از میان تا وی را * از هر دو بدستوری تو سیر کنیم
 رباعی

گل دوش بهنگام سحر خاسته بود * خود را چو عروس نو بیاراسته بود
 مشتی زر ریزه ریزه در کف کرده * زو نیز مگر که یار زر خواسته بود
 هم اوراست در فصد،
 رباعی

۱۵ دی چون خبر فصد تو اندر دادند * بر جان و دلم بار دگر بنهادند
 دست تو چو چشم من مگر عاشقی بود * بر چهره تو که خون ازو بکشادند
 هم او گفته است،
 رباعی

با چشم لبش بطعنه گفت ای سرمست
 با لب چشمش خصومتی در پیوست
 زلفش بصواب دید ایشان بر خاست
 ۲۰ تا بر روی تو نگونسر آخر بنشست

و اورا ابیات و اشعار بسیار است و با ملك تاج الدین نمران مشاعره
 کرده اند و ابیات ایشان شهرتی دارد و چون آن پادشاه داعی حق را سماع
 ۲۴ و ملك دنیا را وداع کرده و آفتاب جمال او بکسوف زوال تیره گشت

و غلامی داشت سنجو نام این رباعی لغز در نام او گفتست، رباعی
آن بت که شدم از غم رویش بستوه * و از شکوه من نداشت او هیچ شکوه
در ماندن شدم ز غم بگفتم نامش * دندان و قد من است بر دامن کوه

(۱۹) ملك طغانشه بن محمد المؤید،

ه شاهی که قواعد فضل و اساس هنر بایام هایون او استحکام یافت و سرو
جوبیار ریاست که بذبول جور انحنای پذیرفته بود بروزگار مبارک او سر
افراشت، اخلاق حمید او فهرست اعمال پسندیده و آثار محمود او بر
صحایف اعمال سر دفتر مناقب ستوده و با این همه مکت و دولت او را
شعری بوده است عذب و دلاویز طرب انگیز و ابیات او مشهورست و
۱۰ میان او و میان ملك تاج الدین نمران مکاتبات و مشاعرانست اما از
لطایف طبع او یکی آنست که کافی خراسان که او را کافک خوانند او را
قطعه گفت و از وی نان خواست و این قطعه در غایت لطافت است
میگوید،
قطعه

خسرو تیغ تو مانند اجل شد که قهر
۱۵ که نگردد شکر پر گهرش از جان سیر
گر سر هوش بر تیغ گهردارت را
جان به بیند شکم خاک شود از جان سیر
بند را زی زنگی با شکی چون دهلی
جفت افتاده که هرگز نشود از نان سیر
گفتم ای دول چنین معده نگردد هرگز
۲۰ جز بصابون و شخار و نمک [و] اشتهان سیر
معدۀ را که درو سنگ هی بگذارد
۲۲ کی توان کرد چنین معده چنان آسان سیر

حاضر بود، خدمت کرد و اجازت خواست که اگر فرمان بود تقریر کرده آید که پیش از آن که بگوئی اختلاف میان این جماعت در آن است که مراد ازین حدّادین آهنگرانست یا معنی دیگر، باری بهمه حال آهنگران نیست، پس بنده گفت قول ابو بکرست رضی الله عنه چون این آیت نازل شد *لَوْ اَحَقَّ لِلْبَشَرِ، عَلَیْهَا تِسْعَةُ عَشْرَ، اَبُو الْاَشَدَّ* که از منکران عرب و متکبران بی ادب بود گفت انا اکئی ثمانية عشر فاکونی کُلُّکُمْ واحداً گفت از آن نوزده زبانیه که بر در دوزخ باشند من هژده را کفایت کنم شما بجملة عرب یکی را کفایت کنید، چون امیر المؤمنین و خلیفه رسول رب العالمین ابو بکر رضی الله عنه این سخن بشنید بر زبان راند *لَا يُقَاسُ اَلْهَلَاکَةُ بِالْاِحْدَادِ* یعنی ملائکه معصوم را با دربانان عهد قیاس نتوان کرد و حدّاد بواب را خوانند از بهر آنکه معنی حدّ منع است و بواب مانع است مردم را از در آمدن سرای و چون این فصل تقریر افتاده بر آن إحماد ارزانی داشت و الطاف پادشاهانه فرمود و روزی جمال الدین رشید که دبیر خاص او بود بجهت کج نکین که خواهر این پادشاه در حکم او بود عنایت نامه نوشته بودند در اثناء آن نبشته که خواهر داند کج نکین که بعزّ قرابت مخصوص است چون بحضرت او آورد کاتب را برنجانید و گفت ندانی که شوهر خواهر قرابت نبود برو و این را باز بنویس و خواست که آنرا بدّارند، بنده بهاء الدین امیر عمید را گفت فرمان باشد که بنده آنرا در نظر آرد، بیند داد کرد بکشیدم و الف را ۲۰ از قرابت حاکم کردم قرابت شد، پادشاه احسان و تحسین ارزانی فرمود و دیوان انشا بر اسم بنده کرد و مدّتی در خدمت او بماندم، و این شاهزاده را ایات و اشعار بسیارست و اما یبّتی چند از آن او درین مجموعه بیارم، در حکمت این رباعی گفته است نظم

ما و تو که هم نمونه پرکاریم * سرگرچه دو کرده ایم یک جان داریم
 ۲۵ چون نقطه نهاده ایم بر دایره پای * تا آخر کار سر بهم باز آیم

دستم چو سحاب آمد و این طرفه که دید
ابری که بیک قطره جهان کرد خراب

(۱۸) السلطان الشہید نصرۃ الدنیا و الدین قلیج ارسلان خاقان عثمان

بن ابرہیم سقی اللہ ثراہ،

۵ شاهزادہ بود کہ کمال رأفت الہی شکل نور ماہرا در خندہ او ترکیب کردہ بود و سلطان ملاحظت مشک سیاه خال را بر عارض رنگین او ترتیب دادہ با جمال یوسفی و ملک سلیمانی با بذل و فضل حیدری و حلم و اسم عثمانی در رجب سنہ سبع و تسعین و خمسائہ مولف این کتاب بسمرقند رفتہ بود و سلطان طمغاجخان ابراہیم سقی اللہ ثراہ در حبیۃ بود و خال بندہ شرف ۱۰ الزمان مجد الدین عدنان در سلك خدمت آن پادشاہ مخروط و پسر او جلال الدین ملک الاطبّا صدر الحکما مسعود در خدمت این شاہزادہ مرتّب و وظنّ آنست کہ در آن وقت این پادشاہزادہ در سنّ چہارہ سالگی یا پانزدہ سالگی بیش ازین نبود و جملہ سواران میدان مردی انصاف دادہ بودند کہ کس گوی بہ از وی نمیزند و در سواری از وی چُست تر ۱۵ نیست و خطّ او بمثابقی بود کہ ابن مقفلہ مقفلہ برای مطالعہ آن در باختی و ابن البوّاب خود را از ابواب دیوان فضایل او شناختی و ولی عہد پدر بود در ملک سمرقند و بندہ را بدو وسیلت در خدمت او اختلاط افتاد یکی آن بود کہ روزی در حضرت او میان دو کس از افاضل سخن رفت او از استاد خود بہاء الدین امیر عمید پرسید کہ کدام بزرگترست ازین ۲۰ دو گفت فلان را با فلان چہ نسبت لَا یُقَاسُ الْمَلَائِکَہُ بِالْحَدَّادِینِ، پادشاہ پرسید کہ این سخن چہ بود، گفت ملائکہ را باہنگران چہ نسبت گفت این چہ سخن باشد کہ با حدّاد نسبت ندارد با فہّاد و قرّاد ہم نسبت ندارند، ہانا امیر عمید را این معنی معلوم نبود و سبب این مثل بسع او ۲۴ نرسیدہ در آن اندیشہ بماند و در آن مجلس از ہر کسی پرسید، بندہ انجا

قهر اعدای و برآیادی و جهانگیری هرگز از ابتداء عالم تا این غایت
کس نشان ندادست و در هیچ تاریخ مشاهده کرده نیامده و در آن وقت
که قمر دولت هلال و شجر سلطنت نهال بود اوایل ایام اقبال و عنفوان
جوانی عزّ و جلال هر کس را هوس مقاومت و تمثی مکافحت در ضمیر
ممکن بود هندو خان که در مردی رستمرا بزلی بر نگرفتی و در کرم بحر
محیطرا جدولی شمردی در خراسان جمعیتی کرد و حشی گرد آورد و
خواست که خراسان بدست فرو گیرد و نیشابور را که دارالملک پدر او
بود مستخلص گرداند بنزدیک این پادشاه این رباعی نبشت، رباعی

گفتار ترا خنجر بُران مارا * کاشانه ترا مرکب و میدان مارا
۱۰ خواهی که خصومت ز میان بر خیزد * خوارزم ترا شها خراسان مارا
سلطان سکندر جواب فرموده است، رباعی

ای جان عم این غم ره سودا گیرد * وین پند نه در تو و نه در ما گیرد
تا قبضه شمشیر که پالاید خون * تا آتش اقبال که بالا گیرد
اگر عاقل درین يك بیت تأمل کند هزار دیوان شعر و هزار دفتر حکمت
۱۰ در يك بیت آخر این رباعی مندرج ببند، کمال بزرگی این پادشاه اگرچه
بجدی است که فکر را امکان اندیشه مقام قدر او نیست فاما برای زینت
کتاب این يك رباعی از سخنان او آورده شد و در شهر نیشابور در دیه
شبنان [؟ شبرقان] که در اطراف جهان موضعی ازان خوشتر کم نشان
داده اند باغی است ملک خداوند ملکه ترکان دامت ملکها در آنجا بخط
۲۰ این پادشاه رباعی دیدم نبشته و جماعتی از ارکان دولت حکایت کردند
که این خط پادشاهست اما معلوم نیست که گفته اوست یا از آن دیگری
باری سخن پادشاهانه است، رباعی

چون دید فلک نماندش قوت و تاب
اندر کف من تیغ چو يك قطره آب

وای چرخ اگر بجمله بیرون نکم * گاونو از آن خرمن خرمن باشم
و اورا ایات لطیف بسیار است اما این قدر بر خاطر بود ایراد
کرده آمد،

(۱۶) السلطان المعظم جلال الدنيا و الدين قلی طمغانجان ابراهیم بن

الحسین نغمده الله برحمته،

سلطان سمرقند ... ف لفظ او غیرت شکر و قند پادشاهی بود که کمال
حلم او خالت در دیده جبال راسخ میزد و با وقار او جرم زمین سبکسار
مینمود، اغلب و اکثر قوت او از اجرت کتابت قرآن بود پیوسته مصحف
نوشتی بخطی چون در مشور و آنرا بمجهولی دادی تا بفروختی و قوت خود
از آن ساختی و در آن وقت که بر تخت ملک سمرقند نشست از اطراف
و جوانب فتنه‌ها بر خاسته بود، امام شمس الدین ولوالجی اورا رباعی
گفت،

شاهی که ازو شیر فلک را بیم است

خسرو فرو رستم دل [و] جم تعظیم است

اے دیو رستم رو که سلیمان آمد

وای آتش فتنه هین که ابراهیم است

او در اوایل جوانی گاه گاه رباعیات انشا کردی و این رباعی از گفته‌ها

اوست،

ای روی ترا ز حسن بازارچه * در من نگر از چشم کرم پارچه
در یاب که تری کند از خون جگر * هجران تو از هر مژه دستارچه

(۱۷) السلطان الاعظم علاء الدنيا و الدين اسکندر الثاني محمد [بن]

السلطان تکش اعلی الله شانه،

پادشاهی که مآثر و محامد شهر یاری او ناسخ رسمهای ملوک ماضی و سلاطین
غابرست و آنچه این پادشاه جهان پناه را میسر شدست از ضبط اقالیم و

درگاه او مزاحمت نمودند و خزاین از بذل کم آمدن بود، در مقام حیرت
این رباعی پادشاهانه بر زبان راند

در زین سخا نشست دامن کردن * گر کوه زرست پست دامن کردن
لیکن چو خزانه که می باید نیست * از نیست چگونه هست دامن کردن

(۱۵) السلطان الشهید طغرل سقی الله ثراه،

سلطان ممالك آفاق و خسرو تمامت عراق پادشاهی که توسن ایام رام زین
امکان او بود و ابلق روزگار مرتاض حکم و فرمان او چون بر سریر
مملکت استقرار یافت دانست که دولت معشوقی بی وفاست و عمر حریفی
گریز پاست خواست که [داد] از روزگار بستاند و آن اندک حیاتی
۱۰ مستعار را بخوشی و خوری گذرانند روی بتعاطی [عقار] آورد و شب و
روز با شاهدان تیرانداز [بادام] تیغ زن غمزه [زره] پوش زلف شکر فروش
لب بعشرت و تماشا مشغول شده بزم را بر رزم اختیار کرد لا جرم اختلال
در کار پادشاهی پدید آمد و سلك دولت از نظام بگسست و انا بك فزل
ارسلان که از بنده زادگان او بود بروی برون آمد و او را مقید گردانید
۱۵ و ملك فرو گرفت، در آن حالت این رباعی در نظم آورده است سخت
مطبوع و لطیف است میگوید،
رباعی

در بند غم گر کشایا میسند * وین کاهش جاه جان فزایا میسند
وز بنده و بنده زاده چندین ظلم * بر خواجه خویشان خدایا میسند
و در آن وقت که ملك مؤید بحرب او رفت و ناگاه بسر او رسید و او را
۲۰ اعلام دادند بر فور بسلاح دار اشارت کرد و گفت،
آن جوشن من بیار تا در پوشم * کین کار مرا فساد هم در کوشم
تا در تنم است جان و سر بر دوشم * من ملك عراق را بسر نفروشم
و در وقت استخلاص بلاد ارمن و آران گفت،
رباعی
۲۴ ای دل بهوای ارمن ارمن باشم * بیرون نکم ز دل حزن زن باشم

از موسم یاسمین چه خیزد،

از بزرگی شنیدم که چون سلطان سعید سنجر را آن نکبت پیش آمد و
 ملک و دولت او را چشم رسید و آفتاب اقبال چون بسبت کمال رسید
 بود در گشت و ماه سلطنت چون باوج رفعت رسید بود روی بحضیض
 و بال نهاد در بند غُزَن شبنم مناجاتی کرد که الهی مرا از تمنّی دنیائی هیچ
 باقی نماند است جز سه آرزو، یکی آنست که بهر طریق که باشد با برگ
 یا بجایات از دست این جماعت مرا خلاص دهی که تجرّع جام مذلت بر
 من سخت ی آید، دیگر آنکه مرا بنار الملک مرو برسانی تا اگر مرغ روحم
 قصد مطار سدره کند قفص کالبد هم در دولت خانه مرو بماند، سیم
 ۱۰ آنکه سلیمان شاه را که برادر زاده منست و پیوسته طالب این مکنت
 بوده است از دولت پادشاهی بر خوررداری ندی، هر سه دعاء او باجابت
 پیوسته، نوبت امارت سلیمان شاه بود که ترکان او را بند کردند و در
 قید آوردند بدان محنت در ماند، از طبع راست بهره داشت، این رباعی
 در آن حالت میگوید،

۱۰ از دست تبه کارئ این مشتی رند * در کام حیات ماست چون حنظل قند
 ی ایزد بی نیاز آخر میسند * دیوان همه آزاد [و] سلیمان در بند

(۱۴) السلطان المعظم علاء الدین و الدین نکش بن ارسلان تغّیّک الله برحمته،

سلطان نکش پادشاهی حلیم و رحیم بود، لطف طبع او از آفتاب تابان
 ظاهرتر است هم در مقام بزم غیثی سایل و هم در موقف رزم لیثی صایل
 ۲۰ و از شهاب الدین مسعود شنیدم در حضرت خوارزم که در اوایل ایام
 دولت و مبادئ عهد مملکت که هنوز ازهار مرادات در چمن سلطنت از
 اکام تخی تمام بیرون نیامد و اشجار حصول مقاصد بلوغ شمول دولت
 بارور نشد آن شاه صواب کار بر صوب خطا نهضتی فرموده و در آن
 ۲۴ سفر خزانه را ببذل و خطر تمام پرداخت و چون مستحقان و سایلان بر

علاء الدین حسین بن الحسین * اجل یاریگر نوک سنام
که بادا موج زن گرد سپاه * که باقی باد ملک خاندانم
همه عالم بگردم چون سکندر * بهر کشور شهری دیگر نشانم
چو بر گلگون دولت بر نشینم * یکی باشد زمین و آسمانم
و در آخر این قصیده میگوید

بدان بودم که هم از اوج غزنین * بنیغ تیز جوی خون برانم
و لیکن گند پیرانند و طفلان * شفاعت میکند بخت جوانم
بخشیدم بدیشان جان ایشان * که بادا جانیشان پیوند جانم
و در آن وقت که سلطان سعید سنجر بن ملکشاه نغمه الله بر حمله لشکر کشید
۱۰ و با او مصاف کرد و لشکر او را شکست و او را اسیر گرفت و بحضرت
خود آورد و چون خدمت کرد و تراب جناب اعلی ببوسید رقت پادشاهانه
و رأفت ملکانه در کار آمد تا رقم عفو بر جراید جرایم او کشید و او را
بنیض عنایت مخصوص گردانید و هم آن شب بشرف حرینی مشرف شد و
چون شاه سنجر ظریفی او در مقام حرینی بدید او را يك طبقی مرورید و
۱۵ جواهر بخشید او بر بدیهه این رباعی انشا کرد،
رباعی
بگرفت و نکشت شه مراد در صف کین * با آنکه بدم گشتنی از روی یقین
اکنون بطبق میدهدم در ثمن * بخشایش و بخشیش چنان است و چنین
و اشعار او از غایت لطافت شهرتی دارد در اطراف بلاد هند و دیار
غربی اما بدین قدر اقتصار افتاد،

۲۰ (۱۲) السلطان جلال الدین سلیمان بن سلطان محمد السلجوقی،

سلطان سلیمان شاه برادر زاده سلطان سعید سنجر بن ملکشاه بود، شاهزاده
بکمال جمال و جمال کمال و گلی ذات او بر چمن سلطنت از رحمت خار
قبایج برسته اگرچه در چمن ملک نرگی شکفته بود اما چون گل کوتاه
۲۴ عمر افتاده بود مدت ملک او چون ایام یاسمین کوتاه بود، مصرع

آن معشوق زهره رخ هی داشت امید * کان خوبی و این عشق بماند جاوید
از گردش چرخ و سیر ماه و خورشید * او سبقت سبز کرد و من موی سپید
و این دو بیت هم از نتایج فکر اوست،
بر ران جهان نشان فرمان منست * در گوش فلک حلقه بیان منست
با این همه سلطنت که امروز مراست * تحصیل رضاء دوست ایمان منست

(۱۲) السلطان علاء الدین ملک الجبال الحسین بن الحسین

العبّاسی الغوری رحمة الله علیه،

سلطان علاء الدین ملکی قادر بود و پادشاهی قاهر، تاب تیغ آبدار او
تاب ذناب احداث را کند میکرد و شیر فلک از هیبت طباپنجه قهرا و
۱۰ ناخن از پنجه بری کند، بهرام چون تأثیر انتقام او میدید شمشیر در نیام
میکرد و در زیر حجاب سحاب پنهان می شد و او را اشعار پادشاهانه است
و لطایف ملکانه و شعر او مدوّن است و دیوان او و دیوان سلطان انسر
در یک جلد در کتاب خانه سردو آبدار سمرقند مطالعه افتادست و
در آن وقت که از برای انتقام سلطان سوری لشکر بسوی غزنین راند و
۱۵ آن شهر معظم را بگرفت و خصمان را مقهور کرد خواست که انتقام استخفافی
که در حق سلطان سوری کرده بودند بکشد و کینه آن باز خواهد، والی
خون ریز نیز شور انگیز تیغ را حکم فرمود و باران بلا بر سر آن قوم فرو
بارانید فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ خَلَقَ بَانُوعَ شَيْخِيه چندان رنجه
داشت که برگرا بارزوی جستند و گور را در خاکهای تولیدند خیل
۲۰ خیل شباروز ایشانرا تعذیب فرمود و سیاست کرد تا آخر یکباری رقی
و رحی در دل او آمد و مثال داد تا آنرا تسهیلی گفتند و بیش مر آن
طایفه را نرنجانید و در اثناء آن حال قصید مفارخی انشا کرد این ابیات
از آنجاست،

شعر

جهان داند که من شاه جهانم * چراغ دوده عبّاسیانم

خواست نا برون رود، شاه فرمود که کجا میروی، گفت میروم تا گل و ساغر آرم، گفت بشن که تو مارا هم گل و هم ساغر یعنی بتصحیف، هرکه از لطف طبع بهره دارد داند که این سخن چه لطیف طبعانه است و آن پادشاه را اشعار است و وقتی در حق رشید الدین وطواط گفته است ° و عذر آن خواسته که کسی اورا بقرع نسبت کرده بود میگوید، رباعی

از فضل سرت بر آسمان می ساید * ز آن بر سر تو موی هی بر ناید
مارا سر تو چو دیده در می باید * بر دیده اگر موی نباشد شاید

و در آن وقت که در حضرت سلطان سعید معز الدین و الدین سلطان سنجر نغمه الله بر حتمه اورا تخلیط کردند و او از خوف جان اثر عصیان ظاهر کرد و از خدمت درگاه تقاعد نمود و در خوارزم بنشست سلطان سعید سنجر فرمان داد تا بنزدیک او مثالی نویسند و اورا تخوف کنند و در اثناء آن فرموده بود که اگر در آمدن بحضرت و حضور بساط خدمت و ایستادن در موقف وقوف طاعت توقی نماید عنان بکران دولت بر آن سمت معطوف فرمائیم و رسم سیاست در باب او باقامت ۱۰ رسانیم او در آن معنی این قطعه میگوید، قطعه

اگر باد پایست بکران شاه * کُهیّت مرا پای هم لنگ نیست
چو او آید اینجا من آنجا روم * خدای جهان را جهان ننگ نیست
ملك شهریار است و شاه جهان * گریز از چنین پادشا ننگ نیست

و این قطعه غزّاء که شارح علوّ رتب و حاکم کمال دولت اوست هم از ۲۰ غرر گفته و دُرر سفته طبع آن پادشاه است، نظم

ز آن بد نکتم که خیر محضم * ز آن بذل کم که بحر و کانم
شکر ایزد را که خصم امروز * پیرست و ضعیف و من جوانم
و این يك رباعی هم از پرتو شمع ضمیر و شعاع آفتاب طبع منیر اوست،

۲۴ میگوید بیت

و شاگرد عزم او شرف قصر جلال از شرف اوج زحل میگذرانید و چون
 سریر خوارزم بیکان او جلال گرفت و آن مملکت بر سایر اقالیم بواسطه
 عدل شامل و بذل کامل او مفاخرت نمودن ساخت ارباب فضل را
 بنواخت و متاع هنرا خریداری کرد و امام رشید الدین و طواط که
 صاحب دیوان انشاء او بود در سلك خدمت او مزمن شد و اکثر اوقات
 آن پادشاه بمجاورت او استیناس طلبیدی و بمجاورت او رغبت کردی و
 با نتایج طبع که او در لباس خط بر نظر آن پادشاه عرضه کردی عشق
 باختی، و محاورات ایشان بسیار است در حضرت خوارزم از عماد الدین
 دبیر شنیدم که شی در فصل زمستان که روزگار ناسازگار در شربت
 ۱۰ عیش ایام مردان کافور رباحی برف نعییه کرده بود و لشکر سرما از مکن
 بلغار تاخن آورده سلطان انسر مجلس عشرتی ترتیب فرموده بود و خلوتی
 جسته و در آن صمیم دی که کمر سیم بر میان و شاقان بناتی بسته بودند
 و از نایزه نار دانهای بجای شکر نبات بر روی آورده در چنین موسی از
 گنج شایگانی سلطنت کنی کرده بود و روز پر زرد گشته را بندیمی سیم عذاران
 ۱۵ عنبر زلف سرخ روی گردانید باحضر رشید الدین کاتب مثال داد، چون
 رشید الدین در آمد تابخانه بود در آتش دان ترکی آتش افروخته بودند
 و مرغ مسن میگردانیدند و صحن مجلس بطبقه آب و امرو و انواع
 ثمار مشحون و ساقیان سیم ساق چون لؤلؤ مکنون، القصه آن مجلس صفت
 بهشت داشت و قوله تعالی و فاکهة میا یختیرون و لحم طیر میا یشتهون و
 ۲۰ حور عین کامثال اللؤلؤ المکنون، سلطان فرمود که رشید مرغ میخوری یا
 آبی، گفت مرغابی، چون ساعتی دیر شراب نوش کردند و تا وقت
 غروب حموت شفیق بر مشاهده شاهدان اعل رخ سر سیاه خورد مجلس
 خالی شد و اثر حرارتی در رگ و پی پدید آمد و هنگام آن آمد که
 مستان شاهد بازی کنند و با شاهد بازی کنند، رشید الدین دانست که
 ۲۵ وقت آنست که گرانی ببرد تا شاه با سبک روحان ساعتی تماشا کند، بر

بازی بودی و صابی در حضرت او بوقت اظهار آثار دانش صبی نمودی

و این دو بیت تازی در ضنت خمر گفته است، شعر

أَمَّا تَرَى الْخَمْرَ مِثْلَ الشَّمْسِ فِي قَدَحٍ * كَالْبَدْرِ فَوْقَ بَيْدِ كَالْغَيْثِ إِذْ صَابَتْ
فَالْكَأْسُ كَأَفْوَرَةٍ لِكَيْهَاجِهَا * وَالْخَمْرُ يَا قَوْتٌ لِكَيْهَاجِهَا ذَابَتْ

و از قصیده ربیعی که در وصف آثار طبیعی گفته است این ابیات بر

خاطر بود نوشته آمد، نظم

آمد بهار خرم و فرخنده روزگار

و آراست مشک باد جهانرا بهشت و آ

باران بهمنی همه یاقوت گشت و درّ

و آزار ابر گشت همه درّ آبدار

صحرا ز لاله و گل زرد و سپید و سرخ

گوئی بر آب عکس ستاره است بی شمار

صلصل بغلغل اندر با بلبل از نشاط

قمری سرود گوی شده بر سر چنار

من یار فاخته شده اندر فراق دوست

او نزد یار خویش مرا هجر یار یار

(۱۱) السلطان المعظم علاء الدین و الدین انسر بن محمد تغه الله برحمته،

سلطان انسر از غرایب چرخ اخضر و از عجایب بساط اغبر بودست،

پادشاهی کرم طبع لطیف خلق عالی همت وافی ثروت دریا بنان کوه تران

۲۰ فلک امکان شاهی که خورشید فلک فضل از آسمان هدایت بنیض عنایت

در محیط عقل و معدن فضل او یاقوت رُمان عدل و لعل بدخشان

دانش می پرورید و ماه هدایت از سحاب عنایت قطرات الطاف ربانی را

در سینه صدف بحر ضمیر او لولو شهرار میگردانید و استاد حزم او اساس

۲۴ دولت [و] جهاننداری در عرصه مملکت کامکاری راسخ و ثابت میگردانید

جَبَاهُ با جاهان بودست شاهی که مالک جهان بعدل او مباحات مینبود
و زمین بیکان او بر آسمان مفاخرت میکرد در مدت بیست سال که پای
بر دست پادشاهی نهاده بود و زمام تَمَلَّک اَبَّام و تصرف مصالح خاص و
عام در قبضه رعایت و اهتمام خود آورده و جناح معدلت بر سر جهانیان
مبسوط گردانید و اطراف مالک خراسان و عراق را مضبوط کرده هم از
راه ارث و هم از طریق اکتساب خلائی عالم در کف رعایت و حفظ و
حمایت او آسوده بودند و بر بستر فراغت غنوده و خاقان ترک و قیصر
روم از خلاف او پرهیز میکردند و دم وفاق او می زدند و رای هند
رای بندگی او مصمم میکرد چنانکه رئیس شهید علی بن الحسن الباخری
۱۰ درین معنی نطقی زده است و این بیت در مدح او گفته،

خاقان علم و کوس ملکشاه کشد * فغفور بساط شاه بر ماه کشد
چیال سراپرده و خرگاه کشد * قیصر بستورگاه در کاه کشد
و از شیخ الاسلام زکی المله و الدین صفة الزهَّاد قدوة العباد ابن احمد
اللوهوری ادام الله برکات آیامه شنیدم که آن پادشاه بزرگوار را طبع شعر
۱۵ بوده است و گاه گاه آیات آبدار می گفته است و يك رباعی روایت کرد
و بنده یاد گرفت و اکنون تألیف را بذکر آن پادشاه جمالی داده می آید
و بطراز لطایف خاطر او کمالی افزوده می شود اینست رباعی، رباعی
بوسی زد یار دوش بر دیده من * او رفت و از آن بماند تر دیده من
ز آن داد برین دیده نگارینم بوس * کو چهره خویش دید در دیده من

۲۰ (۱۰) الامیر ابو الفتح عبد الکرم بن احمد الحاتمی الهروی،

حاتمی که حاتم عهد و حائی ارباب جهد بود بر عوام ولایت هرات را می
[و] ارباب فضل و هنر را مراعی افضل کتاب عهد و اکمل ارباب فضل
بود با خطی چون در مکنون و نغلی چون زر موزون و او فارس هر دو
۲۴ میدان و والی هر دو بیان بود اشعار صاحب در مقابله اشعار تازی او

(۸) الامیر بزرجمهر قسیم بن ابراهیم ابو منصور القایفی

در نوبت دولت آل ناصر ریاض امارت و بساتین فضل بدو ناصر بود
و دیده امل ارباب هنر بوی ناظر، دُرر صدف طبع او بهر دو بیان مقبول
است و غرر بکر فکر او در هر دو لغت منقول و [ابو] منصور ثعالی
رحمة الله علیه یتیمه را بذکر او تربیتی داده است و از نتایج طبع و نسیج
خاطر او این دو بیت در صیغت نازی و لغت حجازی آورده، شعر
رَأَيْتُكَ تَبْغِي بِسُوءِ الصَّنِيعِ * نَبَأَ جَبِيلًا فَسُوءُ عَلِيكََا
و تغسل قبل الضیوف الیدین * کَأَنَّكَ تَغْسِلُ مِنْهُم یدیکا

و اما از شعر پاریی او این ابیات آورده شد از قصیده که در مدح
۱۰ سلطان بین الدولة و امین الملة محمود سبکتگین انار الله برهانه گفته است
اخیار کرده آمد و اگر تمامت قصیده ایرادی افتد باطالت می انجامد، نظم
جهان از طلعت سلطان اعظم * نگار اندر نگار اندر نگارست
ز نعل مرکبانش از شرق تا غرب * غبار اندر غبار اندر غبارست
ز لاله کوهرا وز گل چمن را * نثار اندر نثار اندر نثارست
۱۰ و هم او راست در صفت پسته گفته،

آن پسته سرکشاده را بین * آورده بدست بر بصد ناز
چونانک دهان ماهی خُرد * آنکه که کند ز تشنگی باز
و هم او گفته است و دُرر سفته،

در میان سرای آن مهتر * که همه فخر ما بخدمت اوست
۲۰ دیگ روئین پر آب پنداری * دیده عاشقست در دل دوست

(۹) السلطان المعظم ملکشاه بن الب ارسلان بن جفر بن میکائیل سلجوق

رحمة الله علیه،

۲۲ حضرت ملکشاه ملجاء افاضل و کعبه امثال و مُقْبِل شِفاه شاهان و معفر

ای آنکه نداری خبری از هنر من
 خواهی که بدانی که نیم نعت پرورد
 اسپ آر و کند آر کتاب آر و کان آر
 شعر و قلم و بربط و شطرنج و ی و نرد
 و ازین قطعه کمال منصب و رفعت قدر او معلوم می توان کرد و چیزی
 از شعر تازی امیر المومنین علی کرم الله وجهه اقتصاب کرده است آنجا
 که میگوید،
 سَلَى عَنْ سِرِّي سَهْيٍ وَ قَوْسِي * وَ رُحْيٍ وَ الْهَلْمَةِ وَ الْفَضَايَا
 و هم او گوید،

نه نکبتی نه بلایی نه محنت است مرا
 که روزگارم نوش است و زندگانی قند
 و لیک آنکه خداوند چون تو یافت کریم
 ازو بنعمت بسیار کی شود خرسند
 هم وی گفته است،

اگر از دل حصار شاید کرد * جز دل من تورا حصار میاد
 مهربانیت را شماری نیست * زندگانیت را شمار مباد
 هم از اقتصاب خاطر اوست در صفت شراب،

ز آن باده که چون بقدر آمد او زخم
 یاقوت زو حجر شد و بیجاده زو شرر
 بیرون جام بینی از نور او نشان
 چون در میان ابر تنگ اندرون قمر
 هم او گفت در صفت برف،

بهوا در نگر که لشکر برف * چون کند اندرو هی پرواز
 راست همچون کبوتران سپید * راه گم کردگان ز هیبت باز

بود و هر که کمال البلاغة که رسایل اوست مطالعه کرده باشد داند که حدّ فضل او ناگجا باشد و با آنکه فضل همه فضلا سخنة بیان او بودست در کرم چنان کشاده بنان بود که فضلاء عالم متاع فضل بدر او می بردند و بار دانش در حضرت او می کشادند و قاضی القضاة ابو بشر النضل ه بن محمد اندجانی میگوید در مدح او،

حَسْبِيَ اللَّهُ فِي الْأُمُورِ نَصِيرًا * ثُمَّ حَسْبِيَ الْأُمُورُ شَسُّ الْعَالِي
مَا لِإِنِّي إِلَهُ مِثْلَهُ * لَقَبْتُ مِثْلَهُ فَنَقِدَ الْمَثَالِي
فَبَعَالٍ مُشْتَقَّةٌ مِنْ مَعَانٍ * وَ مَعَانٍ مُشْتَقَّةٌ مِنْ مَعَالِي

و امیر کیکاوس که از آن شجرة طاهرة ثمره طاهرة بود در زیرکی و بزرگواری ١٠ افتدا پیدر خود میکرد و در تربیت افاضل و تقویت امثال از امراء زمان و کبار روزگار قصب سبکی ربود و او را شعرهاست در لطافت آب زلال و در طراوت باد شمال و از ابیات او يك رباعی انشا کرده آمد،
رباعی

تا دور شدی شدستم ای روی چو ماه
اندیشه فزون و صبر کم حال تباه
تن چون فی و بر چونیل و رخساره چو کاه
انگشت بلب گوش بدر دیده براه

١٥

(٧) الامیر ابو الحسن علی بن الیاس الاغاجی البخاری،

اغاجی امیری بود ممدوح شعرا و محمود فضلا، فضلی وافر و بذلی متوانر ٢٠ بسنان بیان حلقه مشکلات فضایل را کشاده و در مضمار شهامت از اقران قصب سبکی ربوده بود و در آن عهد دقیقی شاعر بر ولایت بیان امارت داشته و هر دو معاصر یکدیگر بودند الا آنکه دقیقی شاعری مادم بود و اغاجی امیری ممدوح و از اشعار او آنچه خاطر بندگان را مساحت نموده ٢٤ آورده شد، میگوید

بیت

بیاضی که بر سر آن مکتوب بود این بیت نازی بنوشت،
 شعر
 لا نعصین شمس العلی قابوسا * فمن عصی قابوس یلقی بوسا
 تجنّی بدین لطیفی و لفظی بدین پاکیزگی و درین یک خط تمامت غرض
 خود را شرح فرموده و او را شعر پارسی است بغایت لطیف و کمال قدر
 ۵ او ازین یک قطعه که گفته است واضح و لایح میشود،
 بیت
 کار جهان سراسر آست یا نیاز * من پیش دل بیارم آ ز و نیاز را
 من بیست چیز را ز جهان برگزیده ام * تا هم بدان گذارم عمر دراز را
 شعرو سرود و رود و می خوشگوار را * شطرنج و نرد و صیدگه و بوز و بازار را
 میدان و گوی و بارگه و رزم و بزم را * اسب و سلاح و جود و دعا و نماز را
 ۱۰ از راه انصاف اگر کسی درین قطعه بنگرد بر کمال علوّ ادب و وفور
 فضل و حسن اعتقاد و بمن همت این امیر بزرگوار و قوفی یابد و همو
 شعر
 میگوید،

شش چیز دران زلف تو دارد مغدن
 بیچ و گره و بند و خم و تاب و شکن
 شش چیز دگر نگر و طنشان دل من
 ۱۵ عشق و غم و درد و کرم و تیار و حزن
 رباعی

گل شاه نشاط آمد و می میر طرب
 زان روی بدین دو می کم عیش طلب
 خواهی که درین بدانی ای ماه سبب
 ۲۰ گل رنگ رخت دارد و می طعم دولب

(۶) الامیر کیکاوس بن شمس المعالی قابوس رحمة الله علیه،

ذکر امیر شمس المعالی پیش ازین در قلم آمد و آنچه رفت غیضی بود از
 ۲۴ فبضی و قطره از دریائی چه امیر قابوس دریا دل ابر دست کان احسان

این دو بیت در صفت نرگس خود گفته،
 نظم
 چرا باده نیاری ماه رویا * که بی صبر نتوان بر قلی بر
 بنرگس ننگری تا چون شگفتست * چو روی جام بر سیمین طبقی بر
 و هو در صفت نرگس گوید،
 آن گلی کش ساق از میناء سبز * بر سرش بر سیم و زر آمیخته
 ناخن حورست گویی گرد گرد * دیده باز از میانش انگیزنه
 و این دو رباعی هو گفته،
 يك شهرهی فسون و رنگ آمیزند * تا بر من و بر تو رستخیز انگیزند
 با ما بجدیت عشق ما چه ستیزند * هر مرغی را پشای خویش آویزند
 ۱۰ دلدار منا ترا صدف خواهم کرد * آخر بدارات بكف خواهم کرد

(۵) الامیر شمس المعالی قابوس بن وشمگیر سقی الله ثراه،

امیر قابوس که شهاب قایس مقتبس انوار رأی منیر او بود و شمس المعالی
 که خورشید آسمان خوشه چین خرمن ماه ضمیر او فضلاء روزگار و
 مردان روزگار از تیغ زبان و زبان تیغ او سر بخط آورده کرم و مروت
 ۱۵ با زکا و فطنت در ذات مبارك او جمع آمد،
 لَيْسَ مِنَ اللَّهِ بِمُسْتَكِرٍّ * أَنْ يَجْمَعَ الْعَالَمُ فِي وَاحِدٍ

و رسائل تازی و قصاید عربی که او پرداخته است دیباجه دفتر فضایل
 است و مشاعرات او با استاد ابو بکر خوارزمی مشهور و در نیمه الدهر
 مستوفی ذکر آورده و گویند وقتی دو امیر از امراء دولت او بر وی
 ۲۰ عصبانی ظاهر کردند و رخس تنزد در معرکه تیز راندند، دبیرا فرمود
 تا نزدیک ایشان مثالی نویسد و وعظی و نصیحتی کند تا بطاعت گرايند
 و رقبه در رقبه اطاعت آرند، دبیر مکتوب در قلم آورده بود و دراز کشید
 ۲۲ و اطلاب نموده چون بر نظر او عرضه داشت دوات و قلم خواست و بر

وَقَدْ نَشَرْتُ أَيْدِيَ الْجَنُوبِ مَطَارًا * فَاحْمَرُّ فِي أَيْدِي وَ أَخْضَرُ مُيَاضٍ
يُضْرَزَمًا قَوْسُ السَّحَابِ بِأَصْفَرٍ * عَلَى الْجَوِّ دَكْنَاهُ الْخَوَاشِي عَلَى الْأَرْضِ
كَأَذْيَالِ خُودٍ أَقْبَلَتْ فِي عَذَائِرٍ * مُصْبَغَةٌ وَ الْبَعْضُ أَقْصَرُ مِنْ بَعْضِ

این ابیات بامیر طاهر بن الفضل رسید هر بیت را بنظم ترجمه کرد به
پارسی و آن اینست،

آن ساقی مه روی صبحی بر من خورد
وز خواب دو چشمش چو دوتا نرگس خورم
و آن جام می اندر کف او همچو ستاره
نا خورده یکی جام و دگر داده دمام
و آن میخ [جنو] بی چو یکی مطرب خور بود
دامن بزمین بر زده همچون شب ادم
بر بسته هوا چون کمری قوس قزح را
از اصر و از احمر و از ایض معلم
گوئی که دوسه پیرهن است از دوسه گونه
وز دامن هریک ز دگر نار یکی کم

و هم اوراست در غزل میگوید،

شعر

دل تنگ دارد بدان چشم تنگ * خداوند دیبای فیروزه رنگ
بچشم گوزنست و رفتار کبک * بکشتی چو گور است و کبر پلنگ
سخن گفتنش تلخ و شیرین دولب * چنانک از میان دو شکر شرنگ
کمان دو ابروش و آن غمزا * یکایک بدل بر چو تیر خدنگ
بدان ماند آن بت که خون مرا * کشیدست بر بور نازیش تنگ
یکی فال گیرم و شاید بدان * که گیتی بیک سان ندارد درنگ

و گویند اورا اسپی بود سیاه نازی که با باد بازی کردی،

نظم

چو سب بود و هرگه که بشتافتی * بتگ روز بگذشته در یافتی

تو رفته و آمده مرا بیتو جان
تو در خاکی و من در آتش بی تو

(۴) الامیر ابو المظفر طاهر بن الفضل بن محمد محتاج الجغانی،

امراء چغانیان در آن عهد نامدار بودند و این امیر ابو المظفر نادره
عهد و یگانه عصر خود بودست و در دولت و مکت پای بر فرق فرقد
نهاده و در رفعت و قوت کمر از میان جوزا کشاده و جد او ابو بکر
محمد مظفر محتاج بود که در امارت خود اگر بفلک اشارت کردی از
دور خود باز ایستادی و اگر بر آتش و آب حکم کردی از اغراق و
احراق ممتنع شدندی و تم او امیر عالم ابو علی احمد مظفر رحمه الله که
جهان علم و مکان حلم بود کان محامد و اختر آسمان مناقب و ذکر این
خاندان معظم در تاریخ ناصری مسطورست و در سایر تواریخ مذکور، امیر
طاهر با فضلی ظاهر وافر بود هم بر ممالک چغانیان ملک و هم در
ولایت هنر و بیان سلطان بود وفات او در سنه سبع و سبعین و ثلثائة
اتفاق افتاد ایزد سبحانه و تعالی صاحب قران خداوند خواجه جهان عین
الملک ملک ملوک الوزرارا وارث اعمار دارد اورا اشعار لطیف آبدارست
اما آنچه این مجموعه احتمال کند آنست که در ففاح لغزی میگوید در
غایت سلاست و لطافت و دقت معنی و رقت فحوی، شعر

لعبتی سبز چهر تنگ دهان * بفزاید نشاط پیر و جوان
معجز سر چو زان برهنه کنی * خشم گیرد کف افکند ز دهان
ور بخوای ورا که بوسه زنی * او بخندد ترا کند گریان
و امیر سیف الدوله ابو الحسن علی بن عبد الله احمد رحمه الله این
قطعه نازی انشا کرده است در صفت قوس قزح، شعر

و ساقی صبح للصبح دَعَوْتُهُ * فَقَامَ وَ فِي أَجْنَانِهِ سِنَّةُ النَّحْصِ
يَطُوفُ بِكَاسَاتِ الْعَفَّارِ كَخَبْرِهَا * فَبَيْنَ مُسْتَعْصِي عَلَيْنَا وَ مُنْقَضِ ۲۴

برای تهنیت بحضرت باز آمد و روزی چند آنجا مقام کرد و سلطان را بار دیگر عزیمت غزو هند مصمم گشت در سنهٔ تسع و اربعه امیر سیف الدوله محمدرضا نایب غزنه کرد و خود بیماری بامضاء آن عزیمت مشغول شد و در اثناء این حال حرم او که مخدّره خدر عناف بود قاید قضا را به قدم رضا استقبال کرد و کاتب او علی حسن تعزیت نامهٔ نبشت بنزدیک او و این قصیدهٔ نازی که در دقت معانی و رقت الفاظ مثل او کم تواند بود ایراد کرد و بیتی چند از آن قصیده آورده شد،

شعر

خُلِفَتْ وَحِيدًا لَا تُشَارِكُ وَارِثًا
حَيَوةَ قُرُونٍ قَائِمًا شَاوًا أَقْرَابَ
وَأَصْبَحْتَ وَثَرًا مُعْجِزًا أَنْ تَكُونَ فِي
خِلَالِ لَهَا شَفْعَ فَكَيْفَ يَسْبِغَانِ
لَقَدْ دَلَّنَا كُلَّ الدَّلَالَةِ فَقَدْ مَنَ
فَقَدْتَ عَلَى مُلْكٍ بَرَادٍ وَ سُلْطَانِ
تَعَوَّلَهَا دُنْيَا غَدَتْ صَرَّةَ لَهَا
فَلَمْ تَأَلْ مِنْ كَيْدٍ وَ بَغْيٍ وَ عُدْوَانِ
بَغْتٌ مِنْكَ أَنْ تَصْنُو لَهَا وَحْدَهَا كَمَا
صَفَتْ لَكَ عَنْ اخْتَانِ سُوءٍ وَ اخْدَانِ

و این قصیده نوزده بیت است و هر بیتی متضمن معنی دقیق لطیف و چون این شاهزاده خبر فوت آن گوهر آزاده بشنید و آواز نای بسیم آن شاه مراعی رسید از باد این خبر خالک بر سر کرد و بانس دل و آب دیده بنوحه و زاری شروع نمود و نأسف و تلهّف بسیار خورد و در مرثیت او این بیت ازو نقل کرده اند،

بیت

ای حال دل خسته مشوّش بی تو
عیش خوش من شدست ناخوش بی تو

و در آن وقت که جزه باز نفس مطمئنه این شاه جنابیدن دوالِ سرّ
 ارجی را منتظر شد و نزدیک آمد که بدار الملك آخرت خرامد و عجز و
 اضطرار خود مشاهده کرد بر خود باین ابیات نوحه گری بنیاد کرد، بیت
 ز بیم تیغ جهانگیر و گرز قلعه کشای * جهان مستر من شد چو تن مسخر رای
 گهی بعز و بدولت هی نشستم شاد * گهی ز حرص هی رفتی ز جای بجای
 بسی تفاخر کردم که من کسی هستم * کنون برابر بنیم هی امیر و گنای
 اگر دو کله پوسید بر کشتی ز دو گور * سر امیر که داند ز کله کرای
 هزار قلعه کشادم بیک اشارت دست * بسی مصاف شکستم بیک فشردن پای
 چو مرگ ناختن آورد هیچ سود نکرد * بقا بقاء خداست و ملک ملک خدای

۱۰ (۳) الامیر ابو محمد بن بین الدولة و امین الملة نغمه الله برحمته

ثمر آن شجر و پرنو آن قمر و قطر آن سحاب و سطر آن کتاب بود، شعر
 إِنَّ السَّرِيَّ هُوَ السَّرِيَّ بِنَفْسِهِ * وَابْنُ السَّرِيَّ إِذَا سَرَا أَسْرَاهُمَا
 و در ایام کودکی از اقران و امثال خود بکمال درایت و شهامت امتیاز
 یافت چون روزگار بدست حسن تربیت قباء بقاء نشو و نما بر قید جدّ
 ۱۵ او بُرید و باد صبا بقوت مزاج دُرَاعَهُ تَزَعُزَعُ صِبا در سر وجود
 مبارک او انداخت دولت آستین آمال خود در دامن اقبال او بست
 و جهان حصول اغراض خود در نواصی اعمال او شناخت و سلطان
 بین الدولة حق بنوّت اورا رعایت فرمود و از خدیر امیر ابو منصور
 فریغونی که والی جوزجان بود و لطف و کرم او اُنسِ جانِ انس و جان
 ۲۰ مخدّره را در حکم او آورد ولایت جوزجان و آن نواحی تمام باقطاع او
 فرمود و ابو محمد الحسین بن مهران را بکنایت امور و محافظت مصالح او
 نصب کرد و چون سلطان بین الدولة در اثناء فتوح قنوج بکشاد و زا
 ۲۲ بر بین و تا بر یسار بدار الملك غزنه باز آمد امیر سیف الدولة محمد

احاطت یافت و امر و نهی او بر تر و خشک گیتی شامل و نافذ شد
چون آسمان بر زمین قادر شد و چون آفتاب بتیغ همه جهان گرفت و با
آنک همت عالی او بر اظهار آثار حق و اعلاء اعلام اسلام موقوف بودست
تا بمدد همت او چندین هزار بیت خانه مساجد و صوامع عبادات موحدان
گشت و اکثر و اغلب بلاد هند فتح کرده اوست و آثار او در آن بلاد
و دیار واضح و لایح با این همه مشاغل از تربیت علما و امثال هیچ دقیقه
اهمال نکردی و بمحاورت ایشان رغبت صادق داشتی و بمحاورت ایشان
استیناس جُستی و شعرارا صِلاتِ فاخر و جوایز سنی فرمودی تا لا جرم
هر يك بقدر وسع و طاقت خود ذکر جمیل و نام نیکِ او را مخلد
۱۰ گردانیدند و بنظم و نثر نازی و پارسی در محامد و مآثر او دفترها ساختند
و ابو منصور محمد بن عبد الجبار العتبی در تاریخ او مبنی پرداخت الحق
کنای که غرایب بیان و روایع کلمات آن در لطافت آب زلال و طراوت
باد شمالست دُرر و غرر الفاظ آن آرایشِ نحورِ حور شاید و مطالعه مطالع
و مقاطع آن آسایش دل صدور بود و فردوسی بامید انعام او شاه نامه
۱۰ ساخته شصت هزار بیت و رفعت درجه و علو شان او زیادت از
آنست که درین مجموعه تعرض بیان آن توان کرد و غرض از تقریر این
فصول آنست که او را طبع شعر بوده است و روایت کرده اند که کنیزکی
داشت گلستان نام که ماه آسمان حلقه بگوش او بود و حور جنان
غاشیه بر دوش او، سلطان مبین الدولة و الدین را بمشاهده او استیناسی تمام
۲۰ و بمغازله او رغبتی بر کمال چون بباد خزان وفات و فوات آن گلستان
بر خاک ریخت و ازان شاه نقل کردند او جزع بسیار کرد و این سه
بیت در مرثیه پرداخت،
قطع

تا تو ای ماه زیر خاک شدی * خاک را بر سپهر فضل آمد
دل جزع کرد گفتم ای دل صبر * این قضا از خدای عدل آمد
۲۰ آدم از خاک بود خاکی شد * هر که زو زاد باز اصل آمد

کوشش انسانی مفید نیست، قوله تعالى، لَا رَادَّ لِقَضَائِهِ وَلَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ
يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيَحْكُمُ مَا يُرِيدُ و از ملوک آل سامان از هیچ کس
شعر روایت نکرده اند جز از وی و اشعار او مطبوع است و پادشاهانه
و در آن وقت که در بخارا بر تخت ملک نشست از اطراف خصمان بر
خاسته بودند و ارکان دولت او تمام نفور شد شب و روز در بر اسب
بودی و لباس او قبای زندیجی بود و اکثر عمر او در گریختن و آویختن
بسر شد، روزی جماعتی از ندما او را گفتند که ای پادشاه چرا ملابس
خوب نسازی و اسباب ملای که یکی از امارات پادشاهی است نبرداری
او این قطعه که آثار مردی از معانی آن ظاهر و لایح است انشا کرد، نظم

گویند مرا چون سلبِ خوب نسازی ۱۰

ماوی گه آراسته و فرش ملون

با نعره گردان چکم لحن مغنی

با پویه اسپان چکم مجلس گلشن

جوش می و نوش لب ساقی بجه کارست

جوشیدن خون باید بر عیبه جوشن ۱۵

اسپست و سلاحست مرا بزمگه و باغ

تیرست و کمانست مرا لاله و سوسن

و در شکایت فلک غدار و سپهر مکار این دو بیت از نهان خانه قریحت

بعرصه بیاض فرستاد و این نَفْثَةُ الْمُصْذُورِ پرداخت، بیت

۲۰ ای بدیدن کبود خود نه کبود * آتش از طبع و در نهایش دود

وای دو گوش تو کَرّ مادر زاد * با تو ام گری و عتاب چه سود

(۲) السلطان یمن الدولة و امین الملة محمود بن سبکتگین انارالله برهانه،

پادشاهی بود که جراید جهاننداری بهکارم و مفاخر او معنون گشت و لباس

۲۴ مجد و بزرگواری بمناقب و مآثر او مطرّز شد دایره وار بر مرکز اقالیم جهان

پادشاهی نهادست يك فصل در اشعار ملوک و سلاطین که هرکس از برای تشخیز خاطر و امتحان طبع بهر وقت بدیهه گنتی و حسبی پرداختی ایراد خواهیم کرد نه بدان سبب که ایشان را در سلک شعرا توان آورد و لکن تا دفتر بالفاظ ایشان مزین شود چه گفته اند کَلَامُ الْمُلُوكِ مُلُوكُ الْكَلَامِ
 ° سخن پادشاه پادشاه و سخنها باشد از آنکه هرچه پادشاه گوید باملاء الهام ربّانی باشد چنانک نقل کرده اند أَهْلُ الدُّوَلِ مُلْهُمُونُ بدین سبب این فصل را غره چهره این تألیف ساخته آمد،

باب پنجم، در لطایف اشعار ملوک کبار و سلاطین نامدار،

ابتداء این فصل از ملوک آل سامان کنیم که ایشان در تاریخ سابق اند
 ۱۰ و ایشان نه پادشاه بوده اند و مدت امارت و سلطنت ایشان هشتاد و هفت سال و سه ماه بود، ولایت خراسان و ما وراء النهر در نوبت عدل ایشان عظیم ساکن و آمن بود و ایشان ملوک عالم پرور و عدل گستر بوده اند و نام نیک را خریداری کرده اند و اسائی آن نه پادشاه که دوازده برج افلاک ده یازده رفعت بحضرت ایشان میگراردی درین يك رباعی
 ۱۵ درج کرده اند تا ارباب تواریح را حفظ آن آسان تر بود و یادداشت دشوار نیاید،
 رباعی

نه تن بودند ز آل سامان مذکور * گشته بامارت خراسان مشهور
 اسمعیلی و احمدی و نصری * دو نوح و دو عبد الملک و دو منصور

(۱) الامیر منصور بن نوح بن منصور السامانی،

۲۰ و آخرین دولت بر امیر منصور اسماعیل بن نوح بن منصور السامانی ختم شد اگرچه جوان بود اما دولت پیر گشته بود در امور ملک آل سامان سامان نماند و جان ملک بر مقی رسید و در اوّل عهد سلطان بین الدولة محمود بود بارها بر دست خصمان گرفتار شد و باز خلاص یافت بسیار
 ۲۴ بکشید تا ملک پدر بدست آورد اما با قضای آسمانی و تقدیر یزدانی

بیان را بدست عبارت و استعارت تافتن آغاز کردند و بقلم زبان صور معانی را
چهره کشائی پیش گرفتند و در کارخانه قریحمت نقش بندی دیباء سخن
زیبا انباز کردند و در آن وقت که رایت دولت مأمون رضی الله عنه که
از خلفاء بنی العباس بحلم و حیا و جود و سخا و وقار و وفا مستثنی بوده
است بهر و آمد در سنه ثلث و تسعین و مائه در شهر مرو خواجه زاده
بود نام عباس با فضلی بی قیاس در علم شعر اورا مهارتی کامل و در
دقایق هر دو لغت اورا بصارتی شامل در مدح امیر المؤمنین مأمون پارسی
شعری گفته بود و مطلع آن قصیده اینست،

ای رسانیده بدولت فرقی خود تا فرقدین
گسترانیده بجود و فضل در عالم یدین ۱۰
مر خلافت را تو شایسته چو مردم دیده را
دین یزدان را تو بایسته چو رخ را هر دو عین

و در اثناء این قصیده میگوید، شعر

کس برین منوال پیش از من چنین شعری نگفت
مر زبان پارسی را هست تا این نوع بین ۱۵
لیک زان گفتم من این مدحت ترا تا این لغت
گیرد از مدح و ثناء حضرت تو زیب و زین

چون این قصیده در حضرت خلافت روایت کردند امیر المؤمنین اورا
بنواخت و هزار دینار عین مر و پرا صلت فرمود و بزیّد عنایت و عاطفت
مخصوص گردانید و چون فضلا آن بدیدند هر کس طبیعت برو برگهاشت
و بقلم بیان بر صفحه زمان نقش فضلی نگاشت، بعد از وی کس شعر
پارسی نگفت تا در نوبت آل طاهر و آل لیک شاعری چند معدود
خاستند و چون نوبت دولت آل سامان در آمد رایت سخن بالا گرفت و
شعراء بزرگ پیدا آمدند و بساط فضایل را بسیط کردند و عالم نظم را
۲۵ نضای دادند و شاعری را شعار ساختند و چون تقریر افتاد که بناء شعر

۳. باب چهارم، در معنی آنکه اوّل کس شعر پارسی که گفت،

مندفع گشت جماعتی از اقربا و خواصّ حضرت بخدمت او آمدند و گفتند که ای پادشاه ایام جوانی موسم کامرانی است و آنرا بتنهائی گذرانیدن وجهی ندارد آب چشمه حیات در قدح عزوبت عذوبت ندهد اجازت فرمای تا بجهت تو مُخدره را از اقران و اکنا طلب کنیم و آن درّه خریدن ه نا خریدن را با جوهر ذات مبارک تو در سلك ازدواج کشیم، او درین معنی قطعه میگوید که این دو بیت خلاصه این معنی است، شعر

بِرُؤُوسِ تَرْوِیجِی مِّنَ الْكُفْرِ طَلَبًا * وَ مَا لِي مِّنْ جِنْسِ الْمُلُوكِ عَدِيلُ
أَرَى أَنَّ يَثْلِي كَالْمَحَالِ وَجُودُهُ * وَ لَيْسَ إِلَى نَيْلِ الْمَحَالِ سَبِيلُ

و این دو بیت دیگر هم از اشعار آبدار اوست و میگوید، شعر

۱. قُلْتُ لَهُ لَمَّا نَظَرْتُ جُودَهُ * كَأَنَّكَ لَمْ تَسْعَ بِصَوَلَاتِ هَرَامِ
فَإِنِّي تَحَايِ مُلْكِ فَارِسِ كُلِّهِ * وَ مَا خَيْرُ مُلْكٍ لَا يَكُونُ لَهُ حَايِ

وقتی آن پادشاه در مقام نشاط و موقف انبساط این چند کلمه موزون بلفظ راند، شعر

منم آن شیر گله منم آن پیل یله * نام من بهرام گور و گنیمت بو جبهله

۱۵ پس اوّل کسی که سخن پارسی را منظوم گفت او بود و در عهد پرویز نواء خسروانی که آنرا بارید در صوت آورده است بسیارست فاما از وزن شعر و قافیت و مراعات نظایر آن دورست بدان سبب تعرض بیان آن کرده نیامد تا نوبت بدور آخر زمان رسید و آفتاب ملت حنیفی و دین محمدی سایه بر دیار عجم انداخت و لطیف طبعان قُرس را با فضلاء عرب اتفاق محاوره پدید آمد و از انوار فضایل ایشان اقتباس کردند و بر اسالیب لغت عرب وقوف گرفتند و اشعار مطبوع آبدار حفظ کردند و بغور آن فرو رفتند و بر دقایق بحور و دوائر آن اطلاع یافتند و تقطیع و قافیه و ردف و روی و ابطا و سناد و آرکان و فواصل بیاموختند و هم بر آن ۲۰ منوال نساج فضایی که نتایج طبع ایشان بود بافتن گرفتند و زلف مسلسل

است و اساس این شیوه او افکنده و بعد از او اولاد او از رگ اندیشه خون چکانیدند تا کلمات عذب آن چکان از خلوت گاه ضمیر بعرضه بیاض آوردند و جواهر زواهر فضایل را در سلك نظم کشیدند که جهان فضل نظای و عالم هنر قوای گرفت و اشعار متقدمان در قصص و مغازی برین معنی ناطق است و بقدمت این نوع هنر شاهد چنانک اشعار عادیان و جرّه‌یمن و امثال آن و اگر درین اوراق تعرض بیان آن کنیم باطالت انجامد و غرض ماند و این [تدوین] اشعار فرس است نه جمع اشعار عرب پس بدین قدر اختصار کرده آمد و الله الموفق،

باب چهارم، در معنی آنکه اوّل کس شعر پارسی که گفت،

۱۰. ببايد دانست که اوّل کسی که شعر پارسی گفت بهرام گور بود که بهرام آسمان هنگام مقاتلت بر جویبار رزم او چون بید از باد لرزان بودی و جایی که دلال شمشیر او در روز بازار معرکه ارواح را من یزید کردی متاع حیات عظیم ارزان، در آن وقت که نکباء نکبت او وزیدن گرفت و از ملك مرو را انزعاجی افتاد از راه ضرورت ببادیه رفت و نشو و نماء ۱۵ او در میان اعراب اتفاق افتاد و بر دقایق لغت عرب واقف و عارف گشت و گویند در عهد کودکی ذکی عظیم بود طبعی نقاد و ذهنی وفاد و نظمی سریع و خاطری مطیع داشت و با این وسایل و فضایل در خصم شکنی و دشمن فکگی بر مردان جهان فسوس کردی رستم دستان پیش او داستان مردی خود نیارستی زد و اسفندیار روئین تن در مقابله او چون ۲۰ اسفند بر آتش بقرار بودی و او را شعر نازی است بغایت بلیغ و اشعار او مدوّن است و بنده در کتاب خانه سرپل بازارچه بخارا دیوان او دیده است و در مطالعه آورده است و از آنجا اشعار نوشته و یاد گرفته از آن جمله این است که چون بمدد اعراب بفارس شد آمد و بر سر بر ۲۴ مملکت استقرار یافت و رایت دولت او مرتفع شد و مواد زحمت اعلا

فاحش در احوال عالم ظاهر شد و گل زیباء لطیف سیارا بدست موکل
 بی محابای خار باز دادند و آب صافی دریای دل شور را شور گردانیدند،
 پس از مکه به هندوستان آمد و حال مطالعه کرد و فرزند عزیز خود
 هابیل را کشته یافت، آتش در دلش زبانه زدن گرفت و آب از دیده او
 روان گشت و بر فوات آن دُرّ عصمت بگوهر خوش آب اشک رخساره را
 در زیر گرفت و بزبان درد نوحه‌ها دل سوز کرد و این ابیات را لباس
 نظم پوشانید و بدین اشعار بر فرزند خود نوحه کرد،

تَغَيَّرَتِ الْبِلَادُ وَ مَنْ عَلَيْهَا * وَ وَجَهُ الْأَرْضِ مُغَيَّرَ قَيْحِ
 تَغَيَّرَ كُلُّ طَعْمٍ وَ كُلُّ لَوْنٍ * وَ قَلَّ بَشَاشَةُ الْوَجْهِ الصَّيْحِ

- ۱۰ و اگرچه بعضی از ائمه تفاسیر این قول را رد کرده‌اند و گفته که روا نبود
 که هیچ پیغمبر بر منوال بیان نسج نظم بافد از جهت آنکه سید المرسلین
 محمد بن عبد الله صلوات الله و سلامه را از شعر منع کرده‌اند و این در
 بروی بسته چنانکه زبان قرآن بیان میکند قوله عَزَّ مِنْ قَائِلٍ وَ مَا عَلَيْهِ
 الشَّعْرُ و در مناهای جمله انبیاء متساوی باشند اما در بعضی روایات آمده
 ۱۵ است که آن شعر آدم علیه السلام گفته است و در تأویلات امام السّنة
 عالم الهدی ابو منصور ماتریدی آورده‌است که آدم علیه السلام به شیث
 وصیت فرمود که این سخنانرا نگاه دار و اولاد خود را بمحافظت آن وصیت
 کن تا بعد از من اولاد و احفاد تو این را میخوانند و بر مظلومی هابیل
 و درد دل او میگیرند و شیث علیه السلام آن صحیفه را که متضمن سی
 ۲۰ لطیفه بود نگاه میداشت تا نوبت وراثت بیهرب بن قحطان برسد که پدر
 عرب و بَدْرُ فَلَکِ ادب بود و اوّل کسی بود که بخطّ عرب کتابت کرد
 و بر دقایق لغت سُرّیانی و عبرانی و قوفی تمام داشت و خاطر او بمواسات
 ابیات و اشعار پیوسته انقیاد می نمود آن وصیت را که پدر اوّل بشر
 پیرداخته بود بزبان سُرّیانی بنظم عربی ترجمه کرد تا حفظ آن آسان تر
 ۲۵ باشد، پس اگر قول اوّل ثابت است بناء آن علم اوّل پدر بشر نهاده

کلك ی کشند واسطه عقد مفاخر صدور غابر و وزراء اوّل و آخرست صاحب دولتی که اگر نظام الملک با این همه انتظام در احیا بودی در صفت خدام ایستادی و اگر صاحب عباد با این استبداد جام فنا ننوشید بودی در عباد انتظام یافتی لا جرم دهلاء عالمیان بهولاء و ولاء این حضرت منطقی است و زبانهای جهانیان بشنا و دعاء این دولت منطقی، قطعه

دوش از زبان چرخ شنیدم که ای خدای
اقبال را مقارن این پادشاه دار
در مسند وزارت این عین ملک را
پیوسته از قضاء اذی در پناه دار
یا رب تو مر حسین ابو بکر را مدام
از کلّ حادثات زمانه نگاه دار

۱۰

باب سیوم در معنی آنک اوّل شعر که گفت،

بدانکه ارباب صفت را اختلافست که اوّل کسی که سخن منظوم گفت که بود، میمون بن مهران از عبد الله عباس رضی الله عنهما روایت میکند نخست کسی که دُرر سخن را در سلك نظم کشید آدم صفی و خلیفه وفی بود صلوات الله و سلامه علیه و سبب آن بود که چون قایل از قبول امر حقّ اعراض نمود و بنیان نهاد هابیل را بدست تخریب پست کرد و این اوّل خونی بود که بنا حقّ بر زمین ریخته شد و در آن وقت آدم بمکه بود هوای جهان متغیّر شد و چشمه صاف روزگار مکدر گشت و غباری ۲۰ تیره صناء هوارا پوشید کرد و بر درختان میوه دار زحمت خار جگر خوار ظاهر گشت و پیش از آن شاهد گل بی زحمت رقیب خار جمال چون نگار آشکاری کرد زهومت در آنها پدید آمد و حشیان صحرا که با جنس انس انس داشتند از ایشان متنفر گشتند آدم علیه السلام گفت مگر ۲۴ واقعه حادث شد و حادثه واقع گشت که احوال جهان متغیّر شد و تفاوتی

يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لَكِنْ لَا يَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ یعنی لا بفهمون تسبیحهم، همچنین هر ذاتی را جوهریست و اطلاق اسم جوهر بر سایر فلذات و احجار جایز بود چنانکه روا بود که گویند جوهر مس و جوهر آبگینه و جوهر برنج و غیر آن اما چون در و یاقوت فاضلترین جواهر و شریفترین انواع خود آمدند نام این مطلق بدیشان دادند تا آن در یتیم را که نتیجه رحیق مخنوم پپاله لاله است و فرزند خلف مادر ژاله مطلق جوهر خواندند و یاقوت آبدار را که قوت جان اکابر و احرار است و اولو لا لا از غیرت رنگ او دل افکار هم جوهر لقب دادند و همچنین در لغت عرب همه چوهارا عود خوانند و خلاف نیست که اطلاق این اسم بر خلاف بید جایز است ۱۰ فاما مطلق این اسم بدان سیاه روی خوش بوی سخت دل نرم گردن دادند که چون از وطن بیشه بواسطه تبر و تیشه آواره شود و از مسکن هندوستان بعرستان افتد همدی طلبد و رفیقی جوید که با او نفسی زند شکر شیرین روی را با عود خوش بوی اتفاق ملاقاتی افتد هر دو در خلوتخانه مجمر نفسی خوش زند اثر آن نفس مشام عالمیان را معطر کند ۱۵ اشارت بدان دارد که رسول علیه السلام بیان فرموده است که اِنِّي لَأَجِدُ نَفْسَ الرَّحْمَنِ مِنْ قَبْلِ الْآيَمِينَ چون او از جمله چوبها بفضیلت بوی خوش اختصاص یافته اطلاق این اسم بر وی جایز داشتند و مطلق این نام او را دادند، پس شعر شریفترین انواع فضل آمد و خود از راه معنی گوئی آب حیانت که بعد از فوات ذات سبب بقاء اسم است که ثانی ۲۰ حیات فانی است برین سبب مطلق این اسم بدو دادند و این نام را عنوان نامه مفاخر این نوع گردانیدند و اگر شعرا را هیچ فضیلت نیست جز آنکه جلوه گری جلال صدر ایوان جمال و ماه آسمان کمال و یگانه بشر و دوم مطر و سیوم شمس و قمر صاحب کبیر عالم عادل مؤید مظفر منصور مجاهد عین الملک ملک الوزراء است ضاعف الله جلاله تمامست ۲۵ هر جواهر فاخر که خاطر فضلاء عصر در مدایح این دولت در سلک

این صاحب قران جهان مبهط من و سلوی است از هوس عشق مدایح
 او خواطر سقیم را نظر صحیح و طبع معوج را سیر مستقیم پدید آمد، مشتری
 دیگر بار طیلسان برافکند و مریخ سر بنهاد نیز آسمان از برای تحریر دیوان
 مدایح او قلم فقط میکند زبان آیام این ابیات را ورد خود ساخت و این
 دعا را فاتحت و خاتمت سورۀ اخلاص گردانید
 نظم

تا فلك گردان بود دستور عين الملك باد
 ديه ملك جهان را نور عين الملك باد
 چون بنای ظلم از وائی عدلش شد خراب
 تا بود قصر سما معمور عين الملك باد
 رای پیرش چون غم کار مالک میخورد
 دایم از بخت جوان مسرور عين الملك باد

باب دوم در معنی شعر،

از طریق لغت ببايد دانست که شعرا معنی علم است یعنی دانش یعنی
 دانشی که ارباب فطنت بدان چیزی فهم کنند و ادراك این طبقه بدان
 ۱۵ محیط شود و معنی شاعر عالم بود یعنی دانا که معانی دقیق را ادراك کند
 و معنی دقیق آنکه فکرت او در زیر پرده ضمیر خیال بازیهاء لطیف نماید
 و علم عمومی دارد و شعر خصوصی زیرا که هرکس که چیزی ادراك کند
 و معنی دقیق را در یابد او را شاعر نشاید خواند و اطلاق این لفظ بر
 وی خطا بود الا آنکه هر چیزی که در نوع خود فاضل تر بود و
 ۲۰ بزیادت شوق اختصاصی دارد اسم آن نوع بدان جنس دهند چنانکه
 معنی فقه فهم بود اما چون دانستن احکام شریعت که اشرف انواع علوم
 بود آن نوع را مطلق فقه خوانند و آنکه در آن شیوه خوضی و شروعی نمود
 او را فقیه گفتند اگرچه اطلاق اسم فقه در مطلق فهم آمده است و بیان
 ۲۴ قرآن از آن عبارت کرده است قوله عز من قائل و ان من شیء الا

جلوه داده است و میگوید، شعر

از آن چندان نعم این جهانی * که ماند از آل ساسان و آل سامان
ثناء رود کب ماندست و مدحت * نوای باربد ماندست و دستان
و ابو سعید منصور محمد عاصی که معصم قریحتم او بیارۀ فضل مزین بود
و آسمان هنر بتاب آفتاب بیان او روشن بزبان تازی و لغت حجازی

درین معنی نفسی زده است و جرسی جنبانید میگوید، شعر

تَصَحَّنُكُمْ يَا مُلُوكَ الْأَرْضِ لَا تَدْعُوا * كَسَبَ الْهَكَامُ بِالْإِحْسَانِ وَالْجُودِ
وَأَنْفَقُوا الْبَيْضَ فِي مَجْدٍ وَفِي شَرَفٍ * لَا يَنْتَهِي بِاخْتِلَافِ الْبَيْضِ وَالْأَسْوَدِ
هَذِي خَزَائِنُ مَحْمُودٍ قَدْ أَنْتَهَبَتْ * وَلَا أَنْتَهَابَ لَنَا فِي ذِكْرِ مَحْمُودِ

۱۰ نظای عروضی سمرقندی ترجمۀ این ابیات معنوی بر صیغت مثنوی میکند
و میگوید،

بسا جائی که محمودش بنا کرد * که از رفعتی با مه مرا کرد
نه بینی زان همه يك خشت بر پای * ثناء عنصری ماندست بر جای

و امروز درین دور صاحب قرانی قرین که بضاعت فضل را در حضرت

۱۵ او رواجی است و ارباب هنر را بکمال تربیت او ابنهاجی شعر

فَتَى يَشْتَرِي حُسْنَ الثَّنَاءِ بِمُلْكِهِ * وَ يَعْلَمُ أَنَّ الدَّائِرَاتِ تَدُورُ

ذات کرم و خالق عظیم خداوند خواجه جهان و دستور صاحب قران
مبارک مشیر هایون وزیر عین الملک ملک الوزراء ضاعف الله جلاله است
صاحب قرانی که تا پای بر دست وزارت نهاد پای هنر بدست انداز
۲۰ مخبر زمن از جای نشد هر که در دایرۀ خدمت گارش جای یافت مرکز
دائرۀ اقبال گشت صلاح مالک عالم بعد از فساد و رواج متاع هنر بعد
از کساد در طلوع خورشید این دولت بود، إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ، دار علم
۲۲ که از اطلال زینب و سلمی خراب تر بود امروز بمدد عدل و احسان

آنکه نقش طراز لباس جلال او این بود که وَ مَا عَلَمَاهُ الشَّعْرَ وَ مَا يَنْبَغِي لَهُ شَعْرُ حَسَّانٍ شَنِيدَسْتُ وَ بِرِاسْتِمَاعِ آن احسان و تحسین ارزانی فرموده و بر آن دعاء خیر گفته و روایت کرده‌اند که بر لفظ مبارك نبوی نیز رفته است و وقتی در مقام مفاخرت بیان فرموده

أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ * أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ

و مسطور است که وقتی شعر طَرَفَهُ عَبدی بر سیل مثل بر زبان راند

سَتُبْدِي لَكَ الْآيَاتُ مَا كُنْتَ جَاهِلًا * وَ يَأْتِيكَ مَنْ لَمْ تَزُودْ بِالْأَخْبَارِ

عایشه رضی الله عنها گفت یا رسول الله آن قابل چنین نگفته است چنین گفته است، وَ يَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تَزُودْ، و از راه عروض و بحر و تقطیع این چنین می باید، سید رُسل بر زبان مبارك راند که إِيَّيْ لَسْتُ بِشَاعِرٍ مِنْ شَاعِرِ نِسْتَم و مرا بدان نفرموده‌اند و آن در بر من نکشاده و از صحابه کبار و مهاجرین و انصار اشعار بسیار نقل کرده‌اند که دُرَرِ حِکْمِهَا بدست بیان در سلك نظم کشیده اند و ملوک کامل قدر نافذ امر و صدور ساری رای شامل بذل این سرمایه را خریداری کرده‌اند و برای غرض ذکر باقی مال فانی را ببدل این متاع سره بذل فرموده لا جرم سالها شد تا ارواح ایشان در مرقد جنت استراحت کرده‌است و نام نیک ایشان از صفحات آیام معونی شود چنانکه این شاعر عزیز عرض این معنی را در نظم آورده است و در لباس عربیه عرض کرده،

أَوَّلًا شُهُودُ الْجُودِ أَنْكَرَ سَامِعٍ * مَا قَالَهُ حَسَّانٌ فِي غَمَّانٍ
وَ تَرَى نَسَاءَ الرُّودِ مَحْضًا * مِنْ كُلِّ مَا جَعَلَتْ بَنُو سَامَانَ

نظم

آن خسروان که نام نکو کسب کرده‌اند * رفتند و یادگار از ایشان جز آن نماند
نوشین روان اگرچه فراوانش گنج بود * جز نام نیک از پس نوشین روان نماند
۲۴ و ابو شریف احمد علی مجلّدی جرجانی عروس این معنی را بر منصفه نمودار

بهین گلی که ازو بشکند مرا اینست * که بند خوام خود را و سرورا آزاد
 گهی لقب نهم آشفته زنگی را حور * گهی خطاب کنم باز سفله را راد
 و اکثر شعرای زمان رخسار بیان خود را بدود طمع تیره و چشم فضل و
 فصاحت را بغبار وقاحت خیره ی گردانند اگر دُرُسْتِ مغرِبِ ماه را بر
 ° طرف کمر جوزا بینند کیسه طمع بر دوزند و اگر قرص گرم آفتاب را بر
 سبز خوان فلک در نظر آرند کام بدو خوش کند، علی الجملة هر کس
 بیان آبدار يك طرف را رعایت میکردند و میان ایشان مجلس در تجاذب
 مانده بود، ابو محمد خازن که مقالید خزاین هنر در قبضه بیان او بود
 با خود گفت ما اگرچه از هر هنری نصیبی و از هر علی نصایب داریم و
 ۱۰ در هر کوئی حجره و از هر توئی بوی حاصل کرده ایم از نحو و لغت و
 تفسیر قرآن و مشکلات احادیث و دقایق امثال و غیر آن اما این جمله
 فضایل و سیلت حصول اغراض ما نی آید قربت ملوک و وزرا و
 مقارنت صدور و کبرا مارا بواسطه ابیات آبدار و اشعار دلرباست
 که بهر وقتی بدیده اتفاق می افتد تا خاطر بمواسات حبیبی مسامحت می
 ۱۵ نماید راضی نباید شد که بیک بار رقم قبیح بر چهره این شیوه کشند،
 زبان بر کشاد و گفت الشَّعْرُ أَحْسَنُ الْأَشْيَاءِ لِأَنَّ الْكَذِبَ لَوْ أَمْتَرَجَ بِالشَّعْرِ
 لَغَلَبَ حُسْنُ الشَّعْرِ عَلَى قُبْحِ الْكَذِبِ حَتَّى قِيلَ أَحْسَنُ الشَّعْرِ أَمِينُهُ وَأَعَذُّهُ
 الْكَذِبُ، گفت شعر از همه چیزها بهتر است از بهر آنکه دروغ با هر چیزی
 که بیامیزد زشتی دروغ رخسار آن معنی را بی فروغ کند اما اگر مس
 ۲۰ کذب را با زر نظم امتزاجی دهند و در کوره قریحیت زیرکان تابی یابد
 مس هم رنگ زر شود و حسن شعر بر قبح کذب راجع آید، پس اکسیری
 که مس دروغ را زر خالص لطیف گرداند اورا چه قدح توان کرد، جمله
 حاضران انصاف دادند و بتمانت این دلیل اعتراف نمودند و خود از
 راه حقیقت هیچ کس از افراد عالم زهد و اطواد جهان ورع شعرا انکار
 ۲۵ نکرده اند، سید المرسلین و خاتم النبیین علیه الصلوة والسلام و التَّحِيَّةُ با

تَحَمَّلْتُ عَيْنًا دُونَهُ يَعْجِزُ الْحَرْفُ،

بیت

میدار ازین سخن نهان هر کلمه * کارزد بیها هزار جان هر کلمه
 شاید که ز عشق این سخن فخر کند * عیسی بقلب ناشی آن هر کلمه
 سخن چشمه حیوانیست که صفاء او همیشه از ظلمات دوات ی تابد و
 خضر نظم و نثر ازو حیوة ی یابد چون سکندر قلم که ذوالفرقین است
 طالب او ی شود از ظلمات دوات هم دُر و گوهری آرد جنسی ازوی
 خوب رویان کشاده موی اند که آنرا نظم گویند و طبایع شاهد
 بازان مختلف است بعضی با فراخ چشمان عجمی نژاد نثر سازند و طایفه
 ۱۰ با ترکان تنگ چشم نظم عشق بازند، نظم مطربی نگارین است که نوای
 راست او هم موزون بود، نثر هزار دستانیست که عشاق شام و عراق را
 در وقت صبح پرده راهوی سماع کند اما بسته وزن نباشد و بیشتر حکما
 نظم را بر نثر ترجیح نهاده اند، استاد رشیدی میگوید
 بیت

سخن گرچه منشور نیکو بود * چو منظوم گردد نیکوتر شود
 ۱۵ بگوهر هی ننگری ز آزمون * که بی رشته چو نیست و با رشته چون

و در لطایف حکایات آورده اند که شی در مجلس صاحب [ابن] عبّاد
 جماعتی از افاضل انام حاضر بودند و هریک از سخاب بیان باران لطایف
 ی باریدند و داد فضل ی دادند، در اثناء محاورت ایشان در فحیح و حُسن
 شعر سخن رفت و طایفه ندما که حاضر بودند دو فریق شدند بعضی
 ۲۰ طرف حُسن گرفتند و بعضی ضد آن قوی گفتند شعر شعاری مذموم است
 و شاعر در همه اوقات بهمه احوال ملوم از بهر آنکه اکثر و اغلب اشعار
 یا در مدح است یا در نسیب و بناء هر دو بر اکاذیب فاحش و دروغهای
 صریح است چنانکه ظهیر فاریابی درین معنی نطقی زده است، شعر

۲۴ کمینه پایه من شاعریست خود بنگر * که چند گونه کشیدم ز دست او بیداد

فصل،

هر چند این تجاسر و بی ادبی حدّ بنده نبود که خزانۀ کتب عالی را از شکرپاشان قریحمت خدمت شکرریزی توان کرد یا بر سر آستین بندگان این دولت از شرابخانۀ فکرت گلاب سخن تواند افشاند اما با اعتماد کرم صاحبی بدین خدمت قیام نمود شک نیست که درین شیوه در طبقات شعرای عرب چند تألیف ساخته اند و چند تصنیف پرداخته چون طبقات ابن سلام و طبقات ابن قتیبۀ و طبقات ابن المعتز و بیتۀ الدهر که ابو منصور ثعالی ساخته است و دُمیۀ القصر که تاج الرؤساء المحسن بن علی الباخری پرداخته و زینۀ الزمان که شمس الدین محمد اندخودی تألیف کرده و لکن در طبقات شعرای عجم هیچ تألیف مشاهده نیافتاده است و هیچ مجموعه در نظر نیامد رجا فسیح است و زبان امل فصیح که بفرّهت وین دولت این صاحب صاحب قران این تألیف بدان جمله رحمان یابد و بدد اقبال او بعزّ قبول افاضل عالم برسد ایزد سبحانه و تعالی این حضرت عالی را و مہبط معالی را مطلع خورشید اقبال و محطّ رجال وفود عزّ و جلال دارد و عین الکمال ازین دولت که عین کمال است مکشوف و نواہب زمان ازین درگاه با جاہ مصروف دارد و یرحم الله عبداً قال آمیناً،

باب اول در فضیلت شعر و شاعری،

بر عقلاء عالم کون و فساد [واضح و آشکار باد که] سخن که آفریدگار جلّ جلاله و عمّ نواله از جمله حیوانات جنس انس را بدان مخصوص گردانیده است و تاج فضیلت بدان وسیلت بر سر ایشان نهاده که سخن لقب ناش عیسی است یعنی کلمه ایست که قالب قلب را روح ی بخشد حرف عاری دار غوائی معانی است از آنست که در لغت بختیان را حرف مصراع گویند،

قیامت دست بلا بدامن آن نرسد و تا آخر دور روزگار از دست تعرض شب روان زوال مأمون باشد در طبقات شعراء عجم این مجموعه پرداخت و عرایس ابکار افکار فضلاء هر عصر را بر خاطب کریم طبیعت وقاد و بصیرت نقاد ملک الوزراء عرض داده و این سکه تمام عیار را بهر مدایح حضرت کریم او بر آورد و نقش طراز این نسخ و چیز مآثر این دولت را ساخت و این مجموعه را لباب الالباب نام نهاد و اصول او مشتمل است بر دوازده باب برین تفصیل،

باب اوّل، در فضیلت شعر و شاعری،

۱۰. باب دوم، در معنی شعر از طریق لغت،

باب سیوم، در معنی اوّل کسی که شعر گفت،

باب چهارم، در معنی اوّل شعر پارسی که گفت،

باب پنجم، در لطایف اشعار سلاطین و ملوک و امراء،

باب ششم، در لطایف اشعار وزراء و صدور و کفّاء،

۱۵. باب هفتم، در لطایف اشعار ائمه و علماء و صدور و فضلاء،

باب هشتم، در لطایف اشعار شعراء آل طاهر و آل لیث و آل سامان

و این طبقه اوّل اند،

باب نهم، در طبقات شعرای آل ناصر و این طبقه دوم اند،

باب دهم، در طبقات شعرای آل سلجوق تا آخر عهد سلطان سعید و

۲۰. این طبقه سیوم بوده اند،

باب یازدهم، در ذکر شعرای این قرن که بعد از عهد دولت سنجر بوده اند

تا این عهد،

باب دوازدهم، در لطایف اشعار صدور و شعرا و افاضل که بدین

۲۴. حضرت موسوم اند،

بدست آوردند اختیار بعضی سیاحت بر نثر بود اختیار جمعی سیاحت
بحر نظم اگرچه بیش از آن جماعت بازرگانان در دریای نظم ی رفتند اما
نهنگانِ خطَر الشعراء بتبعمهم الفأون سفینه هدایت ایشان را ی شکستند
آن جماعت که سرمایه از خزانه قرآن برگرفته بودند بدرقه ایلا الذین
آمنوا با خود بردند مثال جزم این من الشعر بحکمة از دیوان رسالت
بستند و عنایت نامه الشعر آشرف ما یؤلف جواز الشعراء امراء الکلام
وخط تعریف الشعر دیوان العرب و عنوان الادب بجاصل کردند لا جرم
تجارت ایشان مریج آمد و بران متاع نقد پی بدل نام نیک و احدونه
جلیل سود کردند پس خلائق در سلوک این طریق دو صنف اصحاب قلم

مثنوی

۱۰

قوی همه جامعان معنی * دل شان همه جا معان معنی

جمعی همه سالکان دولت * جانشان همه سال کانی دولت

جمعی مادحان لطیف طبع که از بحور بحور برای نثار قدم اکابر و صدور
دُرر مفاخر برون گرفتند تا گردن و گوش ایام بدان لای معالی حالی شد
۱۰ و طایفه مدوحان که زر چو آتش در بهاء اشعار آبدار بذل فرمودند و
بمالی فانی ذکر باقی را خریداری کردند و ببذل وافر در اقتنای محامد و
مفاخر سعی نمودند و دُرر مقاصد ایشانرا دست جوهری نظم در سلك
انتظام کشید و حصول غرض هر دو صنف بوسیله این فضیلت متعلق بود،
پس کل طباع سلیم و اذهان مستقیم را بدین شبهه میلانی تمام و رغبتی کامل
۲۰ ظاهر است و برین کلمه همگی ارباب ذوق را اتفاق کلمه، چون خادم دعا
و ناشر ثنا محمد عوفی روی از همه جهان گردانید و بهبه جهان آورده است
یعنی حضرت رفیع و درگاه فلک پناه عرش پایگاه سلطان و زرای مشرق
صاحب قران جهان مکارم اخلاق مد الله ظلال جلاله و بشرف دست
بوس او از دست هوس خلاص یافته خواست که حضرت عالیها هم از
۲۵ شیوه صناعت و سرمایه بضاعت خود خدمتی کند و تحفه آرد که تا دامن

کشتی را در مضار دریا روان کرد و چنانکه عرصه جهان را منقسم گردانید
 بدو قسم [یکی بر و یکی بحر عالم ادبیات را نیز منقسم گردانید بدو قسم] یکی
 نظم و یکی نثر قراح کشاده قراح نثر را نیز نسبی هست که سواران قراح
 درین صحرا هر چند یکران بیان را بتازند پایش در سنگلاخ ایضا و شایگان
 ۵ نیاید نظم تر آبدار را بجز تمثیل می توان کرد که هر چه در بحر نیست خود
 نظم نیست خزانه لائی و جواهر غیب را درین دریا مدفون کرده و کلید
 آن خزانه بدست شعرا داده چنانکه سید رسل علیه السلام و الصلوة و
 النخبة بیان فرموده است إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَزَائِنَ نَحْتِ الْعَرْشِ مَفَاتِيحُهَا أَلْسِنَةُ
 الشُّعْرَاءِ، اگرچه سفر دریا سبب حصول منافع است و لکن ضرب
 ۱۰ خطر آن بر نفع راجع است لا جرم عقلا از سفر دریا که سبب حصول
 منافع است احتراز کنند ازین بود که سید رسل صلوات الله و سلامه
 علیه که عاقلترین کل موجودات بود بسفر این دریا رغبت نکرد قوله
 عَزَّ مِنْ فَائِلٍ وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَتَّخِذَ الْفَيْلُ الْفَيْلُ
 دریا بی ساحل نظم غریب بودند رسول علیه السلام در نگرید گشت دریا
 ۱۵ جای نهنگان نخوت طبیعت است گرد آن دریا نگشت با بجز عروص
 آشنا نشد از حاصل نفود و عروضی که متاع آن بجز بود اعراض کرد
 فصحاء عرب بقصاید سبعیات مفاخرت و مباحات میکردند آن قصاید را
 قلاید بجز فضایل و محامد خود ساخته بودند و آن الفاظ جز را اگرچه
 بر صیغت هزل بود بآب زر نوشته بر در کعبه آویخته اما چون سبع
 ۲۰ المثنائی نازل شد سبعیات را آبروی نماند سبع شعر کساد پذیرفت ابیات
 و اشعاری که از ابیات اشعار برون آمدن بود اگرچه شعار فصاحت داشت
 اما بیان قرآن خط نسخ در آن کشید و عجز آن طائفه در ایراد مثلی قرآن
 هنگام تحدی محقق گشت معلم علمه اَلْبَيَانُ فصحاء عرب را اقسام بلاغت
 تلقین فرمود و مقتبسان انوار فواید از مواید عواید او استظهاری تمام
 ۲۵ یافتند بازرگانان جهان فصاحت از گنج خانه لَا رَبَّ فِيهِ مَابَهُ هِدَايَتِ

اگر نداند قدرت کسی ترا چه زیان

ضرر نباشد خورشید را ز چشم ضریر

دیگر خاصیت ترازو آنست که در وقت وزن آن سرکه کم [باشد] بحکم نصّ
 مِنْ تَوَاضَعَ لِلَّهِ رَفَعَهُ اللَّهُ آفریدگار در قدر و رفعت او بی افزایش ترازو را دو
 ه کته شرط باشد و میان هر دو کته تساوی واجب کمال رأفت الهی میزان
 امکان و ترازوی احسان را بصدر کبیر بهاء الملک تاج الدولة و الدین
 عمدة الوزراء قدوة صدور العالم المحسین ابن الصاحب الکبیر العالم العادل
 شرف الملک رضی الدولة و الدین ابی بکر یدیم الله جلّاله و رحم اسلافه
 الکبار تمام گردانید و سر سر هر دو برادر خورشید فر فلک منصب عرش
 ۱۰ منقبت را با یکدیگر تساوی ارزانی داشت تا خلاق عالم نقود آرزو برین
 دو کته ترازوی احسان بری کشید و بمدد عنایت و تربیت ایشان بهبه
 مطالب و امانی ی رسند،
 شعر

أَبْنَاءَ طَلْحَةَ طَابُوا بِاللَّيْلِ كَرَمًا * قَدْ شَرَّفَ اللَّهُ بِالْعِلْمَاءِ مَحْتَدُهُمْ
 صَغِيرُهُمْ لَكَبِيرٍ فِي أَفْتِنَاءٍ عَلَى * مَنْ نَلَقَ مِنْهُمْ نَقْلًا لَأَقِيْتُ سَيِّدُهُمْ

۱۰ ایزد سبحانه و تعالی این حضرت وزارت را همواره از وزر خلاق نگاه
 دارد و مکاره از این ساحت عزّ و جلال بعید و اقبال و دولت متواتر
 و بر مزید و یرحم الله عبداً قال امیناً،

فصل

آفریدگار عزّ و علا تبارک و تعالی چون عرض ارض را بیافرید و مراکب
 ۲۰ خاک بر مناکب نهاد و از برای انبساط اولاد آدم این بساط زمین را محلّ
 سکونت و قرار ساخت و بجهت آن تا این خلیفه زادگان جعلکم خلافت
 فی الأرض شادروان باشند این شادروان سفلی را چنان بسیط و عریض
 ترتیب فرمود و این عالم برای نفع بنی آدم مستقیم گردانید بدو قسم یک
 ۲۱ قسم برّ و یک قسم بحر دریا را چو خشکی مستقر بنی آدم گردانید و جواد

همچو لطف صاحب صاحب قران تصویر او
 نزد اهل عقل و دل با جان برابر آمده
 آصف ایام عین الملک فخر الدین که هست
 قدر او از مرکز افلاک برتر آمده
 قدوه دوران حسین آن صاحبی کر عز و جاه
 ماه را خاک درش اورنگ و افسر آمده

و دیگر چشمه را بتازی هم عین خوانند ذات شریف آن صاحب صدر عالی
 قدر عین الحیوة اقبال است مشرب عذب حصول آمالست سالکان
 ظلمات محن [آب] زندگانی ازین چشمه ی برند افاضل ادبا جانها سبیل
 ۱۰ میکنند تا بدین چشمه سلسبیل رسند و از خاک حضرت این صدر آب
 روی ابد بدست آرند تا دامن قیامت این چشمه نیک از چشم بد مصون
 باد و ترازوی این اقبال از چشم گردان زوال مأمون، آری ترازورا هم
 عین خوانند این معنی بر ذات شریف لایق تری افتد از آنک ترازو
 چون مقلوب کنی وزارت بود لطف الهی حضرت وزارت وزن خلائی
 ۱۵ گردانیده که بار عدل و داد اینجا سخته ی شود،
 شعر

فَلَوْ جُعِلَ الْمَعْتَلُ دَاءً وَ رَخِمُوا * لَكَانَ عَلَى كُلِّ الْأَنَامِ لَكُمْ حَتَمًا

قطعه

تو آن وزیری کانصاف پادشاه جهان
 بحکم نست منور زهی ستوده وزیر
 هر آنکه جز تو کسی را وزیر پندارد
 جلال و قدر تو واجب کند برو تعزیر
 نوئی سزای وزارت بلی بکس نرسد
 گزافه دولت و الله بالعباد نصیر
 هنوز از دهنش بوی شیر می آید
 که ساخت رای تو و مملکت چو شکر و شیر

۲۰

۲۵

نمایش چون عصای پسر عمران ماحی سحرِ ظلم آمد از آنکه فرع دوجه
 ابو موسی است آصف سلیمان ثانی است اگرچه نسبت بصاحب دولت لَقَدْ
 أُوتِيتَ مِزْمَارًا مِنْ مِزْمَارِ آلِ دَاوُدَ درست میکند در ایام عدل او ضعفا
 در ظلال امان شادمانند و اقویا در ریاض امانی خرامان صحن [عالم] از
 نشر مکارم اخلاقش چون بازار عطّاران ناشر مطاوی بوی مشک و عرصه
 دولت از صفرا و بیضاء نقود معرفتش چون رشته صرافان با سیم تر و
 زر خشک روز معانی بین همت عالیش عید نوروز و متمهیان خطّه غیبی
 در مکتب جلال او نوآموز با وفور نیقظ او شراب غالب آلت ازاله
 عقول او نتواند شد و با کمال تحفظ او سراب خالب آلت غرور
 ۱۰. نتواند داد بیت

رنگ یاقوت بآب او بستست * از تغیر بدان سبب رستست
 بر روی مُلک دیده بصیرست و در دیده دولت مردی قریر از آن در
 مردی چون مردم دیک بر سر آمده است که عین ملک است و عین را در
 لغت معانی بسیارست چشم را بتازی عین خوانند آری دیدبان قلعه عقل
 ۱۰ است صاحب خطّه سواد دماغ است سخت کمانیست که دست تصرف
 گان بدو نا رسیده نیر مژگان بی وجود خصی از جعبه ر
 دلها با جهان برابر گشته از غایت لطف با عقل متساوی آمده، قطعه

مردم دیک نگر چون روح در خور آمده

بارها از زیر موج اشک بر سر آمده

دوربینی بین که چون نزدیک گردد غم بدو

چون عروس شادمان در دُرّ و گوهر آمده

آن بهشتی لعبت میمون لقارا روز و شب

منزل و مأوی نگر در آب کوثر آمده

چون مشعبد هندوی زنگی مزاجست او بین

دست لعبت هر زمان از رنگ دیگر آمده

آغازند، نژادان چمن دست مالش پیش کعبین حقه نسیم دارند شطرنجیان
 بستان نهند از هجر جمال بآدم چمن تلختر از دهان صفرائیان
 شود از مفارقت بنفشه چهره باغ سیاهتر از روی سودائیان آید صباغان
 بستان که همه لاجورد و زنگار بکار میبرند خم زنجیرا سر برکشایند و
 زرد رویان باغ که قوت از ساده رخسار سرخ داشتند بعلت برقان
 صراوی گرفتار گردند کمال طبیعت هاون لاله را سرزیر کند و سرمه روشنائی
 که بجهت چشم نرگس ی ساخت بر خاک ریزد
 بیت

این نقش بهارست قرارش نبود دیر

آن دولت خواجه است که بس دیر قرارست

- ۱۰ آن منعقدی که بتأثیر شعاع آفتاب رنگ آتش گیرد و باثر حرارت آتش
 آب شود اصلی ندارد در زیر آئینه آتش آب رنگ سبی گل اقبالی که
 بر چمن کمال بی زحمت خار نقصان جمال داده است و نسیم رواج مکرم
 اوی بی خار منت بمشام جان جهانیان رسیده ذات شریف و عنصر لطیف
 خداوند خواجه جهان و دستور صاحب قران و صاحب سلطان و آصف
 ۱۵ سلیمان مکان صاحب اجل کبیر عالم عادل مؤید مظفر منصور مجاهد عین
 الملك فخر الدولة و الدین عماد الاسلام و المسلمین ظهیر الملوك و السلاطین
 اکرم العالم اشرف بنی آدم البارع ذروة المجد و الکرم المشار الیه فی محاسن
 الشیم فرع دوحه الجلال غصن آرومة الکمال غرة وجه الزمان قرّة عین
 الاعیان درة تاج الفخر هادی منهاج المجد ذو الفضائل و السعادات صاحب
 ۲۰ الرأی و الکمالات مبارک مشیر هابون وزیر ملک الوزرا اُلغ قُتلغ اعظم
 خواجه جهان الحسین ابن الصاحب الاجل الکبیر العادل شرف الملك
 رضی الدولة و الدین ابی بکر الاشعری مدّ الله ظلال جلاله است صاحب
 قرانی که ذات خورشید صفات او خار دیده اهل بدعتست و گل زرد
 خورشید پیوسته در خار خار قبول آنحضرت اشعری نسبتی که چون بشعار
 ۲۵ وزارت بر آمد قدرش چون شعر از آوج شعری بر سر آمد قلم ثعبان

بستان سرائی و ای بلبل تو چه دستان سرائی، ای گل اگر معشوق توئی
 بلبل چرا چون معشوقان پی وفا لابه گری میکند و ای بلبل اگر عاشق
 توئی گل چرا چون عاشقان مهجور جامه دری میکند، بلبل گنت من مقرّی
 ام که چون محنه خاتون گل را که آن را خاتون خوانند بشاد روان رواج
 ۵ بدست هبوب برگیرند سرهنگان اوراق با دو [هزار] سپاهی سرتیز خار
 گرد برگرد محنه درگیرند و من در پیش محنه مقرّی وار نظایر بی نظیر آغاز
 کنم با خود مطربی ام که چون قحف پر شراب بیجاده گون که آنرا قبه
 گل خوانند در مجلس این باغ گردان شود و حریفان هزار رنگ ریاحین
 در آن بزم يك رنگ گردند من بشنیدن بوئی و دیدن روئی چون مستان
 ۱۰ هزار دستان نوای بی نوائی زخم و چون عاشقان مفلس غزل سرائی کنم، ای
 گل ترا باری چه افتاده است که عالم چمن را نورانی کرده و چون صبح
 پیراهن چاک زده از کوتاهی عمری نالی چرا چندین سوزش زر در جگر
 داری از دریدگی پیرهن شکایت میکنی چرا چندین سوزن سرنیز خار را بی
 کار رها کردی، وقت آب روی نست در آن کوش که آبی بروی بلبل
 ۱۵ باز آری عهد حسن نست چنین عهدهی با او باقامت رسانی بیت

جهان بدست تو حسنت چو باز داد وفاکن

جفا مکن که همیشه جهان چنین بنماید

گل گفت برین درد خنده من منگر که گریه بسیار در پیش دارم، اگر
 روزی چند در صحن چمن برنگ خود آب آتش ببرم اما بعاقبت در
 ۲۰ مجلس کوره آتش آم بجواید برد،
 نظم

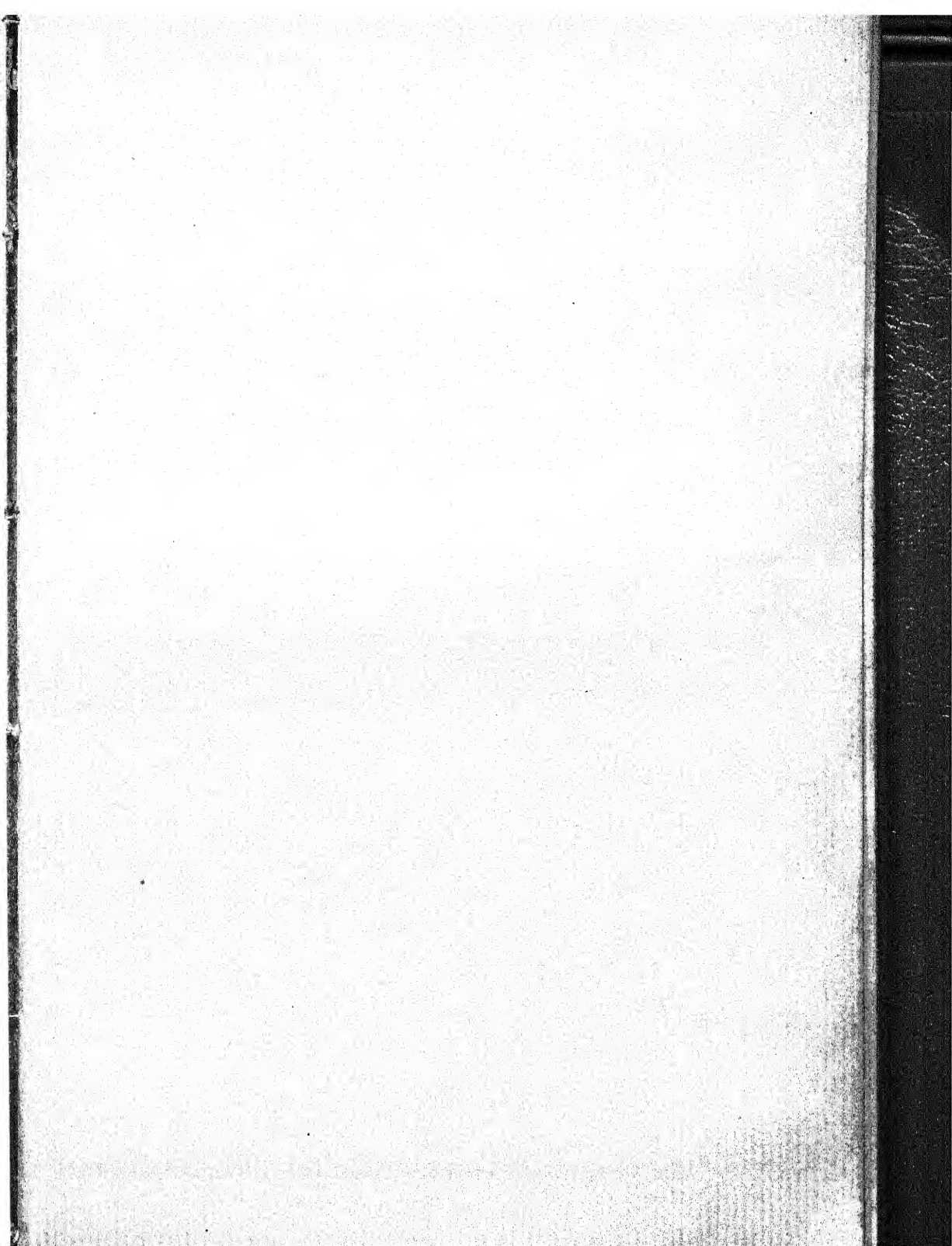
با باغ جو در میان نهد گل خرده * بینند زلاله زنده دل مرده
 گل گرچه باؤل آب آتش ببرد * آتش بینی باخر آتش برده

این ساعت در فصل خریف سرگشتگان باغ مغرق نامه زوال نامیه
 ۲۴ خواندن گیرند و شاخهء شکوفه که سیم خام ی انداختند [پژمر] بدن

بسم الله الرحمن الرحيم

دُرّ توحید که از صدفِ معرفتش جوهریان فصاحت [بضاعت] کردند
 [و] حاصلِ اعترافِ بلغا آن بودی که قوله تعالی لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا
 بر جامهٔ کَوْنِ رنگِ فساد نماند زیرا که شرع او ظهور آمد
 ۵ [و] در بازار [بیا] رواج حقیقت کساد نماند چون او را وقت ظهور آمد، صد
 هزار درود و آفرین بی شمار از زبانِ ما و خزانهٔ رحمتِ آفریدگار نثارِ
 روضهٔ مقدّسِ مطهرِ او باد و امدادِ رضوانِ متصلِ روانِ یاران او که
 کواکبِ آسمانِ هدایت بودند، محرّراتِ فصول و مقرّراتِ این وصولِ محمدِ
 محمد عَوْفِي اصلحِ الله شأنه و صانه عما شأنه میگوید که اتفاقِ جلوهٔ این
 ۱۰ عرایسِ آبکار و شگفتنِ این انوار و ازهار در چمنِ لطایفِ اشعار بفضلِ
 بهار بود و نقشِ بندِ فکرت در کارگاهِ طبیعت این صُورِ لطایفِ را وقتی
 چهره میکشاد که خسرو سیّارگان و شاه ستارگان بمحملِ حملِ خرامیده بود
 و نقّاشِ چابکِ دستِ صبا بی وسپلتِ خامه و پرکار بر کار گشته و بی مؤنت
 شنگرف و زنگار نگارهای شگرفِ باظهاری رسانید شعاعِ آفتاب از تخومِ
 ۱۵ زمینِ نجومِ نباتِ شکرین را بر روی زمینِ ی کنشید عروسِ گل در هودج
 زمردینِ غنچه قصدِ تماشای بستان و هوسِ نوای هزار دستان میکرد، شعر
 سَفَى بِالْخَلِیْصَاءِ أَطْلَالَهَا * سَحَابٌ شَرَنَ أَذْيَالَهَا

گُلِ لعل چون بارانِ آبدار از اثرِ خورشیدِ قدرتِ جبار در معدنِ زمین
 منعقد گشته خطیبِ بلبل بر منبرِ اغصانِ بهزار نوا مدح و ثناء صاحبِ
 ۲۰ صاحبِ قران و دستورِ سلطانِ نشانِ عَيْنُ الْمَلِكِ مَلِكِ الْوُزَرَاءِ صَاغَفَ اللَّهُ
 جَلَالَه گشته دها در جوش و بلبلان در خروشِ آمدنِ فکرتِ زبان دان
 ۲۲ بیان بی عبارت با گل و بلبل گرم در گفتار شن که ای گل از کدام

ایران بدانند که مستشرقین فرنگ در باره زبان و ادبیات چه زحمتهای میکنند و ایشان خود چگونه در خواب راحت رفته‌اند، و نیز نشکر و امتنان دارم از جناب مستر اِلِس نائب رئیس شعبه شرقی از کتابخانه بریتش میوزیوم که در تسهیل اسباب تعاضی کتب برای بنده بسیار همراهی نمودند، مستر اِلِس در ادبیات اسلامی لا سیّتها در معرفت کتب و مصنفین آن عدم التّظیر است و مخصوصاً درین فنّ کم کسی باحاطه و تبحر او دیک میشود،

محمد بن عبد الوهّاب قزوینی،

لندن ۱۰ ربیع الاول ۱۲۲۴

مطابق ۵ ی ۱۹۰۶ مسیحی

انتهت المقتدمة

و بیشتر حکایات آن درین مجموع مسطور است» و این کتاب ظاهراً از میان رفته باشد ولی اغلب حکایات آن در جوامع الحکایات مندرج است، و معلوم نیست که این ترجمه کتاب الفرّج بعد الشّدّة للحسین بن اسعد ابن الحسین المؤیّدی الدهستانی که اکنون بدست است مقدم بوده است بر ترجمه مصنف یا مؤخر از آن زیرا که معلوم نیست مترجم در چه عصر میزیسته است،

این است آنچه ما علی العجالة توانستیم از اطلاعات راجعه بترجمه حال مصنف فراهم آریم و یقین است اگر کسی تبعی کاملتر نماید و مخصوصاً جوامع الحکایات را بیش ازین معلومات بدست خواهد آورد، و در ختام کلام از فرایض ذمه انسانیّت این بنده است که تشکّرات قلبی خود را از جناب پرفسردادوارد برون معلّم السنه شرقیه در دار الفنون کبیرج از مالک انگلستان که برگردن بنده حقوق بی پایان و ایادی بیکران دارند بتقدیم رسانم هر چند تنصّی از عهده عشری از اعشار آن نتوانم،

له اباد الى سابعه * اعد منها ولا اعددها

الحقّ جنابش در استجماع مکارم اخلاق طاق است و در استکمال فنون فضایل یگانه آفاق اگر راه محاسن صفاتش پویی لا تری فیهِ اَمّاً و لا عَوْجاً و اگر از فضل و دانشش سخن گوئی حَدِثْ عَنِ الْبَحْرِ و لا حَرَجْ در احیاء علوم و آداب شرق لا سیّما آثار صنّادید عجم بهیچگونه خودداری ندارد و از بذل مال و نفس درین راه دریغ جایز نشارد هم واحدش این است و شغل شاغلش همین مؤلفاتش درین مواضع در اقطار عالم دایر است و در حکم مثل سایر و تا کنون قریب چهل تألیف از کتاب و رساله و ترجمه متون عربیه و فارسیه و ترکیه از فلهش صادر گشته و اینجا موقع تعداد و شرح آنها نیست ان شاء الله در موضعی دیگر شرح حالی مبسوط از ایشان و از مؤلفات ایشان نوشته خواهد شد تا اهل

است که در هیچ کتابی دیگر بدست نتوان آورد و این کتاب در اطراف عالم مشهور است و نسخ متعدده از آن در کتابخانه‌های اروپا موجود است و تا سنه الف هجری هر کس عوفی را می شناخته و نای از او برده است بواسطه همین کتاب بوده است مثلاً تاریخ گریبه حمد الله مستوفی که در سنه ۷۳۰ تألیف شد و آثار الوزراء سیف الدین عقیلی که در سنه ۸۸۳ و نگارستان قاضی احمد غنّاری که در سنه ۹۵۹ و جهان آرای هو که در سنه ۹۷۱ و مرآة الأدوار مصلح الدین لاری که در سنه ۹۷۴ تألیف شده اند همه ایشان بمناسبت جوامع الحکایات بوده است که نای از عوفی برده اند و قبل از هفت اقلیم که تاریخ تألیفش سنه ۱۰۰۳ است هیچکس را علی العجالة نمی شناسیم که نام لباب الألباب را برده یا از وجود آن خبر داشته باشد مگر بزم ارا که در سنه ۱۰۰۰ تألیف شد و چنانکه گفتیم تمام لباب الألباب را بدون تصرف استنساخ کرده و بخود نسبت داده است، باری از همت ملال ناپذیر پرفسر برون امید چنان است که جوامع الحکایات نیز مانند لباب الألباب بحلیه طبع آراسته گردد و باحیای این کتاب برگردن کافه فارسی زبانان خصوصاً فضلا ایران حقّ تازه و متّی بی اندازه نهند، و جوامع الحکایات چهار جلد است و هر جلدی بیست و پنج باب که مجموع صد باب میشود و هر جلدی باندازه يك جلد لباب الألباب یا اندکی کوچکتر است،

یکی دیگر از تألیف مصنف ترجمه کتاب الفرج بعد الشده است للفاضی ابی علی المحسن بن علی بن محمد بن داود التنوخی المتوفی سنه ۲۸۴ چنانکه خود در باب هفتم از قسم چهارم جوامع الحکایات در حکایت کسانی که بورطه محنت در ماندند و باتفاق حسن خلاص یافتند میگوید (۱) «و قاضی محسن تنوخی کتاب الفرج بعد الشده تألیف کرده است اندرین معنی و آن کتابی مرغوب است و مؤلف آن کتاب را بلغت پاری ترجمه کرده است

دولتشاهرا بکشت و این واقعه در سنه ۶۲۸ بوده است^(۱) بنا برین معلوم میشود که تألیف جوامع الحکایات در حدود سنه ۶۲۰ بوده، و ازین بیعد اطلاعی از احوال مصنف و اینکه چقدر دیگر در حیات بوده نداریم^(۲)؛

کتاب جوامع الحکایات و لوامع الروایات^(۳) یکی از کتب بسیار مهمی است که در زبان فارسی تألیف شد و متضمن بسی فوائد تاریخی و ادبی

(۱) طبقات ناصری ص ۱۶۲-۱۶۳، ۱۷۴، ترجمه راورنی بانگیزی ص ۶۲۶ و Add. 20,189, ff. 175a, 178b, 179b، اگرچه در طبع کلکته ص ۱۷۴ تاریخ این واقعه را سنه ۶۲۷ نوشته ولی در اکثر نسخ خطی و در ترجمه راورنی سنه ۶۲۸ مضبوط است،

(۲) درین آخر ترجمه فقره آیهرا هر چند ربطی بترجمه حال مصنف ندارد ولی بلاحظه غرابت آن بی مناسبت نیست که ذکر کنیم و آن این است که مصنف در ضمن سفرهای بحری خود وقتی قطب نما (Boussole) که ملاحان برای هدایت راه کشتی رانی بکار می برده اند دیدک بوده است و شاید این اوّل مرتبه ایست که ذکر قطب نما در کتب مسلمین شده باشد، در جوامع الحکایات در باب بیستم از قسم چهارم در ذکر اشیاء عجایب گوید «مؤلف این مجموع میگوید که وقتی من در دریا نشسته بودم ناگاه بادی صعب از مکن امر غیب برخاست و ابری سیاه روی هوارا پوشید و افواج امواج متراکم و متلاطم گشت و دریا در جوش آمد و اهل کشتی در خروش آمدند و معلّم که دلیل بود راه غلط کرد در حال آهنی مجوّف برون آورد بر هیأت ماهی و آنرا در طاسی آب انداخت و بگردانید و بر سمت قبله (یعنی جنوب) ساکن میشد و دلیل بر آن سمت رفتن گرفت و بعد ازان تعریف آن حال کردم گفتند که خاصیت سنگ مغناطیس است که چون او را بقوت در آهن مای چنانکه اثر او بر آهن بماند آن آهن جز بر سمت قبله نایستد و چون این معنی امتحان کردم چنان بود و کیفیت این خدای داند و هیچ عاقل بر سر آن نرسد» (جوامع الحکایات (Or. 2076, f. 78a

(۳) علاوه بر آنکه جمیع با لوامع دلالت میکند که این کلمه «جوامع» است نه جامع (چنانکه غلط مشهور است) در اصح و اقدم نسخ محفوظه در مکتبه بریطانیّه همه جا با کمال وضوح «جوامع» نوشته شده است، و حاجی خلیفه (۲: ۵۱۰) هردو کلمه را بصیغه مفرد خواند و اسم کتاب را جامع الحکایات و لامع الروایات نوشته و آن سهو واضح است،

جمله کسانی که در حصن بکر محصور بودند عوفی بود و وی از جانب ناصر الدین قباچه بتألیف جوامع الحکایات مأمور بود و بعد از فتح بکر و هلاک ناصر الدین آنرا بنام وزیر التمش نظام الملک محمد بن ابی سعد الحجندی نمود چنانکه خود در دیباچه جوامع الحکایات بعد از تفصیل محاصره بکر و فتح آن بدست نظام الملک جنیدی گوید «و در این احوال مؤلف این مجموعه در آن حصار محصور بود و قرین محن نا محصور و از قبل ملک ناصر الدین بتألیف این حکایات و ترتیب این روایات مأمور مهندس فکرت بنای این را تمهید داده بود اما شرفات او نشیدی نیافته بود که ناگاه کنگره قصر حیات ناصری برلزال زوال گرفتار شد و این مجموع نا مرتب و این ابواب نا مهذب ماند تا شی همت بر اتمام آن مقصور گشت و اقبال صاحب صاحب قران در گوش من فرو خواند که در اتمام این کتاب فوائد بسیار است اشارت اقبال را تبع کرده شد و جواهر حکایات پراکنده در سلك انتظام کشید آمد و از آن عقدی ترتیب افتاد که قلاعه بر جید دولت نظام الملکی سلطان الوزراء ضاعف الله قدره و نتد امره تواند بود الخ»^(۱)

ازین تاریخ یعنی سنه ۶۲۵ بعد مصنف در دهلی اقامت داشته و در ملازمت شمس الدین التمش و نظام الملک جنیدی بسر می برده است و آخرین واقعه که در جوامع الحکایات بدان اشاره میکند حکایت خروج ملک اختیار الدین دولتشاه بلکا بن حسام الدین (= غیاث الدین) عوض خلجی است که والی لکهنوتی بود و بر شمس الدین التمش عصیان آورد و سر از طاعت او باز زد التمش بطرف لکهنوتی لشکر کشید و

حفظ حیاة شخصی چندان محل اعتنا ندانسته باقرار خودش در هان روزاول که اچرا محاصره کردند از اچه بیرون آمد بملازمان التمش پیوست و مورد عواطف ملوکانه گردید و مانند عوفی بهراهی ناصر الدین قباچه بجهن بگر نرفت و خود را دوچار زحمت بیفائد نمود، (طبقات ناصری ص ۱۴۴، ۱۷۳-۱۷۴)

(۱) جوامع الحکایات Or. 280, f. 5b-6a ; Add. 16,862, f. 4a-b

حصن بکر فرستاد در ماه جمادی الأولى اچه و در ماه جمادی الآخرة حصن بکر مفتوح گردید^(۱) ناصر الدین قباچه از حصار بکر در قلعه رفت خزائن و اموال خود را با پسرش علاء الدین بهرامشاه بخدمت التمش فرستاد و التماس عفو نمود التمش فرمان داد که خود بخدمت آید ناصر الدین قباچه ننگ این مذلت را بر خود نپسندید و مرگ را بر چنین حیات ترجیح داده در شب شنبه ۱۹ جمادی الآخرة سنه ۶۳۵ از قلعه بکر خود را در رود سند انداخت^(۲) و شعله حیات خود را بآب منطفی ساخت، بعد از فوت او اموال و بقایای حشم او بخدمت شمس الدین التمش پیوستند^(۳) و تمام بلاد سند و مولتان در تحت تصرف او درآمد، از

بزرگ در دولت او کرد که کتب نوارنج و مخصوصاً طبقات ناصری بدان ناطق است و بعد از التمش وزیر پسرش رکن الدین فیروز شاه (سنه ۶۴۲-۶۴۴) گردید و چون اعیان مملکت بر فیروز شاه بشوریدند نظام الملک نیز بمخالفان پیوست و بعد از گرفتاری فیروزشاه و جلوس خواهرش سلطان رضیه بنت التمش نظام الملک با سایر امراء مخالفین بسطنت او موافقت نمودند تا آنکه بلطائف الحیل سلطان رضیه بعضی از بزرگان امراء مخالف را با خود متحد ساخت باقی بگریختند از جمله نظام الملک بود سواران سلطان رضیه ایشان را تعاقب نمودند بعضی بدست آمد مقتول شدند و نظام الملک بکوه بردار (یا سرمور بردار؟) رفته بعد از مدتی هانجا وفات یافت پس وفات او بین سنه ۶۴۴-۶۴۷ که مدت سلطنت سلطان رضیه است واقع شده است، (طبقات ناصری، مواضع مختلفه) و از جوامع الحکایات که در آخر هر بابی اسم او را با تعجید و تعریف ذکر میکند بر می آید که لقب او قوام الدین است نه کمال الدین چنانکه راورثی در ترجمه طبقات ناصری ص ۶۴۴ حاشیه ۱ می نویسد و نیز نام پدرش ابو سعد است چنانکه از وزن غروضی او در اشعار و از قافیه آوردنش با دعد واضح میشود نه ابو سعید چنانکه راورثی و ربو و دیگران نوشته اند

(۱) طبقات ناصری ص ۱۴۴، (۲) جوامع الحکایات Or. 236 f. 5b

(۳) از جمله کسانی که از دستگاه ناصر الدین قباچه بخدمت شمس الدین التمش پیوستند قاضی منهاج الدین ابو عمرو عثمان بن سراج الدین محمد بن عثمان بن ابراهیم ابن عبد الخالق المجرجاتی صاحب طبقات ناصری است که یکسال قبل از آن باچه آمد بود و از قبل ناصر الدین قباچه قضاء لشکر پسرش علاء الدین بهرامشاه و تدریس مدرسه فیروزی اچه باو محوّل شده بود وی وفا و حسن عهد را در مقابل

و در فتنه مغول بسیاری از اکابر و اشراف خراسان و غور و غزنه بخدمت او پیوستند و او از همه ایشان نگاهداری نمود و در حق همگان انعام و اکرام وافر فرمود^(۱) و ما عوفی را در سنه ۶۱۷ در ملازمت او می بینیم^(۲) و معلوم نیست کی بدین درگاه متصل گردیده است در هر حال وی تا سنه ۶۲۵ در آچه^(۳) مقر ناصر الدین قباچه بسر برد و درین مدت لباب الالباب را بنام وزیر او عین الملک فخر الدین المحسین بن شرف الملک رضی الدین ابی بکر الأشعری^(۴) تصنیف نمود،

و در سنه ۶۳۵ سلطان شمس الدین التمش^(۵) که او نیز از مالیک غوری و مؤسس سلسله سلاطین شمسیه دهلی است بقصد محاربه با ناصر الدین قباچه بسند لشکر کشید و اچرا محاصره نمود ناصر الدین قباچه بواسطه مال بینی و دور اندیشی که داشت اموال و خزائن و حشم خود را بخصم بگر^(۶) فرستاد و خود نیز در حصن بگر متحصن گردید شمس الدین التمش بمحاصره آچه مشغول شد و وزیر خود نظام الملک جندی را^(۷) بمحاصره

(۱) طبقات ناصری ص ۱۴۳، (۲) ص ۱۱۵، (۳) آچه بضم حنزه و سکون جیم فارسی و هاء هندی که با حرف ماقبل یک صوت تلفظ میشود بدون فصل بحرکت شهری است در صوبه بهاولپور در ایالت پنجاب در ساحل شرقی رود پنجاب بمسافت هشتاد میل از جنوب غربی مولتان و چهل میل از شمال شرقی مصب حالبه رود پنجاب در رود سند، (W. W. Hunter, Imperial Gazetteer of India, vol. XIII, p. 400)

(۴) برای ترجمه مختصری از حال او رجوع کنید به ص ۲۸۹

(۵) رجوع کنید بطبقات ناصری ص ۱۶۵-۱۷۹، سلطنت او از سنه ۶۰۷ تا ۶۴۴ می باشد، (۶) در نسخه Or. 4392 که اصح نسخ جوامع الحکایات است در چندین موضع بهین هیأت یعنی بگر بنشدید کف نوشته و املائی معروف این کلمه بگر است با هاء هندی که با باء یک صوت تلفظ میشود بدون فصل بحرکی بین باء و هاء، و آن قلعه ایست حصین بر روی تخته سنگی در وسط رود سند (که عوفی از آن بجز پنج آب تعبیر میکنند) ما بین شهر سکر و زهری در صوبه شکار پور در سند که اکنون تابع حکومت بمی است، (W. W. Hunter, Imperial Gazetteer of India, vol. III, p. 130.)

(۷) نظام الملک قوام الدین محمد بن ابی سعد الجندی ابتدا وزیر سلطان شمس الدین التمش (سنه ۶۰۷-۶۴۴) بود و کارهای

اثناء این دور و سیر قطاع الطريق اسبان و امتعه او را برده بودند و او پیاده و بی برگ مانده بود چون بشهر نو که شهری بوده است ما بین استراباد و خوارزم^(۱) رسیدی خواست که بخدمت نصرة الدین شاه کبود جامه^(۲) رسد ممکن نیشد چه شب و روز نصرة الدین بمغازله ملاح و معافرة اقداح راح میگذشت عوفی این رباعی را بخدمت او فرستاد

ای شاه ببذل بحر و کافی دگری * در قالب ملک و عدل جانی دگری
زان روی کبود جامه میخواندند * کز رفعت و قدر آسانی دگری
چون این رباعی را بخواند تحسین بسیار نموده پیغام داد که فرصت استماع وعظ و تذکیر ندارم مانم چيست عوفی در جواب این بیت را فرستاد

هرچند که بر بساط شطرنج هنر * امروز شهم پیاده مبیاید رفت

در حال اسی با ساخت و براق بنزد عوفی فرستاد عوفی از هانجا سوار شد از پی کار خود رفت،^(۳)

چنانکه گفتیم مصنف تا بعد از سنه ۶۰۷ در بلاد خراسان بوده است و بعد از آن گویا در اوایل انتشار خروج مغول که هرکس میتوانسته است از ما وراء النهر و خراسان هجرت میکرده عوفی نیز خود را ببلاد سند انداخته بخدمت ناصر الدین قباچه پیوست و در پناه او از شعله آن آتش عالم سوز در امان ماند، ناصر الدین قباچه از مالیک سلطان شهاب الدین (= معز الدین) غوری بود و از سنه ۶۰۲ تا سنه ۶۲۵ در بلاد سند و مولتان سلطنت نمود و وی یکی از اجواد و انجاد عالم بوده است

بخطا نمود و مابین خوارزمشاه و تاتنگو سردار قرا خطا در طراز جنگی عظیم واقع شد و تاتنگو شکست خورده اسیر گردید (ص ۳۲۱-۳۲۲) و چون این حرب در سنه ۶۰۷ است واضح است که بودن مصنف در اسنزار در خدمت ضیاء الدین ابو بکر جامعی ناچار بعد از سنه مذکوره میباشد

(۱) ص ۳۰۴، (۲) برای ترجمه حال او رجوع کنید به ص ۵۱-۵۲، ۳۰۴،

(۳) ص ۵۱،

بود اما کتابی در خواصّ اشیاء خال او مجد الدّین عدنان تألیف کرده بود آنرا در قلم آورده بود و معانی آن ضبط کرده گفت معنی بیت مقصود آن است که در ولایت نبت سنگی است از انواع مغناطیس که آنرا حجر الباهت^(۱) خوانند و آن سنگی است در غایت لون و صفا و روشنی و ضیا و خاصیت او آنکه هرکه او را بیند در خند آید و البته خند خود را نگاه نتواند داشت تا آنگاه که ببرد و اگرچه او محبوب شود همچنان می خندد و چنین گویند که اگر مردمان نبتی آن سنگ را بیند البته آن خند در ایشان حادث نشود و اگر غریبی بیند برو خند افتد و این خاصیت او را جز با غریبان نیست و منصور تقریر این معنی کرده است و متعرّض آن شد، چون بند این فصل تقریر کرد آنرا پسندید و سبب مکانت مؤلف کتاب شد»،

و چنان معلوم میشود که مدت اقامت او در دربار سلطان نصرة الدّین عثمان چندان طولی نکشید است و بزودی در حدود سنه ۶۰۰ از ما وراء النهر ببلاد خراسان هجرت نموده است چه می بینیم که در سنه ۶۰۰ در نسا بوده است^(۲) و بعد از آن سالهای طویل در بلاد مختلفه خراسان و سیستان و خوارزم که اسماء آنها سابقاً مذکور شد سفر میکرده است و از فوائد ادبی و مادی علماء و امراء آن بلاد بهرمند میگردد، در سنه ۶۰۴ او را در نیشابور^(۳) می بینیم و بعد از سنه ۶۰۷ در اسفزار^(۴)، و وقتی در

(۱) رجوع کنید بهجائب المخلوقات للفروبی طبع ووستنفلد ص ۲۱۱-۲۱۲،

(۲) جلد دوم ص ۴۴۵، (۳) جوامع الحکایات (Or. 267, f. 93b)، (۴) در

ص ۱۱۱ در ترجمه علاء الملک ضیاء الدّین ابو بکر احمد الجاجی میگوید «در آن وقت که مؤلف این مجموعه در اسفزار بمحضرت او رسید داعی را کمال تربیت او پایمردی کرد تا در خدمت او بماند وقتی در خلوت میفرمود که مرا پیوسته آرزو آن بود که البته ما وراء النهر و خراسان را بینم و مجلس وعظ ایشان را استماع کنم تا اتفاق سفر خطا افتاد و در بلاساغون رفتم آنخ» و مقصود وی از سفر خطا چنانکه از عبارات بعد معلوم میشود سفری است که در رکاب سلطان محمد خوارزمشاه

بیان نمود که مراد از حدّاد دربان است چون این آیه عَلَیْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ (یعنی دربانان دوزخ نوزده تن اند) نازل شد یکی از کدّار عرب بیاران خود گفت که این نقلی نیست من کار همه تن از ایشان را کفایت کم شما همه کار یکتن را بسازید ابوبکر چون این بشنید گفت لَا یُقَاسُ الْهَلَاکَةُ بِالْحَدَّادِینَ یعنی ملائکه را با دربانان این دنیا قیاس نتوان نمود و حدّاد بمعنی دربان است و از آنگاه باز این کلمه مَثَل گردید است، این بیان مطبوع طبع شاهزاده افتاد و موجب مزید تقرّب مصنف گردید، دیگر آنکه وقتی یکی از دیران قلج ارسلان مذکور در باره کج نکین که داماد وی بود بخواهر سفارشنامه نوشته بود و در اثناء آن نوشته «کج نکین که بعزّ قرابت مخصوص است» شاهزاده دیررا برنجانید و گفت ندانی که شوهر خواهر قرابت نیست و خواست که نامه را بدرّ عوفی که در آن مجلس بود التماس نمود تا آن نامه را ببیند چون بدست او دادند کارد بکشید و الف قرابت را حُکّ نموده قرابت شد شاهزاده را این لطف اصلاح بغایت مستحسن افتاده بر مکانیت عوفی بیفزود و دیوان انشاء خود را بدو منوّض فرمود^(۱)، دیگر آنکه در جوامع المحکایات گوید^(۲) «وقتی جماعتی از شعرا و ندما در خدمت سلطان نصره الدّین عثمان ارسلان خان نشسته بودند و مؤلف کتاب محبّد عوفی در خدمت ایشان بود و یکی از ندما شعر منصور منطقی^(۳) روایت میکرد تا بدین بیت رسید که گفته است

بسان مرد ایرانی بتبّت * بباغ اندر گلی بشگفت خندان
سلطان فرمود که تخصیص ایرانی بخند در تبّت از فائده خالی نتواند بود
و هرکس در آن بقوّت طبع کلمه بگفتند بنگ اگرچه بخدمت قریب العهد

(۱) رجوع کنید به ص ۴۴-۴۵، (۲) از روی مجموع این سه نسخه تصحیح شد

است (۳) Add. 16,862, f. 378a Add. 7672, f. 229a Or. 2676, f. 80a

شعراء آل بویه و خواص صاحب بن عبّاد است، رجوع کنید مجلد دوم ص ۱۶-۱۸،

کشته شد و مصنف در بخارا خدمت او تلمذ نموده، دیگر شیخ مجد الدین شرف بن المؤید البغدادی^(۱) عارف مشهور و از کبار تلامذه شیخ نجم الدین کبری است که عوفی در خوارزم بخدمت او رسیده و بعضی از اشعار او را بلا واسطه از او استماع نموده،

ظاهراً عوفی بعد از اتمام تحصیلات خود در بخارا اولین سفری که بخارج نموده بقصد انقیاع سمرقند بوده است در سنه ۵۹۷^(۲) و دلیل برین آن است که در همین سال نیز یعنی ۵۹۷ هـ یبیم که در بخارا بوده است^(۳)، و در سمرقند بواسطه آنکه خال وی مجد الدین محمد بن عدنان از خواص ملازمان پادشاه فیج طغاج خان ابراهیم بوده است او بخدمت پسرش قلی ارسلان خاقان نصره الدین عثمان بن ابراهیم^(۴) مشهور بسلطان السلاطین که در آن وقت ولیعهد بوده است تقرب جسته و دیوان انشاء شاهزاده بدو محول گردید. مصنف را با این شاهزاده محاضراتی است، از جمله وقتی در مجلس شاهزاده گفتگو ازین مثل معروف شد که لَا يُقَاسُ إِلَهًا لَكَ إِلَّا بِأَهْلِهِ وَ هُمُ أَهْلُ مَجْلِسِ حَدَّادِينَ را یعنی آهنگران فرض میکردند و شاهزاده نمی پسندید و میگفت ملائکه چنانکه با حداد نسبت ندارد با فواد و فراد نیز نسبت ندارد وجه تخصیص حداد چیست عوفی

باب الألباب ۱: ۱۸۱-۱۸۲، ۳۳۹، جوامع الخبایات، Or. 236, f. 243b، این الأثر
جلد ۱: ۱۲، ۲۴۰، جهانگشای جوینی Or. 155, f. 9a، طبقات ناصری Add. 26, 189, f. 130b،
(۱) رجوع کنید باب الألباب ۱: ۲۲۰-۲۳۱، ۳۴۹-۳۵۰، تاریخ گریه طبع
پاریس ص ۴۹۲ و Add. 22, 683, f. 230a، نجات الانس جای طبع کلکه ص ۴۸۷-
۴۹۲، هفت اقلیم Or. 203, f. 401a-b، سبیه الأولیاء محمد دارا شکوه Or. 224, f. 98a،
ریاض العارفین طبع تهران ص ۱۴۱، (۲) لباب الألباب ۱: ۴۴۰، (۳) لباب
الألباب ۲: ۳۹۱، (۴) وی آخرین سلاطین خانبه ماوراء النهر است و از
حدود سنه ۶۰۰ تا سنه ۶۰۹ در ماوراء النهر سلطنت نمود و پای نخش سمرقند
بود و در سنه ۶۰۹ بدست سلطان محمد خوارزمشاه کشته شد و خانواده خانبه
منقرض گردید، رجوع کنید به ص ۴۴-۴۶، ۴۰۲، ابن الأثیر ۱۲: ۱۷۸، جهانگشا
Or. 155, f. 137a، جهان آرا Or. 141, f. 134b

الحسین^(۱) ما قبل آخرین از ملوک خانیّه ماوراء النهر مغرط و از اطباء خاصّه او بوده است

نیز معلوم میشود که مصنف در بخارا متولد گشته و دورهٔ اوّلین تحصیلات خود را در آنجا با تمام رسانیده بعد از آن در طلب علم و ملاقات مشایخ از بخارا سفر کرده و غالب بلاد ما وراء النهر و خراسان و بعضی از بلاد هندوستان را از قبیل سمرقند و آموی و خوارزم و مرو و نیشابور و هرات و اسفزار و اسفراین و شهر نو و سجستان و فره و غزنین و لوهور و کبکایت و نهر واله و دهلی بقدم سیاحت پیوده و بخدمت علماء و فضلاء هر سر زمین رسیده و از بسیاری از ایشان اجازهٔ روایت احادیث حاصل نموده است و در ضمن همواره بشغل تذکیر و وعظ قیام می نموده است و بدین وسیله بخدمت ملوک عصر و امراء وقت تقرب جسته و از فوائد دنیاوی ایشان محظوظ و برخوردار میگردد،

علماء و مشایخی که عوفی خدمت ایشان رسیده یا اقتباس فوائد از ایشان نموده جمعی کثیرند و ذکر همهٔ ایشان متضمن فائده نیست از مشاهیر ایشان یکی امام برهان الاسلام تاج الدین عمر بن مسعود بن احمد^(۲) از معاریف آل برهان است که مصنف در بخارا در نزد او بعضی تحصیلات ابتدائی نموده، دیگر امام رکن الدین مسعود بن محمد امام زاده از مشاهیر علماء ما وراء النهر است^(۳) که در سنه ۶۱۷ در وقت فتح بخارا بدست مغول

f. 269 a نقل میکند و این نسخه ظاهراً از میان رفته است، صاحب فهرست کتابخانه لیدن ج ۳ ص ۹ «خطای نامه» را که سفر نامه ایست بچین تألیف سید علی اکبر ملقب بخطائی و بنام سلطان سلیم خان (سنه ۹۱۸-۹۲۶) تألیف نموده است همین کتاب دانسته و آن سهو واضح است و منشأ سهو چهل بعصر مجد الدین بن عدنان بوده است، دیگر از تألیفات وی کتابی است در «خواص اشياء» که قطعه از آن را نیز مصنف در جوامع الحکایات Add. 16,862, f. 378 a نقل بمعنی میکند،

(۱) برای ترجمهٔ حال او رجوع کنید باباب الألباب ۱: ۴۲، ۴۰۰-۴۰۱،

(۲) رجوع کنید باباب الألباب ۱: ۱۶۹-۱۷۴، ۴۴۵-۴۴۶، (۴) رجوع کنید

المُجَنِّدِي) بر صحنه انشاء نگاشت»،^(۱) محمد قاسم بن هندوشاه استرابادی در تاریخ فرشته تقریباً عین همین عبارت را تکرار میکند^(۲)، و بالأخره مرحوم رضا قلیخان در مجمع النصحاء ترجمه بسیار مختصری با بعضی از اشعار او مذکور داشته، اما آنچه اطلاعات راجعه بترجمه حال او از لباب الألباب و جوامع الحکایات که تألیف دیگر عوفی است استنباط میشود از قرار ذیل است:

اولاً معلوم میشود که مصنف از اولاد عبد الرحمن بن عوف از مشاهیر صحابه حضرت رسول است و همین جهت است که او را «عوفی» میخوانند، در جوامع الحکایات گوید^(۳) «چون امیر المؤمنین عمر را رضی الله عنه وفات رسید صحابه جمع شدند و اختلاف میان ایشان قائم شد و نزدیک بود که فتنه پدید آید آنگاه عبد الرحمن بن عوف که جدّ اعلای مؤلف این تألیف و محرّر این تصنیف است سخن آغاز کرد الخ» و در موضعی دیگر گوید^(۴) «آورده اند که عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه که جدّ مؤلف کتاب بود روزی بخدمت رسول صلعم آمد و از توانگری خود بنالید الخ»، و دیگر معلوم میشود که جدّ مصنف الفاضی الامام شرف الدین سید المحدثین ابو طاهر یحیی بن طاهر بن عثمان العوفی از مشاهیر علماء ما وراء النهر بوده است و در علم حدیث و معرفت انساب عرب و اسامی رجال و جرح و تعدیل مشار الیه بالبنان بوده^(۵)، و خال مصنف سید الحکماء ملک الأطباء شرف الزمان مجد الدین محمد بن ضیاء الدین عدنان السرخکنی^(۶) در سلك خدمت سلطان قلیج طغاجخان ابراهیم بن

(۱) حبیب النیر طبع بی بی جزو چهارم از جلد دوم ص ۱۶۴، (۲) تاریخ فرشته

طبع بی بی ۱: ۱۱۷ (۳) جوامع الحکایات (Or. 230, f. 93b) (Or. 4392 f. 84a)

(۴) ایضاً، (Or. 2673 f. 146a) (۵) لباب الألباب ۱: ۱۷۸-۱۷۹، (۶) برای

ترجمه حال او رجوع کنید بآداب الألباب ۱: ۱۷۹-۱۸۱، ۴۳۲، از تألیفات او یکی تاریخ ملوک ترکستان است که بنام قلیج طغاجخان ابراهیم مذکور تألیف نموده (حاجی خلیفه ۲: ۱۲۲، ۱۲۷) و قطعه از آن را مصنف در جوامع الحکایات Add. 16,802

ترجمه مصنف

نور الدین^(۱) محمد بن محمد^(۲) بن یحیی^(۳) بن طاهر بن عثمان العوفی البخاری^(۴) الحنفی^(۵) از فضلاء اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم هجری بوده است، ترجمه حالی کافی و مبسوط ازو بدست نیامد اولین کسی که ذکرى ازو می نماید ظاهراً حمد الله مستوفی است که تقریباً يك قرن بعد ازو میزیسته در آخر تاریخ گریک در فصل مخصوص بعلاء گوید «محمد ابن^(۶) العوفی لقبه نور الدین صاحب جامع الحکایات^(۷) در اوّل فترت مغول در گذشت»،^(۸) بعد ازو غیاث الدین خواندمیر در حبیب السیر ذکرى ازو نموده گوید «و از جمله افاضل نور الدین محمد العوفی در عهد سلطان شمس الدین ایلتیش در دهلی اقامت داشت و کتاب جامع الحکایات بنام آن وزیر صافی ضمیر (یعنی نظام الملک محمد بن ابی سعد

(۱) رجوع کنید بتاریخ گریک نسخه برینش میوزم Add. 22,693, f. 238a و نگارستان فاضی احمد غفاری Add. 26,286, f. 3a و تاریخ جهان آرا له أيضاً Or. 141, f. 118b و حبیب السیر طبع بمبئی سنه ۱۲۷۴ جزو چهارم از جلد دوم ص ۱۶۴ و تاریخ فرشته طبع بمبئی ۱۱۷:۱، ولی تاریخ مرآة الأدوار نصلح الدین محمد اللاری Add. 7650 f. 3b و حاجی خلیفه ۵۱۰:۲ لقب اورا جمال الدین می نویسند و آن سهواست ظاهراً،

(۲) رجوع کنید بلباب الألباب ۱:۱ و جوامع الحکایات Or. 4392, f. 87a
(۳) رجوع کنید بلباب الألباب ۱۷۸:۱ که میگوید جد مؤلف کتاب است و صحت این نسبت مبتنی است بر آنکه مراد وی از جدّ جدّ قریب یعنی پدر پدر او باشد چنانکه ظاهر همین است،^(۴) «مؤلف کتاب محمد بن محمد عوفی بخاری میگوید که وفی در نساپور تذکیر میگویم الخ» جوامع الحکایات Or. 4392 f. 87a

(۵) از تضعیف جوامع الحکایات حنفی بودن او یقین می پیوندد علاوه بر آنکه شعبه حنفی مذهب عامّه ماوراء النهر است عموماً و اهل بخارا خصوصاً،^(۶) کذا! و ظاهراً کلمه ابن زائد است،^(۷) کذا! و صیغ جوامع الحکایات است چنانکه

بیابد،^(۸) تاریخ گریک Add. 22,693, f. 238a

عطف مغایب بر متکلم وحده:

سبزه بر چشمه یاقوت لبث دیدم و گفتم
این چه نوباوه حسن است بدین زیبایی
(ص ۱۵۸) یعنی گفتم،

از پای در فتام و از دست شد که چشم
روزی ندید از تو مراعات سرسری
(ص ۱۸۴) یعنی شدم،

«تنگدستی جهان فراخ را بر من تنگ کرد و کار بدرجه رسید که
ازاری بفروختم و بنان بداد عزم کردم که بانجماع روم و در روستاها
چنانکه اثبه دیگر دق میکند» (ص ۲۱۰) یعنی بدادم و میکنم،
عطف مغایب بر متکلم مع الغیر:

«آن اسیران اگر برین جمله که فرمودم باوطان خویش نرسانند هرچه
بر لفظ مبارک راندم و بقلم آورد و بنوشت جمله بجای آرم» (ص ۲۱۷)
یعنی آوردم و بنوشتیم،
عطف مغایب بر مفرد مخاطب:

دادی بوصل وعده و آنکه بطنز گفتم
چیزی که کس نیافت تو از من مدار چشم
(ص ۲۱۵) یعنی گفتمی،

عطف مفرد مغایب بر جمع مغایب:
«اورا بهت محالفت بار دیگر مقید کردند و مدتی در بند داشت»
(ص ۱۱۴) یعنی بداشتند،

اکنون چیزی که باقی است ترجمه حال مصنف است و آن اگرچه در
دیباجة جلد ثانی این کتاب مرقوم گشته است ولی مناسب آن است که
در اینجا نیز باعاده آن پردازیم پس گوئیم

طرف دیگر در ص ۵۰ میگوید «مَلِكِ بَيْنَ الدِّينِ بهرامشاه که این ساعت مالک سجستان در ضبط اوست» و چون مدت حکمرانی بَيْنَ الدِّينِ بهرامشاه بن ناج الدِّين حرب در سیستان از سنه ۶۱۲ تا ۶۱۸ بوده است^(۱) پس معلوم میشود که تألیف کتاب مؤخر از سنه ۶۱۸ نیز نبوده است، اشکالی که هست در ص ۴۳ سلطان علاء الدِّين محمد خوارزمشاهرا اینطور دعا میکند «اعلی الله شأنه» و واضح است که وفات محمد خوارزمشاه در سنه ۶۱۷ است ولی باید دانست که در آن سنوات بواسطه تلاطم امواج فتن در تمام مالک اسلامیّه بسبب فتنه مغول تا مدتهای مدید بعد از وفات سلطان محمد خوارزمشاه حال وی باغلب مردم مشتبه بود و کس نمیدانست کجاست و زند است یا مرده ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه گوید تا هفت سال بعد از مرگ او غالب مردم بقین داشتند که زند است و متواری است و البته عوفی نیز مثل سایر مردم بهمین اعتقاد بوده است بنابراین دعاء به «اعلی الله شأنه» دلیل بر زند بودن او نمیشود،

لباب الألباب مانند تذکره الأولیاء شیخ عطّار که تقریباً مقارن یکدیگر تألیف شده اند حاوی بعضی خصایص نحوی و صرفی و بعضی اسالیب و اصطلاحات قدیمه که قابل ذکر باشد نیست فقط چیزی را که مناسب میدانیم در اینجا نظر قراء را بدان جلب نمائیم این يك اسلوب غریب است که در جوامع الحکایات و المعجم فی معاییر اشعار العجم^(۲) (که آنها نیز مقارن یکدیگر تألیف شده اند) بسیار مستعمل است ولی اکنون بکلی مهجور است و آن این است که هرگاه فعلی معطوف باشد بر فعل دیگر و معطوف علیه متکلم وحده یا متکلم مع الغیر یا مفرد مخاطب یا جمع مخاطب یا جمع مغایب باشد غالباً معطوف را اگرچه فاعلش با معطوف علیه در معنی یکی است در لفظ بصورت مفرد مغایب می آورند، و اینک چند مثال:

(۱) طبقات ناصری Add. 26,189, f. 118a-b (ف) لشمس الدِّين محمد بن القیس که

کمی بعد از سنه ۶۲۷ تألیف شده است (ربو، ذیل فهرست نسخ فارسی ص ۱۲۴)

لباب الألباب اگرچه در ترجمه احوال شعراء غالباً معلوماتی مفید بدست نمیدهد و مخصوصاً سنه وفات را که اهمّ مواضع تراجم رجال است در اکثر اوقات جهلاً او غفلاً ذکر نمیکند و همّ واحد او استعمال استعارات سجع و تشبیهات بارد و تسبیحات متکلف ثقیل و جناسات متصنّع مستکره است که از وراء آنها هیچ معنی بچنگ خواننده نیاید و نیز منتخبانی که از اشعار شعراء میدهد بسیاری از اوقات اشعار متوسط بلکه اشعار ردی ایشان است بطوری که از روی این منتخبات نمیتوان بسبك و اسلوب شاعر مجتوئ عنه پی برد با وجود همه اینها این کتاب از حیث نظر تاریخی و ادبی اهمیت بس عظیم دارد و چنانکه غلامعلی خان آزاد در مقدمه خزانه عامره گوید «جمع تذکره نویسندگان متأخر در تخریر احوال شعراء اقدم القدماء عیال اویند» و در حقیقت اگر لباب الألباب بدست ما نرسید بود تراجم جماعتی کثیر بل اکثر از شعراء متقدمین بکلی از میان رفته بود و الان ابداً اسی و رسی از ایشان باقی نماند بود ملاحظه بکنید تذکره دولتشاه را که بگمان خویش اولین تذکره ایست که نوشته شده است و مقایسه کنید آنرا با لباب الألباب خواهید دید که اغلب شعراء متقدمین بخصوص معاصرین صفاریه و سامانیّه و غزنویّه که تراجم ایشان در لباب مذکور است بکلی از دولتشاه فوت شده است و حتی اسم ایشان را نیز نشنیده بوده است که بطور استطراد نای از ایشان ببرد و تراجم آنها را نیز که ذکر نموده است غالباً طرف وثوق نیست و مشوب است بجهکامیات بی مأخذ و افسانهها و اکاذیب و مجعولات و نحو آن، باری هر چه در باب اهمیت و قدر لباب الألباب بگوئیم باز حقّ آنرا ادا نتوانیم نمود و همین قدر برای اشاره اجمالی کافی است

اما تاریخ تالیف لباب الألباب ظاهراً در سنه ۶۱۸ است بجهت اینکه در ص ۱۱۵ دو مرتبه ذکر سنه ۶۱۷ را میکند بخوی که تقریباً یقین میشود که سال ۶۱۷ حاضر نبوده بلکه از سنوات ماضیه بوده است، و از

مناقب الشعراء حقیقه تذکره شعرا بوده است دولتشاه این تناقض واضح را بین قول و فعل خود مرتکب نمی‌شده است و شاید مناقب الشعراء عبارت بوده است از بعضی حکایات ادبی راجع بمحاضرات و مشاعرات شعراء و منتخباتی از اشعار ایشان و الله اعلم بحقیقه الامر، و اما چهار مقاله نظامی عروضی (که اکنون بنفقه اوقاف مسترگب و بتصحیح این ضعیف در مطبعه الهلال در قاهره در تحت طبع است) اگرچه مقاله دوم آن ترجمه حال چند نفر از مشاهیر شعرا را متضمن است ولی بدیهی است که غرض مؤلف نوشتن تراجم احوال و آننگهی تراجم شعراء بخصوص نبوده است بلکه موضوع چهار مقاله دستور العمل رفتار چهار طایفه از خواص پادشاه است یعنی دبیر و شاعر و منجم و طبیب بنابراین میتوانیم بگوئیم که اولین کتابی که در ترجمه احوال شعراء فارسی بدست ما رسیده است همین لباب الالباب است لا غیر،

الشعراری برد (طبع پرفسر برون، ص ۵۸) ولی پرفسر برون در فهرست اسماء کتبی دولتشاه دو موضوع را حواله داده‌اند، در هر صورت اعتقاد ایشان آن است که مناقب الشعراء تا زمان حاجی خلیفه موجود بوده و حاجی خلیفه آنرا دیده بوده است و در کشف الظنون که بعد از سنه ۱۰۴۵ تألیف شد اسم آنرا می‌برد و بنده احتمال قوی میدهم که مستند حاجی خلیفه همان ذکر اوست در دولتشاه و رسم حاجی خلیفه در هر کتابی که خود بلا واسطه آنرا دیده باشد آن است که عبارت ابتدای آن کتاب و ترتیب ابواب و فصول آنرا بطور اجمال ذکر میکند و کتبی را که خود بنفسه ندیده بلکه اسماء آنها را از کتب دیگر النقاط کرده است فقط اشاره بسم کتاب و اسم مصنف اگر معلوم باشد میکند و میگرد و عین عبارت او در باب مناقب الشعراء این است «مناقب الشعراء فارسی لای طاهر الخاتونی المتوفی سنه ...» و اشاره بفارسی بودن آن نیز بمناسبت فقه اوست که دولتشاه از آن نقل میکند که با عربی بودن کتاب تا اندازه منافات دارد بنابراین فقط دلیلی که ما بدست داریم برای صحت وجود چنین کتابی از تألیف ابو طاهر خاتونی مختصر است باینکه يك مرتبه ذکر او در تذکره دولتشاه شده است و گمان نمیکم این دلیل کافی باشد برای یقین بصحت نسبت، و عدم توثیق و قلّت تحقیق و مسامحه در نقل دولتشاه زیاده از آن است که محتاج بیان باشد و الله اعلم بحقیقه الحال،

هجری میزیسته است و دیگر چهار مقاله لنظام الدین احمد بن عمر بن علی النظمی العروسی السمرقندی که در حدود سنه ۵۰۰ تألیف شد است ولی هیچکدام ازین دو تألیف را نمیتوان حقیقه از قبیل تذکره الشعراء یعنی مصطلح یعنی کتابی که مقصود اصلی مؤلف آن ترجمه احوال شعرا باشد شمرد اما مناقب الشعراء اگرچه ظاهراً از میان رفته است و نمیدانیم موضوع آن چه بوده ولی قریب بیقین است که تذکره شعراء نبوده بدلیل اینکه دولتشاه (که لباب الالباب را ندیدم بوده است و از وجود آن نیز اطلاع نداشته و درین شکی نیست) در مقدمه تذکره خود ادعا میکند که تاریخ و تذکره و حالات شعراء فارسی را هیچ آفریده از فضلا ضبط ننموده با وجود آنکه خود او یکی دو موضع^(۱) از مناقب الشعراء نقل می نماید و اگر

براحة الصدور و آیه السرور لابی بکر محمد بن علی الراوندی ترجمه و تلخیص پرفسر برون در روزنامه انجمن هایونی آسیائی سال ۱۹۰۲ ص ۶۰۰، و لغات اسدی ص ۴۱ که لقب اورا موثق الدین مینویسد و المعجم فی معاییر اشعار العجم، Or. 2814, ff. 54a, و 119b, etc. و جامع التواریخ Add. 7628, f. 248b و بالأخره در مجمع الفصحاء ج ۱ ص ۶۶ که اسم اورا کمال الدین مینویسد، و عباد کاتب از تألیفات او کتابی می شمرد موسوم به تنذیر الوزير الزیر المختبر که در مثالب نصیرالملک بن مؤیدالملک ابن نظام الملک وزیر سلطان محمد بن ملکشاه تألیف نموده است (ص ۸۹)، و ابو بکر راوندی در راحة الصدور میگوید «شکارنامه» سلطان ملکشاهرا بخط او دیدم (ص ۵۹۸)، و اگر بقول دولتشاه اعتماد کنیم یکی از تألیف او مناقب الشعراء است که مذکور خواهد شد و دیگر تاریخ آل سلجوق که چندین مرتبه دولتشاه از آن نقل کرده است و از يك موضع آن (ص ۷۶-۷۷) برمی آید که ابو طاهر خاتونی تا عهد سلطان مسعود بن محمد بن ملکشاه (سنه ۵۲۹-۵۴۷) در حیات بوده است و بر فرض صحت این امر لابد وفات ابو طاهر خاتونی قبل از سنه ۵۴۲ که سال وفات انوشروان بن خالد وزیر است باید واقع شده باشد چه انوشروان بن خالد در کتاب فنور زمان الصدور و صدور زمان الفنون که تاریخ سلجوقیه عباد کاتب تکمیل و تعریب آن است در حق ابو طاهر خاتونی میگوید «و لم یزل منذ نشأ و الى آخر عمره صدراً کبیراً الخ»، و از سیاق کلام ظاهر است که این عبارت از انوشروان است نه از عباد کاتب یا بنداری،

(۱) من هرچه نقص کردم بیشتر از يك موضع نیافتم که دولتشاه اسم مناقب

نبود تا از هیأت نوشتن کلمات و از روی نسخه بدلهای نسخه برلین حدسی در قراءت بعضی کلمات مشکوکه القراءه بتوان زد ولی چون بزم آرا تقریباً عین متن عوفی را بدون نصرف (مگر در مواضعی که عوفی بشخصیات خود اشاره میکند) نگاه داشته است بسیاری از مواضع که بدون وجود بزم آرا تصحیح محال بود تصحیح گردید و ما بقى مواضع نیز بیک مظان و ماخذ دیگر تصحیح شد تا آنکه بدین صورت حالیه از کار درآمد و میتوان گفت که این جلد اول یرانب از جلد ثانی مصحح تر است و در ضمن تصحیح متن هر جا که بعضی توضیحات و اطلاعات از کتب دیگر بدست میآمد بطور اختصار در حاشیه نمونه می نوشتیم پس از اتمام طبع متن برفسر برون مصلحت چنان دیدند که آن حواشی نیز علیحدۀ در آخر کتاب طبع شود تا باعث توفیر وقتی برای قراء محترم باشد و بیش آن مقدار وقت که ما در تفحص و تفتیش صرف کردم ایشان صرف نکنند

تا باندازه اهمیت نسخه این کتاب که اعتراف من الکبریت الأحمر است معلوم شد و اما اهمیت اصل این تألیف در آن است که آن قدیمترین تذکره ایست که در ترجمۀ احوال شعراء فارسی نوشته شده است یا بعبارۀ اصح و احسن قدیمترین تذکره ایست که بدست ما رسیده است، دو کتاب دیگر شبیه بتذکره میدانیم که قبل از لباب الألباب تألیف شده است یکی مناقب الشعراء لابی طاهر الخاتونی^(۱) که در اواخر بنجم و اوایل قرن ششم

(۱) موفق الدولة ابو طاهر الخاتونی از اجله صدور و کبار رجال دولت سلجوقیه و از مشاهیر شعرا و ادباء عصر خود بوده در تاریخ سلجوقیه لعاد الدین الکاتب الاصفهانی مکرر ذکر او شده است و از آنجا ظاهراً چنان استنباط میشود (ص ۱۰۵-۱۱۴) که او را خاتونی بدان جهت میگفته اند که مستوفی گوهر خاتون زوجه سلطان محمد بن ملکشاه (سنه ۶۹۸-۵۱۱) بوده است و فروینی در آثار البلاد ص ۲۵۹ میگوید که وی کتابخانه معتبری در ساره بنا نهاده است و ازین برمی آید که از اهل ساره بوده است و بسیاری از اشعار او را عاد الدین کاتب تعریف نموده است و بعضی دیگر از اشعار او منفرق در مواضع دیگر یافت میشود مانند تاریخ سلجوقیه مسبقی

راه در تصحیح نمونها فقط بظان وجود بعضی از تراجم شعرا و اشعار ایشان از قبیل سایر تذکرها که از عوفی نقل میکنند چون هفت اقلیم امین احمد رازی و ریاض الشعراء علیقلی خان واله داغستانی و خزانه عامره غلامعلی خان آزاد بلگرامی و میخانه حسن بن لطف الله الطهرانی و مجمع النصفاء مرحوم رضاقلیخان و غیرها و نیز دواوین شعرائی که بدست است و سایر کتب نوارنج و ادب که اسماء آنها در تعلیقات آخر این کتاب مذکور است رجوع نموده بیکطوری متن را مصححی نمودم تا پس از تصحیح پنج جزوه که تقریباً با واسطه کتاب رسیده بودم در ضمن تفحص در تذکرای محفوظ در کتابخانه بریتیش میوزیم در لندن تذکره یافتم موسوم به «بزم آرای» للسیّد علی بن محمود الحسینی منضّم تراجم احوال شعراء فارسی از اقدم ازمنه تا عصر خویش و آنرا در سنه ۱۰۰۰ تألیف کرده است و تقریباً تمام لباب الالباب عوفی را بی کم و زیاد استنساخ نموده است مگر در بعضی موارد که اندکی متن عوفی را اختصار نموده و چنینی نماید که اصلاً از وجود کتابی در دنیا با اسم لباب الالباب اطلاع نداشته است چه در دیباچه کتاب تذکراتی را که پیش از بزم آرای تألیف شده است یکی تذکره دولتشادهای شمرد و دیگری تذکره سام میرزا بن شاه اسمعیل صفوی معروف بخته سایی را و اصلاً از لباب الالباب بیچاره عوفی که از اول تا آخر حتی دیباچه و مقدمه آنرا استنساخ نموده امی نی برد، باری ازین اکتشاف بسیار خوشحال شدم و در حقیقت مانند اکتشاف نسخه ثالثی از لباب الالباب بود و اگرچه احتمال قوی میرود که نسخه که صاحب بزم آرا در دست داشته است عین یکی ازین دو نسخه موجوده در اروپا با منقول عنه یا منقول از یکی از آنها بوده است چه در بسیاری از مواضع که نمونها غلط داشت بزم آرا نیز عین همان غلط را داشت ولی با وجود این فوق العاده کمک بتصحیح متن نمود بجهت اینکه جز نمونهای چاپی هیچ چیز در پیش بند نبود و نسخه خط پرفسر برون نیز در دست من

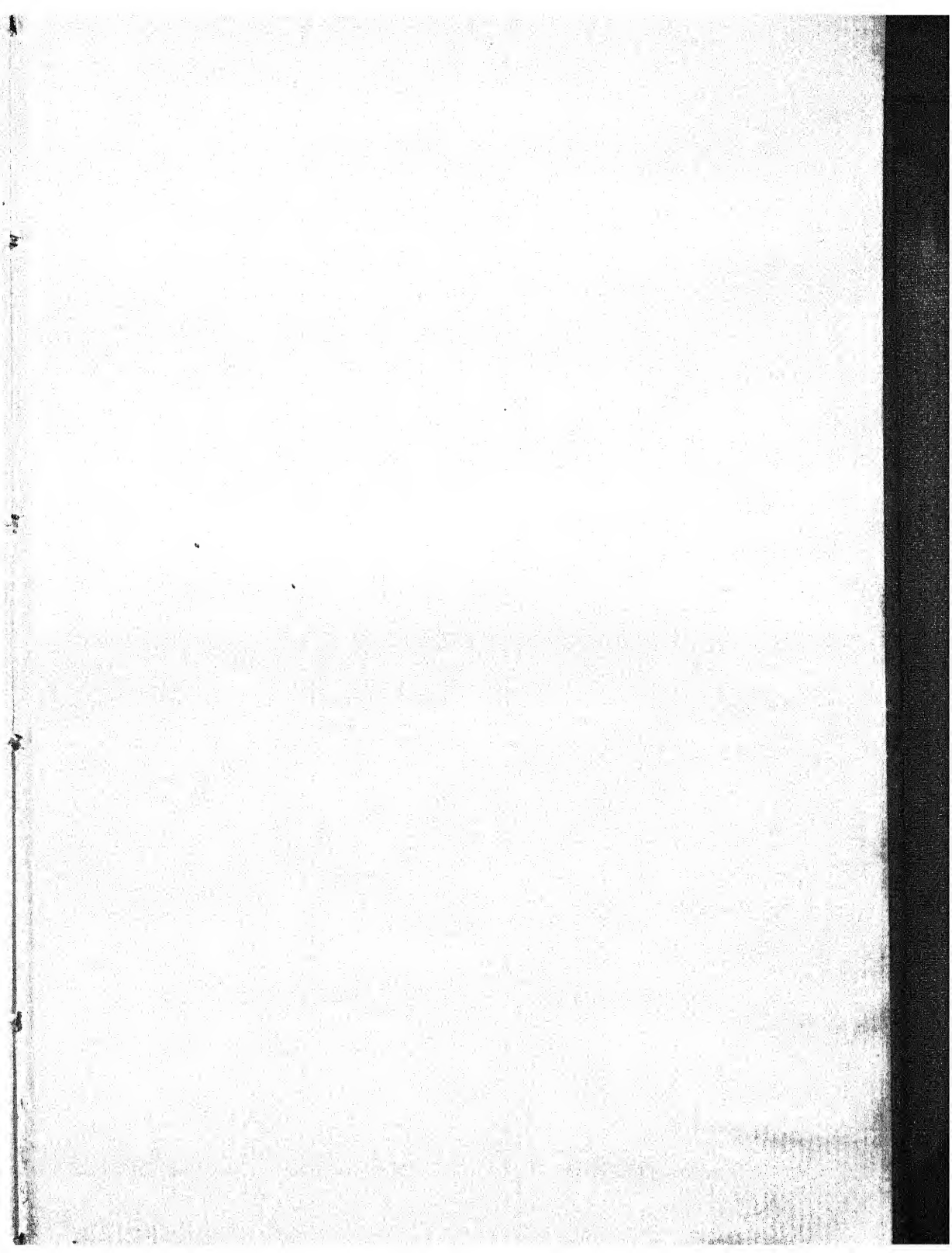
آن میگذرد و در عرض این مدت جز پیش زمره قلبی از تذکره نویسان
بعامه فضلاء و ادباء مجهول بوده و بطوری نادر و کمیاب بوده است
که الآن چنانکه گفتیم جز دو نسخه از آن در تمام اروپا بلکه در تمام دنیا
موجود نیست بهت پرفسر برون جانی تازه بقالبش در آمد و از بیم تلف
و انعدام نسخه آن بالکلیه از روی زمین که همیشه از انقلابات ایام وقوع
اینگونه حوادث محتمل است خصوصا در صورتیکه نسخه تا بدین درجه
نادر باشد مصون ماند و اعتقاد پرفسر برون آن است که اقلاً يك
نسخه دیگر ازین کتاب باید در ایران موجود باشد (یا موجود بوده است)
بجهت اینکه مرحوم رضا قلیخان در کتاب مجمع النصحاء که یکی از نفایس
کبی است که درین قرن اخیر در ایران تألیف شده است بسیاری از
اوقات از لباب الالباب نقل می نماید و از قرائن احوال بیقین می پیوند
که خود آن مرحوم لباب الالباب را در دست داشته است و بلا واسطه
از آن نقل می نموده، و در دو سال پیش که بنده بلند آمدم و پرفسر
برون امر تصحیح نمونههای^(۱) جلد اول این کتاب را (غیر از سه جزء اول)
بعهد بنده محول فرمودند از طهران از جناب آقای ذکاء الملک رئیس
دار الترجمة هابیونی که با خانواده مرحوم رضا قلیخان خصوصیت نامی دارند
استدعا نمودم که اگر ممکن است این کتاب را (بر فرض وجود نسخه آن)
از ایشان برای ما بعاریت بطلبند یا آنکه در طهران يك نسخه از روی
آن بنویسند بعد از مدتی طویل جواب دادند که چنین نسخه در کتابخانه
ما نیست و امید است که این جواب فقط عذر باشد برای بیرون ندادن
کتاب و اگر خدای نخواستہ حقیقت باشد و اصل کتاب از دست ایشان
بیرون رفته است تأسف بر آن نهایت ندارد، باری پس از مایوسی ازین

(۱) مقصود از نمونه جزوه ایست مطبوع که مطابعه پیش مصحح می فرستد و مصحح بعد از
تصحیح پس میفرستد و اذن بطبع میدهد و غالباً برای کال دقت در تصحیح يك نمونه
اکتفا نمیکند بلکه ثانیاً و ثالثاً نمونه میگیرند،

مقدمه

بسمه تعالی

اول کسی که نظر مستشرقین اروپا را بجانب این کتاب نفیس عزیز الوجود جلب نمود مستر نتانیل بلَند بود در مقاله که بعنوان «قدیمترین تذکره شعراء فارسی تألیف محمد عوفی و بعضی تألیف دیگر از قبیل تذکره الشعراء» در روزنامه انجمن هایونی آسیائی منطبعه لندن در سال ۱۸۴۶ مسیحی درج نمود و بعد از پنجاه سال تقریباً ازین مقدمه جناب پرفسر ادوارد برون انگلیسی معلم السنه شرقیه در دار الفنون کبریا از مالک محروسه انگلستان بعد از طبع تذکره دولتشاه که جلد اول سلسله «متون تاریخی فارسی» است که خودشان بنای آنرا نهاده اند بخیال افتادند که اقدام بطبع لباب الالباب نمایند و آنرا نیز جزء سلسله مذکوره قرار دهند، پس بتفصیلی که در دیباچه انگلیسی جلد دوم این کتاب مذکور است عین همان نسخه لباب الالباب را که در تصرف مستر بلَند بوده (و الآن در منچستر است) با زحمات بسیار از مالک جدید آن بعاریت خواستند و نسخه دیگری را ازین کتاب که در کتابخانه هیونی برلین محفوظ است نیز برخاست رئیس کتابخانه بامانت گرفته از روی این دو نسخه که ظاهراً فقط نسخی است که از لباب الالباب در اروپا موجود است این کتاب را بخط خودشان استنساخ نموده بطبعه فرستادند و جلد دوم آن در سه سال قبل در سنه ۱۹۰۴ مسیحی بحلیه طبع آراسته شد و اینک جلد اول آن مکمل و مصحح و محشی از طبع بیرون آمد و ادباء و فضلاء فارسی زبان و طلاب زبان فارسی را در فرنگستان ارغمانی بل گنج شایگانی در پیش نهاده شد و این کتاب که تا کنون بیش از هفتصد سال از زمان تألیف

النصف الأول

من

كتاب

لَيْتِكَ يَا لَيْتَكَ

از تصنيف

محمد عوفی

که در اوایل قرن سابع هجری نوشته شد
و حالاً بتاریخ ۱۳۲۴ هجری مطابق ۱۹۰۶ میلادی
بسعی و اهتمام و تصحیح

افغان آباد

ادوارد ریدز فرانسز انگلیس

مدرس السنه شرقیه در دار الفنون کبیر
در ممالک محروسه انگلستان

بزیور طبع آئسته گردید

وسبقه

من قبل النصف الثانی

طبع فی مطبعه بزیل فی مدینه لیدن
وهی من مدائن ممالک الفلینک المحروسه